

ARCHEOLOGIE PRAVĚKÝCH ČECH / 7

DOBA LATÉNSKÁ

PRAHA
2008

**ARCHEOLOGIE
PRAVĚKÝCH ČECH / 7**

DOBA LATÉNSKÁ

*Publikace byla vydána
s podporou Grantové agentury ČR
(projekt reg. č. 404/06/1262)*

ARCHEOLOGIE PRAVĚKÝCH ČECH / 7

DOBA LATÉNSKÁ

Natalie Venclová (ed.)

Petr Drda

Jan Michálek

Jiří Militký

Vladimír Salač

Pavel Sankot

Vít Vokolek

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

PRAHA 2008

Editoři Archeologie pravěkých Čech

Luboš Jiráň, Natalie Venclová

Autoři

Petr Drda

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, 118 01 Praha 1

drda@arup.cas.cz

Jan Michálek

Čelakovského 1124, 386 01 Strakonice

janmichalek@email.cz

Jiří Militký

Nuselská 98, 140 00 Praha 4

militky.jiri@seznam.cz

Vladimír Salač

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, 118 01 Praha 1

salac@arup.cas.cz

Pavel Sankot

Národní muzeum, Oddělení prehistorie a protohistorie

Václavské nám. 68, 115 79 Praha 1

pavel_sankot@nm.cz

Natalie Venclová

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, 118 01 Praha 1

venclova@arup.cas.cz

Vít Vokolek

Národní muzeum, Oddělení prehistorie a protohistorie

Václavské nám. 68, 115 79 Praha 1

Archeologie pravěkých Čech 7

DOBA LATÉNSKÁ

Natalie Venclová (ed.), Petr Drda, Jan Michálek,

Jiří Militký, Vladimír Salač, Pavel Sankot, Vít Vokolek

Vydal Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4, 118 01 Praha 1

Redakce neperiodických tisků Petr Meduna

Obálka Petr Meduna

Redakční zpracování Ondřej Zátka, Pavel Zátka

Grafická úprava, sazba a zlom Oleg Man

Tisk Helvetica & Tempora, s. r. o.,

Pod kaštany 246/8, 160 00 Praha 6

© autoři, 2008

ISBN 978-80-86124-80-3

Obsah

Předmluva	7
1 Úvod (<i>kap. 1–6, 7.1.2–8, 11: N. Venclová, P. Drda, J. Michálek, V. Vokolek, podklady V. Salač</i>)	9
2 Dějiny bádání	12
3 Hlavní prameny	15
4 Chronologie a periodizace	21
4.1 Absolutní chronologie	21
4.2 Relativní chronologie a periodizace	21
5 Sídlní areály a aktivity	23
5.1 Přírodní zdroje a jejich využívání	23
5.1.1 Klima, vegetace a půdy	23
5.1.2 Voda a její dostupnost	23
5.1.3 Zalesnění a spotřeba dřeva	24
5.1.4 Zemina	25
5.1.5 Stavební kámen	26
5.2 Distribuce, hustota a kontinuita obytných a sídlních areálů	26
5.2.1 Rozsah osídleného území	26
5.2.2 Hustota obytných areálů	28
5.2.3 Kontinuita a trvání obytných areálů	29
5.3 Formy a vnitřní struktura obytných areálů	30
5.3.1 Ohrazování a jeho význam	30
5.3.2 Nehrazené rovinné areály	31
5.3.3 Hrazené rovinné areály – dvorce	33
5.3.4 Nehrazené rovinné sídlní aglomerace	35
5.3.5 Nehrazené výšinné areály	37
5.3.6 Hrazené výšinné areály	38
5.3.6.1 Drobné hrazené výšinné areály	38
5.3.6.2 Rozsáhlé hrazené výšinné areály – oppida	38
5.4 Nemovité objekty v obytných areálech	46
6 Výrobní areály a aktivity	53
6.1 Získávání potravy	53
6.1.1 Zemědělství	53
6.1.2 Chov domácích zvířat	55
6.1.3 Lov a rybolov	55
6.1.4 Sběr	57
6.1.5 Výroba potravinářských produktů	57
6.2 Domácká výroba	58
6.2.1 Výroba keramiky	58
6.2.2 Textilní výroba	61
6.2.3 Zpracování kamene	61
6.2.4 Zpracování organických materiálů	63
6.3 Specializovaná výroba	63

6.3.1	Hutnictví železa	64
6.3.2	Kovářství	71
6.3.3	Bronzová metalurgie	73
6.3.4	Získávání a zpracování švartny	75
6.3.5	Kamenická výroba	77
6.3.6	Zpracování skla	78
6.3.7	Získávání a zpracování zlata a stříbra	79
6.3.8	Zpracování jantaru a jiných exogenních materiálů	81
6.3.9	Specializovaná výroba keramiky	81
7	Rituální areály a aktivity	83
7.1	Pohřební areály	83
7.1.1	Pohřbívání v období LT B–C1 (<i>P. Sankot</i>)	83
7.1.2	Pohřební ritus v období LT C2–D1	91
7.1.3	Lidské pozůstatky v sídlištním kontextu	91
7.2	Nepohřební rituální areály a aktivity	92
7.2.1	Uměle budovaná rituální místa	92
7.2.2	Přírodní rituální místa	93
7.2.3	Depoty	93
7.3	Laténská symbolika	94
8	Movité artefakty	98
8.1	Keramika	98
8.2	Nekeramické předměty	104
8.2.1	Železo a bronz (<i>spoluautor P. Sankot</i>)	104
8.2.2	Zlato a stříbro	110
8.2.3	Sklo	113
8.2.4	Švartna a jiné černé materiály	117
8.2.5	Kámen	118
8.2.6	Organické materiály	119
9	Mincovníctví v době laténské (<i>J. Militký</i>)	122
10	Kulturní skupiny na okraji laténské kultury (<i>V. Salač</i>)	129
10.1	Podmokelská skupina	129
10.2	Kobylská skupina	135
11	Ekonomika a společnost doby laténské	139
11.1	Ekonomika a její struktura	139
11.2	Kontakty, směna a obchod	142
11.2.1	Formy kontaktu	142
11.2.2	Komunikace	143
11.2.3	Regionální kontakty	143
11.2.4	Interregionální kontakty	144
11.2.5	Organizace směny a obchodu	145
11.3	Společnost a její struktura	146
11.4	Konec laténské kultury v Čechách	147
11.5	Význam a evropský kontext laténské kultury v Čechách	148
	Prameny a literatura	151
	Přílohy 1–16	

Předmluva

Svazek Doba laténská, 7. díl řady Archeologie pravěkých Čech, je dílem autorského kolektivu, který spojuje zájem o toto období podepřený léty praktické i teoretické archeologické práce. Neznamená to, že by snad jednotliví členové tohoto týmu měli totožný názor na výklad jednotlivých jevů a procesů doby laténské nebo kladli stejný důraz na tytéž datové soubory a oblasti lidské činnosti; naopak, rozdílnost hledisek, která se v textu vícekrát odráží, může přispět k pochopení přínosu různých archeologických přístupů pro poznání daného období. Právě mnohostranný výklad předvádějící různost názorů ukazuje nejen nejednoznačnost archeologické evidence, ale také šíří možností její interpretace.

Zkoumání laténského období probíhalo donedávna zcela pod vlivem kulturně historického paradigmatu, v současnosti jsou však využívány i jiné teoretické postupy a modely. Je to patrné i v této práci, mj. i v používané terminologii, která zčásti vychází z teorie sídelních areálů.

Stejně jako v celé ediční řadě, také v tomto svazku je věnována značná pozornost archeologickým artefaktům různé úrovně, jejich typologii a klasifikaci. Důraz byl kladen na výrobní aktivity, ať již jde o výrobu domáckou či specializovanou, počínaje výrobními areály, výrobními objekty a pracovními postupy a konče finálními produkty, jejich distribucí a ekonomickým, společenským či symbolickým významem. Doba laténská je obdobím vrcholu pravěké ekonomiky, jak to předvádí právě vývoj výroby a obchodu, vznik výrobních zón a centrálních míst s výrobními a distribučními funkcemi. Jednotlivá výrobní odvětví si proto zaslouží pozornost nejen z hlediska technologického a technického, ale zejména z hlediska významu pro vývoj společnosti. Zdůraznění výrobního aspektu se projevilo také v prezentování artefaktů podle materiálu, z něhož byly zhotoveny (tj. podle toho, jaké výrobní činnosti jsou produktem), které bylo nadřazeno funkčním aspektům.

Text svazku vychází z představy stručného pojednání daného tématu s cílem přiblížit celou šíři aspektů současné archeologie doby laténské. Evropský kontext tvoří pozadí k probírané problematice, vycházející z českého nálezového fondu. Některé směry studia, které se v současnosti výrazně rozvíjejí, zejména přírodovědné, ale i technologické nebo lingvistické, nemohly být probírány detailně a jsou jen načrtnuty s poukazem na li-

teraturu, která čtenáře uvede do příslušné oblasti výzkumu. Řazení kapitol po úvodních oddílech postupuje od lidských aktivit, jejich areálů a produktů až po jejich roli při strukturování ekonomiky a společnosti. Poměrně hojně citace literatury v textu, ať k jednotlivým nálezům či tématům, odpovídají potřebám badatele či zainteresovaného čtenáře, který se chce seznámit s pramenem v jeho původní podobě a získat o něm další informace. Obrazová část byla z téhož důvodu pojata poměrně obsírně. Kresebná dokumentace nebyla, až na některé typové tabulky, překreslována, ale byla převzata od jednotlivých autorů. Předvedeny jsou tak různé typy dokumentace archeologických situací i artefaktů, tak jak jsou v současnosti používány; jejich diverzita názorně odráží úroveň poznání a interpretace jednotlivých vlastností předmětů a objektů. Výběr dokumentace vycházel z její dostupnosti: ačkoli jsou k dispozici i další informace získané v současnosti probíhajícími terénními výzkumy, např. o lépe zachovaných nálezových situacích a předmětech, případně i o jejich dosud neznámých typech či variantách, zřídka kdy byla k dispozici také jejich dokumentace. Tento nový obsáhlý, ale dosud nezpracovaný nálezový fond se bude moci stát podkladem až pro další syntézu.

Autoři práce si kladli za cíl předvést současný stav poznání doby laténské v Čechách, řešené problémy, kladené otázky a používané metody. Z dosažených výsledků jsou zřejmé mezery a nedostatky dosavadního výzkumu a z nich by měly vyplynout perspektivní oblasti a směry dalšího bádání.

Autorský tým ve složení Natalie Venclová, Petr Drda, Jan Michálek a Vít Vokolek, s podklady Vladimíra Salače, se společně podílel na zpracování těch částí tohoto svazku, kde není autorství v obsahu či textu výslovně uvedeno. Dílem vždy jednoho autora jsou kapitoly 7.1.1 (P. Sankot), 9 (J. Militký) a 10 (V. Salač); spoluautorem kapitoly 8.2.1 je P. Sankot, jak je to také na příslušných místech vyznačeno.

Na tomto místě je třeba poděkovat všem, kdo se na vytvoření svazku podíleli. Za konzultace děkují autoři A. Danielisové, D. Dreslerové, L. Jiráňovi, M. Kunovi a R. Pleinerovi. Dík za spolupráci patří archeologům a muzejníkům, kteří ochotně poskytli informace k často ještě nepublikovaným archeologickým nálezům a jejich dokumentaci, zejména V. Čtverákovi, A. Danielisové, M. Gojdovi, M. Hlavovi, P. Holodňákovi, R. Křivánkovi, I. Pleinerové, T. Polišenskému, K. Smíškovi,

Z. Smržovi, J. Turkovi a J. Valentové. Na kresebné dokumentaci se podílely H. Komárková, J. Minarčíková a L. Batulková, za fotografické práce vděčíme H. Touškové, J. Salonové a V. Jílkové. Fotodokumentaci svých vybraných fondů poskytlo Národní muzeum v Praze. Za technické zpracování kresebné dokumentace a sestavení tabulek srdečně děkujeme B. Hružové, za

úpravy fotografických tabulek M. Mazancové, E. Čepelákové a A. Kornové, za přípravu databázových souborů D. Křivánkové. Mapové a další podklady jsou dílem Č. Čišeckého.

*Natalie Venclová
prosinec 2007*

1 Úvod

Doba laténská dovršuje dobu železnou. Označuje se také jako mladší doba železná nebo jako období protohistorie. Tento termín, u nás nepříliš používaný, vyjadřuje skutečnost, že kromě archeologických pramenů jsou poprvé k dispozici také historické zprávy z antického světa dotýkající se dění v „barbarské“ Evropě.

V dnes již klasickém, ale rámcově stále používaném třídění P. Reineckeho (1902) zahrnuje doba laténská stupně LT A až LT D. Nejstarší stupeň LT A čili starší (popř. časná) doba laténská však kulturně souvisí s pozdně halštatskou kulturou stupně Ha D2–3 a považuje se za vyvrcholení pozdně halštatského období (v 6. svazku *Archeologie pravěkých Čech – Doba halštatská je proto starší doba laténská pojednána v rámci pozdně halštatského období*). Období stupňů LT B až LT D se obvykle označuje jako mladší doba laténská nebo prostě jako doba laténská; v jejím rámci se ještě někdy rozlišuje střední a pozdní doba laténská, tyto pojmy se však v současnosti spíše opouštějí ve prospěch Reineckových stupňů, které jsou ještě dále děleny (viz kap. 4). Předmětem tohoto svazku je právě období LT B–D. Tato zdánlivě nepřehledná terminologie odráží tradice a vývoj stopadesáti let bádání o tomto úseku mladšího pravěku. Připomeňme, že část západní Evropy donedávna používala nebo dosud používá ke třídění doby laténské jiné systémy, vycházející z klasifikace D. Violliera (1911) a J. Décheletta (1914).

Laténské období se archeologicky projevuje poměrně velmi homogenní laténskou kulturou, pro niž jsou typické regionální varianty ve sférách rituálních aktivit, sídelní struktury a ekonomiky, ale zejména společná symbolika. Tuto symboliku vyjadřuje **laténský styl** (vzhledem k bohatosti ornamentiky a kvalitě řemeslného provedení označovaný přímo jako laténské umění), který vznikl již v období LT A a považuje se za projev univerzálního ideologického systému uplatňujícího se ve velké části západní a střední Evropy v bezprostředním sousedství antického světa. Všechny typy pramenů svědčí o trvalém a hojném kontaktu laténské kultury s antickou civilizací. Z jihu a jihovýchodu proudily do laténské Evropy importy hmotné povahy, ale také nejrůznější podněty, které tu byly nejen přijímány, ale se značnou invencí přetvářeny ve zcela nové kvality.

Historické zprávy

Již jsme uvedli, že kromě archeologie si laténského období všimá také historie, která přináší zprávy antických

autorů o Keltech či Galech, popř. Galatech – barbarech obývajících Evropu v sousedství klasického světa, ale činných později i přímo v prostředí středomořských civilizací. První zpráva o Keltech (řecky *Κελτοι*) pochází z pera historika Hérodota z 5. stol. př. Kr., který ve svém díle *Historiae* uvedl, že Dunaj pramení v zemi Keltů. Není ovšem zřejmé, zda neměl mylné představy o skutečné geografické poloze pramenů Dunaje, jak to může naznačovat související zmínka o městě Pyréné, resp. zda nesmísl dvě různé zprávy, z nichž jedna se týkala Keltů ve střední Evropě a druhá keltské přítomnosti v širším zázemí Massalie (Marseille), včetně částí Iberského poloostrova. Informace byla patrně převzata od Hékataia z Miletu, takže pochází již ze 6. stol. př. Kr.

S Čechami se spojuje jméno *Boiohaemum* – země Bójů, ležící v Hercynském lese, uváděné poprvé na začátku 1. stol. po Kr. Strabónem (*Geographica* VII: 1), který čerpal ze spisů Poseidonia z Apameje (135–51/50 př. Kr.), a poté Velleiem Paterculem (*Historia Romana*) a dalšími autory. Hercynský les, který se měl rozkládat v prostoru mezi prameny Dunaje a Karpaty, byl znám již Eratosthenovi z Kyrené (*Geographica*) ve 3. stol. př. Kr. V souvislosti s Hercynským lesem uvádí však Strabón Bóje až daleko později, a to jako protivníky germánských Kimbrů, s nimiž se měli utkat někdy mezi léty 120–113 př. Kr. Kde přesně Bójové skutečně sídlili, je stále předmětem široké diskuse. Jakkoli se zdá být nepochybné, že šlo o střední Evropu severně Dunaje, není jasné, zda k bójskému domovskému území patřily celé Čechy, nebo jejich část (jižní nebo západní), případně i další sousední země (Bavorsko). Jako další kmen, který mohl sídlit v Čechách, přicházejí v úvahu Volkové-Tektoságové, které uvádí Caesar (*Zápisky*) kdesi v okolí Hercynského lesa. Měli tam přijít ve 4. stol. př. Kr. a účastnit se ve 3. stol. keltské výpravy na Balkán (*Kruta 2000*, 251–253, 865). Bójové (řec. *Βοιοι*, lat. *Boii*) jsou jako významný keltský kmen zmiňováni již na počátku 4. stol. př. Kr. v souvislosti s obsazením severní Itálie Kely; uvádí se, že přišli odněkud z území severně od Alp (Polybios: *Historiae* II; Livius: *Ab urbe condita*). V průběhu následujících století jsou předmětem historických zpráv vícekrát, nikdy však výslovně v souvislosti s územím Čech. Zprávy nesdělují, jestli cílem Bójů po odchodu ze severní Itálie v důsledku porážky Římany u Mutiny r. 193 př. Kr. byly kromě explicitně uváděných území také Čechy, zda to byli Bójové z Čech, kteří se zúčastnili obléhání Noreie v letech

64/63 př. Kr., v letech 60–58 odtáhli spolu s Helvétií do Galie (Caesar: *Zápisky*), v Panónii byli poraženi Dáky kolem r. 41/40 př. Kr. a během následujících desetiletí z historie postupně mizí (k interpretaci historických zpráv viz *Dobesch 1995a; 1995b; Kolníková 1995; Kruta 2000*; srov. *Drda – Rybová 1997a; 1998*, 180–186).

Z archeologického hlediska jsou zajímavé postřehy z každodenního života Keltů uváděné (často spíše v anekdotickém vyznění) v písemných pramenech. Podle Polybia (2. stol. př. Kr.) žili Keltové v neopevněných vesnicích v obydlích bez nábytku a jejich majetek tvořil zejména dobytek a zlato; ze zlata byly také jejich nákrčníky a náramky. Poseidónios z Apameie (2. až pol. 1. stol. př. Kr.) zmiňuje oblibu soubojů, konzumaci vína a piva, pořádání banquetů na ohrazených místech a bardy, opěvující činy vládců. V Diodórově podání (1. stol. př. Kr.) se Keltové vyznačovali vysokou postavou, nosili kalhoty, měli knír a natírali si vlasy vápnem; nepřátelům uřezávali hlavy. Jejich obliba vína byla taková, že neváhali směniti džbán vína za otroka. Plinius Starší (1. stol. po Kr.) zmiňuje druidy, posvátné jmelí a dubové háje; právě od něho pochází barvitý obraz druida v bílém hábitu, uřezávajícího jmelí zlatým srpem, tak často popularizovaný v současnosti. Titu Liviovi, který psal na přelomu letopočtu, vděčíme za mýtus o rozšíření Keltů po Evropě: synovci krále Ambigata vyvedli své lidi z Galie jednak do Itálie (Bellovesus), jednak do Hercynského lesa (Segovesus). Příčina vpádu Keltů do Itálie byla podle Plinia Staršího jednoduchá: stačilo, že helvétský řemeslník Helico přivezl z Říma fíky, hrozny, víno a olej...

Nejvýznamnějším pramenem jsou bezpochyby Caesarovy *Zápisky*, popisující mj. život v Galii v době římského tažení v letech 58–51 př. Kr. Keltskou společnost podle něj tvořili *equites*, *druides* a *plebs*. Z jeho textu pochází termín *oppidum* (hrazené sídliště); další sídelní formy označil jako *aedificium*, což se obvykle interpretuje jako dvorec (pokud nemělo jít o samostatnou stavbu), a *vicus*, zřejmě ve významu vesnice. Jeho zprávy se týkají běžného života Galů, válečnictví, náboženství i společenských institucí. V celé řadě jeho informací lze ovšem spatřovat introdukci toho, co znal z římského světa, do prostředí galského (pro takový úhel pohledu se používá termínu *interpretatio Romana*). Editace, překlady a výklad písemných pramenů týkajících se Keltů představují dnes specifickou vědní disciplínu (srov. *Dobiáš 1964; Herrmann ed. 1988/1994; Birkhan 1997* s lit.; *Dobesch 2002; 2004* s lit.; *Hofeneder 2005*; z archeologického hlediska např. *Buchsenschutz – Ralston 1986*).

Jakkoli je zdánlivě snadné a lákavé opírat se o zprávy antických autorů, je třeba si stále uvědomovat, že tyto zprávy byly obvykle získávány „z druhé ruky“, jen s povrchním chápáním získaných informací. Pokud byli vůbec jejich autoři očitými svědky popisovaných reálií

a událostí (Caesar), pak byli zase ovlivněni svým pohledem, resp. interpretací vycházející z jejich vlastní kultury a zkušenosti, a navíc ještě upravenou k využití k určitým politickým cílům. Archeologie ovšem musí vycházet ze svých dat a závěry a modely z nich vzešlé teprve konfrontovat s historií, nikoli naopak.

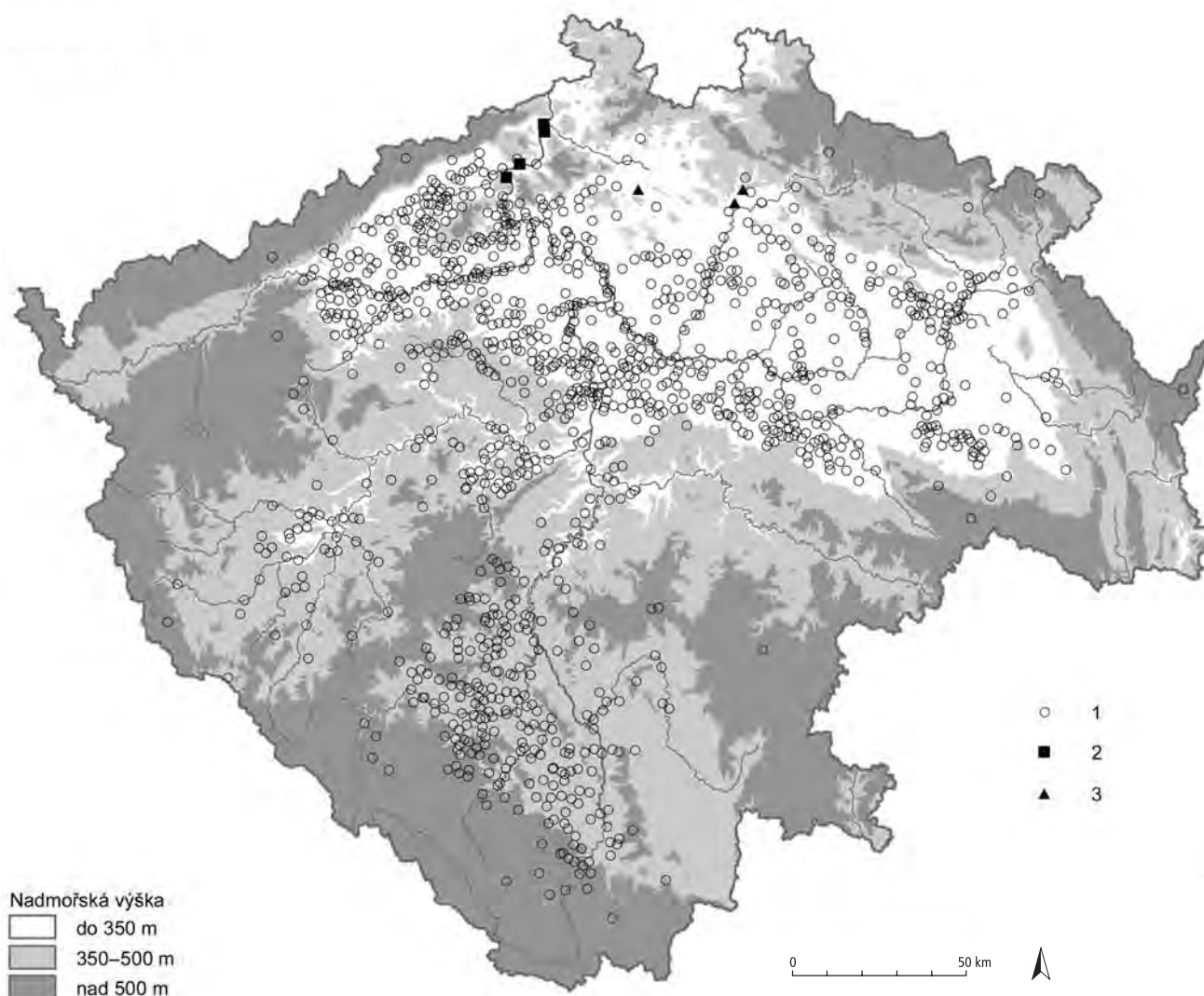
Lingvistika

Za nejstarší keltské jazyky doložené písmem (jmény a nápisy) považuje lingvistika lepontštinu, známou snad již v 7.–6. stol. př. Kr. v severoitalské přialpské oblasti (*Lejeune 1988*, 3–8), a dále keltiberštinu na Iberském poloostrově a keltoligurštinu v ligurské oblasti. K tomu dále přistupuje tzv. galština, doložená v Galii. Postupně se vydělují keltské jazyky goidelské a britonské skupiny (*Lambert 1994; Birkhan 1997; De Bernardo Stempel 2006*). Lingvistické poznatky připisují keltskému jazyku četné geografické názvy a místní jména v Evropě, včetně již zmíněného Hercynského lesa. Týká se to i jmen některých pohoří v Čechách (Sudeta, Gabreta) a keltského původu mají být podle některých autorů také názvy řek, např. Labe (Albis), Ohře (Agara) nebo Jizera (Isara). Moderní jazykověda jim však přikládá původ ještě starší a obecně indoevropský (*Blažek 2000*, 18–20).

Genetika

Vývoj bádání na poli genetiky otevřel diskusi o významu některých biologických dat pro lingvistiku a archeologii. Přitom se dotkl také tématu rozpoznatelnosti „keltských“ genů. Některé geny byly přímo interpretovány jako indikátory etnické a jazykové kontinuity počínající u historických (a prehistorických) Keltů. Jako „keltské“ byly například označovány geny způsobující určité choroby (cystická fibróza a fenylketonurie), jež byly zjišťovány u populací žijících dnes na (některých) územích, kde předpokládáme dřívější keltské osídlení, mj. i v Čechách. Lingvisté i archeologové však upozorňují na dosavadní vážné nedostatky takových zjednodušujících interpretací, které nenacházejí oporu v datech jejich disciplin (*Sims-Williams 1998* s lit.; *Blažek 2000*, 27; srov. *Collis 2003*, 218–222). Moderní genetický výzkum může přinést mnoho nových informací, pokud výběr vstupních dat a výsledky jejich analýzy budou posuzovány v kooperaci biologických a humanitních věd.

Lze shrnout, že historie a lingvistika kladou Kelty zhruba na území, kde archeologie shledává laténskou kulturu. Zatímco termín „keltský“ je etnické označení a pojem historický a lingvistický, v archeologii by užíván být neměl; hmotné prameny nejsou nositeli etnické informace a archeologie nemůže k řešení otázek etnicity nijak přispět; během 2. světové války byla ovšem právě archeologie laténské období takto zneužívána

Obr. 1: Archeologické kultury doby laténské (LT B–D) v Čechách (zobrazeny katastry se zjištěnou komponentou tohoto období). 1 laténská kultura; 2 podmokelská skupina; 3 kobylská skupina. Archív ARÚ Praha, revidováno a doplněno podle různých pramenů.

z politických důvodů. O míře ztotožnění projevu Keltů s archeologicky rozpoznatelnou laténskou kulturou se vedou hojně diskuse (srov. *Megaw – Megaw 1996; Collis 1997; 2003* s lit.); jejich výsledek nemůže být jednoznačný a neměl by být zneužíván k laciným „keltomaniackým“ závěrům, jakkoli líbivé mohou pro veřejnost být (srov. *Dietler 1994; Venclová 1998c*).

Součástí laténské Evropy byly také Čechy. Laténská kultura se postupně rozšířila na téměř celé jejich území, s výjimkou severních Čech, kudy prochází severní hranice laténské kultury v Evropě. Na této hranici leží

také charakteristické kulturně odlišné či smíšené skupiny podmokelská a kobylská (obr. 1).

Právě proto, že Čechy v laténském období téměř úplně doplňuje laténská kultura, oba pojmy v české archeologii do značné míry splývají. V tomto svazku, věnovaném laténskému období, se proto většina kapitol zabývá laténskou kulturou, i když to není v textu výslovně specifikováno. Zmíněným kulturně odlišným nebo smíšeným současným skupinám na pomezí území laténské kultury jsou věnovány samostatné kapitoly.

2 Dějiny bádání

Dějiny archeologického výzkumu laténského období v Čechách začínají vlastně již památkami popsány Bohuslavem Balbínem v 17. století (hradiště Závist). Systematické bádání se však datuje až polovinou 19. století, kdy si J. E. Wocel povšiml keltských mincí (1850) a ve svém *Pravěku země České* (1868) se tomuto období věnoval ve značné šíři; mj. správně kulturně zařadil poklad mincí z Podmokel u Rokycan, objevený roku 1771. Do dějin bádání v celoevropském měřítku významně zasáhl v r. 1882 nález tzv. duchcovského pokladu – depotu několika tisíců bronzových předmětů v bronzovém kotli uloženém v termálním Obřím prameni v Lahošti u Duchcova (Berger 1882; Smolík 1882; Kruta 1971). Vývoj bádání je od 80. let 19. století spojen s požadavkem J. Smolíka na zaznamenávání nálezových okolností a na systematický výzkum celých pohřebišť; týž badatel také předvedl studii vybraného typu laténského artefaktu, totiž kruhů s dutými polokoulemi (Smolík 1882–84). Patrně nejstarší „projekt“ výzkumu celého regionu představuje Píčov „Archeologický výzkum ve středních Čechách“ v 90. letech 19. století, který zachytil i několik lokalit laténských (např. pohřebišť v Praze-Záběhlicích, Zábřovicích a Letkách: Píč 1890–92; 1893–95; 1896–97; 1898–99). Víceméně souběžně probíhající „Archeologický výzkum údolí Svatojiřského“ J. Felemana a V. Schmidta přinesl objevy dalších nalezišť (Feleman – Schmidt 1893–95; Feleman – Schmidt 1896–97).

V téže době byla nálezová základna podstatně obohacena díky prokopání kostrového pohřebiště (a také části sídliště) u Jenišova Újezda na Teplicku; se svými nejméně 120 hroby zůstává toto pohřebišť stále největším laténským plochým pohřebištem ve střední Evropě. Podstatnou část zachráněných hrobů zdokumentoval a publikoval příkladným způsobem R. v. Weinzierl (1899), který se tak stal prvním „specialistou“ na dobu laténskou v Čechách a jeho kniha o Jenišově Újezdě prvou monografií svého druhu. Ta také posloužila jako základ moderního hodnocení tohoto pohřebiště a pohřbívání v době laténské obecně (Budinský 1970; Waldhauser 1978). V této době započal svou archeologickou činnost zahrnující výkopy na laténských pohřebištích v Praze J. A. Jíra. Na konci 19. stol. byla zkoumána řada pohřebišť také ve východních Čechách, zejména zásluhou L. Domečky, ale také L. Šnajdra a dalších.

Díky všem těmto nálezům mohl J. L. Píč ve svém přehledu „kostrových hrobů s kulturou marnskou“, kte-

rým věnoval celý jeden díl svých *Starožitností země České* (Píč 1902), vytvořit prvý soupis laténských pohřebišť v Čechách. Vzápětí seznámil odbornou veřejnost v dalším dílu *Starožitností* také s nálezy z Hradiště u Stradonic, které byly masivně, ale bez dokumentace získávány na lokalitě po tamějším nálezů pokladu zlatých mincí r. 1877 (Píč 1903). Svou publikací Píč vlastně představil tzv. „stradonickou“ kulturu nejmladší části laténského období nejen české, ale i evropské badatelské veřejnosti: bohatá dokumentace nálezů odtud přesvědčila francouzského badatele J. Décheletta o tom, že v Čechách existovala tatáž laténská kultura jako v západní Evropě a že hradiště ve Stradonicích je protějškem francouzského oppida Mt. Beuvray – Bibracte, což předvedl mezinárodní archeologické komunitě svým (volným) překladem Píčovy publikace do francouzštiny (Píč 1906). Do téže kategorie sídlištních areálů přiřadil pak L. Šnajdr (1904; 1911) také Hradiště u Českých Lhotic.

Je třeba připomenout, že Píč zveřejnil také nálezy laténských předmětů ve starších mohylách v jižních Čechách (Píč 1900, 125–134), a položil tak základy tamějšího poznání doby laténské. To pak rozvíjeli J. Siblík, který na Blatensku objevil a prozkoumal kromě dalších také vůbec první pozdně laténské sídliště v jižních Čechách u Chlumu-Bezdědovic (Siblík 1913; 1915), a zejména B. Dubský. Jeho systematický výzkum osídlení jižních Čech, prováděný v letech 1911 až 1957, přinesl zjištění desítek sídlišť, jednotlivých hrobů a menších pohřebišť, dodatečných pohřbů do starších mohyl i doklady osídlení starších hradišť v mladší době laténské (Dubský 1932; 1949, 231–394).

Ve 20. letech 20. století byla zkoumána další plochá pohřebišť (např. Letky: Váček 1925) a na přelomu 20. a 30. let objevili F. C. Friedrich (1928–29) a J. Bauman (1930) na Novostrašecku laténskou výrobní zónu zpracování švartny; na tyto nálezy reagoval J. Böhm (1930) prvou rekonstrukcí výrobního postupu černých kruhů. Zájem o dobu laténskou jistě podnítila knížka A. Stockého, určená širší veřejnosti (Stocký 1933). Ve 30.–40. letech se znalost laténských nalezišť podstatně zvýšila a všech informací využil J. Böhm (1941) ve své syntéze pravěku Čech a Moravy. Některé jeho názory byly velmi moderní; např. předpoklady ke vzniku oppid shledával v místním vývoji. L. Franz a C. Streit v letech 1933–36 prokázali existenci oppida Třísov na Českokrumlovsku (Franz 1942). I. Borkovský provedl v r. 1943 sondáž

v Mšeckých Žehrovičích na Rakovnicku; uvedl do literatury nový typ laténského naleziště – pravoúhlý valový areál, a také unikátní kamennou skulpturu, která je dnes nejznámějším laténským nálezem z Čech (*Borkovský 1944–45; 1946; Jansová 1968; srov. Venclová 1998a*). Během 40. let uskutečnil F. Prošek důkladný terénní průzkum na oppidu Závist a připravil tím východisko k budoucím odkryvům (*Prošek 1947/48*). Na Kolínsku vyvíjel bohatou archeologickou činnost F. Dvořák (*1936*), který mj. registroval nález pokladu zlatých mincí ze Starého Kolína a zachránil také významný depot železných předmětů z Kolína. V severozápadních Čechách byla díky činnosti archeologů amatérů G. Justa a O. Tschakerta nálezová základna obohacena o dosud největší baterii hrnčířských pecí ve Lhotce nad Labem (nepublikováno; srov. *Zapotocký 1971*).

Hlavním impulsem k dalšímu bádání o době laténské se stala monografie J. Filipa *Keltové ve střední Evropě* (*1956*), monumentální syntéza s historizujícím přístupem k analýze archeologických pramenů a s katalogem nejen všech tehdy známých lokalit pohřebních, ale zčásti i sídlištních. Tato publikace spolu s populárně pojatým evropským přehledem téhož autora (*Keltská civilizace a její dědictví*, 1. vydání *1959*) silně ovlivnila koncepci studia laténského období, a to nejen v Čechách. V této době byl také zahájen velkorysý projekt dlouholetých výzkumů oppid v Čechách za podpory J. Böhma a později J. Filipa: v l. 1949–51 probíhal výzkum na oppidu Nevězice (srov. *Drda 1987* s lit.), v l. 1951–63 na oppidu Hrazany (*Jansová 1986; 1988; 1992*), v r. 1954 byl obnoven výzkum na Trísově (*Břeň 1966*), v l. 1963–89 zkoumáno oppidum Závist (viz např. *Drda – Rybová 1997a; 2001* s lit.), v l. 1971–87 oppidum České Lhotice (*Princ 1986* s lit.) a v r. 1981 jako záchranná akce také Stradonice (*Rybová – Drda 1994*). Podnětem k rozvoji výzkumu oppid, a to v celé Evropě, se bezpochyby stala mezinárodní konference o oppidech pořádaná z iniciativy J. Filipa v r. 1970 v Praze (viz *Archeologické rozhledy* 23, 1971, 261–334, 393–519, 521–604).

V 60. letech zprostředkovaly prvou představou o hustotě a sídelní struktuře v době laténské přehledy osídlení jednotlivých regionů (*Jansová 1962a; 1962b; 1963; Rybová 1968; 1969*), do jejichž tvorby se zapojili i neprofesionální archeologové (zejm. F. Hammer – Mutějovicko, J. Zadák – východní okraj Prahy, F. Sedláček – Novostrašecsko). V rámci skrývek pro hnědouhelné povrchové doly byly od 60. let v Podkrušnohoří poprvé v Evropě prováděny velkoplošné výzkumy laténských rovinných sídlišť, publikované pak v 70. letech a později (např. Veliká Ves: *Koutecký 1970*; Vikletice: *Drda 1977*; Počerady: *Koutecký – Venclová 1979*; Břešťany: *Salač 1984*; Radovesice: *Waldhauser 1993a*; Soběsuky: *Holodňák 1991a*). Systém záchranných výzkumů zároveň pokryl, i když velmi nestejně, a s četnými mezera-

mi, celé Čechy (např. Nový Bydžov–Chudonice: *Rybová 1964*). Významným tématem se díky P. Radoměrkému (*1955*), K. Castelinovi (např. *1965*) a Z. Nemeškalové (*Nemeškalová–Jiroudková 1975; 1998*) stalo numismatické studium mincí doby laténské z Čech, které se dále rozvíjí (*Militký 2000a* s lit.). Stav bádání o době laténské v Čechách, jak se jevil na přelomu 60.–70. let, shrnula syntéza *Pravěké dějiny Čech* (*Pleiner – Rybová a kol. 1978*), výzkumy na moravských nalezištích, které mají úzký vztah i k českému pravěku, do 80. let pak *Pravěké dějiny Moravy* (*Čižmář 1993*).

Protože bylo nutné vytvořit chronologické schéma pro dobu laténskou, těžiště zájmu se postupně přesunulo do oblasti pohřbívání. Byly pořizeny soupisy pohřebišť v jednotlivých regionech (*Zapotocký 1973; Čižmář – Valentová 1977; Waldhauser – Salač 1977; Michálek 1985; Sedláčková – Waldhauser 1987; Bureš 1987; Waldhauser 1988*) a na jejich základě vypracována relativní chronologie, která se opírala také o výsledky bádání na Moravě a Slovensku a zejména v Německu (*Polenz 1971; 1982; Čižmář 1975; 1978; Waldhauser 1978; 1987; Kruta 1979; Holodňák – Waldhauser 1984; Holodňák 1988; Gebhard 1989*). Pozornost byla posléze věnována také struktuře pohřebišť a jejich interpretaci z hlediska společenského (*Pauli 1975; Lorenz 1978c; Kruta 1986; Waldhauser 1978; 1987; Sankot 1978; 1993b; 2004; Budinský – Waldhauser 2004*), a to také pomocí aplikace matematických metod (*Neustupný 1978*; na Slovensku *Bujna 1982*). Samostatně začalo být studováno laténské umění v Čechách (*Kruta 1975*), analyzované v evropském kontextu v monografických syntézách přirozeně také s využitím nálezů z Čech (*Megaw 1970*; srov. *Megaw – Megaw 2001* s lit.).

Novým tématem se v posledních desetiletích staly rituální aktivity spojované s tzv. čtyřúhelníkovými valovými areály, považovanými dlouho výhradně za svatyně; do české literatury uvedla tuto problematiku L. Jansová (*1968*; viz dále *Drda – Waldhauser – Čižmář 1971*) a dále se rozvíjela zejména pod vlivem interpretací německé archeologie (*Schwarz 1975; Waldhauser 1992a* s lit.). Jako sídelní, resp. multifunkční jednotky – dvorce – byly tyto areály rozpoznány teprve později (*Venclová 1998a* s lit.; srov. *Wieland 1999* s lit.). Monografického zpracování se dostalo depotům, ať rituální či jiné povahy (*Kruta 1971; Rybová – Motýková 1983; Michálek 1999*).

Poznatky zcela jiného druhu přineslo studium výrobních činností a jejich produktů nejen z hlediska archeologického (*Salač 1990a*), ale za pomoci přírodovědných analýz. Je třeba zmínit výrobu a zpracování železa (*Pleiner 2000* s lit.), sklářství a skleněné výrobky (*Venclová 1980; 1990; Frána – Maštalka 1994* s lit.), bronzovou metalurgii (*Waldhauser 1986; Frána – Jiráň – Moucha – Sankot 1997*), těžbu a zpracování zlata (*Lehrberger et al. eds. 1997* s lit.), kamenictví (*Waldhauser*

1981; Fröhlich – Waldhauser 1989; Holodňák – Mag 1999 s lit.) a zpracování švartny (Venclová 2001 s lit.). Matematické a statistické metody byly aplikovány na studium keramiky (Rulř – Salač 1995; Salač 1997a; 1998a; Venclová 1998a; 2001).

Teprve v posledních letech je patrný posun od hodnocení jednotlivých konkrétních nálezů, nalezišť – zejména výzkumů sídlišť a jejich zázemí – a výrobních aktivit k interpretaci sídelní a výrobní struktury, ekonomiky a obchodu v širším kontextu (Michálek 1990a; Waldhauser 1993a; Venclová 1995a; Salač 1996 s lit.; Drda – Rybová 1995b; 1997a; 1998; Venclová 1998a; 2001 s lit.; Salač 2006a).

Bádání o době laténské v Čechách bylo po dlouhou dobu silně ovlivněno zejména německou archeologií. K typologické a chronologické klasifikaci byly u nás hojně využívány závěry německých badatelů založené na souborech nálezů z hrobů (viz výše) a sídlištních lokalit, zejména z oppida Manching v Bavorsku (řada Ausgrabungen in Manching, z níž jsou jednotlivé práce

citovány v dalším textu), které zahrnovaly mj. i vybraná data z Čech. Teprve v poslední době jsou v českém bádání pozorovatelná také jiná teoretická východiska.

Tradiční přístup ke studiu laténského období, resp. kulturně historické paradigma s důrazem na typologicko-chronologický rozbor artefaktů, se od devadesátých let minulého století pozvolna mění, resp. obohacuje prvky procesuální archeologie, zejména ve prospěch prostorových informací získávaných nedestruktivními archeologickými metodami (srov. Kuna a kol. 2004). Z teoretického hlediska v současnosti ovlivňuje bádání o době laténské teoretický koncept studia prostoru E. Neustupného spolu s příslušnou metodologií (Neustupný 1993a; Neustupný ed. 1998). Významným nástrojem a podkladem k ověření teoretických modelů se také pro dobu laténskou staly analytické povrchové sběry a jejich vyhodnocení pomocí GIS – geografických informačních systémů ve spojení s matematickými postupy (Dreslerová 1996; Neustupný – Venclová 1998; Kuna 1998; Neustupný – Venclová 2001).

3 Hlavní prameny

Již z přehledu dějin bádání do jisté míry vyplývá, jaký je stav nálezové základny pro dobu laténskou v Čechách. Jakkoli hodnotíme pozitivně zájem o laténské archeologické památky před sto lety a ještě i daleko dříve, faktem zůstává většinou nedostatečná dokumentace starých nálezů, která může být jen částečně rekonstruována. Výjimek v tomto ohledu je málo; jednou z nich je již zmíněná Weinzierlova dokumentace pohřebiště v Jenišově Újezdě. Řada nálezových souborů byla zničena krátce po nález (připomeňme osudy pokladů zlatých mincí z Podmokel a Stradonic, které byly zcela nebo z větší části přetaveny), jiné, i když uloženy v různých sbírkách, se z různých důvodů nedochovaly nebo nemohou být dnes identifikovány. Absence sofistikovaných metod výzkumu vedla k ignorování celých kategorií movitých nálezů hrobových i sídlištních. Jde o drobné artefakty (např. mince, skleněné aj. ozdoby), ale zejména organické materiály, botanická rezidua atd., které nebyly téměř vůbec registrovány.

Koncepce velkoplošných výzkumů ve 2. polovině 20. století, jimž předcházely hrubé skrývky ornice i podorničí pomocí těžké techniky, přinesla množství nových dat o velikosti, struktuře a distribuci laténských obytných a pohřebních areálů, paradoxně však také jejich ztrátu. Byly registrovány především velké zahluobené objekty, nikoli mělké a menší objekty. Chyběj proto většinou údaje o potenciálních mělkých žárových hrobech, o povrchových kúlových stavbách nebo o lehkém ohrazování částí sídlišť a dvorců, které ve větší míře získáváme teprve v posledních desetiletích. Dondávna úplně scházely doklady o aktivitách, které probíhaly v mělkých objektech nebo na někdejší povrchu, jaké se zachovávají již jen v ornici (možná pro nedostatek cílených průzkumů ornice a povrchových sběrů máme např. tak nedostatečné informace o pravděpodobných málo zahluobených pecích doby laténské, snad předcházejících pecím se zahluobenou nístějí, a o rozmístění příslušných hutnických dílen). Preference systematických výzkumů jednoho typu obytného a výrobního areálu – laténských oppid – v 50.–80. letech 20. století přinesla obrovské soubory nálezů z tohoto typu sídlišť; ty však byly získány v téměř časovém úseku a stejnými tehdy používanými konceptními přístupy a metodami, takže určité informace dnes považované za potřebné nejsou prostě z oppid k dispozici; kromě toho pro velký objem žádný oppidální nálezový soubor

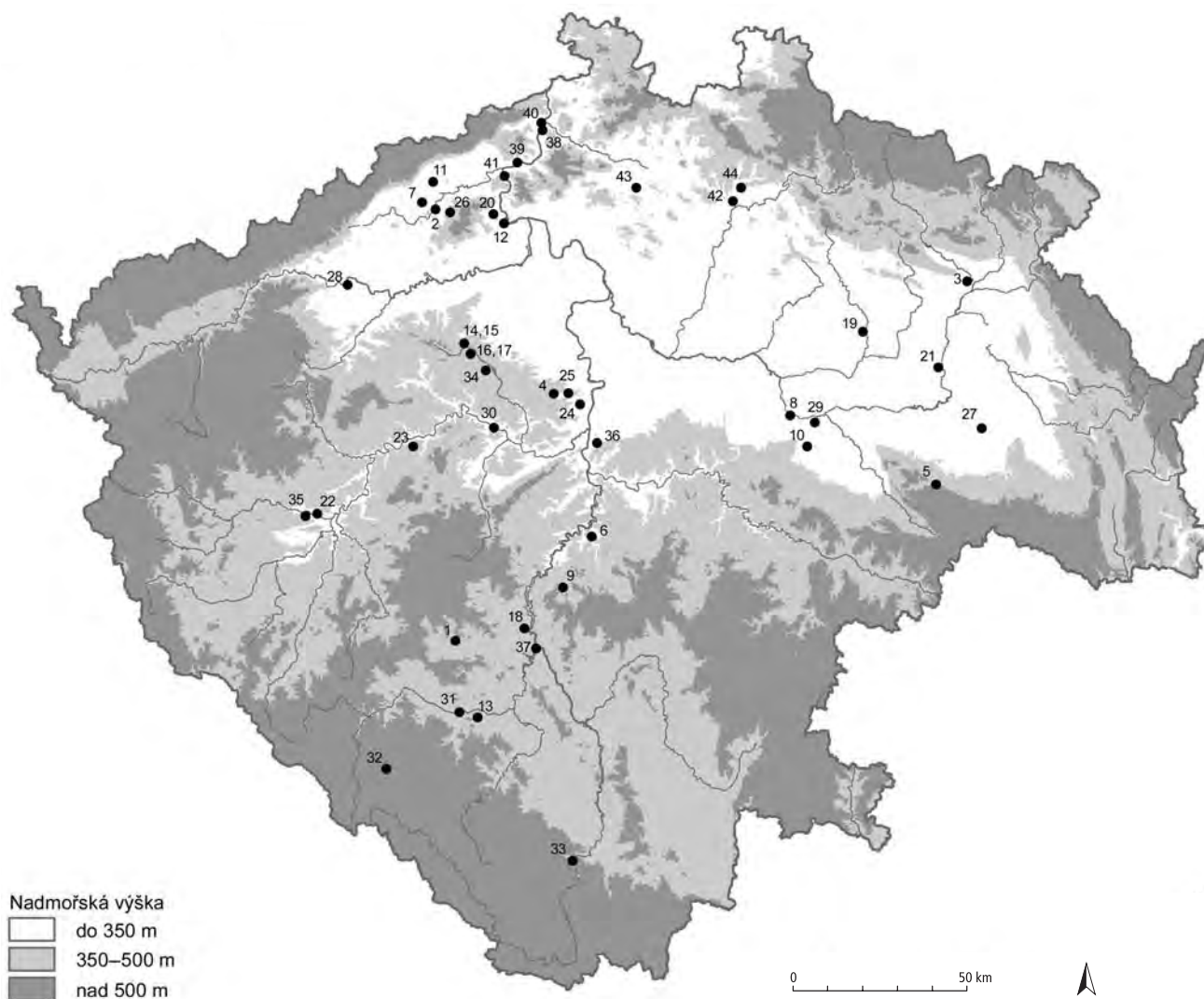
z Čech dosud nebyl, a to již od Píčových dob, komplexně vyhodnocen. Méně informací mohlo být systematicky získáváno z jiných typů sídlišť. S tím souviselo určité podcenění jejich významu a také nedostatečné poznání mobiliáře staršího než horizont oppid; zdá se, že např. představa o slabém osídlení v LT B1 může do značné míry připadat na vrub naší neschopnosti rozpoznat keramiku tohoto stupně.

Laténská archeologie se musí vyrovnávat také s některými nepříznivými archeologickými fakty. Jedním je absence archeologicky viditelných pohřbů v období LT C2–D1 jako projev změny pohřebních zvyklostí, což má za důsledek méně jemné chronologické třídění tohoto období, zejména osobních ozdob a zbraní, oproti předcházejícímu. Z dnešního hlediska paradoxně rovněž nepříznivým faktorem je estetická působivost kvalitních řemeslných výrobků zhotovených v laténském stylu (např. drobná bronzová plastika a šperk) a poměrně hojné používání zlata, popř. stříbra k výrobě šperků a hlavně mincí v době laténské. Tyto předměty jsou atraktivní a sběratelsky velmi ceněné, jsou proto masivně vyhledávány pomocí detektorů kovů a ilegálně se s nimi obchoduje. O takto působených nenapravitelných škodách na našem národním kulturním dědictví a možných způsobech vypořádání se s nimi se vedou diskuse v archeologické obci i mimo ni, dosud však bez valných úspěchů.

Výběr nalezišť a nálezů, jejichž role pro poznání doby laténské v Čechách je podstatná, je předložen v následující části této kapitoly (obr. 2). Ze stovek sídlištních a pohřebních lokalit, z desítek těžebních areálů a depotů byly vybrány soubory, které poskytují data sloužící jako zásadní opory v bádání a významně přispívající k tvorbě teoretických modelů. Připojeny jsou i nálezy evidentně velmi významné, i když dosud nepracované.

Stručné anotace nemíní suplovat detailní popisy nalezišť a nálezů, které jsou dostupné jinde. Bibliografické údaje zahrnují pokud možno jen nejvýznamnější literaturu, příp. neúplnější publikace obsahující citace starších prací. V dalším textu jsou tyto prameny uváděny již bez opakování bibliografických referencí, pokud ovšem nejde o detailní údaje, které vyžadují konkrétní odkazy.

1. BEZDĚDOVICE (okr. Strakonice)
Depot 48 celých a 137 zlomků železných předmětů na-

Obr. 2: Doba laténská – hlavní prameny. Číslování lokalit odpovídá výběru pramenů v kapitolách 3 a 10.

lezený r. 1997. Obsah depotu tvořily výhradně nástroje, nářadí, stavební a jiné kování, součásti vozu a koňského postroje. LT C2–D1/D2. V blízkosti se nachází současné sídliště, zkoumané r. 1913, snad s kovářskou šperkařskou dílnou.

Lit.: *Michálek 1999* s lit.

ČESKÉ LHOTICE viz Hradiště (k. ú. České Lhotice, okr. Chrudim)

2. BÍLINA (okr. Teplice)

V úplnosti prozkoumaná nehrazená usedlost (osada) je příkladem nejmenší sídelní jednotky doby laténské. Sestávala ze dvou polozemnic, povrchové stavby, hlínku, síla a dalších jam a náležely k ní tři hroby. LT B1a. Výzkum 1975.

Lit.: *Waldhauser – Holodňák 1984; Budinský – Waldhauser 2004*, 69, s lit. (zde jako Bílina-Chudeřice).

3. HOŘENICE (okr. Náchod)

Pohřebiště s asi 20–30 kostrovými i žárovými hroby. Výbava obsahuje keramiku a zvířecí kosti, v Čechách atypické. Žárové hroby s keramikou v ruce robenou se někdy vysvětlují jako projev kontaktu s domácí populací. LT B2. Výzkumy na přelomu 19. a 20. stol. Souborně nepracováno.

Lit.: *Filip 1956*, 344–345, s lit.

4. HOSTIVICE (okr. Praha-západ)

Poloha Palouky. Nehrazený rovinný obytný areál obsahoval 9 polozemnic a další zahloubené objekty. LT C–D. V blízkosti zjištěn hutnický areál a objekty planského typu. Radiokarbonové datování nevylučuje počátky hutnictví již v době laténské. Výzkum 2002. Sídelní komponenta dosud nepracována.

Lit.: *Pleinerová – Sankot – Vojtěchovská*, zpráva čj. 5060/04 v archivu ARÚ Praha; *Pleiner 2005*.

5. HRADIŠTĚ (k. ú. České Lhotice, okr. Chrudim)

Hrazený výšinný areál – oppidum, jediné ve východních Čechách. Poloha na ostrožně, rozloha 30 ha. 3–4 fáze ohrazení. Zkoumána hradba i vnitřní zástavba. LT C2–D. Výzkum 1971–87, povrchový průzkum 2004.

Lit.: Šnajdr 1904; 1911; Princ 1974; 1981; 1986; 1989; Danielisová 2006.

6. HRAZANY (okr. Příbram)

Hrazený výšinný areál (oppidum) na výrazném návrší, rozloha 33–39 ha. Po palisádovém ohrazení následovaly ještě 2–3 fáze opevnění hradbou s kamenným lícem s vertikálními břevny, hradebním tělesem s dřevěnou armaturou a příkopem. Zkoumána hradba, dvě brány i vnitřní zástavba (dvorcové usedlosti). Některé stavební prvky a keramika se odvozují z alpského prostředí. LT C2–D2. Výzkum 1951–63.

Lit.: Jansová 1986; 1988; 1992 s lit.; Drda – Rybová 1997a s lit.

7. JENIŠŮV ÚJEZD (okr. Teplice)

Na katastru obce známa tři laténská kostrová pohřebiště. Z nich pohřebiště v Hofmannově pískovně je se svými nejméně 120 hroby největší v Čechách i ve střední Evropě. Hroby uspořádány v řadách a skupinách. Pohřebiště je interpretováno jako příslušející jedné sídelní jednotce – vesnici, resp. komunitě s vlastním typem kroje. LT B1a až C1a/b. Výzkum 1896–98.

Lit.: Weinzierl 1899; Budinský 1970; Waldhauser 1978; Sankot 1978; Budinský – Waldhauser 2004, 70, s lit.

8. KOLÍN (okr. Kolín)

Depot 68 železných předmětů, celých i zlomků. Obsahoval nástroje, nářadí, kotel se závěsem, součásti vozu a koňského postroje a zlomky zbraní. LT D. Nález z r. 1936.

Lit.: Rybová – Motýková 1983.

9. KRAŠOVICE (okr. Příbram)

Sídlištní komponenta LT C1–C2(D) se nachází v prostoru osídleném již v Ha D2/3–LT A. Ohrazený pravoúhlý dvorec obsahoval povrchovou stavbu podobné konstrukce, jakou se vyznačují domy ve dvorcích v Tuchlovicích a Mšeckých Žehrovicích I (viz níže). Původně byl datován do pozdně halštatského období, podle nálezových okolností však nelze vyloučit jeho mladolaténské stáří. Výzkum 1955–60. V úplnosti nezpracováno.

Lit.: Jansová 1957; Jansová, zpráva čj. 1771/57 v archivu ARÚ Praha; Soudská 1966.

10. KUTNÁ HORA-KARLOV (okr. Kutná Hora)

Pohřebiště se 48 kostrovými a 1 žárovým hrobem v nepravidelných řadách. Zachovány organické nálezy. Po-

hřební ritus a výbava vykazují prvky běžné v Podunají, Německu a Švýcarsku. LT B1–C1a. Výzkum 1988–89. Souborně nezpracováno.

Lit.: Valentová 1993; Sankot – Valentová 2002.

11. LAHOŠŤ (okr. Teplice)

Tzv. duchcovský poklad – depot nejméně dvou tisíc bronzových předmětů uložený v bronzovém kotli v termálním Obřím prameni byl objeven r. 1882. Obsahoval zejména spony a kruhový šperk. Dle tohoto nálezu získal typ spony s volnou patkou z období LT B1 dodnes používaný název duchcovská spona. Odtud i termíny horizont duchcovské spony, předduchcovský horizont apod.

Lit.: Berger 1882; Smolík 1882; Kruta 1971.

12. LOVOSICE (okr. Litoměřice)

Rozsáhlý nehrazený obytný a výrobní areál na břehu Labe poblíž soutoku s Modlou, související patrně s existencí říčního přístavu. Z výrobních objektů jsou významné zejména baterie hrnčířských pecí a dílna na výrobu rotačních žernovů. Tyto nálezy vedly k vytvoření modelu tzv. výrobních a distribučních center, tj. nehrazených sídlištních aglomerací na dálkových komunikacích, se specializovanou výrobou nadregionálního významu. LT B–D. V prostoru bylo zjištěno také 10 poloh s nálezy pocházejícími z kostrových hrobů. Pohřebiště v Reiserově cihelně s asi 50 hroby zřejmě patřilo k největším v severozápadních Čechách. Nálezy od konce 19. stol., výzkumy sídlištních struktur zejména v l. 1980–87. V úplnosti nezpracováno.

Lit.: Zápotocký 1973; Salač 1990b; Venclová – Salač 1990; Salač 2002 s lit.

13. MODLEŠOVICE (okr. Strakonice)

Nehrazený obytný areál se 3 polozemnicemi, s četnými nálezy včetně skla, švartny a kovových předmětů. Výzkum 1992. LT C1–C2. 500 m odtud byly zjištěny dva současné ploché žárové hroby, zkoumané r. 1940 a 1993. Poblíž se nacházejí rýžovnické sejpy, jejichž vznik v době laténské však není oproti dřívějším předpokladům spolehlivě doložen.

Lit.: Michálek – Venclová 1994, 558–583; Michálek 1995b, 95–106; 1997, 424–437.

14.–15. MŠEC (okr. Rakovník)

14. Lokalita Mšec I. Nehrazený obytný a výrobní areál. Zkoumána hrnčířská pec, lokalizovány hutnické pece a prostor zpracování švartny. Sídliště je považováno za jedno z potenciálních výrobních a distribučních center své doby. Výsledky povrchových průzkumů v širším okolí, resp. v regionu Loděnice, poskytly data pro teoretický model laténské industriální zóny. LT B2–C2. Výzkumy v 60.–90. letech 20. stol.

Lit.: Venclová 2001 s lit.

15. Lokalita Mšec III. Nehrazený obytný a výrobní areál. Dosud největší železářská huť s minimálně 18 pecemi se zahlobenou nástějí a dalšími výrobními objekty; doklady zpracování švartny. LT C1. Nálezy od 60. let, výzkum 1969.

Lit.: *Pleiner – Princ 1984; Venclová 2001.*

16.–17. MŠECKÉ ŽEHROVICE (okr. Rakovník)

16. Lokalita Mšecké Žehrovice I. Výzkumem v l. 1979–88 byly zjištěny následné fáze aktivit v době laténské: 1. LT B2–C1/C2 – nehrazený obytný a výrobní areál; zpracování švartny a hutnictví (torza výhňových pecí, další hutnické relikty jednoznačně laténského data). 2. Pravoúhlý dvorec původně s dřevěnou ohradou, později ohrazený valem a příkopem, LT C1/C2–D1, obsahující povrchový dům a další sídlištní objekty. V sousedství areálu objevena r. 1943 jáma s fragmenty kamenné hlavy, jedné z nejznámějších laténských skulptur v Evropě. Výzkum poskytl data pro interpretaci čtyřúhelníkových valových areálů jako dvorců, sídel elity s multifunkčním využitím.

Lit.: *Venclová 1998a s lit.; 2002c.*

17. Lokalita Mšecké Žehrovice II. Nehrazený obytný a výrobní areál (v lit. často zaměňován za lokalitu Mšecké Žehrovice I) snad s prvou laténskou hutnickou výhňovou pecí v Čechách. LT C1/C2. Výzkum ve 30. letech 20. stol.

Lit.: *Břeň 1955, 10–14, 18–20, 33; Pleiner 1958, 101–104; Venclová 2001 s lit.*

18. NEVĚZICE (okr. Písek)

Hrazený výšinný areál (oppidum) na ostrožně, výjimečný svou malou rozlohou 13 ha. Hradba s kameným lícem a vertikálními břevny, hradební těleso s dřevěnou armaturou, brána klešovitého typu. Zkoumáno opevnění, vnitřní zástavba jen v malém rozsahu. LT C2–D1. Výzkum 1949–51, 1980.

Lit.: *Drda 1987 s lit.; Waldhauser 1993b.*

19. NOVÝ BYDŽOV-CHUDONICE (okr. Hradec Králové) Nehrazený rovinný obytný areál se zástavbou typickou pro východní Čechy. V 60. letech byla prozkoumána část areálu s množstvím zahlobených objektů, které reprezentuje jediná polozemnice, desítky jam a zejména stovky kúlových jamek s obtížně interpretovatelnými půdorysy povrchových staveb. LT C2–D.

Lit.: *Rybová 1964; 1968.*

20. OPARNO – MALÉ ŽERNOSEKY (okr. Litoměřice)

Těžební areál v údolí Milešovského potoka. Na desítkách hektarů se nacházejí těžební jámy, dokládající exploataci zdejšího křemenného porfyru. Z odvalů pocházejí hrubé polotovary rotačních mlýnských kamenů, které datují těžbu od doby laténské po raný středověk.

Využívání zdejších surovin v době laténské dokládají petrografické analýzy žernovů, distribuovaných až do vzdálenosti přes 200 km. Výzkumy areálu a jeho produktů zejména v 80. letech 20. stol.

Lit.: *Waldhauser 1981; Fröhlich – Waldhauser 1989.*

21. OPATOVICE NAD LABEM (okr. Pardubice)

Nehrazený obytný areál, původně obtékaný Labem. Jednotlivé usedlosti ohrazené ploty se skládaly z povrchových domů a drobných povrchových staveb (sýpky?), ojediněle i z polozemnic. LT C2–D1. Výzkum r. 2000. Nezpracováno.

Lit.: informace V. Vokolka.

22. PLZEŇ-RADČICE (okr. Plzeň-město)

V prostoru pohřebiště pozdní doby halštatské nalezen dosud jediný západočeský laténský plochý kostrový hrob; obsahoval bojovníckou výbavu. LT C1. Výzkum 1985–84. Nezpracováno.

Lit.: *Baštová 1986.*

23. PODMOKLY (okr. Rokycany)

Depot 5–10 tisíc zlatých mincí a zlatý nákrčník, uložené v bronzovém kotli, nález z r. 1771. Většina depotu, zřejmě největšího v Čechách, se nezachovala. Soubor interpretován jako votivní nebo kmenový, resp. náčelnický poklad. LT D1.

Lit.: *Voigt 1771; Radoměřský 1955, č. 92; Arnold – Castelin 1972–1975; Hlinka – Radoměřský 1996; Leiberger et al. eds. 1997, 288.*

24. PRAHA-JINONICE (okr. Praha 5)

Pohřebiště s 56 kostrovými hroby, největší ve středních Čechách. LT B2 až počátek LT C1. Výzkum 1984. Nezpracováno.

Lit.: *Bureš – Waldhauser 2005, 764.*

25. PRAHA-RUZYNĚ (okr. Praha 6)

Poloha Jiviny. Pohřebiště se 48 kostrovými hroby, LT B1 až počátek LT C1. Zjištěny dvě prostorově i chronologicky odlišné kumulace hrobů. Poblíž zkoumán obytný areál Ha D až LT C2/D1 s více než 30 objekty. Výzkum 1982. Nezpracováno.

Lit.: *Bureš – Waldhauser 2005, 726–728.*

26. RADOVESICE (okr. Teplice)

Prvý v úplnosti prozkoumaný nehrazený rovinný obytný areál. Téměř 300 objektů z období Ha D až LT D2: polozemnice, zásobní jámy, hliníky, špýchary, pece a ohniště, kúlové jamky. Na počátku stupně LT B osada zřejmě sestávala pouze z jediné usedlosti, později z několika usedlostí, vrchol osídlení se klade do LT C2. Podle interpretace jde o kontinuálně používanou osadu, lemovanou samostatnými, většinou jednofázovými usedlostmi. K sídlišti přísluší v úplnosti prozkoumané po-

hřebišťe LT B1b–C1 v poloze Vápenka (Radovesice I) se 34 kostrovými a 3 žárovými hroby. Výzkum 1969–88.

Lit.: *Waldhauser 1987; 1993a*.

27. SLEPOTICE (okr. Pardubice)

Nehrazený rovinný obytný areál skládající se z usedlostí s dřevěným ohrazením. Povrchové stavby se vyznačují značnými rozměry; menší stavby měly slabě zahlobenou podlahu a kúlové jámy na obvodu. Polozemnice se vyskytovaly samostatně nebo jako součást půdorysů povrchových domů. Na okraji obytného prostoru byl zjištěn trojdílný areál ohrazený palisádou a zčásti i příkopem. LT C–D (?). Výzkum 1998–2001. Nezpracováno.

Lit.: *Vokolek 2002*.

28. SOBĚSUKY (okr. Chomutov)

Nehrazený rovinný obytný areál zkoumaný na ploše 1000 × 450 m, nejrozsáhlejší v Čechách. Ha D až LT D. Prozkoumáno 200 polozemnic a množství dalších objektů, včetně 51 kostrových hrobů období LT B–C1. Osídlení se pravděpodobně koncentrovalo do několika osad či usedlostí, které měly asi svá vlastní malá pohřebišťe nebo osamocené hroby poblíž. V LT B1a ukládány pohřby do sídlištních objektů. Prvé výkopy ve 30. letech 20. stol., výzkum od r. 1985. Nezpracováno.

Lit.: *Streit 1938; Holodňák 1991a; 1999; Holodňák – Mag 1999*.

29. STARÝ KOLÍN (okr. Kolín)

Největší do současnosti dochovaný poklad mincí v Čechách, nalezený ve 30. letech 20. stol., obsahoval 197 zlatých mušlovitých statérů a 107 třetinok statérů. LT D1.

Lit.: *Nemeškalová-Jiroudková 1998*.

30. STRADONICE (okr. Beroun)

Vrch Hradiště. Hrazený výšinný areál (oppidum) o rozloze 88–90 ha (v jednotlivých fázích). R. 1877 byl v areálu nalezen depot asi 700 mincí uložených původně v koženém měšci, obsahující zlaté mušlovité statéry i mince typu Athéna-Alkis. Téměř celý poklad byl roztažen. Z lokality pocházejí zřejmě stovky dalších mincí, většinou rozkradených. Po nález depotu lokalita prokopána hledači pokladů; výkopy 1895 a 1902 J. L. Pič, 1929 A. Stocký; záchranný výzkum v r. 1981. V 90. letech 20. stol. byl odtud získán také depot železných nástrojů. Zkoumána hradba, cesty i vnitřní zástavba dvorcových usedlostí. Po pravděpodobném dřevěném ohrazení následovaly dvě fáze výstavby hradby s kamenným lícem s vertikálními břevny, s vnějším příkopem. Soubor nálezů z lokality obsahuje kromě mincí tisíce bronzových, kostěných, železných aj. předmětů a zlomků keramiky i jednu z největších kolekcí laténských skleněných předmětů v Evropě. Od jména loka-

lity je odvozen termín „stradonická kultura“, používaný v první polovině 20. stol. LT C2–D2.

Lit.: *Pič 1903; Pič 1906; Paulsen 1933; Radoměřský 1955; Břeň 1964; Břeň 1973; Svobodová 1983; 1985; Venclová 1990; Rybová – Drda 1994; Waldhauser 1995a; Drda – Rybová 1997a s lit.; Lehrberger et al. eds. 1997; Karasová – Schönfelder 2004 s lit.*

31. STRAKONICE (okr. Strakonice)

Trať Častavín. Pohřební areál se 4 žárovými hroby, které představují dosud největší kumulaci svého druhu. Výbava obsahovala mj. situlovité nádoby s červeným náterem. LT B2. Výzkum 1929.

Lit.: *Dubský 1949, 380–384; Michálek 1985, 290*.

32. STUDENEC (okr. Prachatice)

Obří hrad. Hrazený výšinný areál o výměře 2,5 ha v extrémní poloze na horském hřebeni Šumavy v nadm. v. 940–980 m. Dnešní „kamenný val“ se považuje za torzo lícované kamenné hradby. Nálezy laténských mincí (zpochybňované). Předpokládána rituální a shromažďovací funkce lokality. Průzkumy a výzkumy od 30. let 20. stol., výzkum 1988, průzkum detektorem 1998–99.

Lit.: *Waldhauser – Slabina 1999; Slabina – Waldhauser 2001 s lit.; Milítký 2001*.

33. TŘÍSOV (okr. Český Krumlov)

Hrazený výšinný areál (oppidum) na ostrožně o rozloze 26 ha. Unikátní hradba s kamenným lícem s vloženými kamennými deskami mezi vertikálními břevny, na šijové straně hradiště zdvojená a doplněná systémem příčných náspů (zídek?) z kamene a hlíny mezi oběma hradbami. Množství grafitové keramiky svědčí o využívání blízkých zdrojů grafitu. Nejpozději vybudované oppidum v Čechách. LT D1–D2. Výzkum 1935–38, 1954–83, povrchové sběry 2003.

Lit.: *Franz 1942; Břeň 1966; 1971; 1975; 1981; 1991; Karasová 2002a; John 2004*.

34. TUCHLOVICE (okr. Kladno)

Prvá zkoumaná ohrazená sídelní jednotka – dvorec, v rámci doby laténské nejstarší v Čechách. Dřevěný povrchový dům, 3 polozemnice, jámy, z ohrazení zachován žlab. Z nálezů je pozoruhodná hliněná destička s důlky na odlévání (interpretace ve smyslu mincovní destičky nejistá). LT B1–B2. Výzkum 1953.

Lit.: *Šneidrová 1955; Motyková 1993; Venclová 2001 (zde jako Tuchlovice II)*.

35. VOCHOV (okr. Plzeň-sever)

Rovinný obytný areál, dosud největší v západních Čechách. 9 zahlobených objektů. V nálezovém fondu shledávány kontakty se severozápadními Čechami. LT C–D1. Výzkum 1955–56, 1979.

Lit.: *Jansová 1962a; Pavlů 1982*.

36. ZÁVIST (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ)

Hrazený výšinný areál (oppidum) na výrazném kopci; rozsah se postupně zvětšoval ze 35 ha až na 118 ha. V poslední fázi do hradební soustavy pravděpodobně začleněn i sousední vrch Šance. Po prvním palisádovém ohrazení následovalo ještě 5 fází výstavby opevnění, budovaného jako hradba s kamenným lícem, se svislými a vodorovnými, později jen svislými dřevěnými břevny, s hradebním tělesem vybaveným dřevěnou armaturou a s vnějším příkopem; v poslední fázi byl vybudován jen sypaný val s palisádou. Zkoumáno opevnění se třemi branami i vnitřní zástavba akropole, předhradí i podhradí. Jde patrně o nejstarší oppidum v zaalpské Evropě. Datový soubor odtud se stal základem

teoretického, historicky zdůvodněného modelu vzniku a zániku fenoménu oppid v Čechách. LT C1/C2–D2. Výzkum 1963–89.

Lit.: *Jansová 1974; Motýková – Drda – Rybová 1978; 1990a; 1990b; Drda 1981; Čižmář 1989; Drda – Rybová 1992; 1993; 1997a; 2001* s lit.

37. ZVÍKOVSKÉ PODHRADÍ (okr. Písek)

Prostor hradu Zvíkova. Hrazený výšinný areál o rozloze asi 1 ha na ostrohu na soutoku Vltavy a Otavy, představitel drobných laténských hradišť. Zjištěna hradba s kamenným lícem a svislými dřevěnými prvky. LT C–D. Výzkumy 1934, 50.–80. léta 20. stol.

Lit.: *Jansová 1962a; Michálek 1978; Hrubý 1998* s lit.

4 Chronologie a periodizace

4.1 ABSOLUTNÍ CHRONOLOGIE

Pro dobu laténskou byla získána celá řada absolutních dat stanovených přírodovědnými metodami, přínos tohoto datování však není velký. Důvodem je nepřesnost radiokarbonové metody pro kalibrační křivku mezi lety 800–200 BC, takže data získaná ze vzorků z tohoto časového úseku jsou zatížena velkou chybou. Značná nepřesnost dosud charakterizuje také výsledky získané termoluminiscenční metodou. Předvádějí to těmito metodami datované vzorky ze severozápadních Čech – z Radovesic, Soběsuk, Břiliny, Tuchomyšle a Jenišova Újezda (*Neustupný 1993b*, 257–258; *Waldhauser 1993a*, 284, Abb. 139).

Absolutní data jsou k dispozici také z Mšeckých Žehrovic I. Dřevo z ohniště z polozemnice 3/86, datované tradičním způsobem do LT C1b až přelomu C1/C2, resp. cca 210–170 př. Kr., poskytlo radiokarbonové kalibrované datum 260–175 BC. Kůly povrchového domu 0/87, 1. a 2. fáze stavby, které byly tradičně datovány na počátek LT C2, resp. 170–160 př. Kr. a 160–140(?) př. Kr., spadají podle radiokarbonové metody do širokého rozpětí kalibrovaných dat 395–190 BC a 265–180 BC (*Venclová 1998a*; *Lanting 1998*; *Neustupný 1998*).

Pokud jsou známa relativně přesnější radiokarbonová data, pak zase není příliš přesné archeologické datování daného kontextu. Ukazují to např. data z hradíště Vladař, která určují stáří požárové vrstvy ze zkoumané cisterny k roku 200 BC, archeologické datování se však odvozuje pouze z fragmentů nádoby, kterou lze zařadit jen rámcově do LT B2–D (*Chytráček – Šmejda 2005*, 41; *Pokorný et al. 2005*, 66–67). Vrstva ze sondy z úpatí skalního útvaru Sokolka v Českém ráji, kde jsou laténské aktivity datovány do 3.–1. stol. př. Kr., poskytla radiokarbonové datum 2051±136 BP (*Waldhauser – Koldová 2006*, 577). Velký rozptyl dat charakterizuje např. také dřevo z hutnických pecí z Hostivic-Palouků, které mohly podle archeologických zjištění patřit mladšímu laténskému období nebo plaňanskému horizontu; datum pro jednu z pecí činí po dendrochronologické korekci 145 BC až AD 105 (*Pleiner 2005*, 394–396).

4.2 RELATIVNÍ CHRONOLOGIE A PERIODIZACE

Relativní chronologie vychází z chronologických systémů vypracovaných pro střední Evropu a opírajících se o soubory předmětů jednorázově uložených do hrobů, popř. o nálezy mincí v hrobovém kontextu. V zá-

sadě jde o třídění P. Reineckeho (1902), resp. o jeho stupně LT B, C a D, které byly postupně ještě rozděleny na podstupně LT B1, B2, C1, C2, D1, D2. Prvé tři z nich rozpoznal již J. Filip (1956), jak to ukazují jeho tři horizonty pohřbívání na plochých pohřebištích. Pro vypracování relativní, ale i absolutní chronologie hrobů v Čechách měly význam zejména práce F. R. Hodsona (1968) a H. Polenze (1971; 1982).

Tab. 1: Absolutní datování jednotlivých fází doby laténské v Čechách a ve střední Evropě. Podle: *Drda – Rybová 1998*; *Droberjar 2006*; *Gebhard 1989*; *1991*; *Salač 2006*; *Waldhauser 1992c*; *2001*.

BC	STŘ. EVROPA	ČECHY
500	480	480
	LT A 460	LT A 460
	420	
400	410	390
	LT B1	LT B1 375
	330	330
300	320	320
	LT B2	LT B2
	260	260
	250	250
200	190	190
	LT C1	LT C1
	175	175
	165	175
	125	130
	115	110
100	115	80
	LT D1	LT D1
	50	70
		LT D2a
	30	40
0	LT D2	LT D2 ²⁵
		LT D2b

Pro období LT B1–C1 bylo třídění pro Čechy pracováno velmi jemně zejména pomocí kovových předmětů z hrobů – spon, nákrčníků, náramků, nánožníků, opasků a zbraní, popř. skleněných a švartnových ozdob – a v materiálu z pohřebišť byly vyděleny fáze LT B1a, B1b, B1c, B2a, B2b, C1a, C1b, jejichž náplň byla případně ještě specifikována pro jednotlivé části Čech, jednotlivá pohřebišť, popř. pro některé typy artefaktů (Čižmář 1975; 1978; Waldhauser 1978; 1987 s lit.; Holodňák – Waldhauser 1984; Michálek 1985; Bureš 1987; Holodňák 1988; Budinský – Waldhauser 2004). Hrobových souborů z Čech využil při vytváření svého chronologického systému pro celou střední Evropu také R. Gebhard (1989), jehož datování jednotlivých fází doby laténské je běžně přijímáno. Ke korekcím týkajícím se trvání jednotlivých fází dochází přirozeně i nadále (srov. Möller 2000). Relativní chronologie vytvořená podle hrobových souborů byla aplikována také na sídlištní keramický materiál (srov. horizonty specifikované V. Salačem a J. Waldhauserem: Waldhauser – Holodňák – Salač 1986; Waldhauser 1993a, viz níže). Trvání jednotlivých fází doby laténské předvádí tab. 1.

Zcela jinou klasifikaci, vycházející nikoli výhradně z typologie artefaktů, ale z celých souborů osobních ozdob a šatových spinadel v hrobech, resp. z odlišností kroje, vytvořil P. Sankot (viz kap. 7.1).

Chronologie následujícího období LT C2–D postrádá v Čechách oporu v podobě hrobových nálezů a vychází především ze sídlištního materiálu. Je proto méně spolehlivá než v případě předchozí části laténského období. Za chronologicky diagnostické jsou považovány zejména mince a spony, jejichž chronologie se zakládá

jednak na typologických a numismatických kritériích, jednak na více či méně stratifikovaných nálezech v obytných areálech, depotech atd. Zejména podle spon byly datovány např. fáze výstavby fortifikací, resp. sídlištní horizonty českých oppid v LT C2–D2 (Drda – Rybová 1997a, 104–108, tab. 5 a 6, s lit.; 2001, 309–311, obr. 14–15; srov. Rybová – Drda 1994, 122–132, fig. 40, pl. 17). Chronologická sekvence spon i dalších kovových předmětů LT C2–D2 je uvedena v kap. 8.

Rámcový chronologický význam mají ovšem také skleněné náramky a některé typy korálů (Venclová 1990; viz kap. 8.2.3).

Chronologie keramiky období LT B1–D2 se jen v malé míře může opírat o (v Čechách nečetné) hrobové nálezy obsahující nádoby, takže převážně musí vycházet z nálezových souborů ze sídlišť. K jejímu hodnocení (chronologickému i jinému) se dosud nejčastěji využívalo metody srovnání typologických vlastností, vzácněji na bázi kvantifikace jednotlivých charakteristik (Waldhauser 1977; Koutecký – Venclová 1979; Salač 1984; Waldhauser – Holodňák – Salač 1986; Salač – Smrž 1989; Kuna – Waldhauser – Zavřel 1989; Motyková – Drda – Rybová 1990a), a teprve v posledních letech také statistických a matematických metod, zejm. seriace (Rulf – Salač 1995; Venclová 1998a; 1999; 2001). V severozápadních Čechách byly podle keramiky vypracovány horizonty I (LT A), II a, b (LT B1–C1), III a, b (LT C2–D1), IV (LT D2). Paralelizovat tyto horizonty s tradičním tříděním dle P. Reineckeho je velmi obtížné pro nedostatek datujících nekeramických nálezů v sídlištních objektech (Salač – Smrž 1989; Salač 1990b; 1997a). Vývoj keramiky a její náplň v jednotlivých úsecích doby laténské dokumentují obr. 47–49 v kap. 8.1.

5 Sídelní areály a aktivity

Výklad o areálech a aktivitách souvisejících se sídlením se přidržuje koncepce sídelních areálů (*Neustupný 1986; Neustupný ed. 1998*). Sídelní areál (v pojmu živé reality komunitní areál) odpovídá prostoru, v němž se odehrávaly základní činnosti jedné komunity. Součástí sídelního areálu je obytný areál a areály dalších aktivit, např. výrobní areál, areál získávání potravy atd. Nižší jednotku představují komponenty, tvořené artefakty a jejich komplexy, patřícími určitému časovému úseku.

5.1 PŘÍRODNÍ ZDROJE A JEJICH VYUŽÍVÁNÍ

Tato kapitola se zabývá přírodními zdroji v souvislosti s laténskou sídelní komponentou, tj. jejich významem pro osídlení krajiny a jejich využíváním především pro účely sídlení a aktivity s tím spojené, včetně domácí výrobní činnosti. Suroviny potřebné pro specializovanou výrobu jsou pojednány na jiném místě (viz kap. 6.3).

5.1.1 Klima, vegetace a půdy

Archeoklimatologický výzkum zdůrazňuje, že kromě klimatické změny v rozmezí let 800–700 př. Kr. došlo k další, méně výrazné změně také kolem r. 400 (resp. v období cca 410–350) př. Kr. Ch. Maise soudí, že prudké ochlazení nastalo během pouhých deseti let a předpokládá, že mohlo mít vážné hospodářské důsledky. Podle archeologické periodizace jde o dobu následující po stabilním teplém období charakteristickým pro Ha D až LT A, tj. o stupeň LT B1. Nižší intenzita osídlení, která se v této době projevuje v západní a střední Evropě, včetně Čech, se interpretuje jako přímý důsledek této klimatické krize (*Maise 1998, 218–220, 224–230*). Výkyvy suššího a vlhčího klimatu byly pro dobu laténskou zjištěny i pomocí variací stupně homogenity nárůstu dřevní hmoty, které dokládají podle západoevropských dat výrazněji vlhkou fázi někdy po r. 120 př. Kr., podobných výkyvů však bylo více a mohou mít lokální dopad (*Schmidt – Gruhle 2003, Tab. 2, Abb. 10*). Je ovšem skutečností, že míra vlivu klimatu na lidské aktivity a synchronizace jeho eventuálních výkyvů s jednotlivými fázemi pravěku a také platnost takových výkyvů pro jednotlivé regiony je stále předmětem vědeckých diskusí (srov. *Bouzek 2005; Dreslerová 2005*).

Archeobotanické nálezy z doby laténské v Čechách žádné zhoršení klimatu nedokládají (*Opravil 1998*).

Získaná data např. naznačují, že rozsah acidofilních dubohabřin na pahorkatinách byl kolem 2000 BP omezenější, než se dříve předpokládalo (*Pokorný 2002*). Teplomilná společenstva, jako jsou subxerofilní dubové háje s vyvinutým křovinným patrem, včetně termofilních rostlin, jako je např. dřín, doložené pro LT C2–D1 nálezy z Mšeckých Žehrovic, svědčí o teplejším a sušším klimatu v tomto období v daném regionu (*Opravil 1998*). Teplomilné dřeviny poskytla pro totéž období oppida Závist (*Opravil 1989*) a Hrazany (*Drda – Rybová 1997a*) a relativně teplé klima se uvádí také na výšinné poloze Úhošť (*Smrž 1983*). O spíše sušším klimatu svědčí umístování obytných a výrobních areálů LT C1–D v nivě potoků, jaké bylo vícekrát zjištěno (např. Praha-Dubeč a další lokality při Říčanském potoce: *Venclová, v tisku*).

Půdní poměry byly detailně studovány ve vztahu k laténskému osídlení jen v některých regionech. Z těchto výzkumů vyplývá, že laténské sídelní aktivity doprovázené zemědělskou výrobou se neomezovaly na nejúrodnější půdy, ale využívaly i méně kvalitní půdy, pokud to bylo z nějakého důvodu zapotřebí. Příkladem mohou být hnědé půdy na Rakovnicku (*Venclová 2001*), Prácheňsku (*Dreslerová 2004*) a Říčansku (obr. 3).

5.1.2 Voda a její dostupnost

Kromě toho, že voda představuje základní součást výživy, hygieny a podmínku k provozování zemědělství a chovu zvířat, je to také jedna ze základních surovin pro řadu výrobních činností v době laténské, počínaje výrobou většiny potravinářských produktů, keramiky, zpracováním organických materiálů a konče stavebními činnostmi (např. mísení hlíny k výmazu stěn domů nebo budování píček). Blízkost zdroje vody hrála podstatnou roli při výběru místa založení obytného areálu. Případy překročení vzdálenosti 300 m od (někdejší) vodoteče musí být zkoumány z hlediska možnosti využití lokálních pramenů. Pravděpodobnost využití pramenů v případě obytných areálů vzdálených více než 350 m od potoků byla konstatována např. podle situace v regionu Loděnice (*Venclová 2001, 174–175*). Výšinné obytné areály využívaly prameny vyvěrající uvnitř jejich prostorů nebo v jejich blízkosti. Na oppidech Stradonice a Třísov se k ochraně pramenů dokonce speciálně upravovaly průchody bran (*Rybová – Drda 1994, 28, Fig. 8a, 9; Břeň 1966, 44–48, obr. 5*). K získávání vody byly také hloubeny studny nebo cisterny. Přirozeně

musí být brána v úvahu míra změn současného vodního režimu oproti době laténské v jednotlivých územích.

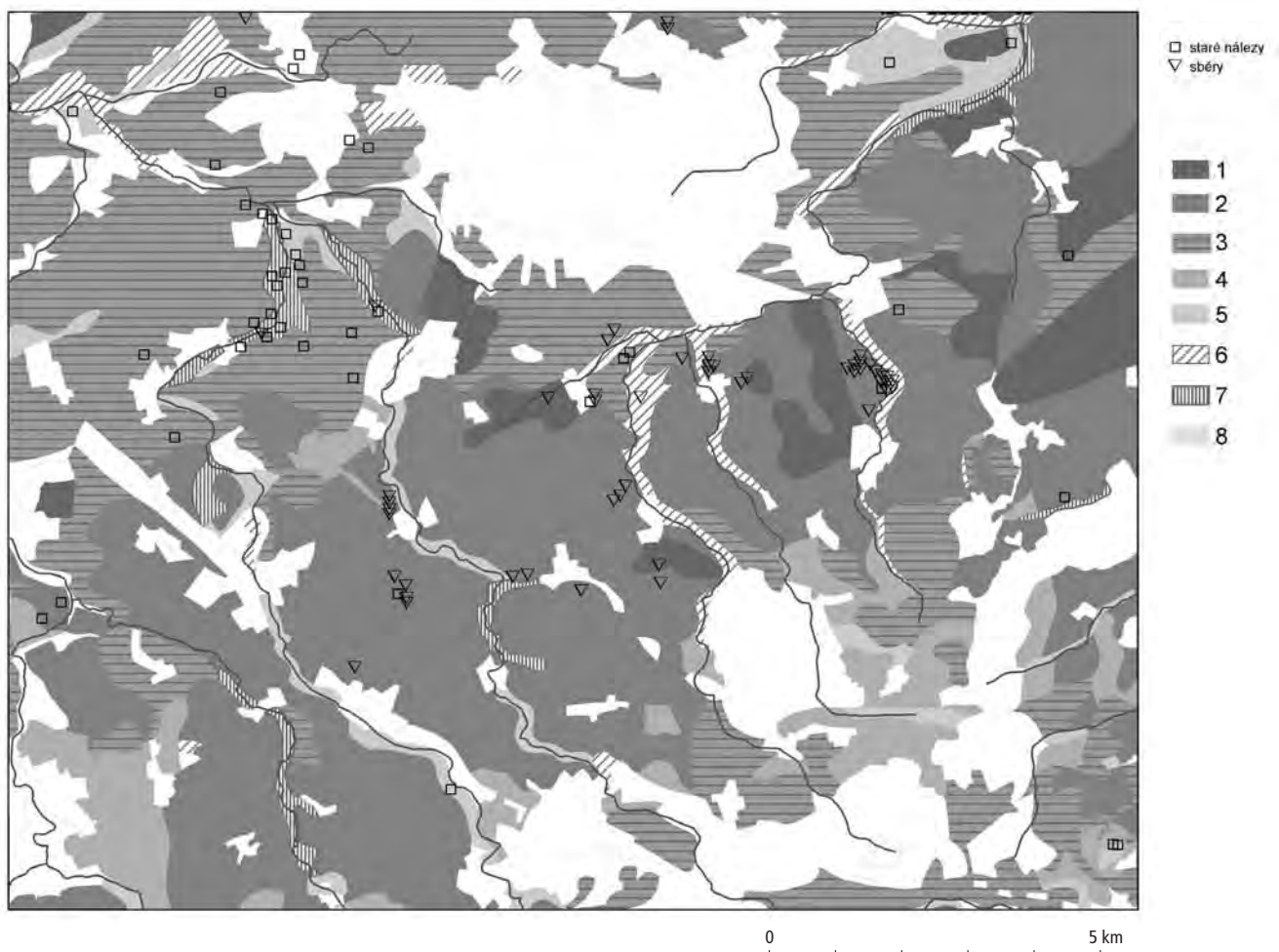
5.1.3 Zalesnění a spotřeba dřeva

Dřevo (včetně proutí, kůry a lýka) sloužilo jako základní materiál pro stavbu a vybavení obytných, skladovacích a jiných areálů (např. zahloubené i povrchové domy, sýpky, jiné stavby, technická zařízení k domácí výrobě, movité užitkové předměty, včetně nádob, obaly a nástroje, součásti zbraní a vozů). Další oblastí použití dřeva bylo ohrazování nejrůznějších prostorů – ploty, palisády, dřevěné konstrukce a předprsné kamenných hradeb (např. typu se svislými dřevěnými prvky, používaného na českých oppidech) nebo dřevěná nástavba sypaných valů (předpokládána např. pro čtyřúhelníkový areál v Mšeckých Žehrovicích I). Dřevo sloužilo rovněž jako palivo v domácnosti i v topeništích výrobních zařízení či jako zdroj ohně kdekoli jinde.

Les byl také zdrojem letniny pro zimní krmení dobytka.

Spotřeba dřeva pro jednotlivé účely je předmětem diskuse, založené na více či méně kvalifikovaných odhadech. Roční spotřeba palivového a stavebního dřeva a letniny pro dobytek pro jednu usedlost tak, aby docházelo k nutné obnově lesa, se odhaduje na 10 ha lesa (Dreslerová 1996, 609).

Značně vysoká musela být spotřeba dřeva pro stavbu hradeb na oppidech a jejím důsledkem mohlo být odlesnění větších ploch. Pro oppidum Závist se předpokládá, že lesní pokryv s převahou dubu (*Quercus sp.*) a buku (*Fagus silvatica*) se v době zakládání tohoto oppida dožíval stáří zhruba 200 let (Drda – Rybová 1993, 50), jen o málo starší habrová doubrava (*Querceto-Carpinetum*) s tisovou bučinou (*Taxeto-Fagetum*) zaujímaly prostor hrzanského oppida (Slavíková 1960; Drda 2000, 151). Soudí se, že v obou případech byly kmene z výměry přes 50–55 ha zprvu použity na provizorní dřevěná opevnění (Drda – Rybová 1993, 51–52; 1997a, 69–71), následně pak i na výstavbu prvních hradeb s ka-

Obr. 3: Laténské osídlení a pedologie. Region Říčansko. 1 černozemě; 2 hnědozemě; 3 kambizemě; 4 luvizemě; 5 regozemě; 6 fluvizemě; 7 oglejená půda; 8 les, zastavěné plochy, nevyvinuté půdy. Podle půdních map 1:50 tis., okresy Praha-východ a Kolín, Výzkumný ústav meliorací a úpravy půd Praha-Zbraslav. Archeologický obsah podle Venclová, v tisku.

Tab. 2: Druhy dřeva a příklady jejich použití v rámci vybraných činností v době laténské.

Užití dřeva	Druh dřeva	Lokalita	Literatura
konstrukce domu	dub	Tuchlovice	<i>Šneidrová 1955</i> , 186
	dub	Křinec	<i>Sedláčková 1991</i> , 229
vnitřní zařízení domu	dub	Mšecké Žehrovice I	<i>Opravil 1998</i> , 299
fortifikace	dub, bříza, topol, habr, javor, jasan	Závist – brána D	<i>Opravil 1989</i> ; čj. 3872/91 v archivu ARÚ Praha; <i>Drda – Rybová 1992</i> , 327, 334
	tis, dub, javor	Nevězice – JV brána	<i>Drda 1987</i> , 541
vybavení hrobů – rakve	borovice	Tišice hr. 11	<i>Turek 1997</i>
	jedle či smrk	Staňkovice hr. 5	<i>Streit 1938</i> , 25
	dub či jasan	Jenišův Újezd hr. 1	<i>Opravil 1978</i> , 231
	dub	Jenišův Újezd hr. 105	<i>Opravil 1978</i> , 231

mennými líci. Podle rozborů zuhelnatělých zbytků výrazně převládá i při všech dalších stavbách hradebních obvodů jako stavební dřevo dub.

Rámcovou představu o spotřebě dřeva pro fortifikační účely nabízí podle výpočtů P. Drdy oppidum Závist. Jenom pro třetí fázi výstavby hradeb v LT D1 (na centrálním obvodu, hlavní šíjové linii a na obvodu podhradí) v celkové délce 5050 m bylo na kůly hradebního líce potřeba minimálně 3366 rovných dubových kmenů. Výzkumem byly zjištěny následující parametry: výška hradebního tělesa podle násypů nejméně 3,5 m, průměrné odstupy středů kůlů 1,5 m, zapuštění kůlů do hl. > 0,7 m; délka kmenů činila tedy včetně nezbytné předprsně zhruba 5,5–6 m. Průměr kmenů 25–30 cm odpovídal stáří dubů 78–93 let. Smíšený, podružný porost neudržovaného lesa na střední bonitě může obsahovat takových stromů 80–100 na 1 ha, na jednu stavbu základního opevnění se tedy spotřebovaly dřeviny přibližně z 37,5 ha (výpočet proveden aproximací tabulek, srov. *Naučný slovník lesnický 1959*, 2095). Velká část hroubí, tj. dřeva o průměru > 7 cm, se použila do dřevěné armatury tělesa. Na obdobně rozsáhlou předcházející, tj. druhou, etapu opevnování v LT C2 i na pozdější čtvrtou v mladším úseku LT D1 mohl připadnout zhruba srovnatelný objem stavebního dřeva. V časovém rozpětí tří uvedených etap z doby existence oppida Závist padly tedy jenom výstavbám hradeb za oběť lesní porosty v širokém okolí, na výměrách daleko přesahujících 1 km². (Pro srovnání: odhad pro oppidum Manching v Bavorsku počítá na konstrukci 7 km dlouhé hradby jiného typu – *murus gallicus* – spotřebu dřeva z 370 ha lesa: *Köhler – Maier 1992*, 350.) Každý dostavěný hradební systém mohl mít životnost kolem 25–30 let, než hniloba, případně rozpad kamene, zvláště hornin štěchovické skupiny, narušily stabilitu fortifikace a vy-

volaly nezbytnou další přestavbu (srov. *Drda – Rybová 1992*, 341). Uvažuje se ovšem i o dovozu dřeva určitých druhů k vybraným účelům, např. na oppidum Závist, a to nikoli z bezprostředního sousedství (*Opravil 1989*, 118).

Míra antropického tlaku, projevující se např. deforestací krajiny, studované mj. podle spotřeby dřeva k různým účelům a zkoumané environmentálními analýzami (např. *Pokorný 2002*) či odhadované pomocí distribuce a hustoty nálezů a rekonstrukce obytných a výrobních areálů (*Neustupný – Venclová 2001* s lit.; *Neustupný 2000*), je předmětem diskuse.

Druhy dřeva a příklady jejich použití v době laténské v rámci rezidenční komponenty (včetně domácích výrobních činností, jako je tesařství a truhlářství) v Čechách podle determinace dřev z archeologických nálezů ukazuje tab. 2.

5.1.4 Zemina

Vedle dřeva představovala také zemina významný stavební materiál. V době laténské byla zemina jedním z materiálů používaných k výstavbě opevnění, ať v kombinaci s kamenem a dřevem, nebo samostatně. Sypané valy jsou typické pro rovinné hrazené areály – dvorce (srov. Mšecké Žehrovice I) nebo pro nejmladší fázi ohrazení některých oppid (*Drda – Rybová 1997a*). Spotřebu zeminy pro fortifikační účely osvětluje výpočet objemu zeminy potřebné k výstavbě sypaného valu v poslední fázi fortifikace oppida Závist, který odpovídá kubatuře 189 tis. m³ (*Drda – Rybová 1997a*, 76); odhad pro hradbu oppida Manching činí 190 tis. m³ zeminy (*Köhler – Maier 1992*, 351).

Hlína sloužila ve stavebnictví k výmazu stěn dřevěných staveb, k budování ohnišť a tzv. „krbů“ (plochých vypálených desek) a „pekáčů“ se zvednutým okrajem,

zabudovaných do podlahy, dymníků a domácích pecí, k výmazu zásobních jam atd. Vypálené zlomky takto použité hlíny (ve formě stavební mazanice a zlomků stěn, roštu a výmazu jam a pecí, např. hrnčířských, chlebových aj.) jsou pramenem osvětlujícím stavební a výrobní techniky.

5.1.5 Stavební kámen

Kámen sloužil v době laténské jako stavební materiál specifického účelu, totiž pro stavbu hradeb hrazených výšinných sídlišť – oppid a dalších ohrazených lokalit mladší doby laténské. Vzhledem k typům hradeb, z nichž většina měla kamenný líc, a k délce hradebních linií, která se na jednotlivých hradištích počítala na kilometry, musela být spotřeba lomového kamene značná. Závisela nejen na délce hradby, ale také na výšce a šířce čelního líce. Známé jsou zdroje kamene, místní nebo několik kilometrů vzdálené. Kámen se těžil jednak z příkopů, jednak v lomech uvnitř nebo po obvodu oppid. Na Závisti pocházela značná část staviva i ze starších, časně laténských destrukcí, na Nevězici se dodával stavební kámen ze širokého zázemí a údaje jsou k dispozici i pro České Lhotice (*Drda – Rybová 1997a, 69; Vodička 1976*). Přibližné objemy lomového kamene a druhy hornin použité pro některé stavební fáze hradeb oppid uvádí tab. 3.

Pro oppidum Manching je k dispozici odhad 6900 m³ kamene potřebného k vybudování líce hradby o délce 7 km (*Köhler – Maier 1992, 351*).

Stejný stavební materiál jako v hradbách se ve značné míře uplatňoval i při stavbě terasovitě založených domů s vysokými podezdívkami na oppidu v Hrazanech (*Drda – Rybová 1995a, 144–145*). Jen zcela výjimečně byl kámen použit k dláždění nebo do podezdívky při zakládání staveb na Závisti (*Drda – Rybová 2001, 300, obr. 8–9*) nebo ve Stradonicích (nepublikováno). Kamenným štetováním se zpevňovaly povrchy

cest nebo veřejných prostranství na Závisti i v Hrazanech (*Drda – Rybová 1992, fig. 12, 17; 1993, Abb. 3, 6–7, Tab. 2; 1997a, obr. 18, 20, 22*), případně v prostoru brány na Třísově. Zcela unikátní zůstávají precizně vydlážděné oblázkové vozovky na hlavní komunikaci stradonického oppida (*Rybová – Drda 1994, fig. 13*), které přímo navozují představu dlaždičského řemesla. Dlážděné plochy se uvádějí i ze sídelní aglomerace v Lovosicích (*Salač 1990b, 610*).

5.2 DISTRIBUCE, HUSTOTA A KONTINUITA OBYTNÝCH A SÍDELNÍCH AREÁLŮ

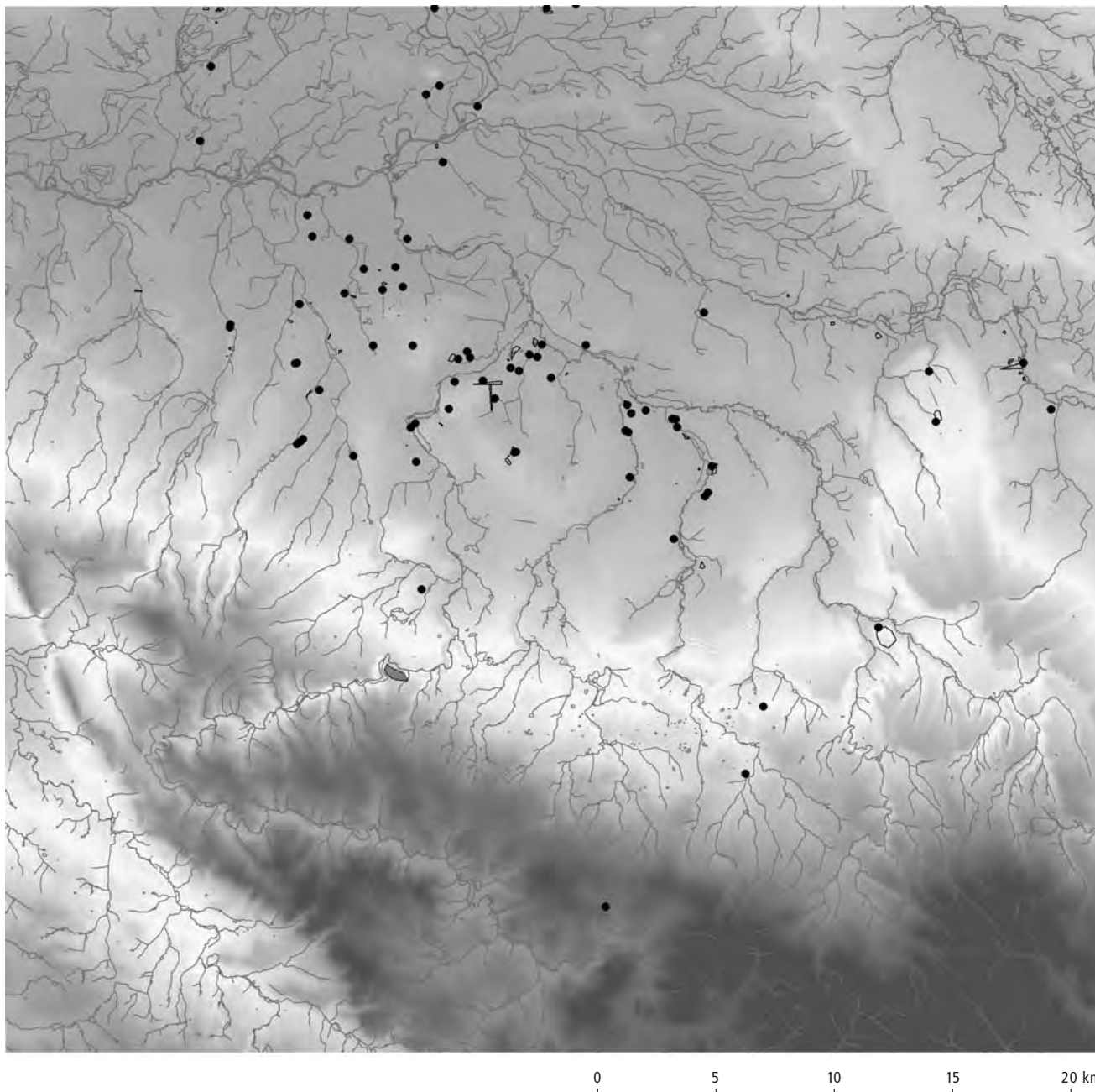
5.2.1 Rozsah osídleného území

Osídlené území je patrné z mapy na obr. 1. V severozápadních Čechách byla osídlena od LT B1 pouze nejúrodnější území v Podkrušnohoří, Poohří a Polabí (labská průrva však zůstala specifická svou podmokelskou kulturou), menší enkláva zasahuje na Podbořansko. Snad neosídlená pahorkatina oddělovala střední Poohří od Rakovnicka a Podbořansko od Plzeňské kotliny. Laténské osídlení nevstupuje do kaňonu Ohře západně od Kadaně. Krušné hory a Labské pískovce zřejmě představují severní hranici kompaktního osídlení laténské kultury ve středoevropském měřítku. Labské pravobřeží v severních Čechách je zatím málo poznáno. České středohoří zřejmě zůstávalo neosídlené. Po jeho jižním úpatí se laténské osídlení rozšířilo prokazatelně až na Úštěcko i na severnější Českolipsko. Ještě severnější oblasti Labských pískovců a Lužických hor dosud doklady laténských aktivit neposkytly.

Ve středních Čechách se sídelní aktivity soustřeďovaly do nejúrodnějšího pásu země v povodí středního toku Labe (Mělnicko, Brandýsko, Kolínsko) a jeho přítoků (Jizera – Mladoboleslavsko, Mrlina – Nymbursko, Cidlina – Poděbradsko), včetně dolního toku Vltavy (Pražsko) s jejími přítoky (Rokytko, Bakovský potok).

Tab. 3: Použité horniny a výpočet objemu lomového kamene pro výstavbu hradeb oppid. Podle odhadů P. Drdy.

Oppidum	Stavební etapa	Délka linií	Š. líce	Výš. líce	Použité horniny	Objem
Závist	3. výstavba	5050 m	0,3 m	3,5 m	tufy, tufity, deskovité silicity, prachovce, břidlice	5300 m ³
Stradonice	1. výstavba	4250 m	0,7 m	3 m	drobové a křemité pískovce a křemence, slepence, bazalty, tufity, bulžníky, spility, droby, prachové břidlice	8925 m ³
Stradonice	2. výstavba	5450 m	1,5 m	3 m	prachové břidlice	24 525 m ³
Nevězice	1. výstavba	1650 m	0,8 m	3,5 m	žuly, granodiorit, amfibolit, kersantit	4620 m ³

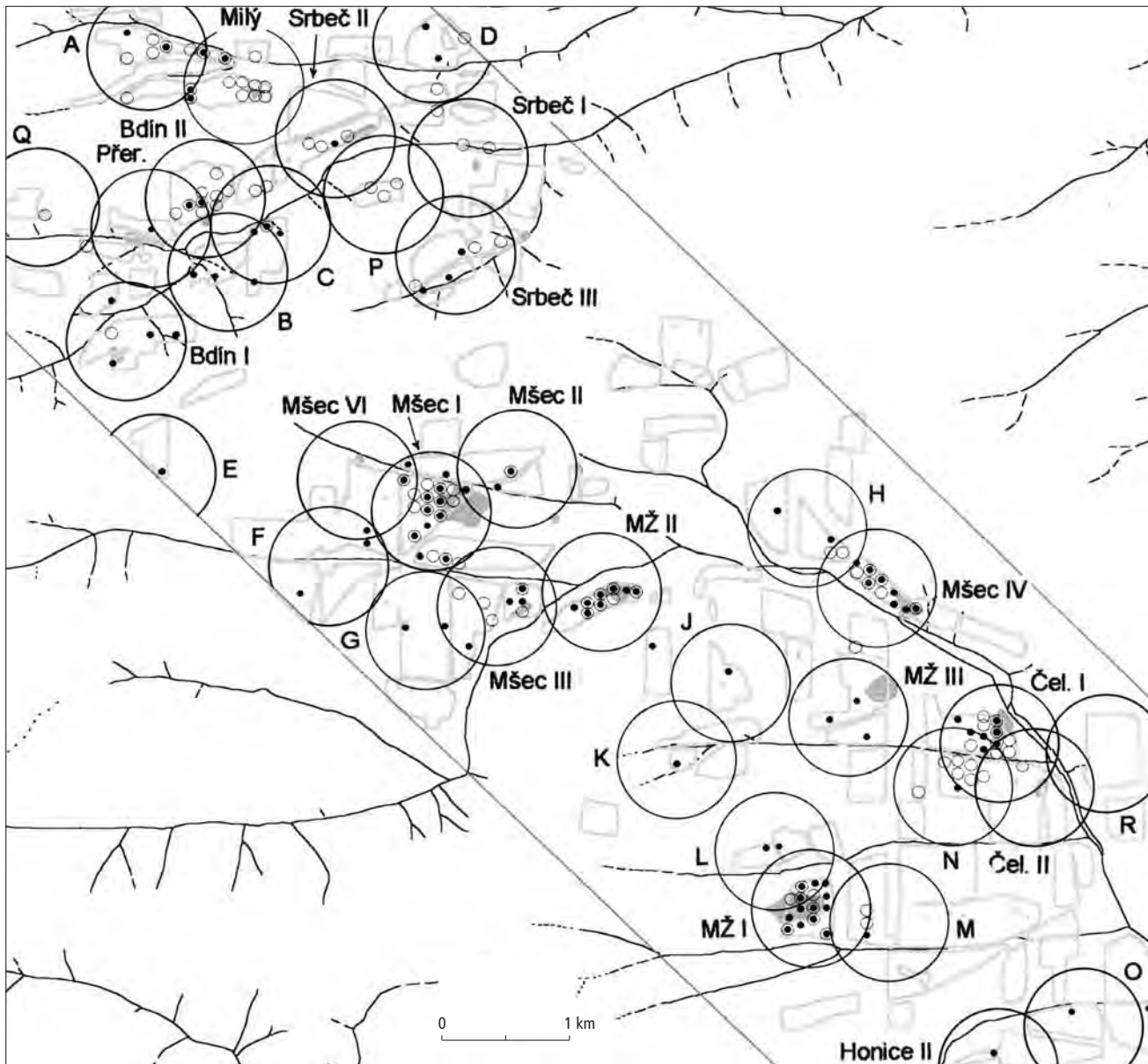
Obr. 4: Laténské osídlení v regionu mezi Pardubicemi a Chrudimí. Podle podkladů V. Vokolka, T. Mangela, R. Anýže a archivu ARÚ Praha zpracovala A. Daniělisová.

Osídlení výše položených regionů – západní a jihozápadní části středních Čech (Rakovnicko, Berounsko a Hořovicko, povodí Litavky) – a také Říčanska a dolního Posázaví však bylo neméně intenzivní, a to zejména v období LT B2–C1/C2, ale i později. Vyšší nadmořská výška, svažitosť a horší půdy zřejmě nebyly překážkou sídlištních aktivit, pokud k nim existoval dostatečný důvod, zejména výskyt žádaných nerostných surovin.

Ve východních Čechách se v LT B–C1 sídlištní areály nacházejí na území osídleném již v předchozím období, převážně na sprašových půdách na Hradecku, Ji-

čínsku a Chrudimsku. Osídleno bylo i střední Pojizeří na Turnovsku. Teprve v období LT C2–D1 bylo obsazeno celé území východních Čech i s okrajovými částmi, tj. Ústeckoorlickem a Rychnovskem.

Laténské osídlení jižních Čech je doloženo až od fáze LT B2, i když ojedinělé nálezy kovových předmětů osobní výbavy lze přiřadit již stupni LT B1. Méně intenzivně osídlené území zaujímá ve fázích LT B2–C1 zhruba prostor, který byl obsazen již v pozdní době halštatské a ve starší době laténské. V LT C2–D se rozsah sídelního území podstatněji rozšířil jen v okolí Vodňan, Netolic a Prachatic a výrazněji se zahustila síť osad zá-

Obr. 5: Laténská komponenta v regionu Loděnice. Šedé plochy – starší laténské nálezy získané tradičními metodami, značky – sektory s nálezy získanými analytickými sběry; černé tečky – laténská keramika, prázdné kroužky – výrobní reliktů (odpad z výroby švartnových ozdob). Kruhy o poloměru 500 m vyznačují potenciální sídelní areály s obytnými a výrobními subareály. Podle *Venclová 2001*.

padně od Českého Krumlova. Osídlení postoupilo také dál na západ, do regionu horní Otavy. Až na výjimky (Kaplice a Velešín v povodí řeky Malše) zůstalo téměř neosídleno celé Třeboňsko, dále jihovýchodní část jižních Čech a celá vyšší Šumava.

Osídlení západních Čech se zjišťuje v Plzeňské pánvi, zejména v povodí Mže, Radbuzy, Úhlavy a Úslavy, a dále v povodí Střely a Berounky. Hranici na severozápadě představují Kralovická a Žihelská pahorkatina a Doupovské hory. Na severu není toto území výrazněji odděleno od Rakovnicka a Hořovicka. Jižní výběžky Brd oddělují západočeskou oblast od jihočeské a Šumava a Český les tvoří hranici na jihozápadě.

5.2.2 Hustota obytných areálů

Poznatky o rozmístění a vzájemné vzdálenosti obytných komponent se liší v závislosti na použitých archeologických terénních metodách. V regionech nejlépe prozkoumaných tradičními metodami (podpovrchovým výzkumem na skrytých plochách nebo tradičními povrchovými sběry) se uvádí vzdálenost mezi laténskými obytnými areály LT B2–C1 cca 0,5 až 2 km (části regionu Loděnice s největší kumulací obytných komponent: *Venclová 2001*, 179; území mezi Pardubicemi a Chrudimí: obr. 4). Analytické povrchové průzkumy identifikují mezi areály zjištěnými tradičními metodami další nálezy laténské komponenty, odrážející existenci dalších obytných a sídelních areálů a aktivit s nimi spo-

jených (obr. 5). Hustota osídlení ovšem nebyla rovnoměrná; vedle hustě osídlených enkláv existovala území osídlená řídce nebo vůbec, ať už důvody pro to byly ekologické nebo společenské. Zjišťované nižší hustoty laténských komponent (Mratínský a Vinořský potok ve středních Čechách: 1 komponenta na 4 km²; *Kuna 1998*, 292–294; středočeský transekt projektu ALRB: 1 komponenta na 9,8 km², srov. *Kuna 1996*, tab. 4; nebo např. Lužický potok v severozápadních Čechách: 1 obytný areál na 10 km², srov. *Smrž 1994*, obr. 10) mohou odrážet jednostrannost použitého typu archeologického výzkumu (resp. prozkoumanost regionu obecně), ale také statistické zkreslení vycházející ze sumarizace výsledků z prostorů nestejně vhodných k sídlení. Region Loděnice na Rakovnicku, pokud použijeme data získaná jen tradičními terénními metodami, vykazuje 1 obytný areál na 7,9 km²; část téhož regionu při použití dat z tradičních výzkumů a analytických povrchových sběrů dohromady však poskytla 1 obytnou komponentu na 1,8 km² (*Venclová 2001*).

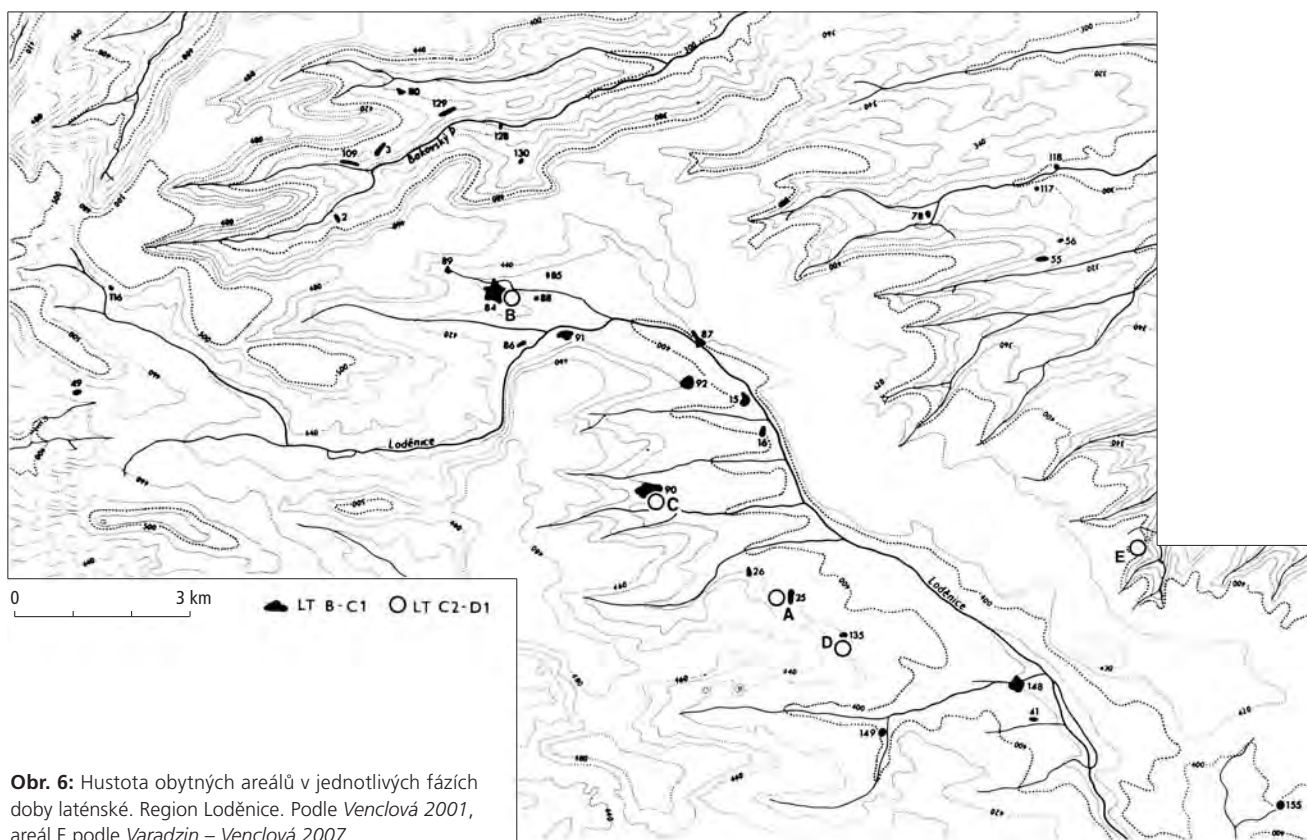
Všechny zjišťované obytné areály přirozeně nebyly současné. Pro období LT B2–C1 se zdá být typická poměrně značná rozptýlenost nevelkých obytných areálů (jednotlivých usedlostí, malých osad). V dobře poznávaných regionech se jeví hustota obytných areálů období LT C2–D1 nižší než v předcházejícím období (např. v regionu Loděnice: obr. 6). Ve většině regionů ovšem bo-

hužel nejsou k dispozici data precizně chronologicky definovaná (k rozlišení obytné komponenty LT B–C1 a následující části laténského období).

5.2.3 Kontinuita a trvání obytných areálů

Ve srovnání se stavem v předchozím období se ve stupni LT B1 předpokládá určité snížení hustoty osídlení. Tato otázka však nebyla systematicky sledována a její řešení je ovlivněno mj. faktem relativně špatné rozpoznatelnosti keramiky stupně LT B1. V některých obytných areálech, např. v severozápadních Čechách, byla doložena prostorová kontinuita mezi Ha D2–3/LT A a LT B1 (Radovesice, Soběsuky).

V následujícím období se situace mění. Na některých místech se sice obytná komponenta stupně LT B2–C1 zjišťuje v témž prostoru jako obytná komponenta pozdní doby halštatské (region Loděnice: *Venclová 2001*, obr. 101; jižní Čechy: *Michálek 1990a; 1995*), častěji se však zdají být odlišné prostorové preference (pro srovnání vztahu obytné komponenty pozdní doby halštatské a LT B–D srov. Prácheňsko: *Dreslerová 2004*; Vinořský a Mratínský potok: *Kuna 1998*). Zakládání obytných areálů LT B2–C1 na bezprostředně předtím neosídlených místech či územích (region Loděnice, jižní Čechy, Říčansko) se interpretuje jako projev kolonizace, např. z důvodu vyhledávání nových nerostných zdrojů.

Obr. 6: Hustota obytných areálů v jednotlivých fázích doby laténské. Region Loděnice. Podle *Venclová 2001*, areál E podle *Varadin – Venclová 2007*.

Návaznost obytných areálů období LT C2–D1 na předchozí se konstatuje např. v jižních Čechách a zjištěna byla na řadě podpovrchově zkoumaných obytných areálů v severozápadních Čechách (*Rulř – Salač 1995*, tab. 4). V regionu Loděnice se obytná komponenta tohoto období vždy vyskytovala v prostorech využívaných již v LT B2–C1 (*Venclová 2001*, obr. 102). V dalších regionech nebyla kontinuita obytných areálů pro tuto období doby laténské dosud studována, protože zpravidla nejsou k dispozici chronologicky jemněji utříděná data v rámci LT B–D.

Prostorovou diskontinuitu obytné komponenty období LT C2–D1 vzhledem k bezprostředně předcházejícímu období demonstrují hrazené výšinné areály – oppida (*Drda – Rybová 1997a*, 109) – i některé rovinné obytné areály (např. Přiřimasy: *Venclová, v tisku*; Bezdědovice; severozápadní Čechy: *Rulř – Salač 1995*, tab. 4).

Trvání některých obytných areálů lze zhruba odhadnout podle chronologického vymezení příslušných movitých artefaktů, podle eventuálních přestaveb a překryvů nemovitých objektů atd. Kromě krátkodobě fungujících obytných areálů (Bílina: 1 generace; Srbeč I: 2 generace) lze u jiných konstatovat delší kontinuální využívání (Mšecké Žehrovice I: 3–4 generace), typické např. pro hrazené výšinné areály – oppida (*Drda – Rybová 1997a; 2001*, 310, 341–342, obr. 15, 28–32) – i pro jiné areály; data jsou ovšem k dispozici jen pro lokality zkoumané (a publikované) v dostatečné míře a detailu (Radovesice).

5.3 FORMY A VNITŘNÍ STRUKTURA OBYTNÝCH AREÁLŮ

Pojem obytný (rezidenční) areál zahrnuje nejen prostor sloužící k bydlení v úzkém smyslu slova, ale v širším pojetí také prostory dalších aktivit s bydlením souvisejících funkčně nebo prostorově. Obytný areál obvykle obsahuje areály skladovací, odpadový či areál domácí výroby; může se překrývat s areálem získávání potravy (např. zahrnuje-li prostory k ustájení dobytka nebo prostory pěstování určitých plodin), někdy s areály specializované výroby, a dokonce i s areálem rituálním. Jinými slovy: termínem „obytný areál“ je označován areál, kde byly provozovány aktivity související s bydlením, ale kromě toho tam ovšem mohla být vykonávána řada dalších činností.

V této kapitole se budeme zabývat obytnými areály v užším slova smyslu, tj. prostory obytné zástavby s jejich eventuálním ohrazením a s příslušnými skladovacími a odpadovými areály. Výrobním a rituálním aktivitám a areálům jsou věnovány samostatné kapitoly. Je třeba poznamenat, že existence obytných areálů na některých níže uvedených lokalitách není archeologicky jednoznačně doložená; archeologický projev tamějších aktivit může v některých případech souviset s existencí

pobytu člověka na místě za jiným účelem, než je běžné bydlení (rituální či strážní aktivity atd.).

Formy obytných areálů procházejí v době laténské určitým vývojem, se změnami v čase, ale i v zaujatém geografickém prostoru. Rozdílly se projevují ve velikosti obytných areálů a předpokládané četnosti jejich obyvatel (usedlosti, osady, aglomerace), v topografii (rovinné a výšinné areály) a ve způsobu definování prostoru obytného areálu (prezence či absence fyzického ohrazení).

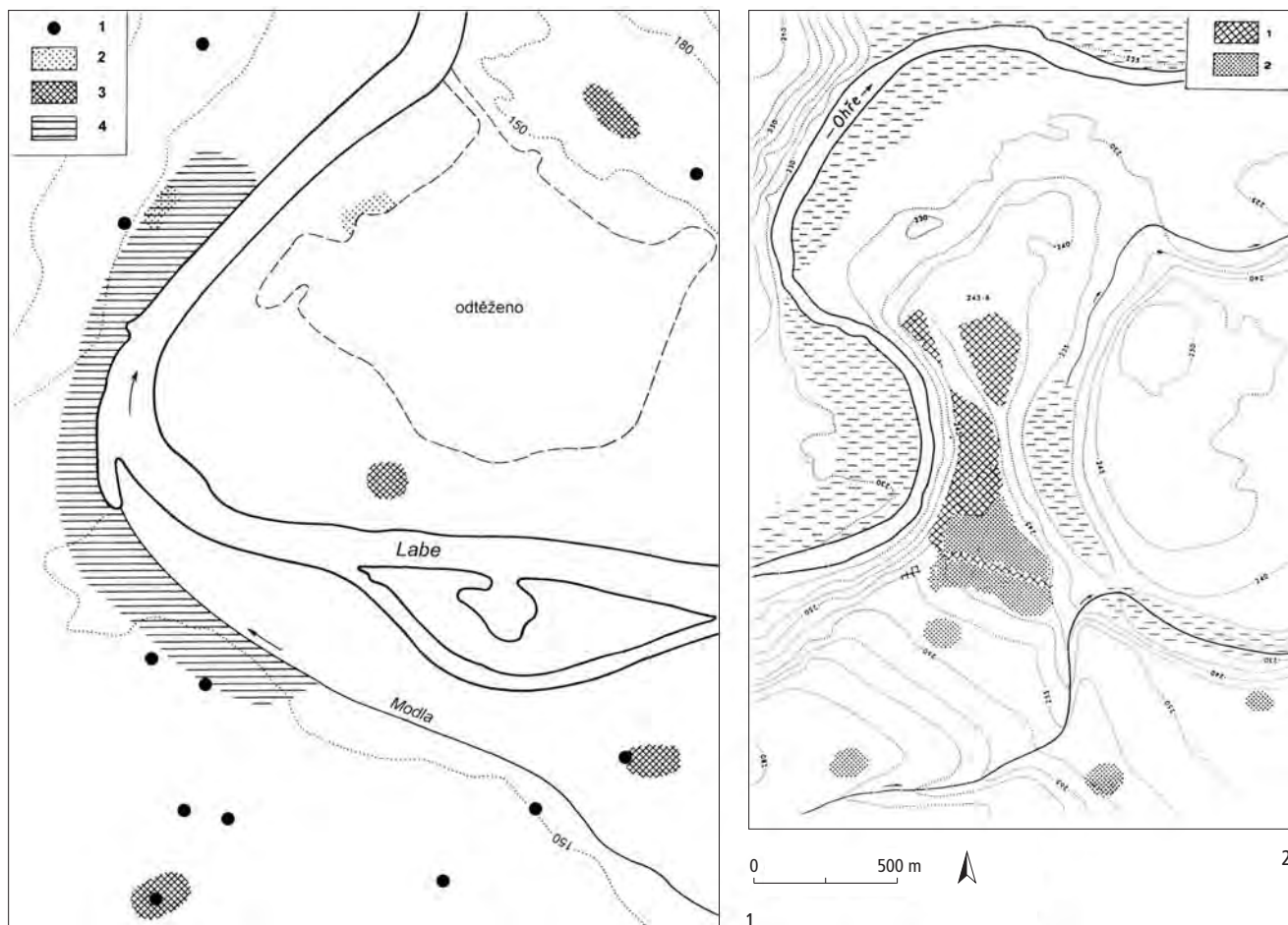
V období LT B1–C1 jsou na celém území laténské kultury v Čechách převažující formou obytného areálu nehrazené (tzv. „otevřené“) rovinné areály, označované tradičně jako osady nebo sídliště. Postupně začínají být budovány také hrazené rovinné areály (tzv. dvorce). V průběhu LT C1 se tato situace mění a formy obytných areálů se stávají daleko rozmanitějšími. Některé z otevřených rovinných areálů jsou nyní rozsahem daleko větší (bývají označovány jako sídelní aglomerace, emporia či výrobní a distribuční centra), běžněji se vyskytují dvorce, vznikají nehrazené výšinné areály a zejména hrazené výšinné areály. Tato poslední kategorie zahrnuje jednak drobné výšinné hrazené areály někdy označované jako *castella*, jednak rozsáhlá, silně opevněná hradiště – tzv. *oppida*. Formální rozdíly odrážejí zřejmě také rozdílné funkce těchto areálů.

5.3.1 Ohrazování a jeho význam

Jedním z významných kritérií při rozlišování forem obytných areálů je prezence či absence ohrazení. Ohrazení představuje určitý druh vymezení, resp. definování nějakého prostoru. Ohrady v zásadě něco zahrnují, nebo vylučují (srov. *Collis 1996*): např. chrání, kontrolují či uzavírají skupiny lidí, dobytek, zboží nebo výrobní, obchodní či rituální aktivity atd. uvnitř, nebo zadržují nepřítel, zvěř či nečisté síly venku. Ohrazení může také oddělovat jednotlivé prostory aktivit navzájem.

Základní dělení ohrazených prostorů podle funkce je zpravidla chápáno ve smyslu defenzivním a nedefenzivním, případně vojenském a nevojenském, přičemž v obou případech mělo patrně ohrazení kromě praktické funkce i význam symbolický. Nechybějí ani představy o výhradně symbolické funkci některých ohrazení (*Neustupný 1995*). Pro silnější ohrazení se obvykle používá termínu „opevnění“, což bývá chápáno ve smyslu obranné vojenské struktury, ačkoli, jak připomíná S. Vencel (*1984*, 105–107, 116–117), většina „defenzivních“ prvků mohla sloužit i k nevojenským profánním nebo kultovním účelům; archeologický příbuzný projev může skrývat funkční odlišnosti. Vojenské a nevojenské využití mohlo být i střídavé.

V sociální rovině může ohrazení znamenat určitou exkluzivitu vybrané části populace, tj. oddělovat jednu skupinu lidí od jiné a vyjadřovat případně také sociál-

Obr. 7: Nehrazené rovinné obytné areály. 1 Lovosice (okr. Litoměřice): 1 pohřebiště LT B–C1, 2 laténská komponenta získaná povrchovými sběry, 3 laténská komponenta zjištěná jinými metodami, 4 souvislá plocha s laténskou komponentou (tzv. sídelní aglomerace); 2 Soběsuky (okr. Chomutov): 1 prozkoumané plochy s laténskou komponentou, 2 laténská komponenta podle povrchových sběrů. Podle *Salač 2000; Holodňák 1991*.

ní status a prestiž takové skupiny, ať celé nebo její části (*Hingley 1990; Drda – Rybová 1995a, 74–77; Collis 1996, 90*).

Archeologické nálezy předvádějí celou škálu typů nejrozumnějších ohrazení. Podle techniky provedení mohou být seřazeny od lehkých dřevěných plotů přes sypané valy až po kamenné hradby s dřevěnými prvky a hliněnými násy, doprovázené různě mohutnými příkopy; velmi lehké ohrady ovšem mohou archeologické evidenci zcela uniknout. Typ, technika a mohutnost ohrazení zjevně souvisely s funkcí celého ohrazeného prostoru.

Pomocí archeologických dat je možné rozeznat dvě skupiny ohrazení doby železné ve střední Evropě (*Venclová 2006b*):

1. Lokální (nebo také individuální) ohrazení: slouží převážně jednotlivcům či malým skupinkám osob, tj. většinou jen částem větších komunit. Nacházejí se uvnitř, resp. jsou součástí obytných, výrobních, rituálních aj. areálů. Typické je pro ně lehké ohrazení (ploty, dřevěné ohrady).
2. Komunitní ohrazení: slouží celé komunitě nebo více

komunitám (v tom případě může tedy jít vlastně o areály nadkomunitní). Jsou to celé obytné, výrobní, rituální aj. areály. Jejich ohrazení může být lehké, ale častěji je silnější (např. val či hradba dvorců nebo hradíšť).

Ohrazení, pokud používá složitějších prvků než jen jednoduchých dřevěných plotů, případně některých přímo ostentativních prvků (výška kamenné hradby, monumentální úprava vchodů), může být jedním z indikátorů prestiže a statusu komunity využívající daného prostoru (srov. např. *Drda – Rybová 1997a, 76–77; Buchsenschutz 2000, 9–10*).

5.3.2 Nehrazené rovinné areály

V průběhu celé doby laténské představují nejčastější formu obytného areálu rovinné nehrazené areály, které bývají obvykle nazývány osadami nebo sídlišti. Nejmenší z nich mohly být pouhými jednotlivými usedlostmi. Označení „rovinný“ (někdy také „nížinný“) znamená situování areálu v neexponované poloze, nikoli nutně přímo v rovině/nízině.

Obr. 8: Nehrazený rovinný obytný areál. Opatovice n. Labem (okr. Pardubice). Laténské objekty vyznačeny šedě. Podle V. Vokolka.

Topografie

Z hlediska geomorfologie jsou tyto areály situovány v rovině, na svahu nebo návrší. Svažitosť zpravidla nepřesahuje 4°, ale může dosahovat i 6° a více. Jako nejčastější se jeví orientace svahu k SV–V–JV. Nadmořská výška kolísá v závislosti na geomorfologii jednotlivých regionů a na důvodech osídlení, např. na přítomnosti nerostných surovin. Zatímco např. v severozápadních Čechách osídlení zpravidla nepřekračovalo výšku 300 m n. m. a vyšší polohy byly osídleny jen výjimečně, v regionu Loděnice na okraji vrchoviny Džbánů v severozápadní části středních Čech se výrobní osady nacházejí v polohách až do nadmořské výšky 475 m (*Venclová 2001*), na Prácheňsku v jižních Čechách do výšky přes 430 m (*Dreslerová 2004*), na Prachaticku do 560 m (*Michálek – Parkman 1996*) a na Českokrumlovsku až kolem 600 m (*Zavřel 1996*). Vzdálenost od vodního toku dosahuje zpravidla do 100–200 m, ale může být i větší; v takových případech je nutné zvažovat možnost využívání někdejších bližších toků, dnes již zaniklých, nebo lokálních pramenů. Převýšení nad vodním tokem činí nejčastěji 0–20 m, vzácně i více. Některé obytné areály lemují vodní toky v souvislé ploše (obr. 7). Sídliště jsou umístěna v dosahu obdělávacích půd (nikoli nutně jen těch nejkvalitnějších), přičemž někdy byla nad kvalitou půd preferována blízkost zdrojů nerostných surovin. Extrémní situování na méně kvalitních půdách a na svažitéch terénech, jaké bylo v LT B2–C1 podmíněné potřebou blízkosti zdrojů surovin (region Loděnice ve středních Čechách), se již nezdá být vyhledávané v LT C2–D.

Velikost areálů a počet obyvatel

Zastavěná plocha činila u předpokládaně v úplnosti prozkoumaných jednofázových obytných areálů v Bílině 0,12 ha, v Radovesicích např. ve fázi III, tj. v LT B, cca 0,75 ha, ve fázi Vb, tj. v LT C2, asi 1,25 ha (*Waldhauser 1993a*, Abb. 175, 177). Počet obyvatel otevřených osad v jednom okamžiku se odhaduje podle demografických analýz založených na struktuře pohřebišť, na úživnosti zázemí osad atd. na 16–20 (*Neustupný 1983*; *Dreslerová 1996*); odhad pro Radovesice ve fázi LT B činí 14–16 osob, resp. 3–4 rodiny (*Waldhauser 1993a*, 303–304).

Vnitřní organizace

Ve zdánlivě nepravidelné zástavbě (Nové Sedlo: příl. 1: 1) lze v dobře prozkoumaných obytných areálech rozeznat shluky současných objektů, naznačujících členění na jednotlivé usedlosti nacházející se v různých vzájemných vzdálenostech (Radovesice, Soběsuky). Některé z nich mohly být i lehce ohrazené či spíše oplocené (Mšecké Žehrovice I, obj. 7/81; základové žlábkové dřevěných plotů jsou známy z východočeských obytných areálů, např. v Opatovicích n. Labem: obr. 8).

Usedlosti sestávaly z 1–2 polozemnic, sila nebo nadzemní sýpky, patrně i jiných povrchových staveb, hliníků a dalších jam. Většina obytných areálů obsahovala 2–3 takové usedlosti, ale někdy také jen jednu usedlost (Bílina: obr. 9: 1). Pro Radovesice činí odhad 1–3 současně existující usedlosti (obr. 9: 2).

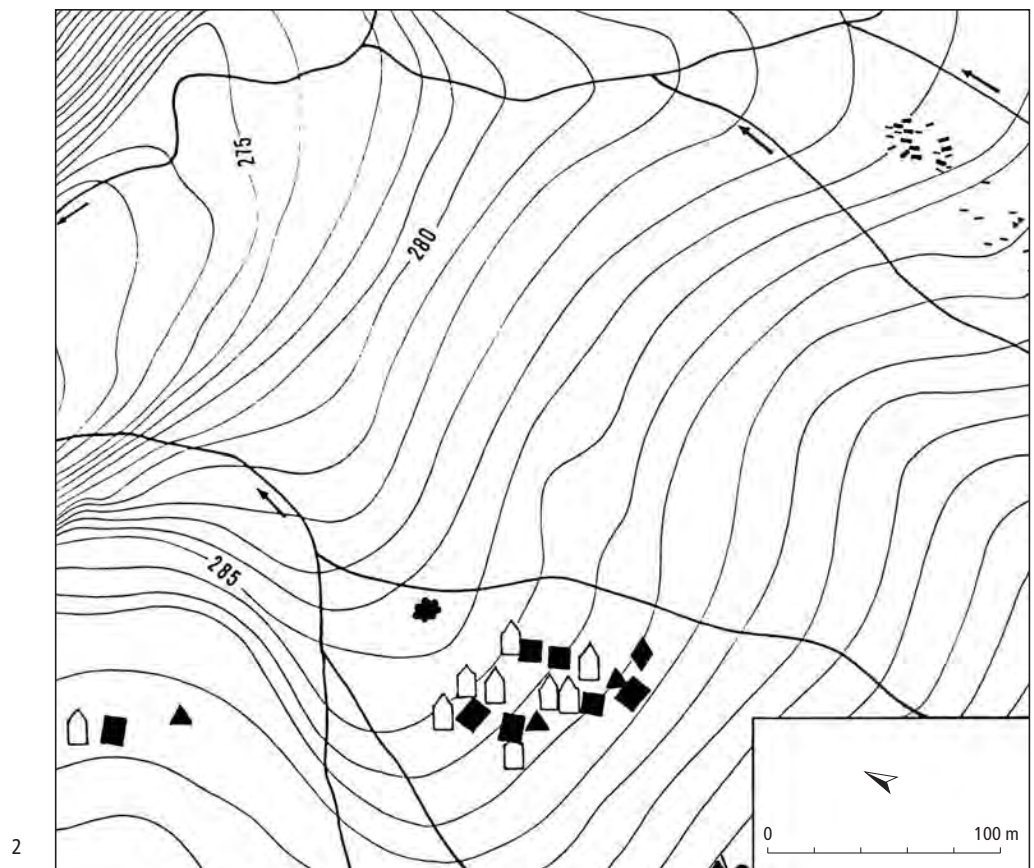
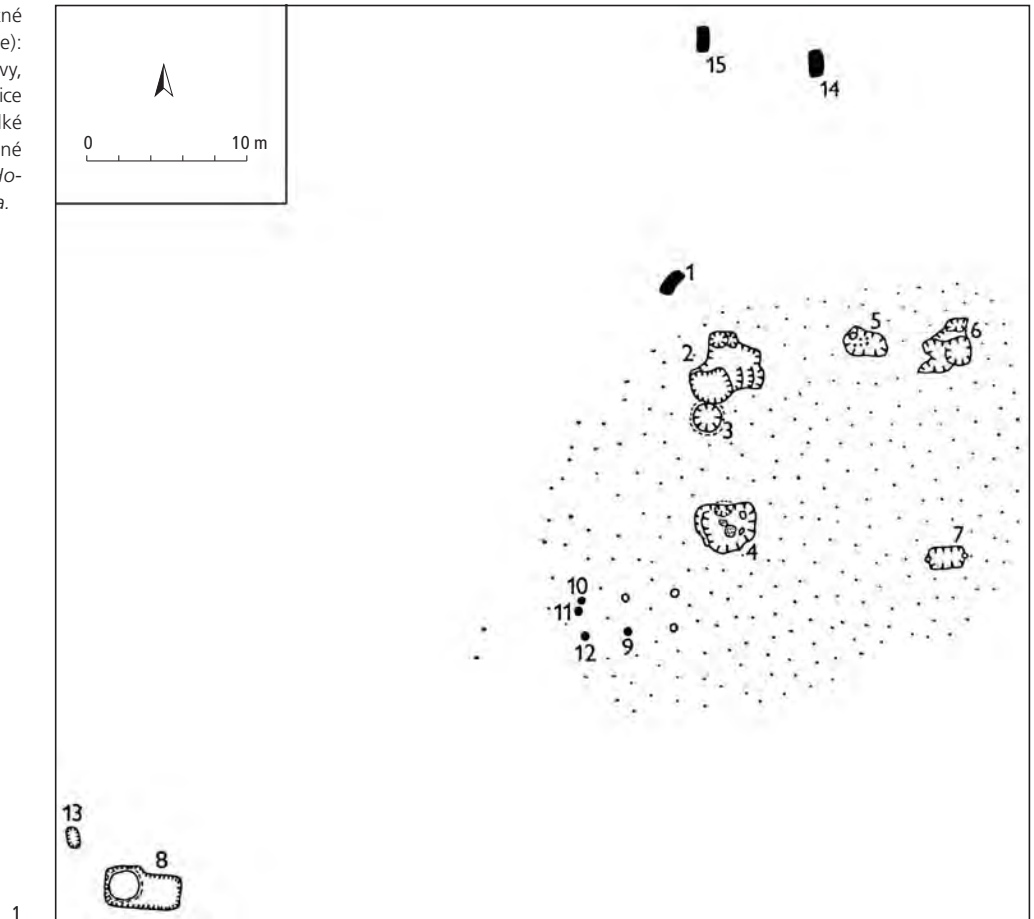
Vzájemný prostorový vztah obytných, výrobních a jiných areálů není zpravidla příliš zřetelný, i když některé pyrotechnologické činnosti se zdají být umístovány spíše na okrajích obytných areálů (hutnické dílny). Domácké, ale i specializované výrobní činnosti byly provozovány v zahlobených chatách (tkaní), v zahlobených chatách i pod širým nebem (zpracování švartny), v povrchových domech nebo pod přístřešky (mletí obilí na dvojdílných žernovech, které se předpokládá prakticky v každé domácnosti). Místa zhotovování nádob neznáme, jejich vypalování v hrnčířských pecích se však dalo nejspíše na okraji obytného areálu. Kovářské areály (kovárny) byly umístovány přímo v obytném areálu. Dostatečně není poznán ani vzájemný vztah obytných a skladovacích areálů, spíše však asi nebyly výrazně odděleny (Bílina: silo umístěno uvnitř polozemnice). Areály získávání potravy se rekonstruují v blízkosti obytných areálů. Odpadové areály se nacházejí v každé osadě; o jejich existenci mohou do jisté míry vypovídat mechanismy zaplňování zahlobených objektů a prohlubní, studované mj. porovnáním hustoty keramických zlomků (*Salač 1998a*) nebo kombinací hustoty, skladby a prostorového rozložení artefaktů v různých sídlištních kontextech (*Venclová 1998a*, 134–145). Studium areálů aktivit je v české archeologii teprve v počátcích.

Kromě zemědělských osad s domáckou výrobou existovaly zřejmě daleko častěji vesnice provozující zemědělskou a zároveň i specializovanou výrobu; téměř v každé osadě se např. zjišťuje výroba kovářská (rozumí se většinou běžná kovářská činnost – výroba jednoduchých předmětů a jejich opravy). V menším počtu osad bylo provozováno více než jedno odvětví specializovaného řemesla. Obytné a výrobní areály se tedy obvykle překrývají, jen ojediněle se zjišťují nebo předpokládají samostatné, oddělené výrobní areály (areály těžby surovin, snad některé hutnické dílny).

5.3.3 Hrazené rovinné areály – dvorce

Jako dvorec se označuje samostatná, izolovaně umístěná sídelní jednotka (tedy nikoli usedlost v rámci sídliště) vyznačující se ohrazením (definice: *Venclová 2000a*). Ohrazení mělo nejčastěji patrně pravoúhlý tvar a obsahovalo vnitřní zástavbu obytných a výrobních, příp. i jiných objektů. Dvorce byly budovány již v době halštatské a v době laténské zřejmě již od LT B1–B2, i když takových příkladů je dosud známo málo (Tuchlovice). Na přelomu LT C1/C2 vznikl čtyřúhelníkový ohrazený

Obr. 9: Nehrazené rovinné obytné areály, LT B. 1 Bílina (okr. Teplice): tečkovaně rozsoh kulturní vrstvy, černě současné hroby; 2 Radovesice (okr. Teplice): sídlištní objekty (velké značky) a současné hroby (drobné značky). Podle *Waldhauser – Holodňák 1984; Waldhauser 1993a*.

areál – dvorec s dřevěným ohrazením – v Mšeckých Žehrovicích I. Budování dvorců ve větší míře je však charakteristické až pro období LT C2–D. Pro situování dvorců, zejména těch výrazněji ohrazených, se zdá být typická poloha na mírně zvýšených návrších. Ohrazení může být lehké (žlab jako základ dřevěné ohrady: Krašovice – rozloha cca 0,6 ha; dvorec byl původně datován do pozdní doby halštatské, ale obsahuje i nálezy LT C2) nebo výrazné ve formě valu a příkopu. Tento druhý typ je znám pod označením „čtyřúhelníkové valové areály“ (německý termín *Viereckschanzen* se v české archeologii používá jako slangový výraz). Pro tyto objekty je charakteristický čtvercový až obdélníkový tvar, rozloha kolem 1 ha, ohrazení sypaným vallem a vnějším příkopem se šikmými stěnami (řez má tvar písmene „V“). Vchod se jeví jako přerušování valu, nikoli však příkopu. Nejlépe prozkoumaným reprezentantem této skupiny je čtýřúhelníkový areál z Mšeckých Žehrovic I, sestávající ze dvou čtvercových částí, každé o výměře kolem 1 ha, a postavený v LT C2–D1 (obr. 10: 1; příl. 1: 2); tomuto objektu předcházela výše zmíněný lehce ohrazený obdélníkový areál vybudovaný v LT C1/C2. Val měl pravděpodobně ještě nástavbu z vypletené a vymazané tyčoviny. Jedna část valového areálu obsahovala velký povrchový dům neobvyklé konstrukce (analogický půdorysu domů z dvorců v Krašovicích a Tuchlovicích: obr. 23: 1–3; příl. 1: 3), ve druhé části byly umístěny zahlobené chaty běžného typu, zásobní jáma na obilí a vnější samostatné ohniště. Vně ohrazení se nacházela jáma se zlomky známé laténské antropomorfní kamenné skulptury. Tento areál je interpretován jako sídlo elity, přičemž skulptura indikuje adoraci místního héra (Venclová 2002c).

Z Čech jsou známy i další čtýřúhelníkové valové areály. J. Waldhauser (1992a) uvádí ještě 8 lokalit – ve středních Čechách Kokrdov, Třebesko I a II, Skřípel, ve východních Čechách Markvartice, v jižních Čechách Bělčice (obr. 10: 2), Kučeř a Hradiště u Malovic. K tomu v poslední době přibyl ještě ohrazený areál v Rakovicích, okr. Písek (obr. 10: 3). Jejich bližší datování, event. datování vůbec je však často sporné a obvykle není jasné, zda a které zkoumané (laténské) objekty uvnitř těchto areálů jsou současné s valovým ohrazením; v některých případech se dokonce uvažuje o tom, že by mohlo jít o mladší (novověké?) ohrazení, vybudované v prostoru laténského sídliště (Markvartice: Waldhauser 1970–71; 1975; k tomu srov. Vokolek 1982). Dvorce měly obytnou část a snad i určité společné (veřejné, shromažďovací atd.) prostory. Malý počet dvorců s jistotou datovatelných do mladší doby laténské a prozkoumaných ve větší míře neumožňuje zobecnit charakteristiku jejich zástavby ani jejich vztah k jiným sídelním formám.

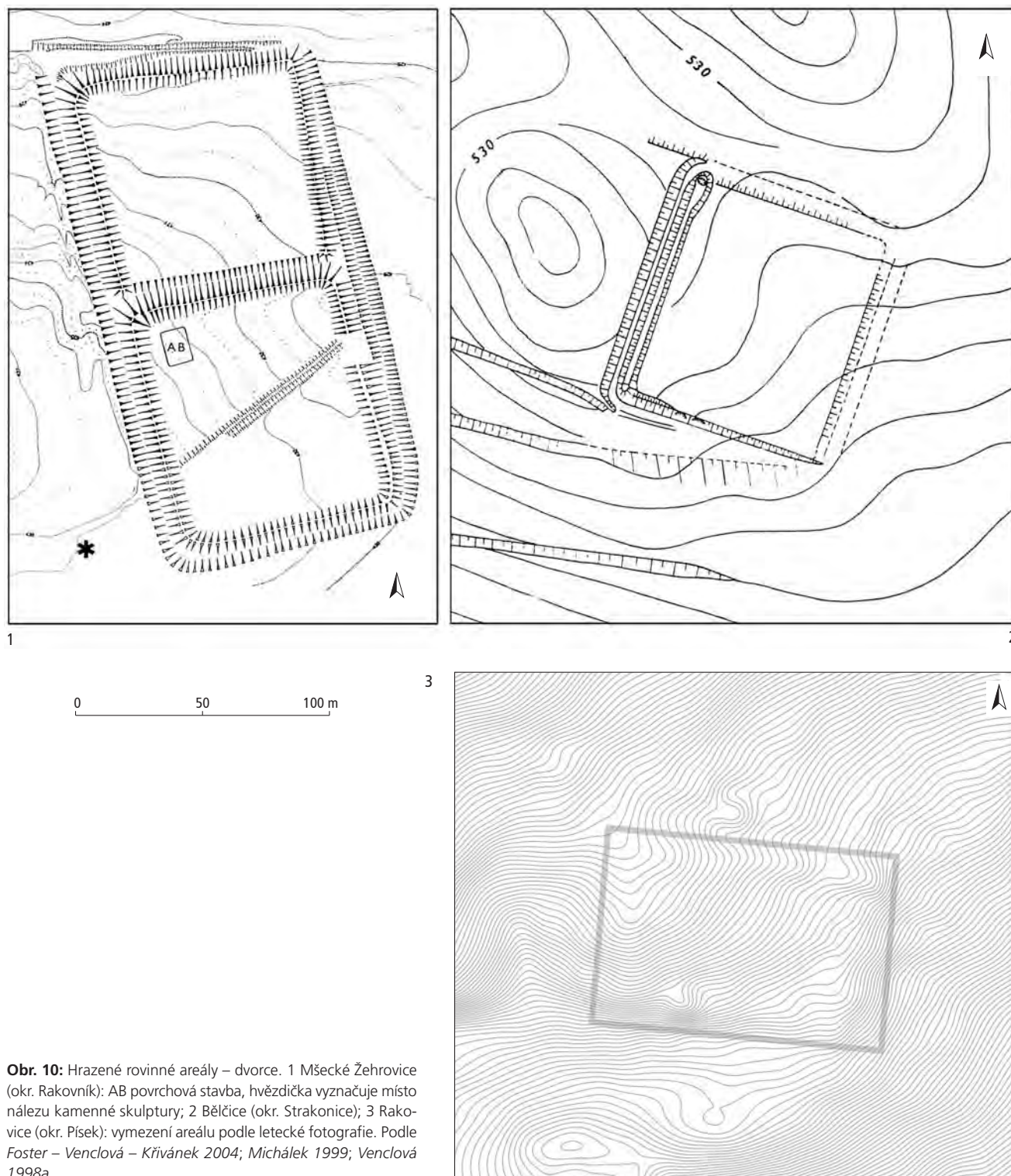
Laténské čtýřúhelníkové valové areály byly pod vlivem interpretace valového areálu v Holzhausen v Ba-

vorsku dlouho považovány za svatyně, povrchové domy v nich zjištěné za chrámy a studny za obětní šachty (Schwarz 1975; u nás Waldhauser 1992a s lit.). Výzkumy v 80. letech 20. století v Čechách (Mšecké Žehrovice) i jinde však prokázaly, že jde o sídelní jednotky – dvorce s vícenásobnými, zejména sídelními funkcemi, nevyklučujícími provozování určitých rituálních, ceremoniálních a shromažďovacích aktivit; ohrazení těchto areálů mělo nejspíše prestižní, resp. symbolický význam (Venclová 1997; 1998a; 2000; 2001). Takové dvorce mají paralely v celé laténské západní Evropě (srov. Wieland 1999 s lit.); jejich dosud nejvýchodnějším reprezentantem je objekt z Luděrova na Moravě (Čížmář 1973).

K hrazeným rovinným areálům (ale nikoli k pravouhlým areálům typu dvorce) se teoreticky řadí také případ, kdy ohrazena je velká rovinná poloha. Pokud by se potvrdilo datování příkopu ohraničujícího prostor o rozloze 10–15 ha do doby laténské, resp. jeho souvislost s laténským osídlením na lokalitě, pak by sem patřil areál v Dřetovicích na Kladensku, jehož funkci se dosud nepodařilo zjistit (Moucha – Pleslová-Štiková 1987, 31–32, 52–53).

5.3.4 Nehrazené rovinné sídelní aglomerace

Patrně již na konci, nebo dokonce v průběhu LT C1 vznikají buď z některých otevřených osad – snad z dlouhotrvajících sídlišť provozujících několik specializovaných výrobních odvětví a podílejících se případně na distribuci produktů (např. Mšec I), nebo možná i na místech bez předchozích aktivit větší sídelní aglomerace, jejichž rozkvět spadá až do následujícího období LT C2–D. Jsou to velké nehrazené, déle trvající obytné areály s doklady specializovaných výrobních činností několika druhů a s funkcemi obchodními. Takto interpretoval V. Salač sídliště v Lovosicích (obr. 7: 1), kde při toku Labe, zvláště při soutoku s říčkou Modlou a v blízkosti přirozeného přístaviště, vznikl rozsáhlý kontinuálně osídlený areál s počátky v LT B2 a trvající až do LT D1. Zjištěné ohrady patrně vymezovaly jednotlivé usedlosti podobně jako je tomu na oppidech; odkryta byla i studna s vydlážděným okolím. Výrobní okrsky (dílny na výrobu žernovů, hrnčířské dílny na jemnou keramiku) byly situovány na okrajích obytného areálu. Jejich produkty byly předmětem nadregionálního obchodu. Zatímco počet obyvatel běžných osad se pohyboval nanejvýš v několika desítkách, v lovosické aglomeraci, kterou označil jako „výrobní a distribuční centrum“, odhaduje V. Salač počet obyvatel na několik set. Lokalitě je přičítána funkce výrobního střediska a obchodní stanice, situované na labské říční cestě; měla by tedy funkci jakéhosi emporia. Data odtud byla však publikována jen výběrově (Salač 2000b s lit.), takže vnitřní struktura celého areálu není dostatečně známa. Není také zřejmé, byl-li celý areál osídlen současně,

Obr. 10: Hrazené rovinné areály – dvorce. 1 Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník): AB povrchová stavba, hvězdička vyznačuje místo nálezu kamenné skulptury; 2 Bělčice (okr. Strakonice); 3 Rakovice (okr. Písek): vymezení areálu podle letecké fotografie. Podle Foster – Venclová – Křivánek 2004; Michálek 1999; Venclová 1998a.

nebo jde-li spíše o jednotlivé sídelní, výrobní a obytné areály různého trvání, tvořící dohromady jakousi industriální zónu.

Podobné „velké osady“ s vícenásobnými specializovanými výrobními činnostmi zastupují zřejmě i další nehrazené rovinné areály jako je Mšec I nebo Bezdědovice; ve Francii a Británii tomuto typu velkých aglo-

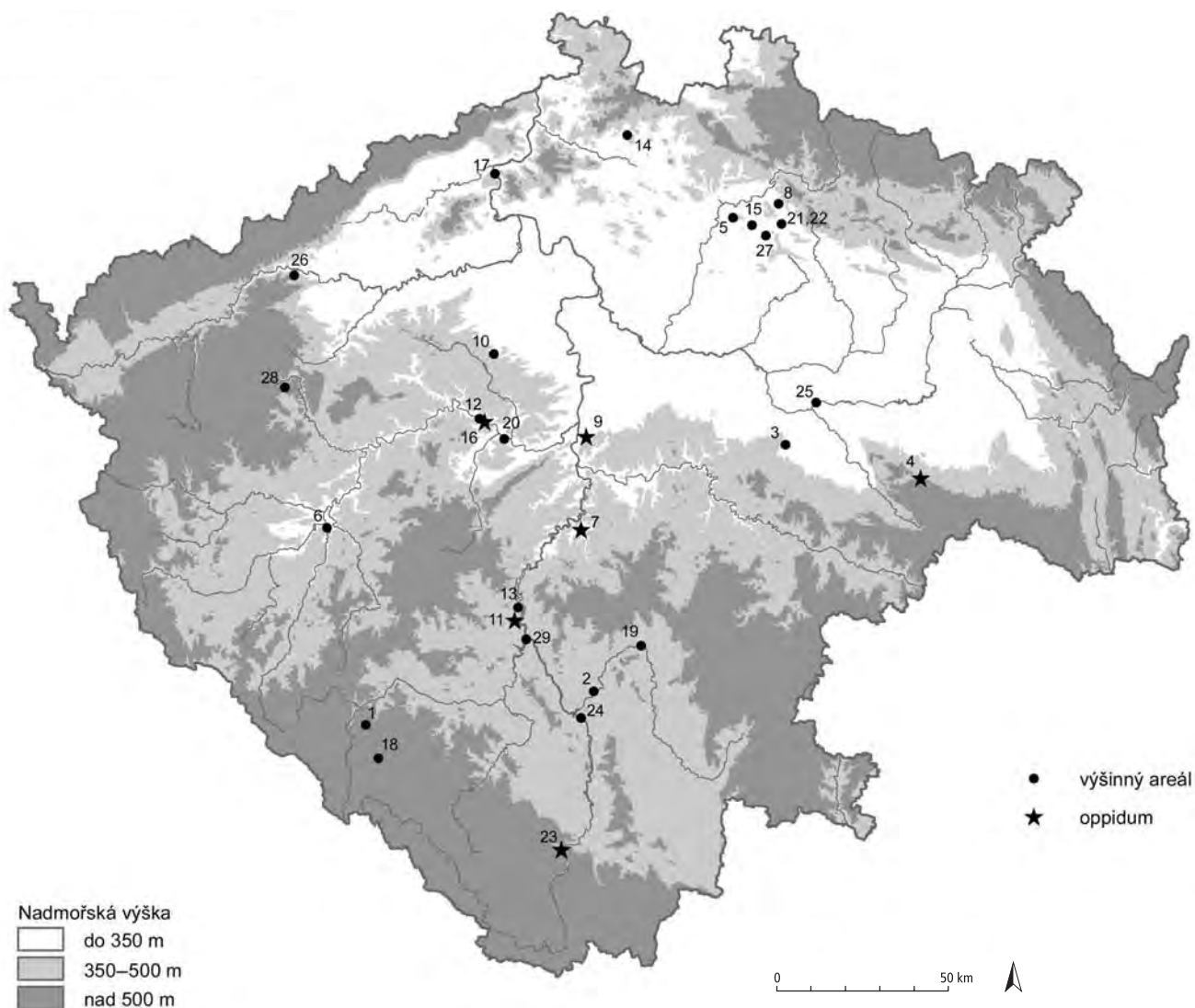
merací odpovídají tzv. *villages* (např. Buchsenschutz 1994; Venclová 2001, 211, s lit.). Řádově do této kategorie patří ostatně také nově objevené (nehrazené?) obytně-výrobní areály, jako jsou Němčice nad Hanou na Moravě nebo Roseldorf v Rakousku (Čižmář – Kolníková 2006), které charakterizuje V. Salač (2005) jako „rovinná oppida“.

5.3.5 Nehrazené výšinné areály

Obytné areály situované v exponované poloze jsou zastoupeny nepříliš četnými příklady, nicméně nejde jen o ojedinělé případy a zjišťovaných výšinných lokalit s laténskou komponentou stále přibývá (obr. 11). Patrně obytný areál se nacházel na plošině vrchu Úhošť u Kadaně. Tuto lokalitu nazval J. Waldhauser (1984) „oppidovitou“ a o možnosti ztotožnit ji s oppidem (resp. hradištěm) se živě diskutovalo, přičemž většina badatelů pro existenci oppida na Úhošti zatím neshledala dostatek důkazů (např. *Venclová 1987; Salač – Smrč 1989; srov. Waldhauser 1991*); laténské opevnění na lokalitě totiž nebylo prokázáno, neboť tamější valy pochá-

zejí podle dosavadních poznatků z období knovízské kultury. Laténská rezidenční komponenta se nachází na výšinných polohách opevněných v předcházejícím období (Zálezly – vrch Pržmo/Věvec; Albrechtice – vrch Sedlo v jižních Čechách a další lokality: *Hrubý 1998* s lit.), nebo naopak později (Libušín: *Varadzin – Venclová, v tisku*) a je otázkou, mají-li být takové laténské areály klasifikovány jako nehrazené či hrazené. Osídlení různých výšinných poloh je v této době časté zejména ve východní části střední Evropy (srov. *Jerem – Urban 2000*).

Další případy představují sídlištní vrstvy v prostoru skalních útvarů – např. pod vrcholovými partiemi

Obr. 11: Výšinné areály hrazené i nehrazené. Uvedeny jsou pouze vybrané lokality s pravděpodobnou obytnou komponentou doby laténské. 1 Albrechtice (okr. Klatovy), vrch Sedlo; 2 Bechyně (okr. Tábor); 3 Bylany (okr. Kutná Hora), Cimburk; 4 České Lhotice (okr. Chrudim); 5 Dneboh (okr. Mladá Boleslav), Klamorna; 6 Hradiště (okr. Plzeň-město); 7 Hrazany (okr. Příbram); 8 Karlovice (okr. Semily), Čertova Ruka; 9 Lhota (okr. Praha-západ), Závist; 10 Libušín (okr. Kladno), sv. Jiří; 11 Nevězice (okr. Písek); 12 Nižbor (okr. Beroun), Žlubinec; 13 Orlík n. Vltavou (okr. Písek); 14 Sloup (okr. Česká Lípa); 15 Srbsko (okr. Mladá Boleslav), Sokolka; 16 Stradonice (okr. Beroun), Hradiště; 17 Střekov (okr. Ústí n. Labem); 18 Studenec (okr. Prachatice), Obří Hrad; 19 Tábor (okr. Tábor); 20 Tetín (okr. Beroun); 21 Troskovice (okr. Semily), Semín; 22 Troskovice (okr. Semily), Trosky; 23 Třisov (okr. Český Krumlov); 24 Týn n. Vltavou (okr. České Budějovice); 25 Týnec n. Labem (okr. Kolín), Kolo; 26 Úhošťany (okr. Chomutov), Úhošť; 27 Vesec (okr. Jičín), Poráň; 28 Záhořice (okr. Karlovy Vary), Vladař; 29 Zvíkovské Podhradí (okr. Písek), Zvíkov. Podle podkladů autorů.

skály na Střekově, kde byl obytný areál využíván jako organizační místo na labské vodní cestě (srov. *Cvrková – Salač 2001*). Výklad nálezů na skalních blocích či pod nimi, pod převisy nebo v jeskyních, jaké byly zjištěny např. v Českém ráji (Sloup, Pařez, Čertova ruka, Sokolka, Trosky: *Waldhauser 1984b*; *Waldhauser – Lutovský 1998*; *Waldhauser – Koldová 2006*) a v Českém krasu (*Sklenář – Matoušek 1994*, 128) váhá mezi obytnými funkcemi (třeba i dočasnými), strážními místy nebo rituálními areály.

5.3.6 Hrazené výšinné areály

5.3.6.1 Drobné hrazené výšinné areály

Hrazené výšinné lokality menší než oppida bývají někdy označovány jako *castella*, aniž by tato kategorie byla dostatečně poznána a definována (srov. *Waldhauser 1984b*). Charakteristické je jejich umístění na ostrožnách či jiných nápadných vyvýšených polohách a zpravidla malá rozloha, kolem jednoho či nanejvýš několika hektarů. V jižních Čechách lze k těmto výšinným areálům počítat opevněnou lokalitu o rozloze asi 1 ha na výrazném ostrohu na soutoku Vltavy a Otavy, v místě pozdějšího hradu Zvíkova, s doloženou laténskou hradbou s kamenným lícem zpevněným svislými dřevěnými trámy a s doklady obytných a výrobních aktivit (kovářství). Z ostrožny v prostoru dnešního města Tábora pocházejí mladoláténské vrstvy a objekty či ojedinělé nálezy keramiky a také bronzová figurka kančfka, ohrazení areálu však není doložené (*Sklenář 1992*, 201–202, 252). Uvažuje se, že dalším opevněným bodem mohla být i výrazná ostrožná poloha na pravém břehu Vltavy u Týna nad Vltavou (*Beněš – Michálek – Zavřel 1999*, 85–86, 114), kde však vzhledem k rozsáhlým středověkým a pozdějším úpravám nelze zatím uvažovanou laténskou situaci vůbec identifikovat. Ohrazená lokalita Kolo u Týnce nad Labem o rozloze 9 ha, v rámci skupiny rozsahem nadprůměrná, poskytla laténské nálezy a datování tam zjištěné hradby do doby laténské je pravděpodobné, nebylo však dosud jednoznačně potvrzeno (*Sedláček 1981*). Pokud byla hradba vybudována v době laténské, pak by bylo možné klasifikovat lokalitu spíše jako „malé oppidum“ (srov. *Drda – Rybová 1998*, 173).

Jakou roli tyto výšinné areály sehrávaly, nedovedeme zatím posoudit. Některým, např. Obřímú Hradu u Studence, hluboko ve vysokohorském pásmu Šumavy a poměrně daleko od trvale osídleného území v době laténské, s absencí stop osídlení, ale s uváděnými laténskými nálezy mincí, přisuzují někteří badatelé rituální charakter; je však faktem, že jiní naopak původ laténských nálezů odtud zpochybňují (*Militký 2001*).

5.3.6.2 Rozsáhlé hrazené výšinné areály – oppida

Pro rozsáhlé hrazené výšinné areály (v běžné termi-

nologii pravěké archeologie tedy hradiště) období LT C2–D se ujal termín **oppida**. Toto pojmenování se odvozuje od výrazu používaného Caesarem (*Zápisky*). V 70.–90. letech 20. století věnovali badatelé v Evropě i v Čechách mnoho úsilí pokusům o přesnou definici oppid jako typického fenoménu mladoláténské Evropy (*Collis 1984*; *Waldhauser 1984a*; *1984b*; *Venclová 1987*; *Salač – Smrž 1989*; *Boos 1989*; *Waldhauser – Lutovský 1998*, 147–151 aj.). Podle P. Drdy a A. Rybové (*1995a*, 125–124; *1998*, 129) jde o rozsáhlá opevněná sídla, která postupně nabývají rysů primitivních městských aglomerací s řadou funkcí a s ustáleným řádem vnitřního života. Caesarovo označení *oppidum*, užitě jako *terminus technicus* pro Galii, zahrnuje nejrůznější formy i vývojová stadia takových opevněných útvarů.

Za významné se považovalo zejména jejich odlišení od výšinných sídlišť či eventuálních jiných hradišť. Kritérii měly být existence a typ fortifikace, velikost ohrazené plochy, struktura zástavby, početnost obyvatel a zejména existence centrálních politických, hospodářských a obchodních funkcí. Vývoj bádání však vedl k závěru, že přesná definice pojmu oppidum je sotva možná a hlavně málo smysluplná. Ukázala se jednak značná variabilita laténských výšinných hrazených areálů co do velikosti, charakteru zástavby či její absence, odhadů populace a předpokládaných funkcí, jednak se zjistilo, že řadu funkcí připisovaných původně pouze oppidům mají také nehrazené rovinné sídlištní aglomerace (např. Lovosice), z nichž některé existovaly již v době před vznikem oppid (srov. Němčice nad Hanou na Moravě: *Čižmář – Kolníková 2006*), někdy jim i předcházely na týchž lokalitách (Manching: *Sievers 1999* s lit.).

Na tomto místě rozumíme pod pojmem oppida rozsáhlé (zpravidla o výměře přes desítku či desítky hektarů) výšinné, silně hrazené areály, resp. hradiště, období LT C1/C2–D2a s přítomností obytné komponenty. Tento typ laténského obytného areálu byl v Čechách předmětem dlouholetých plošně rozsáhlých výzkumů a poskytl obrovské kolekce nálezů a dat, z nichž poměrně velké části byly již zpracovány nebo se zpracovávají. Oppida jako Závist, Stradonice a Hrazany v Čechách nebo Staré Hradisko na Moravě patří ke stejné klíčovým lokalitám pro studium mladší doby laténské jako jejich protějšky v západní části laténské Evropy, např. Manching v Bavorsku (*Sievers 1999* s lit.) nebo Mt. Beuvray – Bibracte ve Francii (srov. *Buchsenschutz – Guillaumet – Ralston eds. 1999* s lit.). Je proto namístě předvést získané informace v přiměřeném rozsahu (srov. *Drda – Rybová 1997a*; *2001* s lit; další odkazy viz v kap. 3).

Topografie

Oppida nezaujmají celé území laténské kultury v Čechách, ale soustřeďují se pouze v jižních a v části střed-

Obr. 12: Rozsáhlé výšinné hrazené areály – oppida. 1 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 2 České Lhotice (okr. Chrudim); 3 Hrazany (okr. Příbram); 4 Nevězice (okr. Písek); 5 Stradonice (okr. Beroun); 6 Třísov (okr. Český Krumlov). Podle *Drda – Rybová 1997a*; podklady A. Danielisové a R. Křivánka.

ních a východních Čech; přesněji řečeno, vyskytují se v pahorkatinách a vrchovinách jižně od nížinné oblasti severní poloviny Čech. V současnosti se za oppida považují Závist, Stradonice, Hrazany, Nevězice, Třísov a České Lhotice (obr. 11; příl. 2). Další lokalit, které by přicházely v úvahu, si povšimneme níže. Oppida jsou situována na vrších nebo ostrožnách, které s výjimkou Závisti nepředstavují krajinné dominanty, jsou však z větší části dobře chráněné přírodou (prudkými svahy či skalními srázy převýšenými o desítky metrů nad okolím). Leží v nadmořské výšce dosahující i přes 400 m (Nevězice, České Lhotice), a dokonce přes 500 m (Třísov). Charakteristická je pro ně poloha ve značném převýšení nad údolními řek (Vltava, Berounka, Chrudimka), popř. nad jejich soutokem s dalším vodním tokem (obr. 12). Relativní převýšení oppida Závist činí 60–200 m nad říčním tokem, v Hrazanech 70–200 m,

ve Stradonicích zhruba 25–162 m (obr. 13); značné rozdíly v rámci jedné lokality způsobuje modelace terénu. V prostoru některých oppid nebo v těsné blízkosti hradby (brány) se nachází vodní pramen (Stradonice – mezi branami a další vně brány; Nevězice, Třísov). Vodní hospodaření využívalo také studní a cisteren (Závist, Stradonice, Hrazany, České Lhotice).

Půdní poměry v sousedství oppid jsou variabilní, nicméně jsou to půdy zemědělsky využitelné (*Drda – Rybová 1997a*, 65–66; srov. *Danielisová – Hajnalová, v přípravě*). V blízkém dosahu Závisti jsou i nejkvalitnější půdy, včetně černozemě, černice a velmi kvalitní hnědozemě. Svědčí o tom také existence zemědělských osad v zázemí (např. osada Dolní Břežany v sousedství Závisti nebo stopy osídlení v blízkosti Třísova: *Čížmář 1994; Zavřel 1996*). Uvažuje se o deforestaci krajiny v okolí oppid vzhledem k vysoké spotřebě dřeva ze-

Obr. 13: Oppidum Stradonice (okr. Beroun). Foto P. Drda.

jména při výstavbě hradeb, ale ovšem i při stavební a výrobní činnosti uvnitř ohrazeného prostoru. Odhady spotřeby dřeva se liší podle použitých stavebních technik (viz kap. 5.1.3). Změnu hradební techniky v poslední fázi existence oppida Závist z kamenné hradby s dřevěnou armaturou na sypaný val lze vysvětlit mj. jako důsledek nedostatku dřeva.

Velikost areálů a počet obyvatel

Uvedená oppida mají rozlohu od 13 ha (Nevězice) po 100 ha (Závist – 3. fáze), popř. až 118 ha, započítáme-li k rozloze vlastního oppida Závist připojení sousedního vrchu Šance v 5. fázi výstavby fortifikace. Rozsah ohrazené plochy se v průběhu existence některých oppid měnil, resp. zvětšoval ohrazováním dalších ploch (Hrazany; připojení tzv. předhradí a podhradí a již zmíněného prostoru sousedního vrchu v případě Závisti). Z velikosti ohrazené plochy a z hustoty zástavby ve zkoumaných prostorech vycházejí odhady počtu obyvatel oppid, které bývají nezhřídkla nadnesené. Podle rozlohy obydlených zón a hustoty soudobé zástavby lze dojít k závěru o značných rozdílech v zalidnění oppid. Na Nevězicích tak lze sotva předpokládat komunitu početně přesahující jednu až dvě stovky lidí. Naproti tomu ve velkých aglomeracích na Závisti a Stradonicích si lze snadno představit i nějakou tisícovku obyvatel (Drda – Rybová 1998, 154).

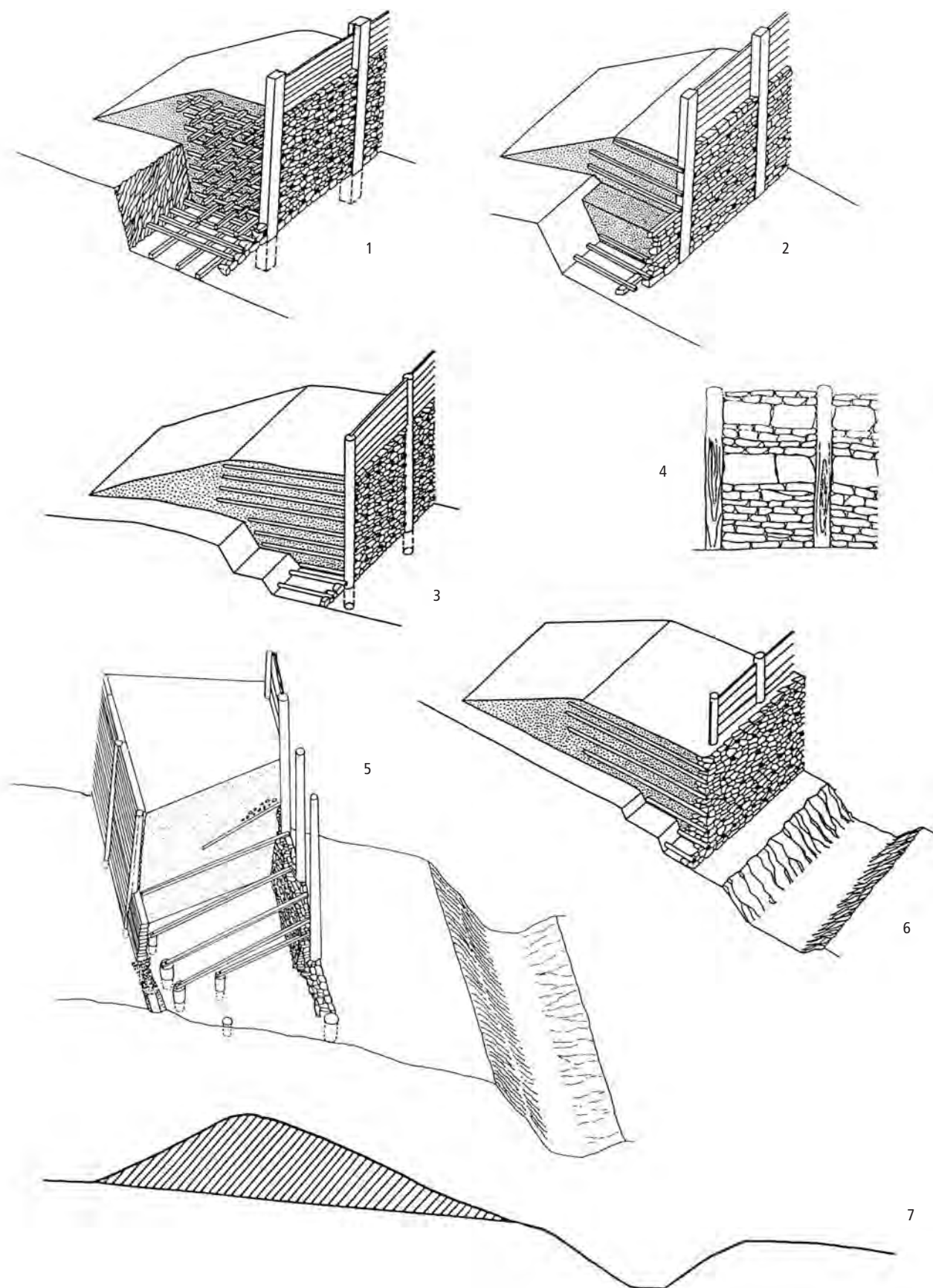
Ohrazení

Charakteristickým rysem oppid je mohutné ohrazení jedné, ale zpravidla několika navazujících ploch přerušované 2 až 4 vstupy – branami. Hradby byly budo-

vány i na přírodou chráněných, nepřístupných stranách a vytvářely kolem oppid takřka souvislé obvoody. Na exponovaných přístupových místech se fortifikace často zesilovala dalšími předsunutými hradbami nebo jinými obrannými prvky, jako jsou příkopy, náspy či palisády aj. (Drda – Rybová 1997a, 69–73). Vlastní hradbě mohlo předcházet dřevěné ohrazení palisádou (Závist, horizont 0; Hrazany; Stradonice).

Hradby oppid patří konstrukčně následujícím typům a variantám:

1. Kamenné čelo hradby z lícovaného na sucho kladeného kamene členěné vertikálními dřevěnými břevny v líci (*Pfostenschlitzmauer* v německé terminologii); hradební těleso sypané, s dřevěnou armaturou z příčně a podélně kladených horizontálních břevnen – roštů; příčné rošty zasahují až do líce hradby (obr. 14: 1). Na koruně hradby předpokládána dřevěná nástavba. Varianty: a) v líci mezi vertikální břevna vložena ještě horizontální břevna (Závist, 1. fáze: obr. 14: 2); b) v líci mezi vertikální břevna vloženy pásy velkých kamenných desek (Třisov: obr. 14: 4; 15); c) v armatuře hradebního tělesa použity pouze příčně kladené rošty (Závist, 3. a 4. fáze: obr. 14: 3); d) zadní strana hradebního tělesa opatřena dřevěným zalícováním (Hrazany, Nevězice: obr. 14: 5).
2. Kamenné čelo hradby z lícovaného, na sucho kladeného kamene hladké, kontinuální, nečleněné vertikálními břevny v líci; hradební těleso jako u typu 1c (Závist, 2. fáze; Stradonice; České Lhotice: obr. 14: 6).
3. Sypaný val s dřevěnou palisádou na koruně (Závist, 5. fáze: obr. 14: 7).

Obr. 14: Typy hradeb českých oppid. 1–5 kamenné čelo hradby členěné vertikálními dřevěnými břevny; 6 kamenné čelo hradby hladké; 7 sypaný val. Popis konstrukčních detailů v textu. Podle *Drda – Rybová 1997a; Břeň 1966*; podklady P. Drdy.

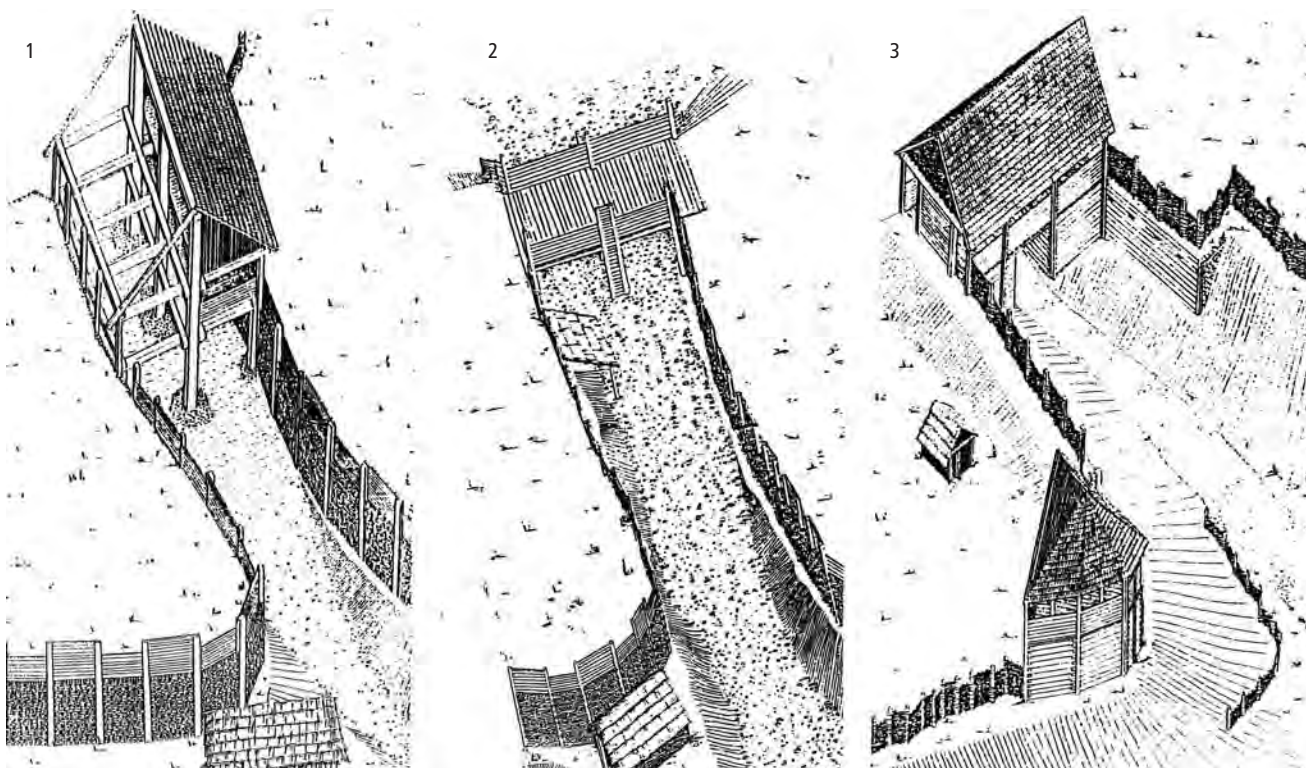
Obr. 15: Třísov (okr. Český Krumlov). Líc hradby oppida s vloženými kamennými deskami mezi vertikálními břevny. Foto F. Schubert.

Výšku hradebních těles lze rekonstruovat nejčastěji na 3 až 3,5 m. Nezbytná dřevěná předprseň mohla zvednout čelo hradby nejméně na 4,5 až 5 m od jeho základů, tj. od povrchu bermy (plošiny mezi hradebním

lícem a vnitřním okrajem příkopu). Efektivní výšku fortifikace zvyšoval v četných případech předsunutý, paralelně probíhající příkop, dosahující svým vnitřním bokem do hloubky kolem 1–2 m. Šířka 5–6 m výrazně posilovala účinnost obranné linie (Závist, šijové opevnění: *Motyková – Drda – Rybová 1990a*, obr. 6–9, 28; Hrazany: *Jansová 1986*, Profil Nr. 35). Svými dimenzemi se zcela vymykal obranný příkop Závisti-Šancí s šířkou 12 m a hloubkou přesahující 3 m. Hloubka obrany mezi korunou sypaného valu a vnější hranou příkopu tu výrazně přesahovala 30 m a převýšení činilo více než 11 m (*Drda – Rybová 1997a*, 76, obr. 13: 3, 14). Výjimečný opevňovací systém používající příčných zídek či násypů mezi dvěma liniemi hradby byl zjištěn na oppidu Třísov.

Vstupy do ohrazeného prostoru náleží několika typům:

1. Brána klešovitého typu s konci hradby – křídly – zahnutými dovnitř, symetricky či asymetricky. Průchod mezi oběma křídly zabírala dřevěná stavba o půdorysu z 9 kúlů, rekonstruovaná jako patrová brána uzavírající vlastní vstup dvouproudové cesty do oppida (Závist – brána D, 1. fáze); jednodušší stavby o menším počtu kúlů se interpretují jako základy přemostění vchodu a jednotlivé kúly jako konstrukční prvky dřevěných vrat (obr. 16: 1–3; 17).
2. Brána tvořená přesahujícími konci hradby (Hrazany); přesah může mít i značnou délku (Nevězice).
3. Brána komplexního typu, tvořená vícenásobnými

Obr. 16: Brána klešovitého typu s dřevěnou stavbou či lávkou ve vchodu. Oppidum Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ), brána D. 1 první fáze; 2 čtvrtá fáze; 3 pátá fáze. Podle *Drda – Rybová 1992*.

Obr. 17: Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ). Brána D na oppidu při výzkumu. Podle *Drda – Rybová 1992*. Foto A. Kleibl.

komponentami, např. předsunutým valem, případně jinými specifickými obrannými prvky (Závist – brána D, 5. fáze, brány E, F, J; *Drda – Rybová 1992*, 329–334, fig. 18, 19; *1993*, 62–63, Abb. 2; *1997a*, 77, 81).

Vnitřní zástavba a organizace prostoru

Uvnitř oppid se mohly svým utvářením vyčleňovat z okolních pozemků určité dominantní partie, např. tzv. akropole situované na nejvyšších místech (Závist, Stradonice, Třisov, patrně také Hrazany). Předpokládá se, že složité soustavy hradebních linií na některých oppidech vznikaly postupným připojováním dalších ploch k základní centrální ohrazené ploše (*Drda – Rybová 1997a*). Prostor byl dále členěn cestami, které lze nejen rekonstruovat podle lokalizace bran a podle nezastavěných pásů v zástavbě, ale v několika případech identifikovat také pomocí pozůstatků haťování (Závist – předhradí), štětování (Hrazany, Závist), oblázkové dlažby (Stradonice – za branou A), úvozu (Závist – akropole; Stradonice – podél hradeb), nebo přímo vyjetými vozovými kolejemi (Hrazany: *Jansová 1986*, Beil. Nr. 5, 6; obr. 18).

Opakující se součástí zástavby oppid jsou nejrůznější dřevěná ohrazení (obr. 19). Z nich některé ohrady či

ploty vymezují víceméně pravoúhlé usedlosti, hospodářské jednotky, které bývají označovány jako dvorce (*Rybová – Drda 1994*, 76–81; *Drda – Rybová 1997a*, 88–91; *1998*, 146–148). Jsou známy také z moravského oppida Staré Hradisko (*Meduna 1970a*, Beilage 5, 6). Největší z nich mají délku strany 40–60 m a obsahují zahlobené či povrchové stavby považované za obytné a také nejrůznější další stavby hospodářské (sýpky, stodoly, oborohy, chlívky, dílny). Tyto velké usedlosti, často přiléhající těsně k sobě nebo oddělené volnými pásy – cestami jsou situovány v nejpříhodnějších částech oppid, resp. v nejrovnějším a příznivě orientovaném terénu, případně poblíž tzv. veřejných prostranství. Tak jsou označovány volné plochy okrouhlého či oválného tvaru, dlážděné či štětované, o rozloze stovek čtverečních metrů. Největší ohrazený areál, který lze označit za skutečný dvorec oddělený od ostatních, byl vybudován na akropoli oppida Závist (*Drda – Rybová 2001*) na ploše 5700 m². Menší usedlosti, někdy rovněž oplocené (obr. 20), se nacházely ve svažitéjších částech oppid, případně přiléhaly přímo k hradební linii (Závist). Jednotlivé drobné stavby při komunikacích a v blízkosti bran se ztotožňují s řemeslnickými dílnami. Na některých oppidech je předpokládána existence rituálních

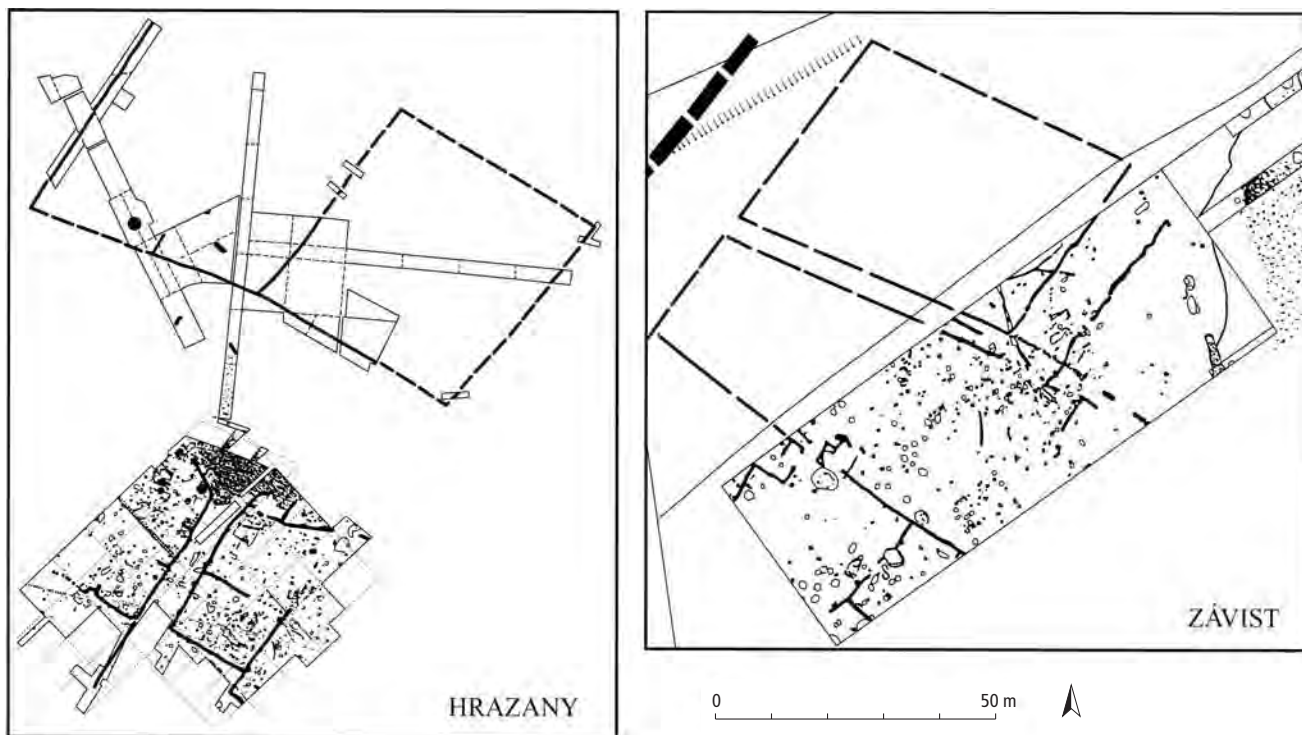
Obr. 18: Hrazany (okr. Příbram). Vyjeté vozové koleje cesty na oppidu. Podle Jansová 1986. Foto L. Jansová.

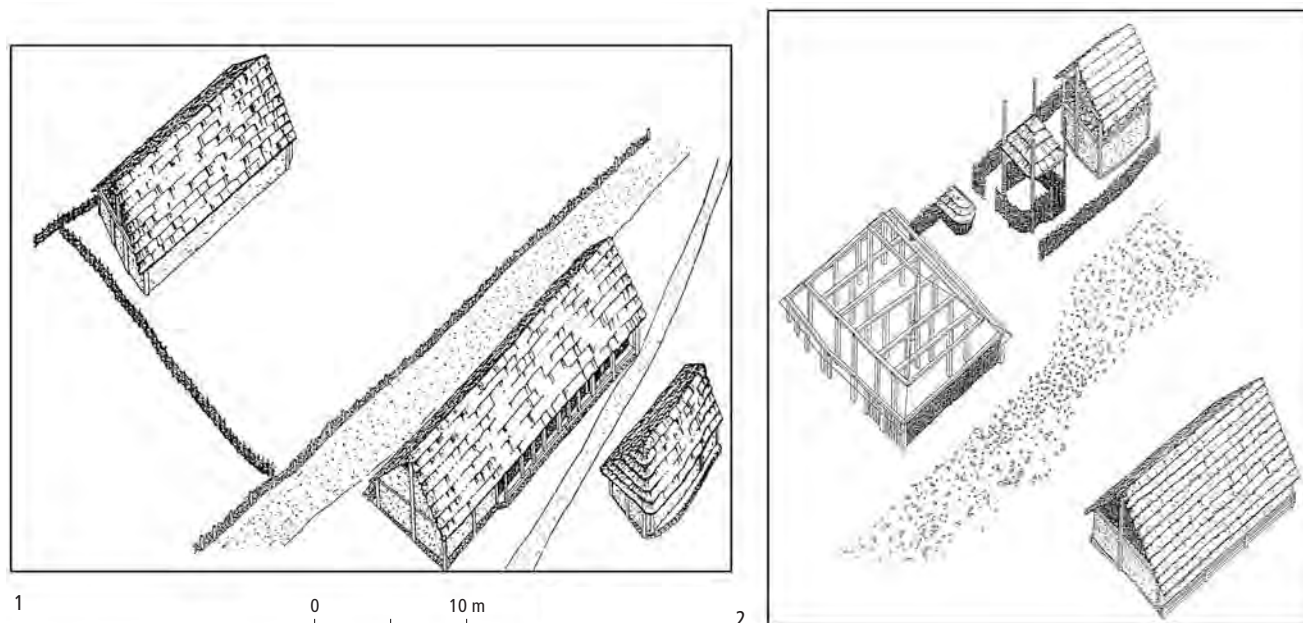
areálů na základě nestandardních staveb a ohrazených ploch s nálezy neobvyklých artefaktů (Třisov: *Břeň 1975*; Stradonice: *Drda – Rybová 1997a*, 88, obr. 24; Závist: *Drda – Rybová 2001*, 334, 340–341, 344, obr. 33–34).

P. Drda a A. Rybová (*1997a*) spatřují v zástavbě oppid odraz záměrné, plánovité parcelace provedené již

při jejich zakládání a výstavbu oppid ztotožňují, ve shodě s běžným evropským názorem (např. *Kruta 2000*, 342; *Guichard – Sievers – Urban eds. 2000*), s tzv. protourbanizačním procesem. Jiný pohled vidí zástavbu oppid jako konglomerát týchž jednotek – nehrazených či hrazených usedlostí, jaké známe z rovinných osad

Obr. 19: Ohrazování obytných a výrobních jednotek na oppidech. Podle *Drda – Rybová 1997a*.

Obr. 20: Rekonstrukce seskupení povrchových staveb na oppidech. 1 Hrazany (okr. Příbram); 2 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ). Podle Drda – Rybová 1997a.

a samostatných hrazených rovinných areálů – dvorců (Venclová 2002a, 43).

Funkce oppid

Umístění v tzv. strategické poloze a prezence ohrazení často impozantních rozměrů a vybudovaného komplexními technikami byly původně interpretovány jednoznačně jako doklad obranné funkce oppid. Většina tzv. defenzivních prvků však mohla sloužit také k jiným účelům, sociálním (výraz statusu i jisté právní subjektivity) i rituálním (Drda – Rybová 1993, 66; 1998, 131; Venclová 2000a; Kruta 2000, 344; Fichtl 2000, 68–71), takže jejich význam byl jistě i symbolický. Byl vysloven názor o výhradně symbolické funkci ohrazení obecně (Neustupný 1995).

Podle současných názorů neměla všechna oppida totožné funkce nebo nemusela vykonávat všechny níže uvedené funkce, jejichž suma náleží především oppidům Závist a Stradonice. Přítomnost výrobních objektů a výrobních reliktních svědčí o intenzivním provozování řady odvětví specializované výroby, zejména kovářství, bronzové metalurgie, zpracování skla, jantaru, kosti, zlata a stříbra (mincování). Určité lokální typy nádob indikují specializované hrncářství. Doloženy jsou různé druhy domácího průmyslu. Chov dobytka je pravděpodobný (některé objekty se interpretují jako chlévy: Drda – Rybová 1997a, 85). Diskutována je v současnosti otázka vlastní zemědělské činnosti, která by musela být prováděna na polích vně hradeb; na oppidech v Čechách se nedá přikládat větší pěstelský význam plochám uzavřeným mezi hradbami, kde byla výměra vhodných pozemků až na výjimky nedostatečná. Vět-

šina nezastavěného prostoru ležela ve svazích a mohla se tak spíše využívat ke spásání.

Někteří badatelé preferují alternativu dovozu potravin, zejména obilí, a dokonce úplnou závislost na dovozu potravin (Salač 1996), jiní naopak o vlastní produkci plodin nepochybují; argumentují mj. existencí terénů s vysoce kvalitními pokrývky hnědozemí, černozemě, černice a úrodných nívinných půd jak v bezprostředním, tak v blízkém a dobře dosažitelném okolí oppida Závist (Drda – Rybová 1997a; srov. Tomášek 1995; 2001). Vhodná zemědělská zázemí naznačují i blízké enklávy venkovského osídlení pro některá další oppida, např. Nevězice (Drda 1987, 550, obr. 2) nebo Třísosv (Zavřel 1996).

Teorii potenciální vlastní zemědělské činnosti podporují modely vycházející z posouzení přírodních i antropogenních faktorů využívání krajiny (Danielisová – Hajnalová, v přípravě). Oppida se tak jeví jako nezávislé hospodářské subjekty (Drda – Rybová 1997a, 101), o čemž se uvažuje i pro jejich evropské protějšky (srov. Küster 1992).

Obchodní aktivity dokládají nálezy exogenních artefaktů na oppidech a vyplývají ostatně i z faktu tamní rozsáhlé řemeslné činnosti a z nadregionální distribuce některých místních produktů (mince, sklo, keramika). Všechna oppida také leží na trasách nebo v blízkosti významných obchodních cest. Existence výstavných ohrazených areálů, fortifikace s nápadnými branami, předpokládá přítomnost rituálních okrsků a provozování výjimečně prestižního řemesla, totiž mincování, stejně jako výskyt určitých exkluzivních artefaktů indikují přítomnost elity na většině oppid v Čechách (Drda –

Rybová 1997a, 88–91; 2001, 342, 344). Proto lze přinejmenším některá oppida označit za centra specializované výroby a obchodu (případně přímo za „tržní místa“: Dobesch 2004; srov. Drda – Rybová 1997a, 93–101) s příslušnými kontrolními funkcemi. Názor, že šlo také o centra politické moci, resp. přímo o sídla „vládnoucí vrstvy“ (Salač 1996, 93), však není zcela obecně přijímán (srov. Dobesch 2004, 22, 24). Je nutno konstatovat, že za současného stavu bádání není vztah oppid k rovinným osadám a aglomeracím jasný (Drda – Rybová 1998, 169). Vzhledem k podobnosti vnitřní organizace a struktury artefaktové kolekce se nabízí názor, že např. aglomerace v Lovosicích při labské vodní cestě, s výrobními a distribučními funkcemi, byla spíše emporiem ve vztahu k oppidu či oppidům (viz též kap. 11).

Jiné potenciální rozsáhlé hrazené výšinné areály

Kromě výše uvedených obytných areálů, označovaných jako oppida, byla do literatury uvedena jako laténská také lokalita Troskovice-Semín v Českém ráji. Je považována za *refugium*, případně za součást „keltské sakrální zóny“; striktně vzato do oddílu zabývajících se sídlením nepatří, neboť žádné stopy obytných aktivit tam zjištěny nebyly. Areál s valem s kamennou plentou a příkopem, zjištěnými na dvou místech, se rozkládá na skalní plošině a předpokládaná ohrazená plocha měří cca 180 ha. Příkop poskytl několik zlomků laténské keramiky a dřevo pro radiokarbonové datum, podle něž by jeho výstavba spadala do LT B2–C1; existenci ohrazených areálů v tomto období obecně však zároveň autor průzkumu a výzkumu na Semíně vylučuje (Waldhauser – Lutovský 1998, 55; 2002 s lit.). Dokud nebude o lokalitě k dispozici více spolehlivých informací, nelze ji s jistotou považovat za nový typ laténského hrazeného areálu (výhrady k nálezům srov. Prostředník 2001).

Nečetné laténské nálezy poskytl také rozsáhlý výšinný areál na vrchu Vladař v západních Čechách, jehož ohrazení však nebylo zatím datováno (Waldhauser – Klsák 1998; Chytráček – Metlička 2004, 276–283, s lit.; Chytráček – Šmejda 2006). Dosud není jasné, šlo-li v době laténské o hrazený či nehrazený výšinný areál a jaká byla povaha laténských aktivit tam provozovaných.

5.4 NEMOVITÉ OBJEKTY V OBYTNÝCH AREÁLECH

V tomto oddílu jsou probrány nemovité objekty, jejichž souvislost s obytnou komponentou se předpokládá. Zahrnuty jsou tedy objekty související nejen s bydlením, ale také s přípravou jídla a jinými domácími aktivitami, skladováním, zacházením s odpadem, eventuelně vodním hospodářstvím a ohrazováním uvnitř obytného areálu. Připojeny jsou rovněž objekty neurčené funkce,

pokud není předpokládána jejich souvislost s výrobou. Výrobní objekty jsou uvedeny v oddílech zabývajících se jednotlivými výrobními aktivitami a areály.

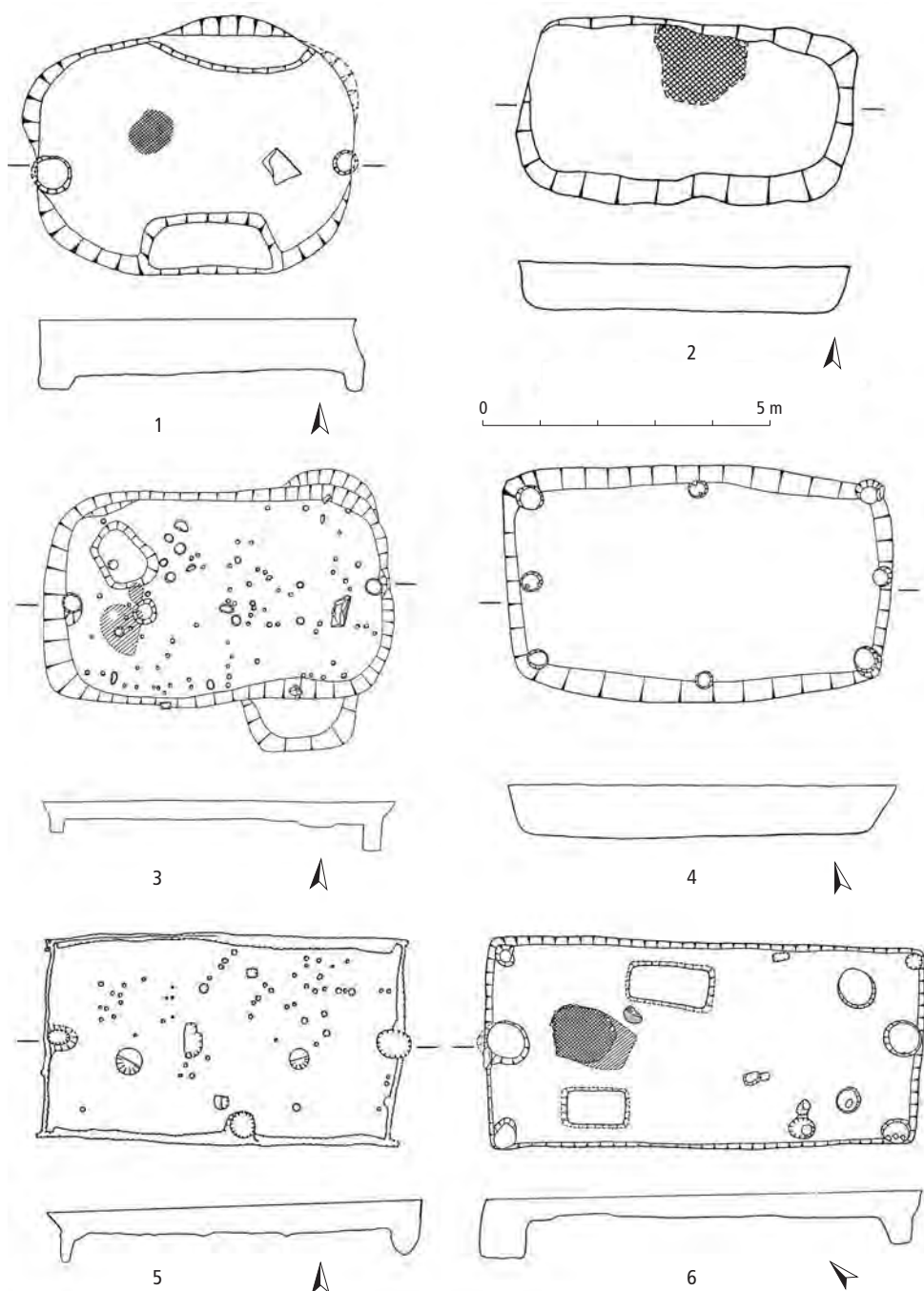
Polozemnice

Termínem polozemnice se míní zahloubené, víceméně pravoúhlé stavby s rovným dnem (obr. 21); označují se obvykle také jako zahloubené chaty nebo prostě jako chaty. Jde o dosud nejčtenější typ sídlištního zahloubeného objektu spojovaného dosud převážně s bydlením v době laténské v Čechách a na Moravě, kde se vyskytuje od doby halštatské, nebo dokonce od pozdní doby bronzové až po dobu římskou. Výjimku představují východní Čechy, kde jsou polozemnice v plošně zkoumaných obytných areálech spíše vzácné (Opotovice n. Labem). Poměrně časté jsou polozemnice v době laténské i jinde ve střední Evropě, směrem k západu se však jejich frekvence snižuje; na oppidu Manching v Bavorsku bylo na rozsáhlých odkrytých plochách dosud zjištěno jen osm případů takových zahloubených objektů (Sievers *et al.* 2000, 360–361, s lit.). Rozdílné zastoupení polozemnic v jednotlivých regionech může zčásti souviset s geologickými poměry, není to však zřejmě vysvětlení jediné. Typologií, konstrukcí a funkcí polozemnic se v posledních desetiletích u nás zabývali zejména J. Meduna (1980, 48–61), J. Waldhauser (1993a, 347–357, s lit.) a A. Rybová a P. Drda (1994, 40–50, pl. 1a–4b, fig. 15).

Polozemnice charakterizuje zhruba obdélníkovitý půdorys, plocha činí zpravidla 10–20 m², méně často 21–25 m², extrémní rozměry jsou vzácné (srov. Waldhauser 1993a, 348; Motyková-Šneidrová 1960, obr. 14–19; Dubský 1949; Soudská 1966; Michálek 1990b; 1995a). Velmi malé polozemnice o ploše mezi 5–9 m² se uvádějí z oppid Hrazany a Závist. Nadprůměrná délka (kolem 7 m) charakterizuje nejmladší polozemnice v severozápadních Čechách (Pohlody, obj. 3/81: Vlčková 1991; Lužice 2, obj. 9, srov. Salač 1998a, 48), ale i jinde, jak to dokumentuje zahloubená stavba z oppida Závist s délkou stěny 9,5 m (akropole, obj. XIIIa: Drda – Rybová 2001, 298–299, 333). Ojedinělá je zhruba čtvercová, slabě zahloubená stavba o výměře cca 9 × 9 m, tj. 81 m², rovněž ze Závisti (akropole, obj. III: Drda – Rybová 2001, 292, 334).

Typická je orientace delší osy Z–V nebo JZ–SV s odchylkami k S a J; vzácněji se vyskytne orientace S–J.

Základní konstrukční prvek představují dvě kúlové jámy ve středu kratších stěn, resp. poblíž stěn na delší ose stavby; počet jam na této ose může být i větší (obr. 21: 1, 3, 5). Kromě těchto jam mohou být další (kúlové?) jámy umístěny v rozích půdorysu (Lužice, obj. 9; obr. 21: 6). Některé stavby mají obvodový žlábek. Od LT D se vyskytují půdorysy, které kromě sochových kúlů v kratších stěnách měly i kúly na obvodu (např. Strakonice – po 3 kúlech v delších stranách; obr. 21: 4). Zastoupeny

Obr. 21: Polozemnice. 1, 3, 5 se dvěma kůly v kratších stěnách; 2 bez kůlů; 4, 6 s větším počtem kůlů na obvodu. 1 Břešťany (okr. Teplice); 2 Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník); 3 Modlešovice (okr. Strakonice); 4 Strakonice (okr. Strakonice); 5 Křinec (okr. Nymburk); 6 Lužice (okr. Chomutov). Podle *Michálek 1990b; 1995b; Salač 1984; 1996; Sedláčková 1991; Venclová 1998a.*

jsou i půdorysy bez pozorovatelných konstrukčních detailů (obr. 21: 2). Běžná konstrukce krovu byla sochová (váha krovu spočívala na sochových kůlech v delší ose stavby), někdy snad i půlsochová (váha krovu se přenášela na štítové stěny domu). Podle konstrukčních prvků měly polozemnice sedlovou nebo valbovou střechu. Střecha byla pravděpodobně pokryta slámou, popř. rákosem, a mohla být zatížena kamením (bývají tak interpretovány kameny, příp. jejich nahloučení ve výplni).

Stěny byly konstruovány ze svislé tyčoviny vyplétané proutím, mohly být roubené, popř. drážkové nebo ze

svislých prken zasazených do obvodového žlabu (Křinec, obj. 27; obr. 21: 5); obvykle byly vymazané hlínou (mazanicí), někdy bíle líčenou. Některé polozemnice z jižních a středních Čech měly údajně uvnitř při stěnách jakési kamenné obezdívky (Kuřimany, Kbelnice: *Dubský 1932, 110,117*); specifickým případem je využití dochovaného zdiva z LT A (Závist – akropole, kovárna XVI, chata 12: *Drda – Rybová 2001, 326, obr. 9*). Vchod byl rekonstruován v delší, ale také v kratší stěně; může jej vyznačovat výklenek (obr. 21: 3) a ojedinelé se zachovaly vytesané schůdky (Polepy, obj. 2: *Dvořák 1934–35*).

Členění vnitřního prostoru polozemnic dokumentují dřevěné příčky, resp. jejich základové žlábků. Doložena je hliněná udusaná podlaha (Chlum-Bezdědovice; Cehnice: *Dubský 1949*, 360–365), podlaha vymazaná jílem (Praha-Hostavice, obj. 1/88: *Venclová, v tisku*) nebo vysypaná pískem (Slivínko, obj. 2/02: *Waldhauser – Krásný 2006*, 95–96), výjimečně jakési dláždění z malých kamenů (Hrazany, obj. 1/55: *Jansová 1988*, 310), případně i podlaha dřevěná (Stradonice: *Rybová – Drda 1994*, fig. 14: 257).

Otopná a další zařízení k práci s ohněm byla umístěna zpravidla v západní polovině chaty, ale vyskytují se i při severní nebo jižní stěně nebo uprostřed; v některých chatách nebyla doložena vůbec (absence ohniště je charakteristická např. pro východní Čechy). Umístění ohniště v jedné (zpravidla západní) třetině délky půdorysu, poněkud vychýlené z osy stavby směrem k jihu, se uvádí jako typické pro severozápadní Čechy (tzv. typ Břešťany – Vikletice: *Salač 1984*), ale je známé i ve středních Čechách. Vyskytuje se několik typů: ohniště v mělké jamce, nezahlobené ohniště, hliněná pícka, miska zapuštěná v podlaze (k uchování ohně; typická pro severozápadní, ale známá i ve středních Čechách: např. Závist – akropole, polozemnice 3: *Drda – Rybová 2001*, 304), vypálená hladká deska čtvercového nebo jiného tvaru, někdy s rýhami na obvodu (tzv. „krb“), hliněný „pekáč“ se zvýšeným okrajem, stabilně umístěný (zapuštěný do podlahy?) poblíž běžného ohniště (severozápadní i střední Čechy); hliněný dymník nad ohništěm (Závist – akropole, dům III: *Drda – Rybová 2001*, 292, 334). Velmi výrazné povrchové či jen slabě zahlobené ohniště je typické pro nejmladší zahlobené chaty v severozápadních Čechách. V blízkosti ohniště se někdy nacházejí i další jamky; v chatě 20/84 v Mšeckých Žehrovcích I lemovaly 3–4 drobné kulové jamky vypálenou desku ohniště a skláněly se osami směrem k němu (*Venclová 1998a*, 69). Velké kameny při ohništi bývají vykládány jako sedátka (Cehnice, Skály u Volyně, Kbelnice: *Dubský 1932*, 112–115, s lit.; Skály u Protivína: *Fröhlich 1985*). Ohniště nemusí být archeologicky doložitelná, např. v případě, že nebyla zahlobená; jejich absence tedy někdy může být zdánlivá.

Další nemovité vnitřní vybavení tvoří tzv. lavice – zvýšený vytesaný stupeň při delší stěně chaty nebo vybudovaný z horizontálních dřevěných trámů (Hrazany, obj. 23/62: *Jansová 1992*, 170). Drobné jamky rozličně uspořádané mohou být někdy interpretovány jako otisky noh dřevěných stolů či stolic zapuštěných do podlahy (Mšecké Žehrovice I, obj. 3/86, v jamkách zjištěno ztrouchnivělé dřevo: *Venclová 1998a*, 69, 72; obr. 22; Modlešovice, obj. 1/92: *Michálek 1995b*, 97–98; obr. 21: 3). Do dna mohla být zahlobena zásobní jáma nebo jáma se vsazenou zásobní nádobou (Vikletice aj.: *Drda 1977*, 380). V případech, kdy se předpokládá zachova-

Obr. 22: Mšecké Žehrovice I (okr. Rakovník), obj. 3/86. Polozemnice – dílna na zpracování švartny (?) s kulovými jámami v kratších stěnách a s jamkami uspořádanými ve čtveřicích (otisky noh dřevěného nábytku) poblíž ohniště; v rohu švartnový odpad z výplně a podlahy. Podle *Venclová 1998a*.

vala původní dislokace movitého inventáře, se uvádí i rozmístění nádob poblíž některé stěny či v rohu (Polupy, obj. 2: *Dvořák 1934–35*). Podle přítomnosti většího množství hliněných závaží umístěných v řadách při stěně se v polozemnicích předpokládá také umístění tkalcovského stavu. Funkce některých jam a jamek ve dně polozemnic zůstává neurčena.

V polozemnicích se nacházejí také výrobní pyrotechnologická zařízení (výheň či ohniště ke kovářské či litecké výrobě), která je pak klasifikují jako výrobní objekty. Funkce polozemnic se uvažuje jako obytná, smíšená výrobní a obytná, popř. pouze výrobní nebo skladovací, nebo jiná (*Salač 1984*, 272; *Waldhauser 1993a*, 355–357, s lit.). Obytný účel se obvykle předpokládá pro polozemnice v obytných areálech, kde nebyly nalezeny jiné potenciálně obytné stavby. I v případě pestřejší zástavby skládající se z povrchových i zahlobených staveb však bývají některé polozemnice považovány za obytné (Závist – akropole, polozemnice s píčkami nebo velká slabě zahlobená čtvercová stavba – dům III: *Drda – Rybová 2001*, 292, 334). V určitých případech, kdy se polozemnice našly uvnitř půdorysu povrchového domu, se hypoteticky zvažuje jejich funkce jako podsklepení dřevěných povrchových staveb (Slepotice, Opatovice nad Labem, event. Tuchlovice). V případě zjištěné výrobní funkce není vyloučena ani současná funkce obytná.

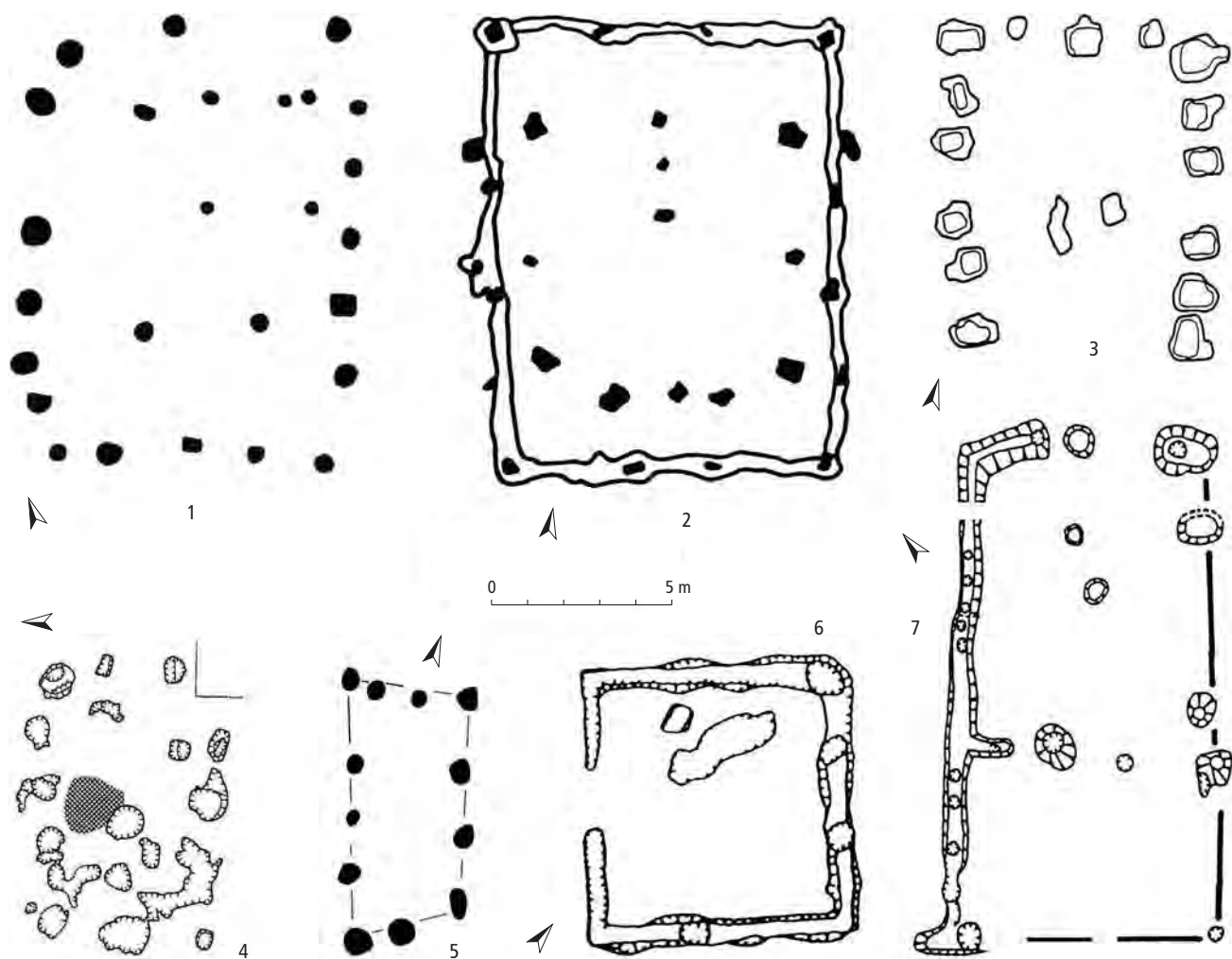
Povrchové domy

Nálezy donedávna spíše výjimečných staveb přibývají v Čechách teprve v posledních letech při pečlivě vedených výzkumech na větších souvislých plochách, kde jsou zkoumány nadložní vrstvy, resp. archeologicky řízeny a sledovány jejich postupné skrývky; důsledkem dřívějšího hrubého odstraňování ornice, případně i horních částí podloží nevhodnou mechanizací byla před-

stava téměř úplné absence povrchových staveb v la-ténských obytných areálech. Rozdílnou frekvenci po-vrchových staveb v různých typech obytných areálů a jednotlivých regionech zatím vysvětlit nedovedeme: velký počet jich poskytlo jak oppidum (Závist), tak ne-hrazená otevřená osada (Opatovice n. Labem). Jako příklad téměř výlučně povrchové zástavby může posloužit oppidum Manching v Bavorsku (např. Köhler 1992).

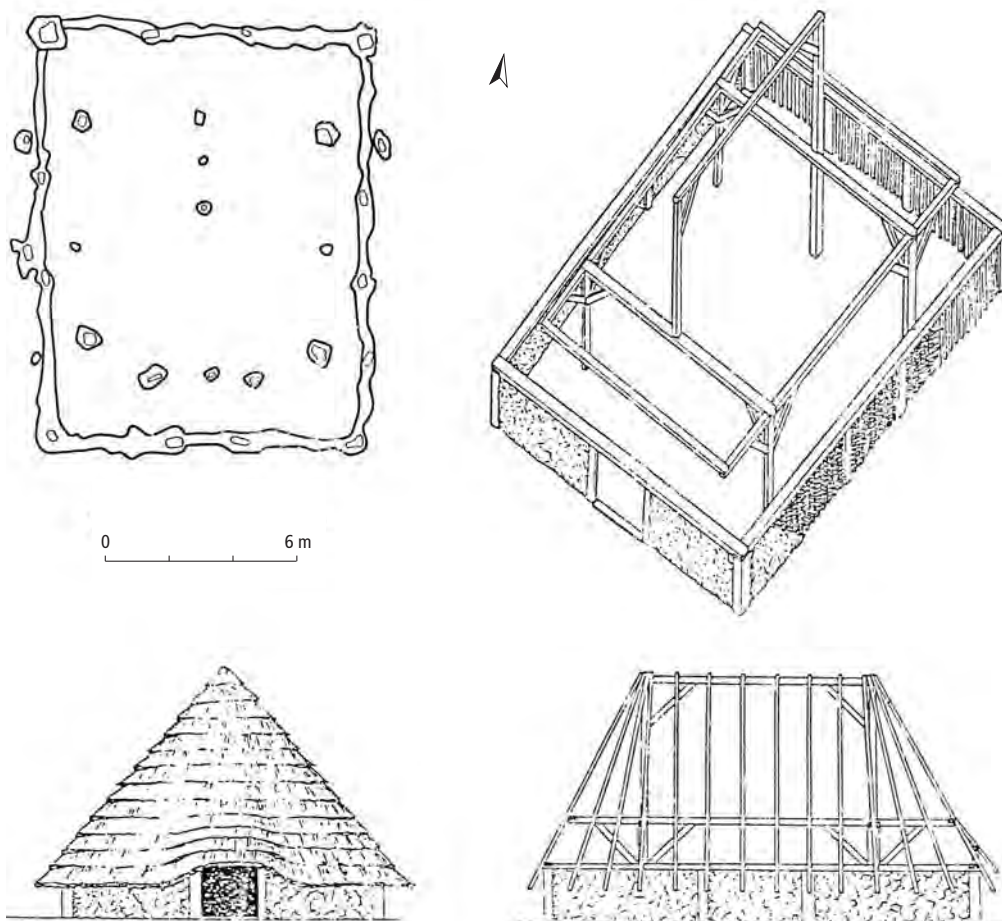
Nadzemní stavby označované obvykle jako domy (obr. 23) mají pravoúhlý půdorys, čtvercový až obdélníkový, plocha (podle úplně zachovaných půdorysů) zaujímá kolem 20 m² (např. Hrazany, obj. 1/56, 4/58), častěji však kolem 40–80 m² (Mšecké Žehrovice I, obj. 7/81; Závist – akropole, obj. IVa, VII, IX, Xa, XIIIb, XIV: Drda – Rybová 2001, 292–300, obr. 7–8, 28–32; Závist, dům 13 za linií IV šijového opevnění: Motyková – Drda – Rybová 1990a, 321, obr. 15, 23, 28a), ale i přes 100 m² (Krašovice; Tuchlovice; Mšecké Žehrovice I, obj. 0/87;

Závist – akropole, obj. VI; Slepotice – 180 m²). Jejich délka činila až 30 m, šířka až 6 m (Slepotice). Orientace delší osy není vyhraněná (Z–V i S–J s odchylkami). Konstrukci tvořily svíslé dřevěné prvky, popř. doprovázené základovými žlaby (Týnec nad Labem – Kolo: Sedláček 1981, obr. 3; Mšecké Žehrovice I, rekonstrukce stavby 0/87-II: obr. 23: 2; 24; příl. 1: 3; Závist – akropole, obj. VI, dům IVb, Xb: Drda – Rybová 2001, obr. 7: VI, 32; 1997a, obr. 20). Eventuální domy srubové konstrukce bývají archeologicky obtížně doložitelné. Interpretovány jsou tak např. dům 13a a část domu 13b za bránou A na Závisti (Motyková – Drda – Rybová 1990a, 323, 325–326, obr. 16–17, 29). Z domů na terasách, jaké jsou známy ze svažitého terénu na některých oppidech, se často zachovává jen část půdorysu. Někdy bývají kůlové konstrukce doplněny kamennými nasucho klade-nými zdmi a podezdívkami (Hrazany: Jansová 1986; Drda – Rybová 1997a, 87–88, obr. 22–23). Známé po-vrchové domy jsou jednodušší (s vnitřním nečleněným

Obr. 23: Povrchové stavby. 1, 3–5 stavby se svíslými dřevěnými prvky; 2, 6, 7 stavby se základovými žlaby. 1 Tuchlovice (okr. Kladno); 2–4 Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník); 5 Plzeň (okr. Plzeň), Karlovarská ul.; 6, 7 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ). Podle Drda – Rybová 2001; Metlička 1998; Šneidrová 1955; Venclová 1998a.

Obr. 24: Mšecké Žehrovice I (okr. Rakovník), obj. 0/87-II. Povrchový dům a jeho rekonstrukce. Podle *Drda 1998*.

prostorem) nebo dvojlodní (s řadou kúlů v ose). Některé stavby mohly mít konstrukci z více řad kúlů (Závist – akropole, obj. IVb). Stěny tvořily svislé tyče vyplétané proutím a vymazané (Mšecké Žehrovice I, obj. 0/87-I) nebo vodorovné trámy (Mšecké Žehrovice I, obj. 0/87-II). Některé stavby zvlášt mohutné konstrukce se považují za patrové (Závist – akropole, obj. VI: obr. 23: 7). Střecha se rekonstruuje jako sedlová nebo valbová, podle umístění středové řady kúlů pro hřebenovou vaznici.

Zatím jako výjimečný se jeví typ menší povrchové stavby s jen nepatrně zahloubenou podlahou a kúlými jámami na obvodu (Sleptice). Další, rovněž málo frekventovaný typ má čtvercový půdorys vymezený žlabem na jedné straně přerušeným (Závist – akropole, obj. IIa, Opatovice; obr. 23: 6; 25).

Známo je příčné členění domů do dvou prostorů, zřejmě dřevěnou příčkou (Hrazany: *Jansová 1992*, 168–169; Závist – akropole, obj. VI), snad i do více prostorů (Opatovice, velká kúlová stavba: obr. 25). V obj. 7/81 v Mšeckých Žehrovicích I bylo zjištěno otopné zařízení – vypálená deska (obr. 23: 4); pravoúhlé desky tvořily součást interiérů kovárny XVI na akropoli Závisti a domu 13 za šíjovou hradbou IV. Na Hrazanech a Závisti se zachovala četná torza ohnišť a někdy i pícek

s hliněnou klenbou s dřevěnou armaturou. V jednom domě byla podlaha vyložená malými kameny (Hrazany, dům 9/57: *Jansová 1988*, 310), v jiném případě bylo hrubé kamenné dláždění interpretováno jako zpevňující podklad pro dřevěnou podlahu (Závist – akropole, obj. XIIIb: *Drda – Rybová 2001*, 300, 334).

Některé domy se považují za obytné, kritéria pro to však nejsou jednoznačná. Velké stavby bývají klasifikovány jako hospodářské – stodoly, nebo jako kombinace kúlny, stáje či chléva a stodoly (Závist – akropole, obr. 26). Velké domy ve dvorcích (v tzv. čtyřúhelníkových valových areálech) byly dříve označovány za kultovní stavby, zejména pro svou zdánlivou vzácnost a neobvyklost (obr. 23: 1–3); tu ovšem způsobuje špatné zachování půdorysů dřevěných povrchových staveb obecně a zejména ztížená až nemožná čitelnost jejich půdorysů na hrubě mechanicky skrytých plochách.

Jiné povrchové stavby

Do této kategorie patří stavby jiné konstrukce, menších rozměrů nebo na dolním konci velikostní škály ve srovnání s výše uvedenými povrchovými domy. Charakterizuje je rovněž pravoúhlý půdorys. Ve větší míře jsou takové stavby zřetelně čitelných půdorysů známy z oppida Závist (akropole, obj. VIII: 6,5 × 5,8 m, 4 ro-

Obr. 25: Opatovice n. Labem (okr. Pardubice). Povrchové stavby v nehraněném rovinném obytném areálu. Podle V. Vokolka.

Obr. 26: Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ). Povrchové stavby na vrcholové plošině oppida. Podle Motyková – Drda – Rybová 1978. Foto M. Šimana.

hové kúlové jámy, sochové jámy v delší ose; obj. Xb: cca 3 × 3 m, 4 rohové kúlové jámy; obj. Va: 3 × 2,5 m, základový žlab doplněn na jedné straně řadou malých kúlů: *Drda – Rybová 2001*, 294, 296, obr. 7: VIII, 29, 32; Závist – předhradí, obj. v sondě L 28: 3,2 × 2,3 m, 4 rohové jámy: *Čižmár 1989*, 65, obr. 3). V LT B–C1 se takové stavby vyskytují zcela ojediněle; jejich nerozpoznanou (nerozpoznatelnou?) existenci mohou prozrazovat shluky kúlových jamek (rekonstrukce půdorysů pouhým mechanickým spojováním jamek může být ovšem zcela nepodložená: srov. *Waldhauser 1993a*, 362, Abb. 175).

Tento typ povrchových staveb se pokládá za kúlny, přístřešky, skladovací prostory a jiné hospodářské příslušenství. Čtyř- až šestikúlové čtvercové až obdélníkové půdorysy s konstrukcí z relativně mohutných kúlů (obr. 27: 1, 2) bývají připisovány nadzemním sýpkám a seníkům odpovídajícím zčásti typu oborohu s posuvnou střechou (srov. *Drda – Rybová 1997a*, obr. 29; obr. 20: 2).

Venkovní ohniště

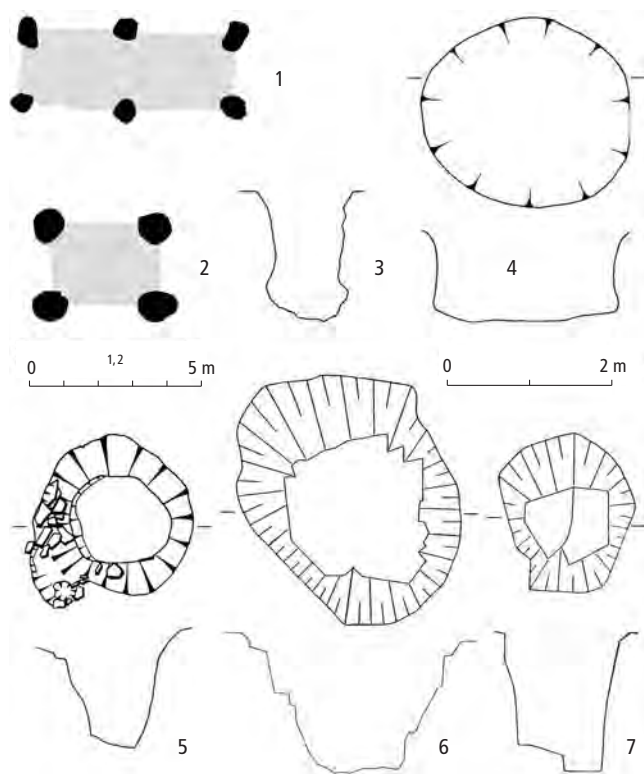
Mohou být umístěna na povrchu nebo v jámě; jejich funkce není známa. Někdy se uvažuje o jejich příslušnosti k neidentifikovaným povrchovým stavbám (Radovesice: *Waldhauser 1993a*, 359).

Zásobní jámy (sila)

Jámy okrouhlého půdorysu, kónické (směrem k ústí se zužující) nebo válcovité (tento tvar může být důsledkem eroze horních částí stěn), kotlovité, popř. hruškovité (obr. 27: 3, 4). Stěny mohou být vypletené, vymazané a vypálené (Mšecké Žehrovice I, obj. 1/83: *Venclová 1998a*, 75), dno vyložené kameny. Horizontální kúlové jamky pod ústím jsou dokladem dřevěného uzávěru jámy, použita k tomu mohla být i sláma. Obsah jam mohl dosahovat až několika desítek hektolitrů (Radovesice: 0,5–40 hl). V Bílině byla zásobní jáma umístěna přímo v zahlubené chatě (LT B1a), pokud nejde o superpozici těchto dvou objektů (*Waldhauser 1993a*, 357–358, Anm. 962), běžné je však situování mimo chaty. Obvykle se předpokládá, že tyto jámy sloužily k dlouhodobému uskladnění potravin bez přístupu vzduchu, zejména obilí; mohly v nich ovšem být uchovávány i jiné zásoby. Ačkoli se uvádí, že zásobní jámy byly budovány ve starším úseku laténského období, nejdéle do LT B2, zatímco nadzemní sýpky v úseku mladším (*Waldhauser 1993a*, 357–358), neodpovídá to zcela skutečnosti a protiřečí to také rozdílné funkci obou těchto zařízení. Výše uvedená zásobní jáma v Mšeckých Žehrovcích I byla v provozu v LT C2–D1 a zásobní jámy se uvádějí i z oppida Trísov (*Břeň 1966*, 51–52).

Studny

Studny a cisterny byly budovány jako prosté jámy, ale mohly být opatřeny i výdřevou nebo kamenným rou-

Obr. 27: Hospodářské stavby. 1, 2 sýpky, stodoly; 3, 4 zásobní jámy (sila); 5 studna; 6, 7 cisterny. 1, 2, 6, 7 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ), předhradí; 3 Třísov (okr. Český Krumlov); 4 Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník); 5 Hrazany (okr. Příbram). Podle Břeň 1966; Čížmář 1989; Jansová 1988; Venclová 1998a.

bením. Mají zpravidla válcovitý tvar a jejich průměr dosahuje 200–300 cm i více (obr. 27: 5–7). Na otevřeném sídlišti byla studna zachycena jedenkrát (Nový Bydžov-Chudonice: *Rybová 1964*), další příklad pochází ze sídlištní aglomerace v Lovosicích. Častější výskyt

je doložen na oppidech. Jednotlivě nebo i ve skupinách byly studny a cisterny objeveny na předhradí a na podhradí Závisti (*Čížmář 1989*, 67, obr. 2b, 5–6; *Drda – Rybová 1997a*, 93, obr. 26, 29) a předpokládají se i v sousedství akropole (*Drda – Rybová 2001*, 327, obr. 1: Q). Seskupení studní s rozvalenou kamennou obrubou postupně vzniklo během dlouhodobějšího formování dvorcové zástavby v Hrazanech (*Jansová 1988*, Beil. 13, 16–18, 21–22) a komplex studní byl zjištěn také na oppidu České Lhotice (*Princ 1989*, 31–32). Na Stradonicích se objevily četné studně a cisterny hlavně uprostřed centrální části oppida (*Piň 1903*, 7) a další, včetně studny hluboké nejméně 3,5 m a kryté dřevěnou stavbou, doložil novodobý záchranný výzkum (*Rybová – Drda 1994*, 140, 142, Appendix 2: 132, 170b, fig. 16–17).

Hliníky

Jámy nepravidelného tvaru a nerovnoměrné hloubky s různými prohlubněmi a výklenky, spíše větších rozměrů. Bývají obvykle interpretovány jako pozůstatky těžby hlíny ke stavebním i jiným účelům, mj. též k těžbě hrnčířských surovin (Závist – podhradí: *Drda – Rybová 1997a*, 93, obr. 26).

Jiné jámy různých tvarů a velikostí

Různé jámy a zahloubeniny se nacházejí v zástavbě všech obytných areálů. Jejich funkce je zpravidla neznámá.

Žlaby a ohrazení

Úzké a mělké žlaby (o šířce a hloubce do několika desítek cm) – někdy s jamkami po kůlech či tyčovíně – uvnitř obytných areálů představují patrně základové žlaby plotů a dřevěných ohrad různé funkce, jaké jsme již zmínili výše.

6 Výrobní areály a aktivity

Výrobní aktivity, které se archeologicky projevují jako výrobní komponenta, se odehrávaly v příslušných výrobních areálech. Ty byly součástí sídelních areálů spolu s obytným a rituálním areálem. K základním typům výrobních aktivit patří získávání potravy (subsistence), domácí (nespecializovaná) výroba a specializovaná výroba.

6.1 ZÍSKÁVÁNÍ POTRAVY

6.1.1 Zemědělství

Základem obživy v době laténské bylo zemědělství, doložené nálezy botanických makroreziduí pěstovaných plodin a polních plevelů. Přitom je třeba vzít v úvahu, že samotné nálezy těchto kategorií nemusí ještě svědčit o lokálním pěstování plodin, jejichž požitelné části mohly být na místo dovezeny odjinud. Zemědělské nářadí v předpokládaně funkčním kontextu (v obytném areálu; ideálně v areálu získávání potravy) naopak pravděpodobný doklad příslušného typu rostlinné výroby na místě představuje. Nepřímým dokladem místní rostlinné výroby může být kvalita půdního fondu v zázemí obytných areálů a fakt, že plochy s nejurodnějšími půdami nebyly zastavěny, zřejmě proto, že byly využity jako pole (např. Srbeč I: *Venclová 1999*). Přímé doklady polí z doby laténské (srovnatelné s tzv. *Celtic fields* západoevropské archeologie) nejsou v Čechách k dispozici.

Ze srovnání distribuce laténské sídelní komponenty s půdními mapami (*Tomášek 2000*) vyplývá, že jako zemědělská půda byly v době laténské využívány nejen černozemě, hnědozemě a nivní půdy, ale i méně kvalitní hnědé půdy. Lze to odůvodněně předpokládat např. na Rakovnicku ve středních Čechách, kde jen malé procento rekonstruovaných sídelních areálů mělo k dispozici kvalitnější půdy (srov. *Venclová 2001*), a v celých jižních Čechách. Zavedení nových technik orby (použití železné radlice) umožnilo zemědělsky využít i těžší půdy.

Kvalitu půdy bylo možno ovlivňovat hnojením. To mohl obstarávat dobytek za předpokladu, že přílohu bylo využíváno k pastvě. O umělém hnojení v době laténské se uvažuje, získat k tomu doklady je však obtížné.

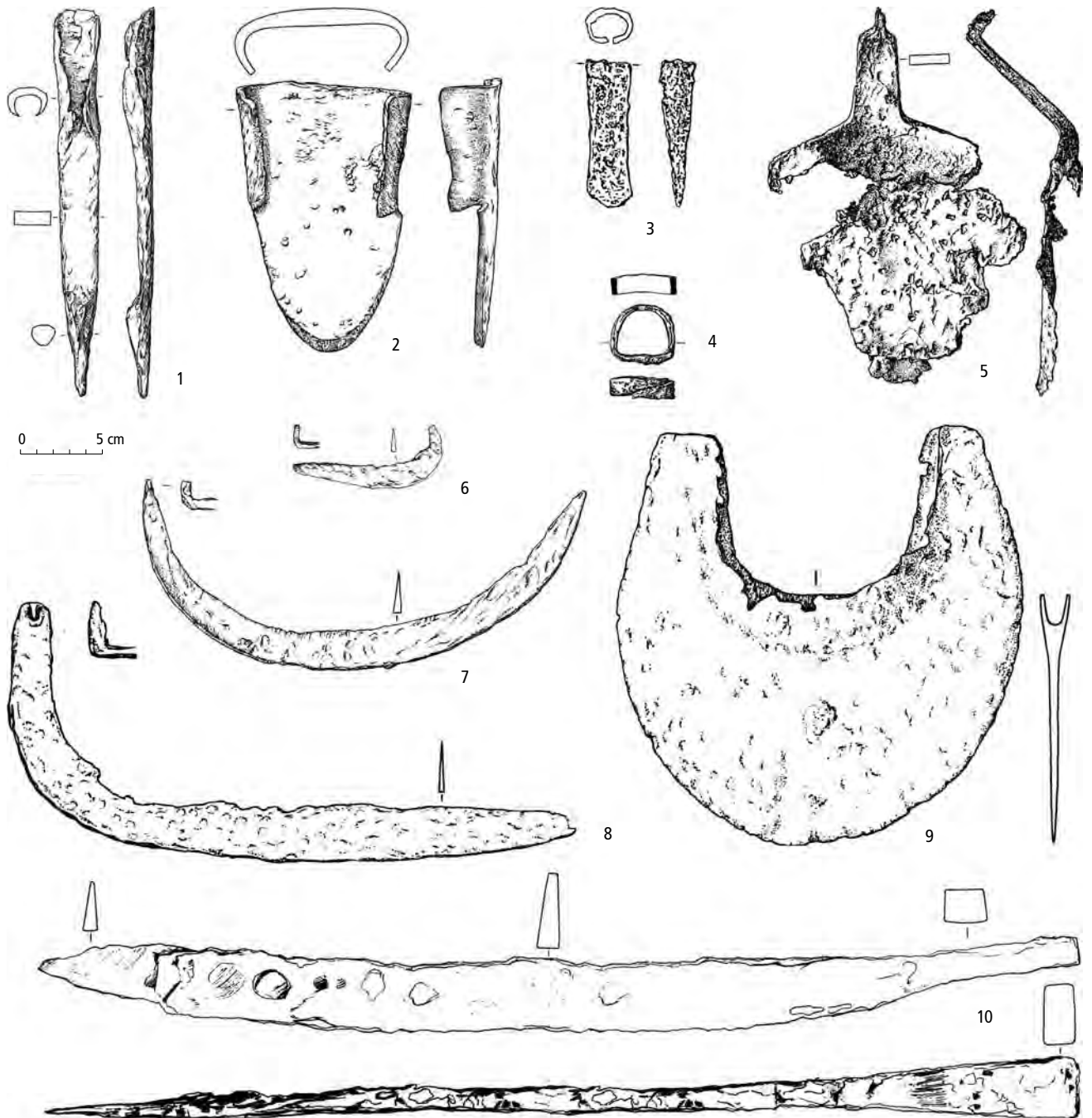
Pole a polní systém

Při předpokládané travoplní soustavě, kdy ornou půdu střídal úhor, počítá současný odhad (*Dreslerová 1996*)

s pětinasobnou rozlohou přílohu oproti rozloze obdělávané půdy. Při hektarovém výnosu 10 q obilí a průměrné spotřebě 2 q obilí na osobu a rok by jedné rodině dostačovalo pole o výměře 1 ha a příloh o výměře 5 ha. Komunita o čtyřech rodinách, která se považuje za typickou pro běžnou zemědělskou osadu (*Neustupný 1983; Neustupný – Dvořák 1983*), by pak potřebovala 24 ha orné půdy v zázemí sídliště. Laténské osady v detailně zkoumaných regionech tuto podmínku vesměs splňují (Vinořský potok: *Dreslerová 1995; 1996*), i když ne vždy měly v dosahu nejlepší půdy a pole umísťovaly pravděpodobně i na méně kvalitních hnědých půdách (region Loděnice: *Venclová 2001*). V malé osadě či usedlosti v Bílině se pro komunitu odhadnutou na 10–18 jedinců počítá s 6,7–10 ha polí (*Waldhauser – Holodňák 1984*), pro jednotlivé fáze osady v Radovesicích se plocha potřebné orné půdy včetně přílohu odhaduje na 5–15 ha, existují ovšem i odhady jiné (*Waldhauser 1993a, 318–319; Jones 2001, 84–86*).

Zemědělské nástroje

Používané techniky dokládají železné zemědělské nástroje. V době laténské je patrný další vývoj železných radlic, známé od pozdní doby halštatské; objevuje se ve dvou základních variantách – úzká, masivní, špičatá s otevřenou tulejí (obr. 28: 1) a později široká, plochá radlice s bočními laloky místo tuleje (obr. 28: 2). Nasazení radlice se předpokládá v šikmém poloze (rekonstrukce rádlu a experimenty srov. *Spehr 1992; Beranová 2006, 45–47, s lit.*). Vzácná je další varianta s dlouhou, otevřenou tulejí a trojúhelníkovitým listem (Lipany: *Rybová – Motyková 1983, obr. 25: 4*). Ojedinele bylo snad používáno i krojidlo (*Waldhauser 1995a, 420–424; Beranová 2006, 45; obr. 28: 10*). Některé železné hroty jsou interpretovány jako součásti bran. Nástroji k obhospodařování půdy jsou také motyka (obr. 28: 3), rýč (zachovává se jeho železné okutí, obr. 28: 9), lopata (obr. 28: 5) a kopáč. Datování špičáku z depotu z Bezdědovic (*Michálek 1999, 10, obr. 7: 612*) do doby laténské je nejisté. Ke sklizni obilí byl používán srp (obr. 28: 7). Diskutuje se i o eventuálním použití kosy (obr. 28: 8) k tomuto účelu, avšak tento nástroj se spojuje především se sklizní sena. K různým účelům sloužily speciální typy nožovitých nástrojů, např. nože se srpovitě zahnutou krátkou čepelí na ořezávání letniny (obr. 28: 6). Některé z těchto nástrojů (kopáče, rýče aj.) mohly být používány i při jiných činnostech, zejména stavebních

Obr. 28: Zemědělské nástroje. 1, 2 radlice; 3 motyka; 4 upínací kroužek ke kose; 5 lopata; 6 srpkovitý nůž; 7 srp; 8 kosa; 9 kování rýče; 10 krojídlo. 1–10 železo. 1, 2, 7–9 Kolín (okr. Kolín); 3, 4, 5 Bezdědovice (okr. Strakonice), 6 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ), 10 Stradonice (okr. Beroun). Podle Michálek 1999; Motyková – Drda – Rybová 1978; Rybová – Motyková 1983; Waldhauser 1995a.

(srov. Závist, nálezy z brány N: Drda – Rybová 1993, 56, Abb. 8: 5, 6).

Pěstované plodiny

Výčet plodin podle archeologických nálezů z doby laténské v Čechách uvádí tab. 4.

Největší soubor makrozbytků pěstovaných plodin – 4997 jedinců – poskytlo oppidum Závist (Drda – Ry-

bová 1997a, 103–105, tab. 4). Nejběžnějšími obilninami byly zjevně pšenice a ječmen, o kterém se někdy uvažuje jako o dominantní plodině v laténu (Beranová 1980, 78). Procentuální zastoupení pěstovaných plodin v archeologických nálezech přirozeně nemusí odpovídat skutečnému objemu jejich produkce. Široké praktické uplatnění měly různé druhy slámy (Drda – Rybová 1997a, 104). Z polních plevelů a dalších rostlin

Tab. 4. Pěstované plodiny podle archeologických nálezů doby laténské. Podle různých autorů.

DRUH
pšenice dvouzrnka (<i>Triticum dicoccon</i>)
pšenice obecná (<i>Triticum aestivum</i>)
pšenice jednozrnka (<i>Triticum monococcum</i>)
pšenice špalda (<i>Triticum spelta</i>)
ječmen obecný (<i>Hordeum vulgare</i>)
žito obecné (<i>Secale cereale</i>)
oves setý (<i>Avena sativa</i>)
proso obecné (<i>Panicum miliaceum</i>)
hrách setý (<i>Pisum sativum</i>)
čočka jedlá (<i>Lens esculenta</i>)
bob obecný (<i>Vicia faba</i>)
hrachor setý (<i>Lathyrus sativus</i>)
vikev setý (<i>Vicia sativa</i>)
mák (<i>Papaver somniferum</i>)
len setý (<i>Linum usitatissimum</i>)
konopí (<i>Cannabis sativa</i>)

jsou doloženy koukol, merlík bílý, psárka, svlačecovec popínavý, violka, svízel přítula a svízel syřišťový, zeměděm, sveřep rolní, šťovík obecný, hořčice polní; většina doprovází obilná pole a ozimou nebo jarní výsadbu (Opravil 1998, 298). Některé z nich se daly využít i ve stravě, jako léčivky nebo píce (Motyková – Drda – Rybová 1990a, 365–366).

K uchování zrna pro příští setbu (nebo i déle) sloužily zásobní jámy s různou vnitřní úpravou a uzávěrem chránícím před přístupem vzduchu (srov. kap. 5.4).

6.1.2 Chov domácích zvířat

Chov zvířat vyžaduje dostatečný přísun krmiva, které obstarávala letnina, seno nebo pastva v lese (srov. Dreslerová – Sádlo 2000), nehledě k slaměné řezance a žaludům. Sklizeň sena je spojována s kosou, která se objevuje od starší doby laténské (Břicháček – Beranová 1993) a dokládají ji také nálezy upínacích kroužků (obr. 28: 4, 8). Zřizování luk a zavedení sena jako hlavního zimního krmiva je novým modelem obživy v době laténské, zřejmě již od LT A, který mohl být vyvolán potřebou snížit úbytek lesa způsobený lesní pastvou. Louky poskytují stejně výživnou sklizeň krmiva jako mnohonásobně větší plocha lesa (Dreslerová 1996, 608–610). Některé drobné dřevěné stavby jsou interpretovány jako seníky. K pastvě patrně sloužil i příloha.

Uvažuje se také o eventuálním přikrmování ječmenem, ovsem, prosem a vikví (Drda – Rybová 1997a, 105).

Největší vyhodnocené kolekce zvířecích kostí pocházejí z obytných areálů v Mšeckých Žehrovicích – 2445 určitelných kostí, LT B2–D1 (Beech 1998), Radovesicích – 1268 zlomků, LT B2–D (Peške 1993a, 157, Tab. 3) a z prostoru při bráně A na oppidu Závist – 6316

zlomků, LT C2–D (Motyková – Drda – Rybová 1990a, 363–365).

Chován byl především hovězí dobytek, následovaný prasetem a kozou/ovcí. Počet kusů chovaných v jednotlivých komunitách se odhaduje jako relativně nízký, v řádu jednotek až desítek pro jednotlivé druhy (Neustupný 1986; Motyková – Drda – Rybová 1990a, 363–365; Dreslerová 1996, 608). Skladbu kolekce zvířecích kostí ve výrobních osadách (v industriální zóně regionu Loděnice v LT B2–C1) neshledal M. Beech (1998) odlišnou od skladby v zemědělských (nevýrobních) osadách v jiných částech Čech a Moravy nebo na oppidech. V mladší části laténské období (LT C2–D1) existují, soudě podle věku porážených zvířat, příp. podle vyššího zastoupení prasete mezi chovanými druhy, indicie zvýšené produkce masa oproti předcházejícímu období (např. Mšecké Žehrovce I: Beech 1998). Kromě chovu pro maso a mléko (a ovšem i další produkty) byl hovězí dobytek používán také k tahu.

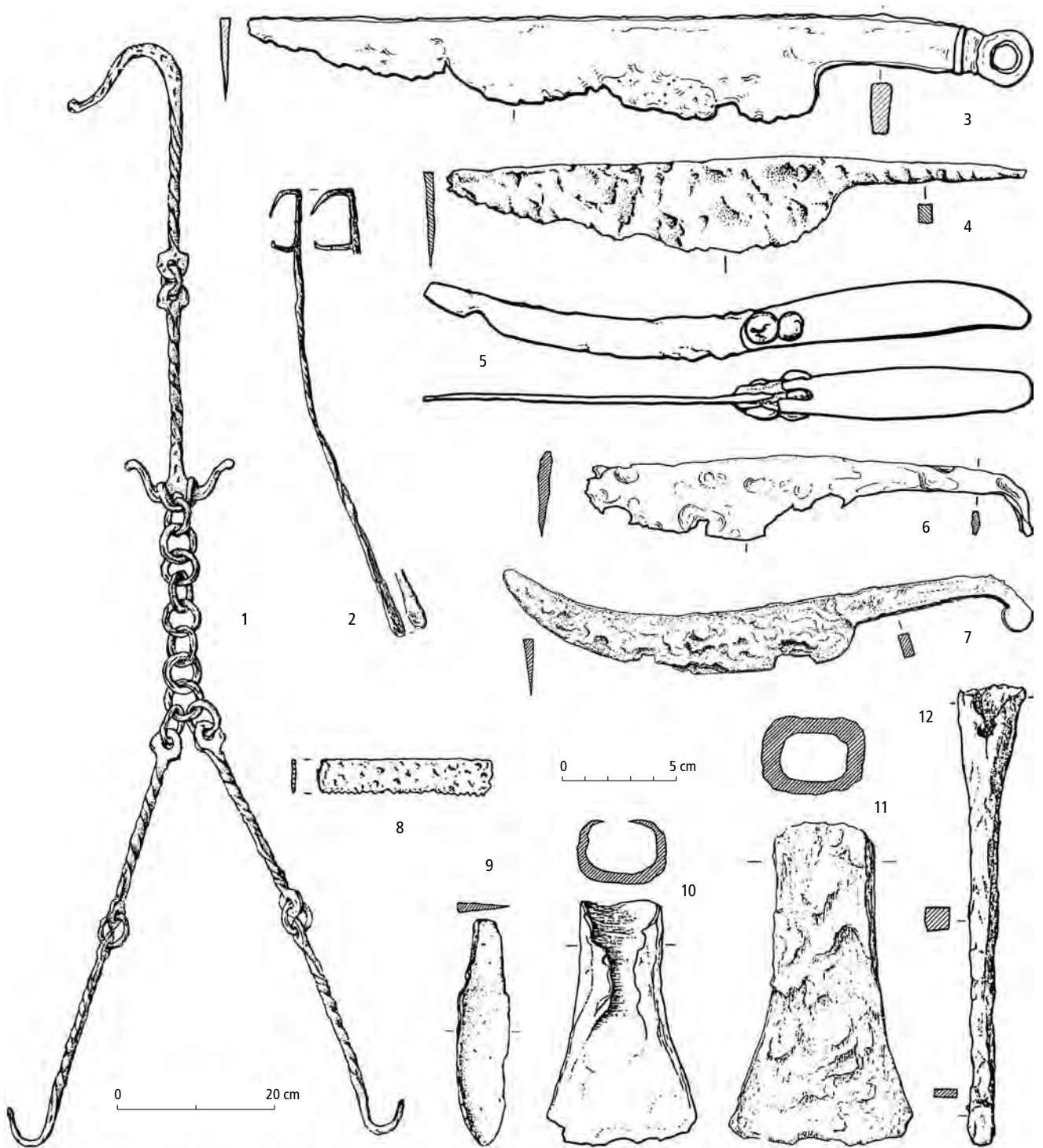
Kůň je doložen nejen osteologicky, ale nepřímo také nálezy součástí koňského postroje a eventuálně i ikonograficky – např. mincovními obrazy, jiným vyobrazením a drobnou plastikou. Z dalších druhů domácích zvířat je zastoupen pes (a to kosterními pozůstatky, ale i koprolity), kur domácí, příp. husa, pravděpodobně domácí (k obtížnosti rozlišení husy domácí a divoké srov. Peške 1993a, 165). Konzumace některých těchto zvířat je nepochybná (pes), u jiných se zvažuje (kůň). Ojediněle byla zjištěna „exotická“ zvířata: kosti osla pocházejí ze Závisti a Lovosic.

K dispozici jsou pozorování týkající se velikosti domácích zvířat. V období LT B–D1 se v Radovesicích vyskytovali menší jedinci chovných zvířat než v předchozím období, zvláště markantní to bylo u hovězího dobytka a koní. Přesto vykazovala zdejší stáda zřejmě stejný genetický původ. Ve Mšeckých Žehrovicích I se dobytek v LT C2–D1 vyznačoval menší velikostí než v předcházející fázi doby laténské. Kůň byl v době laténské zastoupen nejčastěji malou formou, ale v mladší části doby laténské se objevují i vyšší jedinci, od výšky v kohoutku cca 145 cm i více. Původ vysoké formy koně se hledá ve východních oblastech střední Evropy či ještě dále na východ (Peške 1993b).

Velikost stáda a počty jednotlivých druhů domácích zvířat jsou předmětem různých odhadů. Na základě potřeby masa jako (nikoli hlavní) součásti stravy a vzhledem k počtu zvířat nutných k reprodukci stáda odhadla D. Dreslerová (1996) minimální potřebný počet zvířat chovaných jednou rodinou na jednotlivé kusy hovězího dobytka, 2–3 ovce a 1–2 prasata.

6.1.3 Lov a rybolov

Podle množství zachovaných kostí lovné zvěře, které obvykle nedosahují ani 5 % všech zvířecích kostí v síd-

Obr. 29: Nástroje k přípravě potravin, opracování dřeva a dalším domácím výrobním činnostem. 1 závěs kotle; 2 vidlice; 3–7, 9 nože; 8 pilka; 10, 11 sekery; 12 dláto. 1–4, 6–12 železo; 5 železo a paroh. 1, 12 Kolín (okr. Kolín); 2, 8 Hrazany (okr. Příbram); 3 Honice (okr. Kladno); 4 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 5 Praha-Běchovice; 6, 10 Mšec I (okr. Rakovník); 7, 11 Lipany (okr. Kolín); 9 Kocelovice (okr. Strakonice). Podle Drda – Rybová 2001; Jansová 1988; Michálek 1999; Rybová – Motyková 1983; Venclová 2001; v tisku.

lištních souborech (7,4 % ve Slivínku v Pojizeří: *Waldhauser – Krásný 2006*, 115), byl lov provozován spíše okrajově. Jedinou lokalitu v Čechách, kde tvoří kosti divokých zvířat podstatně významnější podíl v osteologickém materiálu, představuje soubor z Ústí n. L. –

Střekova (*Kyselý 2002; Cvrková – Salač 2001*) s 37 % kostí lovné zvěře. Nálezy parohu nemusí být vždy dokladem lovu, protože mohlo jít i o sběr nalezeného shozu; na druhé straně zase všechny části ulovených jedinců nemusely být do obytného areálu vůbec při-

neseny. Loveny či známy byly následující druhy, evidované v archeologických nálezech: jelen, srnec, divoké prase, divoký tur, medvěd, zajíc, liška, bobr, rys, jezevec, tchoř, divoká kočka (srov. *Kyselý 2005*), z ptáků holub hřivnáč, tetřev, havran, drop velký. Kostí drobných hlodavců dokumentují druhy, které doprovázejí člověka i v současnosti, i když některé mohou být také recentní intruzí v archeologických kontextech. Vzácně zachované rybí kosti a šupiny (Lovosice), příp. rybářské potřeby dokládají rybolov. Kostí štiky a sumce a snad i dalších druhů pocházejí také z oppid Závisti a Stradonic (*Drda – Rybová 1995a*, 149). Loveny, resp. sbírány byly asi další druhy, jako žáby, mlži a plži (Modlešovice: doložen plž druhu páskovka keřová).

Ikonografické prameny neposkytují jednoznačný doklad výskytu zvířat (a dokonce ani toho, že byla taková zvířata místní populaci známa z autopsie) v místě, kde takový pramen vznikl (a tím méně tam, kde byl nalezen), protože příslušné vyobrazení nemuselo být vytvořeno podle živého vzoru, ale mohlo být přejato z jiného zdroje.

Jako lovecké zbraně asi sloužily luky se šípy, oštěpy a kopí. Známé je rybářské náčiní, svědčící o používání udic, harpun i sítí: železné rybářské háčky, harpuna, kostěné cívky (Závist, Hrazany, Stradonic: *Břeň 1966*; *Drda – Rybová 1997a*, tab. 1: 5, 6), případně kamenná závaží k sítím (Lovosice: *Kotyza – Salač 1988*).

6.1.4 Sběr

Sběrem byly získávány plody a semena divokých rostlin. V archeologických nálezech jsou zastoupeny líska, trnka, dřín, třešně ptácnice, habrové oříšky (Závist, Mšecké Žehrovice I: *Opravil 1989; 1998*), houby a vodní řasy (Lovosice), pravděpodobný je sběr žaludů a bukvic. Sběr medu, nepřímou doložený jednak nálezy vosku (hrob z Libenic: *Rybová – Soudský 1962*), jednak písemnými zmínkami o medovině a nálezy medu/medoviny jinde v Evropě, je třeba předpokládat.

Z doby laténské nebo přechodu doby laténské a římské pocházejí ze západní a střední Evropy nálezy prokazatelně kulturních forem švestky a pravděpodobně i jablka a hrušky, které byly předtím požívány v plané formě (*Hajnalová 2001*).

6.1.5 Výroba potravinářských produktů

Zemědělství, chov dobytka, lov a sběr produkovaly suroviny, které se až na výjimky musely dále potravinářsky zpracovat. To se dalo většinou podomácku pro vlastní spotřebu v rámci rodin a jednotlivých komunit. Uvažuje se i o obchodu s masem a obilím, tj. vlastně o jejich specializované výrobě, ale archeologicky je ne snadné to prokázat.

Zrní a jiné plodiny určené ke krátkodobému uskladnění a ke konzumaci musely být uloženy tak, aby k nim

byl umožněn opakovaný přístup. K tomu se používaly sýpky a zásobní nádoby, případně recipienty z organických materiálů. Jako dřevěné sýpky se rekonstruují pravouhlé nadzemní stavby kůlové konstrukce, zpravidla o 4–6 kůlech (obr. 27: 1, 2), dosud častěji evidované v západní Evropě, ale recentními výzkumy i u nás (srov. *Venclová 2006b* s lit.). Keramické zásobnice, dosahující v mladším úseku doby laténské značných rozměrů, mohly sloužit jako zásobárny zrní i jiných potravin.

Snad k sušení či pražení obilí (nebo jiných plodin) sloužily hliněné „pekáče“ zapouštěné do podlah položených v severozápadních Čechách (*Koutecký – Venclová 1979*, 88), ale i jinde (Praha-Hostavice: *Venclová, v tisku*). Zrní se mlelo na ručních mlýncích – drtidlech, na tzv. řeckých dvojdílných mlýncích s násypným otvorem a horizontálním třecím pohybem nebo na daleko produktivnějších dvojdílných rotačních mlýnech – žernovech (obr. 39; viz kap. 6.2.5). Vzhledem k omezené trvanlivosti mouky se k jejímu skladování předpokládají nepřilíživé velké nádoby o obsahu jen několika litrů. Pečení placek, případně nekvašeného chleba, se pravděpodobně dalo na vypálených deskách ohnišť a v domácích pískách.

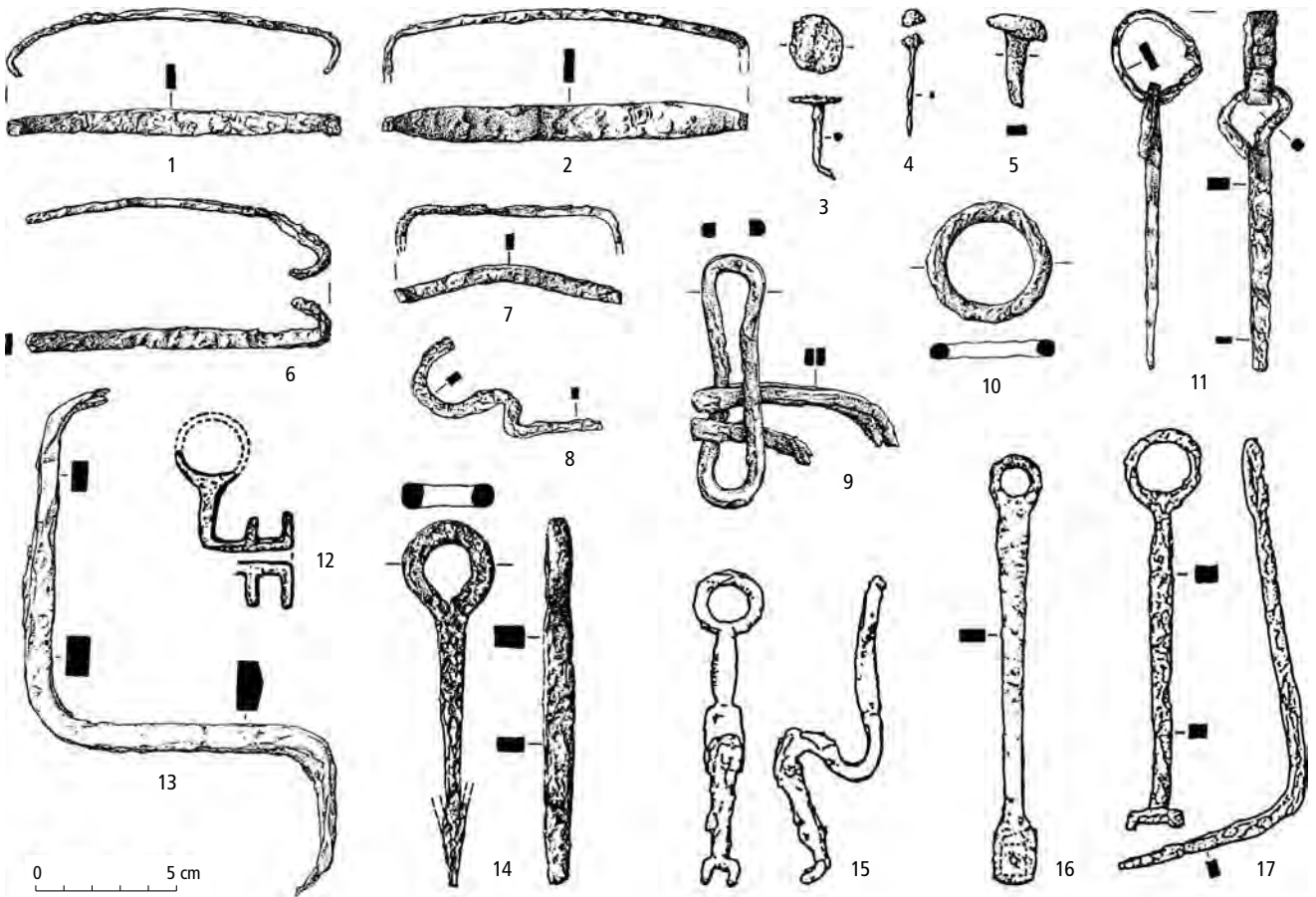
Stopy na kostech domácích zvířat svědčí o řeznických činnostech (sekání, ořezávání masa, extrakce morku). S kuchyňskou úpravou masa souvisejí železné nástroje, jako jsou železné vidlice (dlouhé dvozubé vidlice: oppida, Mšecké Žehrovice I; obr. 29: 2) a nože, které ovšem mohly sloužit i k jiným činnostem (obr. 29: 3–7, 9).

K vaření byly určeny jen některé typy keramických hrnců; otázkou je konkrétní využití grafitových nádob, které se měly vyznačovat tepelnou odolností a nepropustností. Vzácně se na nádobách zachovávají stopy organických, ale obvykle blíže neurčených reziduí uvnitř či vně (např. Hrazany: na grafitovém hrnci zjištěny údajně stopy luštěninového pokrmu: *Horáková-Jansová 1955*, 162). S mléčnou produkcí souvisely některé hliněné cedníky, zatímco kovové cedníky se spojují s konzumací vína.

K pečení masa sloužil rošt, rožeň a kozlík (Stradonic; Závist – akropole: *Drda – Rybová 1998*, 160; *2001*, obr. 12). Při přípravě jídel či nápojů hrály svou roli také kovové kotle; o jejich existenci svědčí mj. železné závěsy (depot z Kolína; obr. 29: 1). Některé z těchto kovových předmětů asi nepatřily k běžné výbavě, ale byly používány při slavnostních nebo rituálních příležitostech.

Významný pramen dokumentující lidskou výživu představují koprolity (nálezy ze Závisti nebyly bohužel dosud analyzovány a mohou náležet i psům: příl. 3: 4).

Podle písemných zpráv vařili Keltové pivo (Plinius, *Hist. Nat. XIV: 29*), podle Poseidónia (*Historiae*) z ječmene, ačkoli výchozí surovinou mohla být i pšenice; k jeho přípravě a (kolektivní) konzumaci mohly sloužit velké nádoby, např. některé z tzv. zásobnic doby laténské, tj. velkých nádob o objemu až desítek litrů (srov.

Obr. 30: Stavební kování a vybavení domu. 1, 2, 6, 7 tesařské skoby; 3–5 hřebíky; 8, 10 háčky a kroužky; 9 zlomky řetězu, 11 skoba s kroužkem; 12 klíč se zuby; 13, 17 háčkový klíč; 14 pérová západka; 15 antropomorfní klíč; 16 klíč k pérové západce. Železo. 1–3, 6–11, 14 Bezdědovice (okr. Strakonice); 4, 5, 15–17 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 12 Hrazany (okr. Příbram); 13 Kolín (okr. Kolín). Podle *Drda – Rybová 2001; Jansová 1992; Michálek 1999; Motyková – Drda – Rybová 1978; 1990a; Rybová – Motyková 1983.*

Vecl 1994). Předpokládá se i příprava medoviny, doložená v předcházejícím období (LT A).

V době laténské mohla výroba potravin dosáhnout i stupně specializované výroby, tj. výroby, která přesahovala vlastní spotřebu a jejíž produkt byl z větší části určen pro směnu a obchod. Předpokládá se to pro (nasolené) maso, případně pro obilí. O zásobování oppid obilím z vesnických osad/regionů uvažuje *V. Salač (1996)*, současně se však tato teze zpochybňuje předpokladem hospodářské soběstačnosti oppid (*Drda – Rybová 1997a*, 104) a dostatečnosti jejich zemědělského zázemí (*Danielisová – Hajnalová, v přípravě*). Svým způsobem specializovaná mohla být výroba piva či jiného alkoholického nápoje, pokud platí pro laténskou Evropu to, co je doloženo z historie či etnografie, co indikují nálezy picích souprav v evropském pravěku a co by mohly naznačovat některé velké laténské zásobnicové nádoby: pivo produkoval významný příslušník elity, který také uspořádal picí slavnost pro níže postavené členy místní populace, a tím si je zavázal k poskytnutí určitých služeb; směnil vlastně svůj produkt (např. pivo) za práci (srov. *Vecl 1994 s lit.*).

6.2 DOMÁCKÁ VÝROBA

Domáckou výrobou se rozumí výroba prováděná pravděpodobně v každé komunitě nebo ve velké většině komunit. Výrobci byl tedy poměrně značný počet. Domácké výrobní činnosti nebyly personálně odděleny od základní výroby, tj. od získávání potravy. Produkty nepřiliš technologicky náročné domácké výroby sloužily vlastní potřebě jednotlivce, rodiny či komunity a nebyly zpravidla předmětem nadkomunitní směny. Nejde tedy o výrobu specializovanou (charakteristiku specializované výroby podává kap. 6.3).

6.2.1 Výroba keramiky

Keramika zahrnuje zejména nádoby, nehledě k technické keramice.

Nádoby

Hlína, získávaná z lokálních zdrojů, byla upravována plavením nebo jemným ostřením (tzv. jemná keramika) nebo různě hrubým ostřením, např. pískem, slídou,

popř. organickým materiálem atd. (tzv. hrubá keramika). Zvláštním případem je použití grafitové (tuhové) hlíny s různě vysokým obsahem grafitu (tzv. grafitová čili tuhová keramika).

Zjišťovat provenienci jednotlivých typů hlín je obtížné, ne-li nemožné, neboť patří buď k typům vyskytujícím se na velkých územích, nebo naopak mohly být získány z lokálních omezených (případně již vytěžených) zdrojů, které nejsou mapovány. Podle petrografických analýz bylo možné prokázat na oppidu Závist několik odlišných typů keramického těsta vyrobeného zřejmě lokálně z místních materiálů (*Otava – Přichystal 1989*).

Základní techniky výroby keramiky v době laténské představuje robení v ruce, točení na hrnčířském kruhu a dotáčení. Podle výrobních stop se obvykle předpokládá, že robení v ruce se provádělo, stejně jako v jiných obdobích pravěku, nálepvou technologií, resp. tvářením z válečků či pásků; podle experimentů bylo ovšem konstatováno, že podobné stopy zanechává také technika hnětení (*Štajnochr 1998* s lit.). Běžná (tzv. „hrubá“) v ruce robená laténská keramika (nádoby) byla pravděpodobně vyráběna ve značném počtu osad, a představuje tedy výrobu domáckou.

Menší část nádob byla točena na hrnčířském kruhu, což lze rozpoznat podle výrobních stop (jemné horizontální rýhy, orientovaná mikrostruktura částic hlíny na mikrosnímčích). Součástí dřevěného kruhu snad mohl být kamenný disk nalezený v hrnčířské dílně ve Lhotce n. Labem; odtud pochází také odpad – hruška hlíny vložená na hrnčířský kruh (*Waldhauser 2001a*, 297–298). Točeny byly zejména nádoby z jemné až plavené hlíny, ale i z hrubší (ostřené – např. šedé slídnaté) hlíny a také některé nádoby z grafitové hlíny. Zvláštností mladolaténského období (LT C2–D1) je hrubá (hrubě ostřená) točená keramika (z písčité nebo zrnité hlíny). U hrubé keramiky přichází v úvahu také tzv. dotáčení, kdy na nádobě vyrobené v ruce je na kruhu vytvořena jen horní okrajová partie. Je třeba poznamenat, že točená a dotáčená keramika nebyla pravděpodobně vyráběna ve velkém počtu dílen a že u některých typů šlo asi o výrobu víceméně sériovou, s produktem distribuovaným v rámci celých regionů i mimo ně, a že tedy přinejmenším v některých případech to byla výroba specializovaná (viz níže). Platí to také pro grafitovou keramiku.

K tvarování nádob, zejména okrajů, byly nejspíše používány šablony nebo tzv. hrnčířské čepele. Jako čepele jsou někdy interpretovány střepy nádob s nápadně ohlazenými zakřivenými hranami (*Venclová 1982*, 20, s lit.).

Úprava povrchu nádob spočívala v urovnávání, hlazení a zejména drsnění, které je v různém provedení typické pro hrubou laténskou keramiku (obr. 50); podle stop na povrchu nádob k tomu sloužily prsty, dřevěné či kostěné špachtle, věchty slámy aj. Hřebenové rýho-

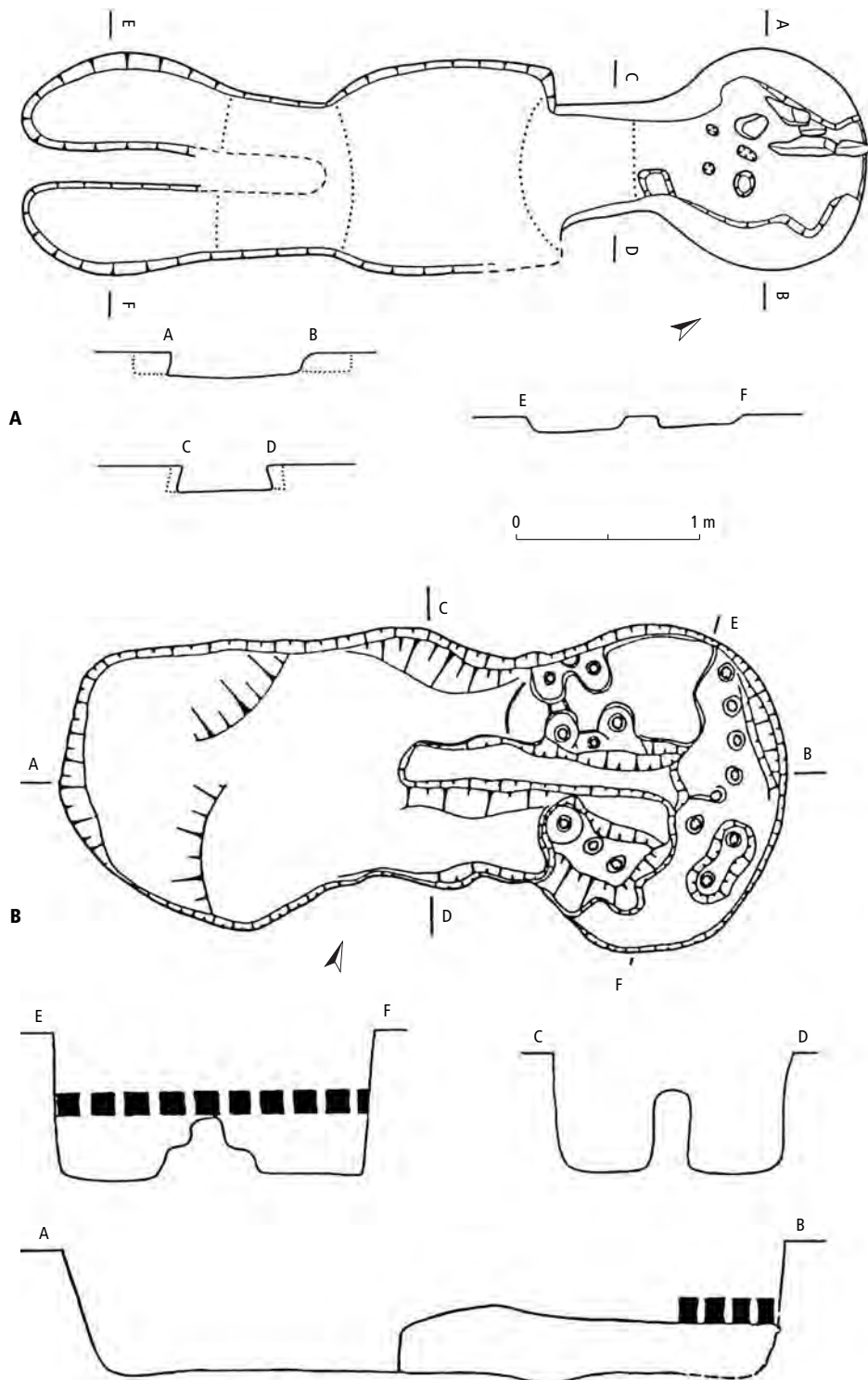
vání, provedené kostěným nebo dřevěným hřebenovitým nástrojem, se nachází někde na pomezí mezi úpravou povrchu a výzdobou.

Laténské výzdobné techniky v Čechách zahrnují rytí, hřebenování (zejména ornamentální tahy hřebenem), vhlazování, vhloubenou výzdobu (žlábků) a malování (obr. 51). Plastická žebra souvisejí především s tektonikou nádob. Méně často byly používány vrypy, otisky nehtů či prstů. Spíše výjimečné kolkování je vytvořeno pomocí jiných kolků a v jiném uspořádání než v LT A. Charakteristické jsou nátěry, zejména černý, vzácněji bílý; černý měl kromě estetického snad také určitý užitkový, byť nerozpoznaný význam (černý nátěr bývá podle výsledků různých analýz považován za smolný nebo dehtový, příp. měl vzniknout ze směsi smůly a grafitu či smůly a organických substancí jako tuk či krev: *Kaňka – Waldhauser 1993*, 205). Typickým dekorem mladolaténské keramiky je malba, jednak ve formě plošného nátěru (engoba?), jednak použitá k provedení jemného a často vícebarevného ornamentu. Občas byl povrch nádob opatřen tuhováním, i ornamentálním (k tuhování povrchu mohly být používány grafitové střepy, jak to indikují exempláře s ohlazenými hranami). Nástroje používané k výzdobě lze odvodit z pracovních stop a technik, které vyžadovaly použití kovových či kostěných rydel, kostěných či dřevěných hřebenů, razidel (kolků), štětců atd.

Opravy rozbitých nádob dokládají nálezy reparované keramiky se zachovanými železnými svorkami (časté např. na grafitových hrncích). Kromě výše uvedeného sekundárního použití střepů nádob je třeba zmínit ještě zhotovování koleček ze střepů – provrtaných, u nichž se předpokládá funkce přeslenů (viz kap. 6.2.2), nebo neprovrtaných, která snad mohla sloužit mj. jako hrací kameny (popř. hračky?).

K vypalování keramiky se používala hrnčířská pec vertikálního typu se dvěma zahluobenými topnými komorami, hliněným okrouhlým až oválným roštem s průduchy a s vypalovací komorou pod hliněnou kupolí; k obsluze pece sloužila předpecní jáma (obr. 31B; příl. 16: 1), případně společná pro více pecí (obr. 31A). Teplota v peci dosahovala 800–1000 °C. Podle stupně přístupu vzduchu docházelo k redukčnímu nebo oxidačnímu vypalování. Tyto pece jsou známy z nepočetných nálezů v Čechách (např. baterie nejméně 6 pecí ve Lhotce nad Labem: *Princ – Skružný 1977*; Mšec I: *Venclová 2001*, 43, 329, obr. 30; Lovosice, Brčekoly, Cerhýnky: *Princ – Skružný 1977*; Novosedly: *Zavřel 1998*, 17, 22–23; Dub u Prachatic – dvě pece se společnou předpecní jámou: *Parkman 2003*). Sortiment příslušných hrnčířských dílen není znám. Chybí totiž přímý doklad, tj. nález vsádky nádob v peci. Malý počet nalezených pecí naznačuje dosud málo zvažovanou možnost vypalování keramiky také v jednoduchých jámových zařízeních nebo dokonce v milířových nezahluobených pecích, známých ze sou-

Obr. 31: Hrnčířské pece. A Dub (okr. Prachatice), dvě pece se společnou předpeční jámou; B Novosedly (okr. Český Krumlov). Podle *Parkman 2003; Zavřel 1998*.

časných etnografických pramenů. Jejich funkčnost je ověřována experimentálně. Pro dobu latěnskou nejsou dosud doloženy archeologickými nálezy.

Technická keramika

Tato keramika zahrnuje tyglíky, formy, mincovní destičky, dyzny a dyznové cihly, pekáče, hliněné modelované přesleny, závaží tkalcovského stavu atd. Je to

zvláštní kategorie, jejíž použitá hlína, technika výroby, tvary a úprava povrchu se odvozují z požadavků příslušné výrobní činnosti.

6.2.2 Textilní výroba

Materiál používaný k výrobě textilu byl původu rostlinného – len, kopřiva (předpokládána, ale nedoložena),

konopí (Praha-Záběhlce – plátno: *Opravitel 1983*) – nebo živočišného (ovčí vlna). Železné pérové nůžky s tělem tvaru U nebo Ω (obr. 32: 3) mohly sloužit mj. ke stříhání ovčí. Hřebeny k česání vlny byly zřejmě vyráběny z organických materiálů (dřevo).

Předení dokládají hliněné přesleny, modelované (obr. 32: 5–8) nebo (od fáze LT C častěji) zhotovené ze střepů nádob upravených do tvaru kotoučku a opatřených otvorem (obr. 32: 10–12, 15). Domácké dílny na výrobu přeslenů ze střepů fungovaly, podle nálezů polotovarů, v obytných areálech (Praha-Běchovice, obj. 11: *Venclová, v tisku*; Modlešovice – 15 přeslenů v chatě 1/92 a 40 v chatě 2/92: *Michálek 1995b*, 98, Tab. 1). Neprovrtané kotoučky (obr. 32: 13, 14) mohly být také polotovary přeslenů, ale v úvahu připadá i jiný účel. Modelované přesleny mají bochákovitý, čočkovitý, diskovitý, kulovitý či dvojkónický tvar, někdy s výzdobou rýh či vrypů. Ojedinele se vyskytly i tvarově podobné, ale lehčí předměty ze švartny (obr. 32: 4), jejichž funkce není ovšem jistá. Přesleny byly patrně zhotovovány také z organických materiálů nebo mohlo předení probíhat i bez nich. Podle velikosti přeslenů lze soudit na předení jemnější lněné příze (do průměru 35 mm), hrubé lněné příze nebo střední vlněné příze (od 35 do 45 mm), nebo hrubé vlněné příze (nad 45 mm; srov. *Holodňák 1993*, 207). Jindy se uvádějí menší a lehčí přesleny jako vhodné pro vlnu, zatímco větší a těžší přesleny měly být vhodnější pro rostlinná vlákna (*Březinová 1997*, 130). Doloženy jsou nitě převážně se Z-zákrutem, ale i s S-zákrutem.

Ke tkaní sloužil tkalcovský stav, pravděpodobně vertikální (obr. 32: 1), doložený nálezy hliněných závaží *in situ* v řadách při stěnách zahlobených chat (Křinec, obj. 27 – dvě řady závaží a další sklad v rohu: *Sedláčková 1991*; Soběsuky, obj. III – 18 závaží ve dvou řadách při delší stěně: *Streit 1938*, 13–14; Praha-Hostavice, obj. 1/86 – min. 14 závaží; Dobev, chata 3 – 40 závaží: *Dubský 1956*, obr. 1). Závaží tvaru komolého čtyřbokého jehlanu s horizontálním otvorem v horní části (obr. 32: 16, 17), jaká byla používána již od doby bronzové, se navzájem poněkud liší velikostí a občas i existencí (prstových?) důlků na týle nebo na boku; obojí snad mohlo označovat správné umístění závaží na stavu, i když možné jsou i jiné výklady (označení vlastnictví nebo symbolický význam). Pro tkaní látek v plátnové vazbě byly nutné 2 řady závaží, pro keprovou vazbu nejméně 3 řady. Šířku laténského stavu lze rekonstruovat na cca 100 cm, šířku tkané látky na 90 cm (*Holodňák 1993*, 208–209). Techniky tkaní dokumentují vzácné nálezy textilu či jeho otisků na zbraních, špercích nebo při kosterních pozůstatcích v hrobech (sopis nálezů textilu a textilních otisků z hrobů: *Sankot – Kurzynski 1994*, 538–542; *Kurzynski 1996*, 121–123). Zvláštním nálezem z domu před bránou D oppida Závist je otisk na zlomku hliněného dymníku, který byl

při dokončování výmazu omotán plátnem (sdělení P. Drdy). Doloženy jsou již zmíněné vazby plátnová a vzácněji keprová (obr. 32: 2a, b). Nástroje pro textilní výrobu byly vyráběny z organických materiálů (mohou sem patřit některé neidentifikované kostěné artefakty). Bílení a barvení přírodními barvivy lze předpokládat podle zaznamenaného výskytu některých druhů rostlin či plodin (*Drda – Rybová 1995a*, 148).

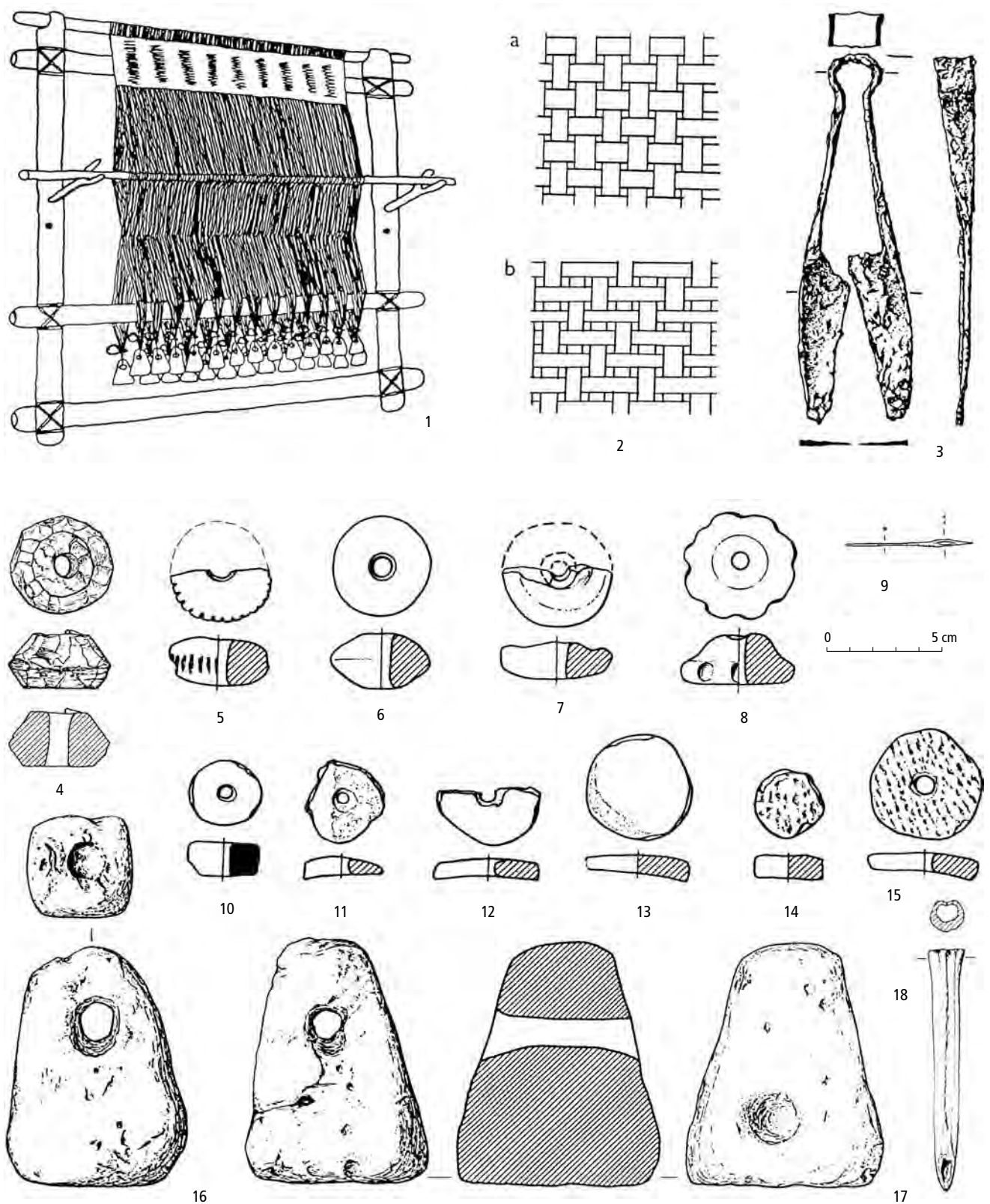
Zhotovování oděvu dokládají nálezy bronzových, železných či kostěných šicích jehel (obr. 32: 9) různých velikostí, ukládaných někdy do jehelníčků (Hrazany), a bronzových a železných šidel, případně s parohovou rukojetí, nebo kostěných šidel (obr. 32: 18). Z antických pramenů je známo, že Keltové nosili kalthoty, haleny a pláště (Diodóros Sicilský: *Bibliotheca historica*), některé nálezy z hrobů indikují existenci pohřebních rubášů. Sílu textilie nepřímou odráží velikost, či lépe tzv. vnitřní kapacita spinadel oděvu (spon): např. maličké sponky mohly spínat jen jemnou látku. Kromě textilu se oděvy zjevně zhotovovaly také z kůže a kožešin.

6.2.3 Zpracování kamene

Kámen byl, kromě stavebních účelů (viz výše), používán ke zhotovování širokého spektra výrobních zařízení a nástrojů: drticích, mlecích a brusných nástrojů, závaží, licích forem atd. Kamenné bloky mohly být využívány ve funkci kovadlin v kovářských dílnách.

Známé jsou suroviny pro výrobu některých drtel a mlýnků, např. znělec z Ústí nad Labem – Mariánské skály, arkóza z Přílepu u Rakovníka, syenit typu Čertova břemene z jižních Čech a další místní horniny (*Waldhauser 1981*; *Fröhlich – Waldhauser 1989*; *Holodňák – Mag 1991*; *Holodňák 1999*; *2001*). Nejvíce využívané suroviny, tj. křemenný porfyr z Malých Žernosek – Oparna a znělec z Kunětické hory, souvisejí již se specializovaným kamenictvím (viz kap. 6.3). K výrobě brousek se používaly jemnozrnné křemence a pískovce různé provenience, nikoli nutně jen místní (např. brousky používané v Mšeckých Žehrovcích I v LT B2–C1 byly zhotoveny ze severozápadočeských křemenců a křemenných pískovců, zatímco materiál brouseků z téže lokality z horizontu LT C2–D1 pocházel z oblasti Beroun – Hýskov, tedy ze vzdálenosti několika desítek kilometrů: *Venclová 1998a*; *Kužvartová 1998*). Vápence či kaolin sloužily jako bílé barvivo (nátěry omítek atd.; srov. *Mag 1993b*, 202–203), jiné horniny byly využívány jako zdroj okrové barvy (nalézáno v hrobech).

Kamenné artefakty byly vyráběny nebo opracovány jednoduchými technikami. Často byly jen mírně upravovány oblázky a na povrchu nalezené kusy hornin (drticí podložky, tříky, drtiče, brousky), jindy je však doloženo použití lomového kamene (*Holodňák – Mag 1999*). Výroba některých zrnoteček a zejména rotačních žernovů představovala z velké části výrobu specializo-

Obr. 32: Textilní výroba. 1 rekonstrukce vertikálního tkalcovského stavu; 2 schema plátnové (a) a keprové (b) vazby; 3 pérové nůžky; 4 přeslen vyřezaný ze švartny; 5–8 modelované přesleny; 9 jehla; 10–12, 15 přesleny ze střepů nádob; 13, 14 polotovary přeslenů (?) ze střepů; 16, 17 závaží tkalcovského stavu; 18 šídlo. 3, 9 železo; 4 švartna; 5–8, 10–17 hlína; 18 kost. 3 Bezdědovice (okr. Strakonice); 4 Mšecké Žehrovice II (okr. Rakovník); 5–8, 10–15, 18 Praha-Běchovice; 9 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 16, 17 Praha-Hostavice. Podle *Březinová 1997; Michálek 1999; Motyková – Drda – Rybová 1990a; Venclová 2001; v tisku.*

vanou s produkty distribuovanými na značnou vzdálenost, jiné exempláře zhotovené z místních hornin byly však patrně vyrobeny podomácku. Je to případ jižních Čech, kde podle petrografických analýz kamenných žernovů (*Fröhlich – Waldhauser 1989*) byly nepřilíš kvalitní suroviny na jejich výrobu většinou těženy v nevelké vzdálenosti od míst, kde byly žernovy používány; jen výjimečně byly doneseny i z větší dálky.

Ojedinelé je použití kamene, zřejmě lokálního, ke zhotovení skulptur (Mšecké Žehrovice: místní opuka; České Lhotice: sporná plastika hlavy z valounu křemene). Techniky užití k jejich zhotovení nebyly dosud detailně studovány (viz kap. 7.3).

6.2.4 Zpracování organických materiálů

Tato výrobní činnost zahrnuje celou škálu řemesel, z nichž většina byla zřejmě provozována v každé komunitě nebo ve velkém počtu komunit.

Nálezy finálních výrobků i polotovarů je doloženo zpracování kosti, parohu a rohu, totiž výroba nástrojů a jejich částí, zhotovování inlejí kovových šperků a zbraní (související pravděpodobně se specializovanou kovářskou či bronzářskou výrobou), toaletních a medicínských artefaktů a předmětů sloužících ke hře. Kostářská dílna pracovala na oppidu Stradonice, odkud pochází četná opracovaná surovina a polotovary, mj. hracích kostek (příl. 4: 1, 2); další ateliér ve dvorci na akropoli oppida Závist dokládají paroh se stopami řezu, polotovar hrací kostky a zkoušky kružítek na kostech (*Drda – Rybová 1995a, 190; 1995b, 600*). Pracovní stopy na některých kostěných předmětech svědčí o použití soustruhu nebo podobného rotačního zařízení.

Práci se dřevem dokládají nečetné dřevěné artefakty a občas dochované dřevo konstrukční (součásti staveb, hradeb, studní), častější jsou však doklady nepřímé, jichž poskytuje laténské období obrovské množství. Stavební činnosti a techniky dřevěných konstrukcí a vnitřního dřevěného vybavení lze rekonstruovat podle otisků dřev, kůlových jam atd. jako součástí půdorysů staveb a podle otisků dřev, proutí a slámy v mazanici či hliněných elementech (rošty hrnčářských pecí). Dalším pramenem jsou železné tesařské skoby, svorky, stavební kování, hřeby a hřebíky, kroužky a háčky (obr. 30: 1–11) i klíče (obr. 30: 12–17) a ovšem železné dřevoobráběcí náradí (příl. 3: 1–3). Patří sem sekery s pravoúhloú zavřenou či nedovřenou tulejí a různě širokým břitem (obr. 29: 10, 11), pořízky, dláta s trnem, někdy i s kostěnou či parohovou rukojetí či s tulejí (obr. 29: 12), pilky (obr. 29: 8), nebozezy a vrtáky, uvádí se i hoblík (Závist). Jiné železné a bronzové artefakty dokládají truhlářství a stavbu vozů.

Používání kůže obecně dosvědčují stopy stahování na kostech hovězího dobytka (*Beech 1998, 239*). Kožené opasky a řemeny jsou produkty sedlářství. Reprezen-

tují je kovové opaskové zápony a přívěsky, součásti koňského postroje nebo závěsy mečů. Existují indicie kožených přileb. Používání hliněných dyzen předpokládá kožené měchy dmychadel. Je také nutné počítat s existencí recipientů, obalů a dopravních prostředků ze dřeva a kůže. Výbavu související snad s kožedělným řemeslem (nůžky, nože, šídla) obsahoval hrob LT B1 s bojovníckou výbavou z Tišice (*Sankot – Marešová – Foster 2007*).

Nezbytné provaznictví je doložené konkrétními artefakty jen výjimečně (Tišice, hr. 9, viz níže).

Černý nátěr na keramice dokládá práci s dehtem či smůlou; ta je ostatně doložena nálezy hrudek a také vrstvou zřejmě ze dna nádoby (Hrazany).

6.3 SPECIALIZOVANÁ VÝROBA

Specializovanou výrobou se rozumí taková výroba, jejíž produkt nesloužil jen pro vlastní potřebu výrobce, jeho rodiny či komunity, ale prostřednictvím směny také pro další spotřebitele. Výrobci bylo vždy méně než spotřebitelů. Specializovaná výroba vyžadovala nejen zvládnutí technicky náročných prací, ale zejména organizaci práce, schopnost zajistit suroviny a odbyť výrobků (*Venclová 1995a; 2001*). Formy a stupně specializace (srov. *Venclová 2002a*) lze rozlišovat podle používaných surovin a získaných znalostí, rozsahu, intenzity, sezonnosti a místa výroby, podle složitosti práce, podle využívané kapacity výrobce (plná nebo částečná specializace), podle počtu výrobců ve vztahu k počtu spotřebitelů, podle koncentrace výroby (centralizovaná nebo rozptýlená), podle objemu výroby a variability výrobků, a podle společenského kontextu a kontroly výroby (výroba závislá či nezávislá, tj. pro elitu nebo pro širokou distribuci).

V době laténské pravděpodobně většinou nelze počítat s plnou specializací výrobců ve smyslu jejich úplného oddělení od základní výroby, jíž bylo získávání potravin, ačkoli za určitých okolností k tomu snad mohlo docházet. V. Salač (*1996*) uvažuje o plné specializaci řemeslníků pracujících na laténských oppidech.

Archeologické prameny umožňují rozpoznat formu a stupeň specializace jen částečně. Pokusy v tomto smyslu se týkají jen některých výrobních činností doby laténské (tab. 5).

Z technologického hlediska se rozlišuje získávání surovin (těžba), výroba materiálů ze surovin (hutnění železa, vytavení surového skla) a výroba konečného produktu (buď z materiálů – např. kovářská výroba předmětů z vytaveného železa nebo zpracování skla, tj. výroba předmětů ze surového skla, nebo přímo ze surovin – např. výroba předmětů z kamene či švartny).

Škála surovin využívaných specializovanou výrobou v době laténské zahrnovala druhy známé a získávané již v předchozích úsecích pravěku, ale také celou řadu

Tab. 5: Předpokládané formy a stupně specializované výroby v LT B2–C1 v Čechách podle vybraných kritérií. Podle *Venclová 2002a*.

Specializace a organizace výroby	Hutnění železa	Kovářství	Zpracování švartny
Specializace podle zdrojů surovin	ANO	NE	ANO
Složitost práce: budování stabilních pyrotechnol. zařízení	ANO	ANO	NE
Počet výrobců v dílně	skupina (3–6?)	skupina (2?)	jednotlivec?
Vztah výrobců v dílně	příbuzenský?	příbuzenský	
Odbyt výrobku	regionální	místní až regionální	nadregionální
Využitá kapacita výrobce	částečná	částečná	částečná
Počet výrobců ve vztahu ke spotřebitelům	malý	velký	malý
Koncentrace dílen	jen v některých regionech	ve všech regionech	jen v jednom regionu
Variabilita výrobků	?	velká	malá

dříve nevyužívaných druhů, tak jak to odpovídalo vývoji výrobních technologií nebo vzniku zcela nových výrobních odvětví. Existence zdrojů nerostných surovin mohla být pro umístění sídel významnější než např. kvalita půdy, nadmořská výška či svažitost a považuje se za jeden z důvodů – pokud ne za hlavní příčinu – tzv. vnitřní kolonizace některých regionů v době laténské.

6.3.1 Hutnictví železa

Hutnická výroba zahrnuje z technologického hlediska tři základní druhy výroby, tj. získávání surovin, výrobu materiálu (vytavení železa – železné houby) a výrobu konečného produktu, jímž je v tomto případě železo v obchodovatelné formě (lupa či ingot vznikající rafinací železné houby).

Suroviny

Základními surovinami pro výrobu železa jsou železná ruda, dřevo, hlína a voda.

Železné rudy. Nejvýznamnější zdroj železa v Čechách představují paleozoické ordovické vrstvy, táhnoucí se z Plzeňska až po Úvalsko, popř. Českobrodsko, s hlavním nučickým rudním obzorem, obsahujícím oolitické pelokarbonáty se sideritovými a leptochloritovými oolity, případně s magnetitem. S těmito zdroji zřejmě souvisejí laténské hutnické okrsky západně od Prahy (Chýně), ale částečně i potenciální hutnická výroba tohoto období ve východním sousedství Prahy (*Malkovský, v tisku*).

Pro potřeby oppida Stradonice by přicházela v úvahu rudná ložiska v Krušné hoře, další výchozy se mohly vytěžovat v obvodu 10–15 km u Zdic, Zbiroha a Hořovic, popř. na Unhošťsku (*Drda – Rybová 1997a, 66, s další lit.*). Pod jižním úsekem centrální hradby téhož oppida se nacházejí jednotlivé čočky oolitických sideritických rud (*Kovanda 1981, 9, 25*).

V Podkrušnohoří mohly být využívány krevely, magnetit a hnědely. Z obytného areálu v Radovesicích pochází několik kusů horniny se zjištěným obsahem side-

ritu, pyritu, limonitu a hematitu (*Pleiner 1993a; Mag 1993a*). Nález hematitizovaného magnetitu z ložisek v okolí Přísečnice a Měděnce pochází sice z prostoru hutnického areálu starší doby římské v Kadani – Jezerce (*Kruta 1972, 324*), ale svědčí o dostupnosti této rudy obecně. Možná je tamější těžba čoček limonitu a pelosideritu (Jenišův Újezd – jáma mladší doby laténské nebo časné doby římské považovaná za těžební: *Beneš 1991*).

Pelosiderity ve formě povrchově se vyskytujících konkrecí, související s Kounovskou kamenouhelnou slují, byly nejspíše využívány v hutnické zóně regionu Loděnice (*Kužvartová 1998; Malkovský 2001*). Jako potenciální, i když jistě marginální zdroj železa tamtéž je třeba zmínit cenomanský železitý pískovec – železivec čili *ortstein*, resp. jeho železem obohacené partie (*Kužvartová 1998; Pleiner – Princ 1984, 161*). Obsahuje sice obvykle jen nízké procento železa, ale jsou doloženy přinejmenším pokusy o jeho zpracování (kusy železitého pískovce obsahovala pražicí pec v Mšeckých Žehrovicích I). V malém měřítku byl využíván asi také goethit (Mšecké Žehrovice I, Radovesice).

Ferikrusta, vzniklá paleozoickým i proterozoickým zvětráváním, mohla být zdrojem železa i v jiných částech Čech (Železné hory: gossan, Říčansko: produkty zvětrávání; *Malkovský, v tisku*). Pro laténské železářství se uvažuje také o využití kvartérních tzv. bahenních rud (Říčansko: *Vencl – Venclová – Zadák 1976; Kuna – Waldhauser – Zavřel 1989*). Jak však ukázal M. Malkovský (*v tisku*), jejich vznik v dostatečně velkém objemu je možné v Čechách předpokládat jen v několika málo oblastech (dolní Poohří nebo Soos u Františkových Lázní), kde však jejich těžba v latěnu není nijak doložena. Využívány naopak mohly být tzv. jezerní okry.

Současné analýzy hutnického odpadu – železných strusek – z Čech jsou schopny rozeznávat různost použité rudy, ale zatím nikoli její konkrétní zdroje (*Pleiner 2000, 263–265; Zavřel, v tisku*).

Železná ruda byla zřejmě dobývána povrchově pomocí nepříliš hlubokých jam (Jenišův Újezd: *Beneš*

1991) nebo sbírána na povrchu (pelosideritové konkrece v regionu Loděnice v okolí Kounovské slaje); laténské těžební šachty v Čechách doloženy nejsou. Jáma z Prahy-Hradčan (halštatská či laténská?) sice svým dnem nasedala na vrstvu hematitické ordovické rudy, resp. do zvětralinové vrstvy nad ní (*Zavřel 2000*), vlastní těžbu této rudy však s jistotou nedokládá. Před vsázkou do pece byla ruda tříděna, drcena, případně propírána a pražena v pražicích jamách.

Dřevo. Dřevo sloužilo jako palivo k vyhřátí pece a také (ve formě klestí atp.) k vyplnění nístěje, zabraňujícímu předčasnému propadu vsádky, ale zejména k výrobě dřevěného uhlí, nezbytného k přímé redukci železa i k jeho postredukční rafinaci. Dřevěné uhlí se vyrábělo v milířích, at nadzemních, nebo v jamách, které dosud nebyly pro laténské období v Čechách dokumentovány. Spotřeba dřeva pro hutnickou výrobu ve váhových jednotkách se uvádí v poměru 10–15: 1 (váha dřeva ku váze vytaveného železa; srov. *Pleiner 2000*, 126). V souvislosti s hutnickou výrobou se uvažuje, mj. také pro dobu laténskou, o možnosti řízeného pěstování dřevní hmoty pomocí zmlazování, tj. záměrným pěstováním a pravidelnou periodickou těžbou mladého lesa (srov. *Venclová 2001*, 129, s lit.). Takové lesní hospodaření by napomohlo k efektivnějšímu využití lesa a snížilo by objem deforestace.

Konkrétní odhady spotřeby dřeva vztahující se k hutnické výrobě nejsou pro Čechy v době laténské tak vysoké, jak bylo očekáváno; je to zřejmě proto, že tato výroba nepřesahovala objem malovýroby. Např. odhadované minimální množství vyrobené železné lupy ve výrobní zóně v regionu Loděnice, tj. 360 kg lupy, by odpovídalo spotřebě dřeva z asi 0,5 ha lesa; realisticky navýšený předpokládaný dosažitelný objem lupy vyrobené v regionu a spolu s tím i nutná spotřeba dřeva k pražení rudy, výplni nístěje, rafinaci lupy a k stavební činnosti vyžadované k provozu hutí by dosáhl spotřeby dřeva pouze ze 4 až 7 ha lesa v rámci regionu o rozloze 253 km² (*Venclová 2001*, 127–130; *Pleiner 2000*, 126–129; srov. *Dreslerová – Venclová 2007*).

Jako surovina pro výrobu dřevěného uhlí pro hutnění je doloženo dřevo smrku a borovice, pro vyhřívání lupy tytéž druhy a dále bukové a dubové dřevo (Mšec III: *Pleiner – Princ 1984*, 166–167). Jako palivo pro pražení rudy bylo zjištěno dřevo dubu a borovice (Mšecké Žehrovice I, obj. 27/85: *Opravil 1998*, 299).

Hlína a voda. Hlína byla potřebná k vybudování nadzemní šachty pece a k vnitřnímu výmazu stěn nístěje pece. Vypálené zlomky takto použité hlíny jsou pramenem osvětlujícím techniky budování pecí, teplotu dosaženou v peci, vícenásobné použití pecí atd. Z hlíny byla zhotovována další výrobní zařízení – dyznové cihly a dyzny. Voda sloužila k mísení hlíny a navíc ještě k praní rudy.

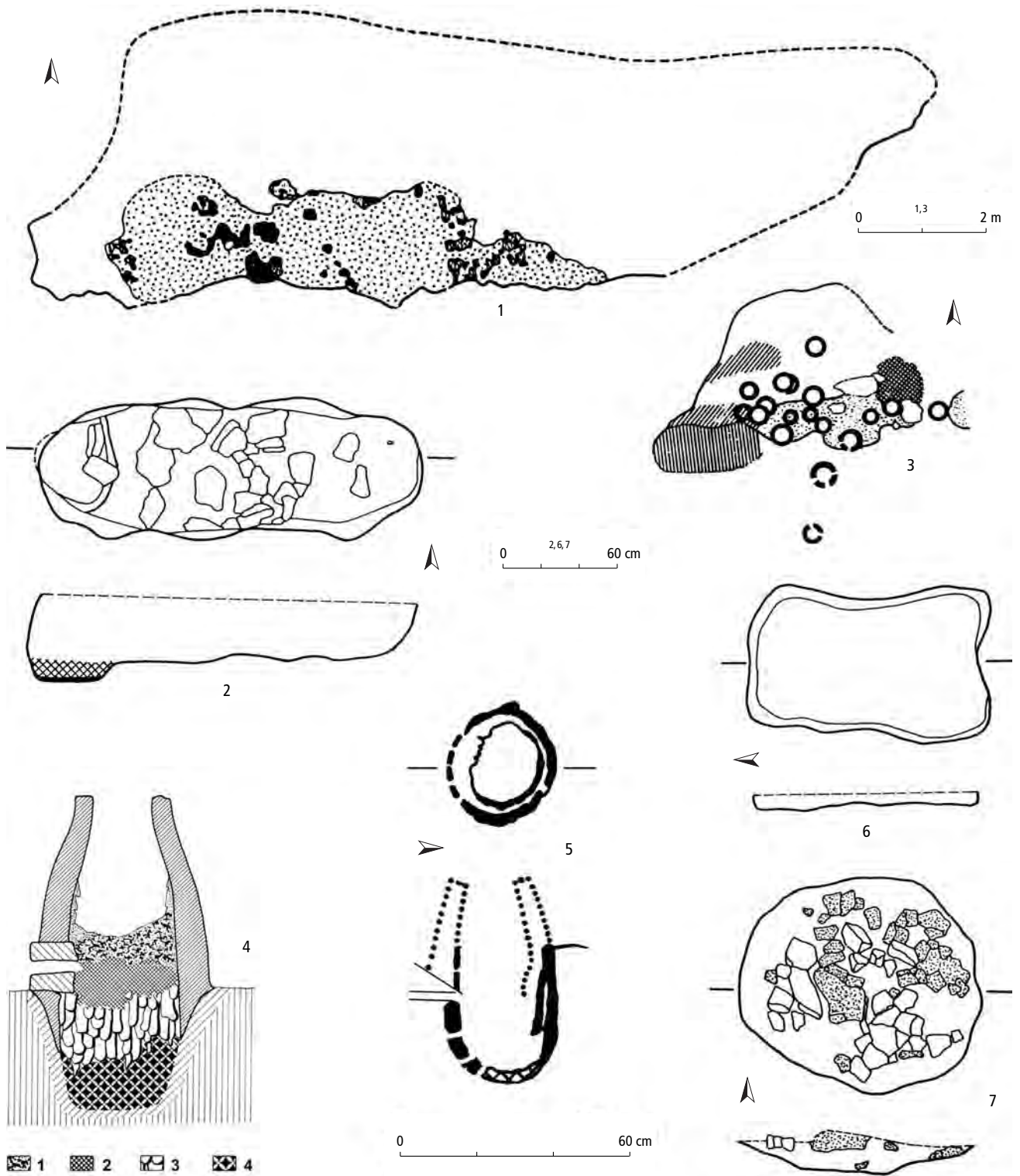
Výrobní proces a výrobní zařízení

Hutnění železa v době laténské se dalo tzv. přímou metodou, která spočívala v redukci železa z rudy za pomoci redukčního činidla oxidu uhelnatého (CO), získávaného z dřevěného uhlí. Nauhličení železa bylo nerovnoměrné, v optimálním případě však mohla vzniknout i vysoce nauhličená ocel. Produktem hutnění byla jednak železná houba a lupa, jednak výrobní odpad – struska s vysokým obsahem železa. Výrobní proces, probíhající za teploty kolem 1400 °C, vyžadoval přívod vzduchu, ať přirozený nebo pravděpodobněji umělý. Uměle byl vzduch do pece vháněn pomocí měchů s hliněnými výfučnými – dyznami.

Ačkoli se donedávna za jediný typ laténské hutnické pece v Čechách považovala pec se zahloubenou nístějí (viz níže), zdá se, že současně (nebo již dříve) bylo používáno jiného, jednoduššího typu, totiž výhňové pece.

Výhňová pec. Tuto pec tvořila v podstatě jen otevřená jáma s vymazanými, někdy převýšenými stěnami, v níž k redukci železa mohlo docházet za podmínky umělého přívodu vzduchu pomocí měchů. Paralely či příbuzné typy jsou známy např. z Británie (*Pleiner 2000*, 145–147; obr. 34: 2). Indicie existence výhňových pecí byly získány na lokalitě Mšecké Žehrovice I ve formě kumulací vypálené hlíny, zlomků výmazu o síle 1–4 cm a drobných uhlíků na okrouhlých plochách o průměru cca 60–80 cm (obr. 33: 1), dochovaných na bázi vrstvy hutnické strusky v dosahu orby (*Venclová 1998a*, 72, 183–184; *Pleiner 1998*). Jako další výhňovou pec je snad možné interpretovat také nálevkovitou jámu kruhového ústí o průměru 80 cm (?), vyplněnou uhlíky a hutnickou struskou, v Mšeckých Žehrovcích II (rozměry jámy zůstávají vzhledem k nejasné dokumentaci výzkumu z r. 1935 nejisté: *Venclová 2001*, 134, s lit.). Absenci dalších dokladů těchto pecí lze přičíst na vrub jejich malé archeologické rozpoznatelnosti.

Existenci výhňové (nebo jiné mělké) hutnické pece v době laténské nepřímou podporuje fakt velmi malého počtu nálezů jediného dalšího typu pece, totiž pece se zahloubenou nístějí. Sporadičnost nálezů laténských hutnických pecí obecně je obtížně vysvětlitelná pro období vyznačující se velkým množstvím železných artefaktů a zároveň téměř úplnou absencí železných polotovarů (tzv. hřiven), i když nalezitelnost hutnických dílen může být ztížena alternativou jejich situování zčásti mimo sídelní zóny. Chronologické zařazení pecí může zase být zkresleno nebo znemožněno omezenými možnostmi jejich datování (hutnické dílny obvykle neoplývají množstvím chronologicky citlivých nálezů a datování radiokarbonovou metodou je zatíženo značnou chybou). Týká se to i níže uvedeného typu pece se zahloubenou nístějí, jehož datování do doby laténské se někdy zpochybňuje (Podbořany: *Pleiner 1958*; Břešťany: *Salač 1984*), aniž by doklady o jiném datování,

Obr. 33: Hutnictví železa. 1 hutnická dílna s torzy výhňových (?) pecí; 2, 6 jámy na pražení rudy; 3 hutnická dílna s pecemi se zahloubenou nístějí; 4 schema výrobního procesu v peci se zahloubenou nístějí, stav po tavbě: 1 struska, zbytky rudy a uhlíky, 2 železná houba, 3 struskový slítek, 4 uhlíky a popel; 5 pec se zahloubenou nístějí; 7 vyhřívací jáma. 1, 2, 6, 7 Mšecké Žehrovice I (okr. Rakovník); 3, 5 Mšec III (okr. Rakovník). Podle Pleiner 2000; Pleiner – Princ 1984; Venclová 1998a.

a to do doby římské, byly prokazatelné (Salač 1999, 109–111).

Pec se zahloubenou nístějí. Tento typ (obr. 33: 4, 5; 34: 3) byl v době laténské rozšířen na rozsáhlém území od Británie přes Francii a střední Evropu až po Polsko, i když počet dobře datovaných nálezů není velký; týž typ je charakteristický také pro dobu římskou (Gassmann et al. 2005, 77–78). Nístěj tohoto typu pece má tvar válce nebo kužele o vnitřním průměru 15–40 cm a hloubce 20–50 cm; stěny nístěje byly opatřeny hliněným výmazem o síle 7–18 cm; výmaz a eventuálně i vypálení chybí na dně nístěje. Nad nístějí byla vybudována kónicky se zužující hliněná šachta o výšce kolem 50–70 cm (nebo více), průměru kolem 30–40 cm a síle stěny kolem 4–10 cm. Pece z českých nálezů patří dvěma variantám (Pleiner 2000, 154–159, s lit.):

1. Pec vestavěná do dna a stěny dílenské jámy (Chýně I a II). Zadní část šachty byla vestavěna do stěny dílenské jámy, nístěj vyhloubena do dna jámy a přední stěna šachty domodelována. Vzduch byl do pece vháněn jen z jedné, přední strany.
2. Pec s volně stojící šachtou (Mšec III). Od předchozího typu se pravděpodobně lišila jen tím, že šachta stála volně, resp. musela být vymodelována celá, tj. ze všech stran. Vzduch by teoreticky mohl být do pece vháněn z více stran.

V úrovni terénu, resp. nad rozhraním nístěje a šachty, byla do stěny vsazena dyznová cihla zhruba kvádrového tvaru s otvorem pro vložení hliněné dyzny (výfučny) – trubice válcovitého nebo kuželovitého tvaru. Při absenci dyznových cihel je možné uvažovat také o vsazení dyzny přímo do otvoru ve stěně pece. Dyzna tvořila nákončí dmýchacího měchu, patrně koženého, jehož pomocí se do pece vháněl vzduch. Vnitřní objem pece (podle nálezů ve Mšeci III) činil cca 7–14 l pro nístěj a cca 35 l pro šachtu. Po vyplnění nístěje klestím (zabraňujícím propadnutí vsádky do nístěje) byla šachta zaplněna střídajícími se vrstvami (případně nevrstvenou směsí) vsádky, tj. železné rudy a dřevěného uhlí, a pec zapálena. Výsledkem hutnického procesu byla železná houba, která se shromažďovala v úrovni přívodu vzduchu, kde byly teploty nejvyšší, zatímco struska – výrobní odpad – stekla do nístěje. Uvedený typ pece nebyl opatřen výpustí strusky. Vynětí houby vyžadovalo prolomení hrudi pece. Vícenásobný výmaz některých pecí (Mšec III: obr. 34: 6) nicméně ukazuje, že pece mohly být použity vícekrát za předpokladu, že struskový slitek byl z nístěje po každé tavně odstraněn a vyložená stěna znovu dobudována. Typy použitého materiálu stěn a výmazu hutnických pecí studovali M. Bartuška a R. Pleiner (1965).

Současná diskuse (Kempa 1995, 325–327) ukazuje, že varianta 2, tj. pec se zahloubenou nístějí a volně stojící šachtou (někdejší typ Podbaba podle R. Pleinera, 1958), může být v některých případech zpochybněna:

pokud by byla dílenská jáma rozšiřována kvůli vybudování dalších pecí, pak již nelze zjistit, stály-li starší pece, z nichž se zachovaly jen nístěje, volně či na původním okraji jámy. Starší nálezy jen částečně zkoumaných nebo torzovitě zachovaných a neúplně dokumentovaných předpokládáně laténských hutnických pecí (Kostomlaty) patří právě k takovým nejednoznačným nálezům. V jiných případech (Podbořany) se však uvádí zachovaná samostatně stojící hliněná šachta (Pleiner 1958, 114–120).

Otázka používání jiného typu pece. Jako další typ hutnické pece se v době laténské (a snad i v době římské) ve střední a západní Evropě objevuje pec kupolová, kruhového až oválného půdorysu, slabě zahloubená (srov. Pleiner 2000, 163–172; Gassmann et al. 2005, 78–80; obr. 34: 4). V Čechách dosud nebyla registrována, při špatném zachování by ovšem mohla být snadno zaměněna za jiný typ pece.

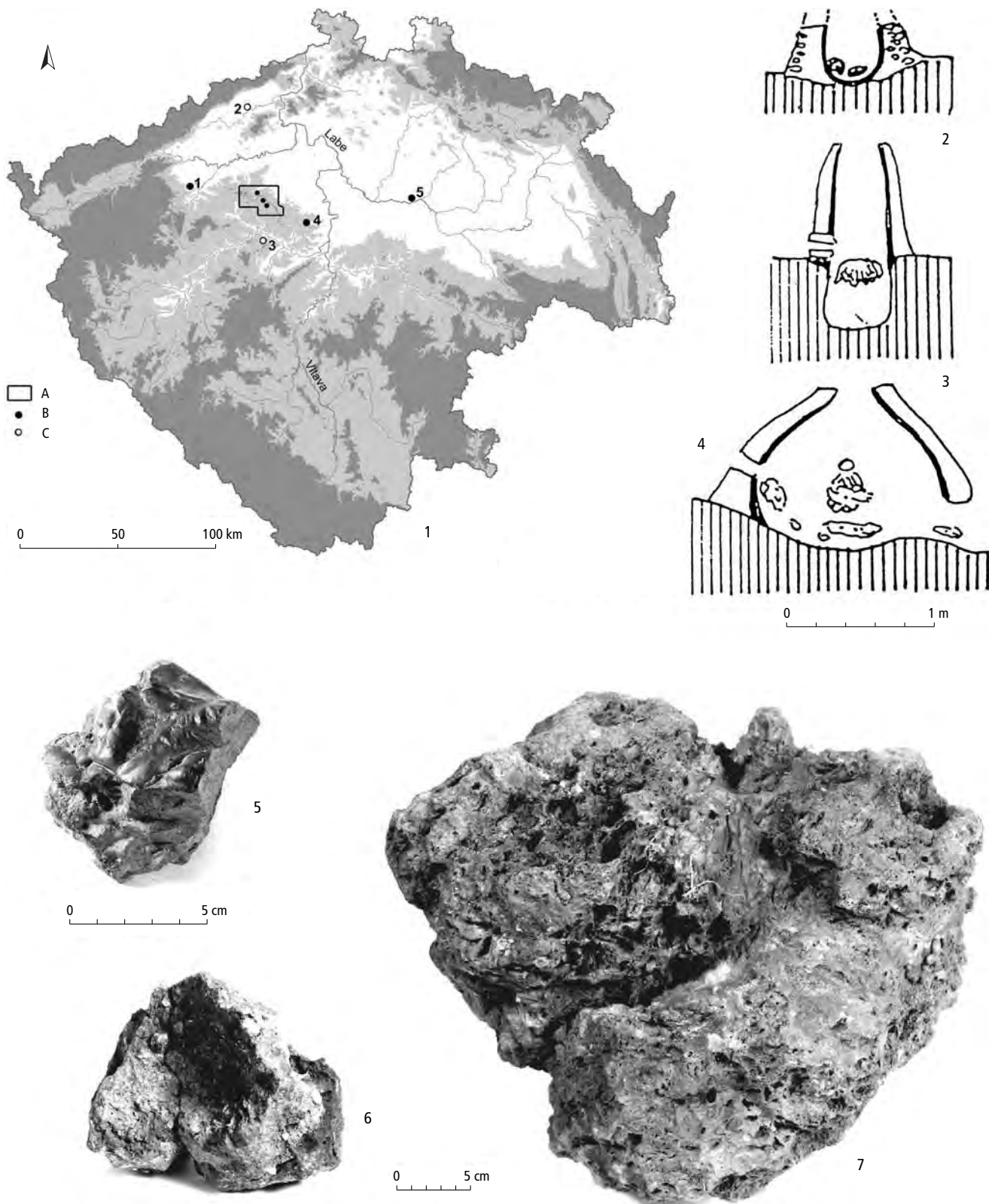
Další výrobní zařízení. Výroba železa vyžadovala i jiné technické objekty. K výrobě dřevěného uhlí sloužily mlíře nebo jámy. Absence archeologických dokladů výroby dřevěného uhlí souvisí nejspíše s provozováním této výroby v zalesněném území mimo výrobní areály, kde příslušné stopy (které ostatně mohou být jen povrchové) unikají evidenci. Zjištěn byl pouze hypotetický sklad dřevěného uhlí v dílně ve Mšeci III (Pleiner – Princ 1984, 174, Abb. 6).

Ruda byla před vsázkou do pece upravována – tříděna drcením, příp. proplavováním za účelem výběru kusů bohatších na železo. Zvláštní způsob úpravy rudy představovalo pražení za přístupu vzduchu při teplotě cca 400–800 °C, které měnilo chemické i fyzikální vlastnosti rudy a usnadňovalo její tavbu (Pleiner 2000, 107–109). K pražení rudy se používaly pražicí jámy. K nim patřila zřejmě vanovitá jáma o rozměrech 206 × 78 cm se dnem pokrytým uhlíkatou vrstvou, naplněná kusy železitého pískovce, nebo další obdélníkovitá jáma s plochým dnem (Mšecké Žehrovice I: obr. 33: 2, 6) nebo se mohlo pražení odehrávat i na povrchu (Mšec III?).

K odstranění strusky ze železné houby bylo nutné postredukční zpracování houby ve vyhřívacích výhních. Jako vyhřívací výhně jsou interpretovány okrouhlé mísovité jámy s vypálenými stěnami o průměru 80–130 cm a hloubce mezi 8–23 cm (obr. 33: 7), jaké byly zjištěny ve Mšeci III a Mšeckých Žehrovcích I (obj. 5/80, 11/86), nebo obdélníkovité vypálené jámy plochého dna o délce 250 cm (Hostovice, obj. 1971: Pleiner 2005).

Dílny

Informace o hutnických dílnách využívajících výhňových pecí jsou sporadické. Oba dosud evidované nálezy (Mšecké Žehrovice I a Mšec III) naznačují umístění dílen na okraji nehrazeného obytného areálu, data o vnitřním uspořádání dílen však nejsou k dispozici.

Obr. 34: Hutnictví železa. 1 laténské hutnické pece v Čechách: A region Loděnice s dílnami Mšec III, Mšecké Žehrovice I a II (vše okr. Rakovník), B předpokládané laténské pece, C pece s nejistým datováním; lokality na mapce: 1 Podbořany (okr. Louny); 2 Břešťany (okr. Teplice); 3 Stradonice (okr. Beroun); 4 Chýně (okr. Praha-západ); 5 Kostomlaty (okr. Nymburk); 2–4 typy laténských hutnických pecí ve střední Evropě: 2 výhňová pec; 3 pec se zahloubenou nístějí; 4 kupolová pec; 5 hutnická struska nístějová s kapkovitou strukturou (Mšec I, okr. Rakovník); 6 zestruskovatělý výmaz pece (Mšec III, okr. Rakovník); 7 konglomerát struskových slítků z různých taveb (Mšecké Žehrovice I, okr. Rakovník). Podle Pleiner 1995; Venclová 2001.

Více údajů se vztahuje k pecím se zahloubenou nístějí. Dvě varianty této pece (viz výše) odpovídají dvěma typům dílen:

1. Dvě až čtyři pece jsou umístěny v dílenské jámě o průměru cca 1,5–3 m. Jde o typ zabudovaný do dna a stěny jámy (Chýně I a II). Podobných dílenských jam – baterií pecí mohla dílna obsahovat několik.
2. Větší neuspořádaná skupina: toto rozmístění se uvádí pro pece s volně stojící šachtou (Mšec III: min. 18 pecí; obr. 33: 3). Všechny pece nebyly ovšem používány najednou. Celá baterie pecí se mohla nacházet v mělké dílenské jámě.

Součástí hutnických areálů mohly být pražící pece, sklady dřevěného uhlí a zejména vyhřívací výhňe. Žádný z těchto okrsků nebyl prozkoumán v úplnosti, takže k jejich velikosti není možné se vyjádřit. Známé dílny byly umístěny na okraji nebo poblíž nehrazených rovinných obytných areálů, vyloučit ovšem nelze ani jejich lokalizaci mimo obytné areály, např. v blízkosti zdroje některé z významných primárních surovin. Lokalizace dílen podle kumulovaných nálezů výrobního odpadu – hutnické strusky, jaká byla provedena mj. pomocí GIS a matematické analýzy v regionu Loděnice, nasvědčuje spíše prvé alternativě, tj. umístění dílen na okraji obytného areálu (Venclová 2001).

Hutnické produkty a odpad

Hutnický produkt představuje železo v obchodovatelné formě, což může být lupa, případně ještě dále zpracovaná do nějakého ingotu. Vedlejším (nezáměrným) produktem, resp. odpadem, jsou strusky různých typů.

Železná houba a lupa. Hutnickým produktem, resp. výsledkem redukce železa, je železná houba – konglomerát železa a značného podílu strusky. Po následném zpracování, které představuje rafinace houby ve vyhřívací výhni, vzniká konsolidovaná železná lupa, relativně homogenní, i když s obsahem struskových vměstků. Ačkoli v laténských pecích běžně vznikalo málo nauhličené železo, za určitých podmínek bylo možné vyrobit, snad již přímo při tavbě v peci, i ocel (za pravěkou ocel se obvykle považuje železo obsahující více než 0,3 % uhlíku). Ocel byla zjištěna asi u čtvrtiny vzorků ze zkoumané série železných výrobků pocházejících převážně z českých a moravských oppid (Pleiner 1982).

Výtěžek jedné tavby v peci se zahloubenou nístějí výše uvedených rozměrů se odhaduje na 2–3 kg železné houby; při rafinaci houby, resp. při vzniku lupy, pak docházelo ke ztrátě kolem 50 % tohoto objemu (Pleiner – Princ 1984, 161–162).

Lupa mohla být používána jako obchodovatelná forma železa (doklady z doby železné: Pleiner 2000, 231–233; pro dobu laténskou se o tom uvažuje i v Čechách: Drda – Rybová 1998, 115). K dalšímu zpracování

lupy by postačovala kovářská výheň. Drobné zlomky hutnické strusky v obj. 304 v obytném areálu v Radovesicích interpretoval R. Pleiner (1993a) jako odpad, vzniklý eventuálně při zpracování (ne zcela homogenizované) lupy; byl by to tedy nepřímý doklad distribuce lupy mimo hutnickou dílnu.

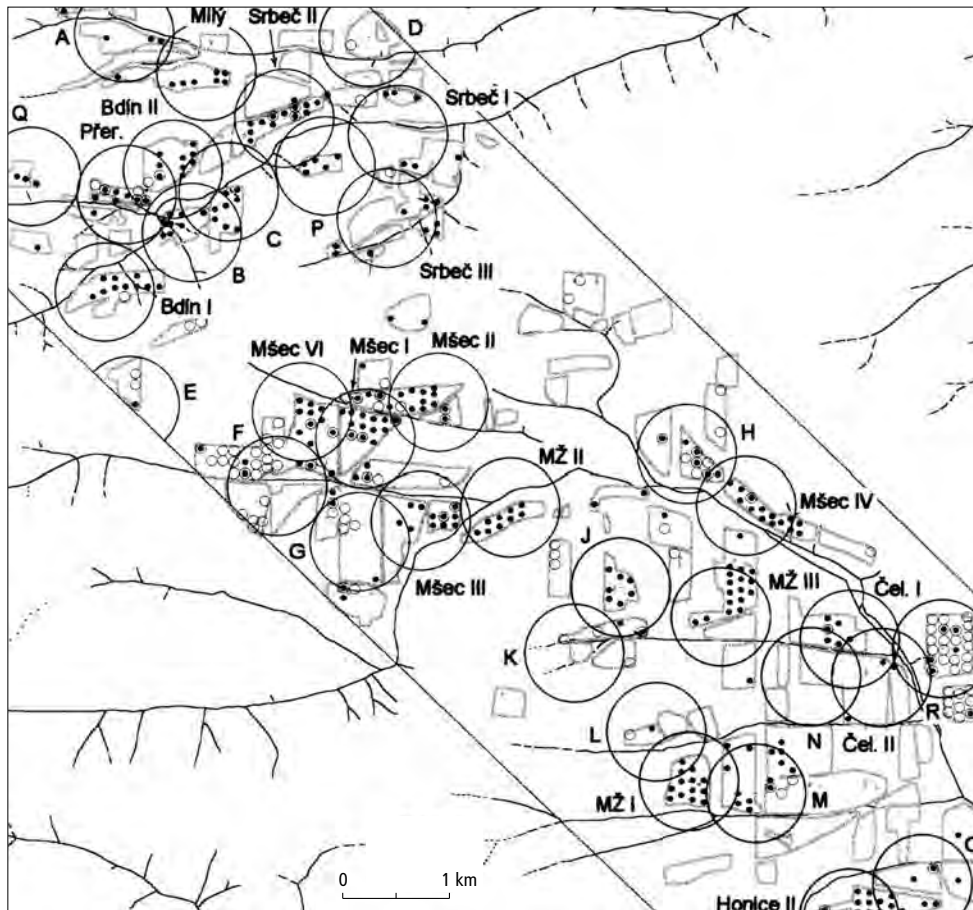
Lupa však mohla být také dále zpracována, snad ještě v hutě, do polotovaru – ingotu pravidelného tvaru. Obchodovatelné standardizované polotovary (tzv. mečové nebo bipyramidální/dvojhroté hřivny) byly v době laténské běžně používány v západní části Evropy, v Čechách však nejsou známy. Není vyloučeno, že funkci polotovaru zde mají malé čtyřhranné železné tyčinky o různé velikosti a váze (Radovesice, Mšecské Žehrovice I; srov. Pleiner 2006, 23–39).

Hutnický odpad. Odpad redukčního procesu v peci představuje hutnická struska. Zatímco nález velmi malého množství hutnické strusky na lokalitě nedokládá existenci místního hutnění železa (může souviset se zpracováním dovezené lupy, viz výše), velké množství této strusky je toho naopak jednoznačným dokladem. Kumulace hutnické strusky mohou proto sloužit jako indikátor hutnických areálů a prostřednictvím povrchových sběrů tak byly také využity (zejména v regionu Loděnice; obr. 35). Struska vznikající při redukcí železa v přímém procesu se vyznačuje značnou hmotností (má vysoký obsah železa) a homogenitou. Typickým produktem pece se zahloubenou nístějí je jednak relativně kompaktní tzv. pecní struska tvořící se spolu s houbou v okolí otvorů, jimiž se vhněl vzduch, jednak nístějová struska – blok strusky šedé či rezaté barvy se svisle dolů směřujícími prameny a kapkami jako důsledek kumulace strusky steklé do nístěje; charakteristické jsou otisky dřeva – klestí, které původně vyplňovalo nístěj. Bloky strusky zůstávaly v nístěji (a mohou být zachovány vcelku), nebo byly vytaženy (a nacházejí se rozpadlé ve formě různě velkých kusů; obr. 34: 5). Menší formálně atypické hrudky strusky je nemožné rozeznat od strusky kovářské a může to být problém i pro přírodovědné analýzy (Pleiner 2000, 254–255).

Je třeba poznamenat, že struskové slitky se archeologicky nacházejí v nístějích hutnických pecí, resp. *in situ*, jen v malém procentu případů (Neustupný – Venclová 2000; Venclová 2001, 136–137). Z toho vyplývá, že naprostá většina hutnické strusky byla z pece vytažena a dostala se do okolí pecí, tj. do mělkých dílenských jam, spíše však byla odsunuta do jejich okolí na někdejší povrch; dnes se nachází v ornici nebo na jejím povrchu. Tento nejčastější hutnický výrobní relikt může tedy dnes být archeologicky evidován především při povrchových sběrech.

Hmotnost struskového bloku z jedné tavby v peci se zahloubenou nístějí činí cca 10–15 kg (Pleiner – Princ 1984). Z hmotnosti hutnické strusky nalezené na jed-

Obr. 35: Povrchové sběry v regionu Loděnice. Sektory s nálezy hutnické strusky (černé tečky) a pelosideritových konkrécií jako pravděpodobného zdroje železa (kroužky). Kruhy o poloměru 500 m vyznačují potenciální sídelní areály s obytnými a výrobními subareály. Podle Venclová 2001.

notlivých lokalitách lze odhadovat množství vyrobeného železa: 100 kg strusky odpovídá cca 18–30 kg vytaveného železa (Pleiner 2000, 259). Např. produkce železa v regionu Loděnice v době laténské byla podle objemu strusky odhadnuta na 1 tunu za období více než 100 let (Venclová 2001, 140–141). Představu o spotřebě železa umožňují údaje o hmotnosti jednotlivých výrobků: nůž 0,05 kg, sekerka 0,02–0,06 kg, meč 0,8 kg (Pleiner 1995, 43), radlice 0,5 kg, kovářské kladivo 0,6 kg, kovářské kleště 0,3 kg atd. (k odhadům množství železa potřebného pro jednu komunitu srov. Dreslerová – Venclová 2007).

Odpadem rafinačního procesu je vyhřívací struska. Její identifikace, resp. odlišení od hutnické strusky, je obtížné. Jednoznačně jako vyhřívací strusku lze určit např. heterogenní struskové slitky, jejichž části pocházejí zjevně z různých taveb (Mšec I, Mšec III, Mšecké Žehrovice I; obr. 34: 7).

Prostorové a chronologické vztahy hutnických areálů

Je jisté, že hutnění železa se neprovozovalo v každé osadě a zřejmě ani v každém regionu. Bylo vázané na vhodné zdroje železné rudy, jejíž transport do větší vzdálenosti by asi nebyl praktický pro vysokou spo-

třebu rudy, a také na specializované výrobce – hutníky. Kromě regionů se soustředěním hutnické výroby (např. v tzv. industriální zóně v regionu Loděnice, popř. v regionu Říčanska) jsou doklady laténských hutí v Čechách natolik sporadické, že nelze jejich výskyt zobecnovat (obr. 34: 1). O specializaci jen některých keltských kmenů na hutnickou výrobu v době laténské v Evropě hovoří ostatně i písemné zprávy (např. Biturigové v Galii: Dobesch 2002, 18–19).

Datování některých dílen do doby laténské se v současnosti zpochybňuje (Salač 1999; 2000a), ale konkrétní doklady k jiné dataci, jako např. absolutní datování pecí či strusek, nejsou k dispozici. Osídlení z doby laténské a římské vyhledávalo často tytéž polohy v blízkosti zdrojů železné rudy, paliva a vody a příslušnost tamějších hutnických výrobních zařízení k jednotlivým kulturním komponentám a chronologickým úsekům je za použití dosavadních datovacích a analytických metod možné zjistit jen výjimečně. Hutnické areály umístěné v rámci nebo poblíž obytných areálů doby římské, kde však byla současně zjištěna i laténská komponenta, mohly existovat na témže místě také v době laténské (např. Praha-Dubeč 1982; Venclová, v tisku). Potvrzuje to i hutnický areál v Hostivicích, kde hutnickou strusku obsahovaly výplně jak laténských, tak plaňanských za-

hloubených objektů a přírodovědné datování zuhelnatělého dřeva z hutnických objektů má rozptýl od mladší doby laténské po dobu římskou (Pleiner 2005). V případě některých neobvyklých výrobních objektů spojených s hutnictvím je na místě váhat, zda byly v provozu v době laténské či římské (srov. Libenice-Skalka, obj. 20: Valentová 2002).

6.3.2 Kovářství

Kovářstvím je třeba rozumět zpracování vytaveného železa. Z technologického hlediska jde tedy o výrobu konečného produktu (železných předmětů) z materiálu, jímž je železo v obchodovatelné formě jako produkt hutnické výroby. Na pomezí mezi hutnictvím a kovářstvím stojí zpracování železné houby – vyhřívání a vykovávání, jímž se z lupy odstraňuje struska a vzniká relativně homogenní surové železo. Předpokládá se, že tuto činnost provozoval personál hutě v návaznosti na redukci železa, a to přímo v hutnickém areálu. Uvažuje-li se o transportu lupy, pak se tím míní již toto homogenizované železo. Kovář zpracovával jednak lupu či nějaký standardizovaný polotovár, případně polotovár sám zhotovoval (hřivny), jednak vyráběl finální artefakty, případně je opravoval. Předpokládá se i další specializace kovářů: kromě kovářů „vesnických“, kteří produkovali omezený sortiment základních výrobků (běžné nástroje, stavební kování atd.) a prováděli jejich opravy, existovali zřejmě i kováři specialisté, věnující se jemnému („uměleckému“) řemeslu, např. výrobě šperků (o jejich činnosti se uvažuje např. ve významnějších sídlištních aglomeracích). Další specializací byla jistě výroba zbrojířská (meče atd.), nožířská, nástrojářská (Pleiner 2006, 14).

Kovářské operace

Metalografické a technické analýzy výrobků i nálezy nástrojů dokládají používání všech základních kovářských operací v době laténské. Byly používány i složité technologie zvyšující obsah uhlíku, a zlepšující tak vlastnosti materiálu, zejména u řezných nástrojů: cementování, nauhličování břitů, svařování čepelí z nauhličených dílů, svařování z vrstev železa a oceli a kalení oceli (Pleiner 1982; 2006, 194–225). Další operace probíhaly jak za tepla (např. utínání, pýchování, vytahování, ostření, štěpení, probíjení, tordování, ohýbání atd.), tak za studena (sekání, tepání, práce s pilníkem, řezání aj.; srov. Pleiner 1962, 30–37; 2006, 53–70).

Samostatnou specializací byla výroba mečů. Vycházela zřejmě z mečového ingotu (hřivny). Čepel byla obvykle svařována z více částí a zpravidla alespoň jedno ostří bylo zakaleno. Podle metalografických analýz měla asi třetina mečů velmi dobrou kvalitu. Časová náročnost výroby meče se odhaduje na jeden den práce. V mečířské dílně pravděpodobně pracovali i specialisté

na výrobu a výzdobu plechových pochev mečů (Pleiner 1993b).

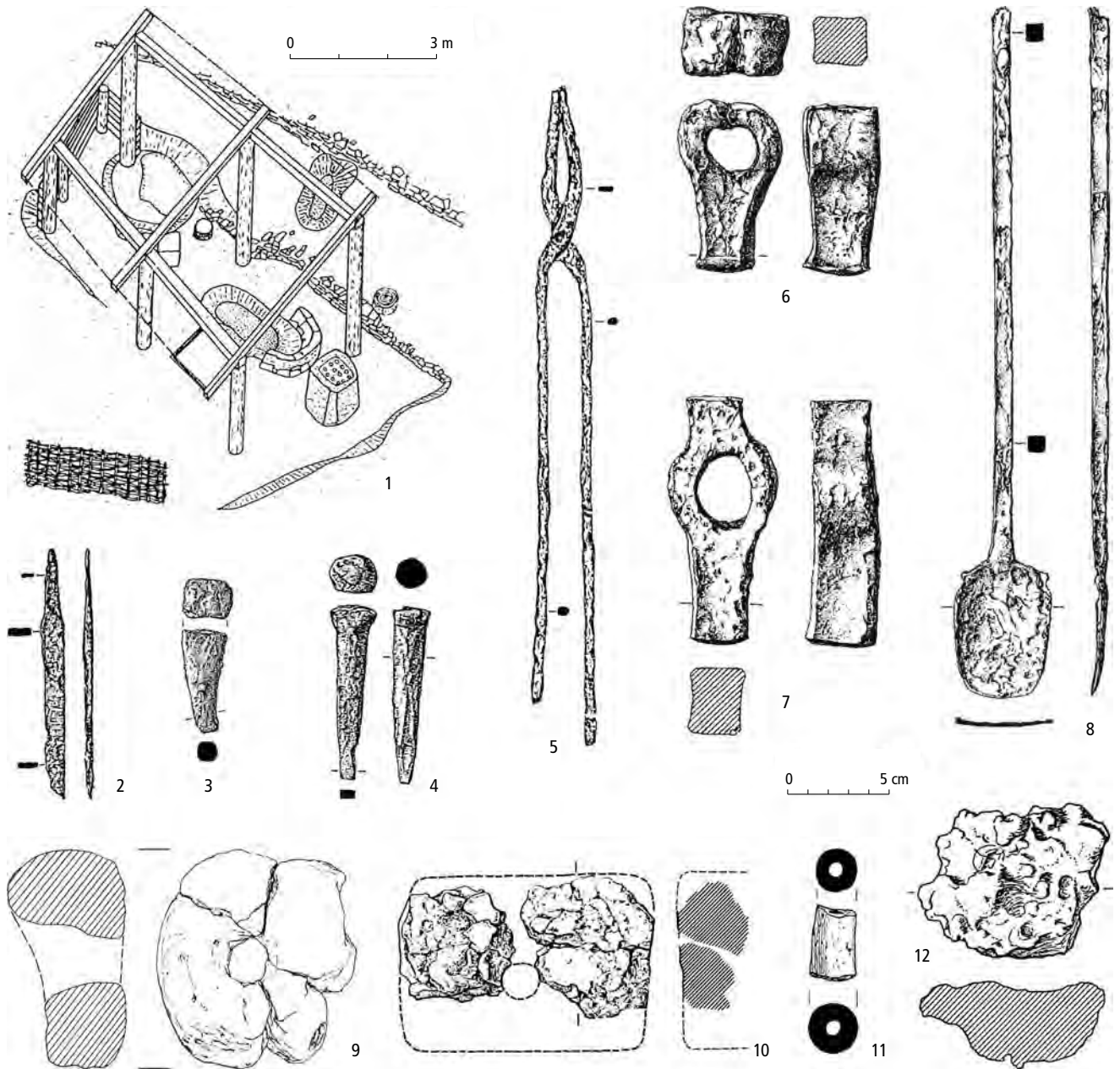
Výrobní zařízení a nástroje

Základní stabilní (nemovitě) výrobní zařízení kovářny představuje kovářská výheň, tvořená slabě zahloubenou jámou, jejíž identifikace v archeologických nálezech nebývá jednoznačná. Vhánění vzduchu obstarávaly měchy s hliněnými dyznami – výfučnami (obr. 36: 11), příp. vsazované do dyznových cihel (obr. 36: 9, 10; srov. Strakonice: Michálek 1990b, obr. 27) nebo hliněného (kamenného?) obložení výhně (hliněné desky: Hrazany). Palivem ve výhni bylo dřevěné uhlí.

Základní movitý nástroj představuje železná kovadlina. Funkci kovadliny mohly mít zřejmě také kamenné bloky, které se nepřenašely, a tvořily tak vlastně stabilní zařízení kovářny. Nevelké železné kovadliny s trnem pro zasazení do země či podložky (obr. 36: 3) sloužily spíše pro jemnou (šperkařskou) práci (Bezdědovice; Závist: Motyková – Drda – Rybová 1978b, fig. 28: 5, 30: 3; Hrazany: Jansová 1992, Taf. 220: 15). K výhni patřila obdélníkovitá či lichoběžníkovitá lopatka s dlouhou rukojetí (obr. 36: 8; srov. Stradonice – s tordovaným držadlem: Pleiner 1962, obr. 12: 10; Hrazany: Jansová 1986/1988/1992, Taf. 74: 27, 197: 13, 231: 20; aj.). Ke kovářským nástrojům náleží dlouhé kleště (obr. 36: 5), kladivo s plochým nebo oblým týlem a otvorem pro násadu ve střední či týlové rozšířené části (obr. 36: 6, 7), sekáče, různě široká dláta (obr. 36: 4), průbojníky kruhového nebo pravoúhlého průřezu a pilníky (obr. 36: 2), nýtovačky aj. (Pleiner 1962, 70–71; 2006, 71–108).

Kovářny

Ačkoliv přítomnost kovářského odpadu dokládá provozování kovářství ve velkém počtu laténských osad, ne-li ve všech, dokladů konkrétních kovářských dílen je v Čechách k dispozici velmi málo. Kovárny s výhni pocházejí z oppida Závist (dvorec na akropoli: slabě zahloubený objekt XVI šestikůlové konstrukce s vanovitou výhni s ochrannou zídtkou a s kamennou kovadlinou uvnitř a s druhou výhni vně kovářny: Drda – Rybová 2001, 300–302, 326; obr. 36: 1). Další kovářny se na Závisti a Hrazanech nacházejí v zahloubených či terasovitých objektech v sousedství bran (Drda – Rybová 1995b). Kovárna ve Mšeci III, v prostoru hutnické dílny (Pleiner – Princ 1984, 148–151), měla být umístěna ve slabě zahloubené stavbě o rozměrech 440 × 350 cm; vlastní výheň nebyla zjištěna, ale jako kovadlina byl interpretován zde nalezený kamenný blok, v jehož sousedství se vyskytovaly okuje a kovářská struska. Jedna z polozemnic netypického tvaru v Lužici 1, okr. Chomutov, byla interpretována jako kovárna podle nálezu kamenné kovadliny, polotovaru bronzového náramku a přítomnosti strusky (Salač – Smrč 1989).

Obr. 36: Kovářská výroba. 1 rekonstrukce kovárny; 2 pilník; 3 šperkařská kovadlina; 4 dláto; 5 kovářské kleště; 6, 7 kladiva; 8 výhňová lopatka; 9, 10 dýnové cihly; 11 dýzna; 12 kovářská struska. 2–8 železo; 9–11 hlína. 1, 9 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 2, 4, 12 Mšecké Žehrovice I (okr. Rakovník); 3, 6–8 Bezdědovice (okr. Strakonice); 5 Radovesice (okr. Teplice); 10 Praha-Hostavice; 11 Hrazany (okr. Příbram). Podle Čížmář 1989; Drda – Rybová 2001; Jansová 1988; Michálek 1999; Venclová 1998a; v tisku; Waldhauser 1993a.

Zjištěné či předpokládané kovárny se nacházely v rámci obytného areálu. Z běžného výskytu kovářské strusky v nehrazených osadách lze usuzovat na časté (obvyklé?) provozování kovářství ve vesnicích, přičemž nemuselo jít o náročnou kovářskou výrobu, ale častěji asi jen o recyklaci a opravy běžného nářadí. Rozptýlené výrobě praktikované na velkém počtu lokalit nasvědčuje také značně rozkolísaná kvalita kovářských výrobků. Byla-li hrubá (vesnická) kovářská výroba provozována běžně, a šlo tedy o výrobu s nízkým stupněm specializace, neplatí to o zhotovování

ozdob a jiných drobných a složitých předmětů a jistě ani o výrobě zbraní. Tyto vysoce specializované činnosti byly doloženy na oppidech a pravděpodobně se prováděly také ve významnějších rovinných osadách či sídlištních aglomeracích (Bezdědovice, Strakonice).

Podle dokladů zpracování bronzy v některých kovářských dílnách lze předpokládat, že někteří kováři byli zároveň kovolitci (viz níže). Jemné kovářské práce mohly být prováděny nejen na železe, ale souběžně i na zlatě a stříbře (Závist, Stradonice: Drda – Rybová 1997a, 97).

Kovářské produkty a odpad

Produktem kovářské výroby jsou železné artefakty, při jejichž výrobě vzniká příslušný kovářský odpad.

Železné artefakty. Velké kolekce kovářských produktů – železných artefaktů různých druhů pocházejí z oppid. Ze středočeských oppid se uvádí 135 typů výkovek, které lze rozdělit na nástroje a nářadí, stavební součásti včetně zařízení domů, součásti oděvu a ozdoby, výzbroj, součásti, vozu a koňského postroje (*Drda – Rybová 1997a*, 95–96, tab. 1). Dalším zdrojem poznání železných předmětů jsou depoty (Kolín; Bezdědovice: příl. 5: 2).

Lze předpokládat výrobu nářadí a nástrojů, stavebního kování a běžných součástí kroje ve více dílnách, doklady pro to jsou však velmi sporadické. Konkrétní sortiment kováren, a to ani na oppidech, však neznáme, protože polotovary a zmetky nebyly identifikovány (mohly být snadno recyklovány).

Výrobní odpad. Dokladem místní kovářské výroby je odpad – kovářská struska. Typický je struskový okrouhlý plankonvexní slitek (obr. 36: 12), vytvářející se v kovářské výhni pod místem přívodu vzduchu, kromě toho však vznikají také jednotlivé amorfní kusy strusky. Kovářská struska se vyskytuje v téměř každé laténské osadě. Dalším dokladem kovářské výroby na místě jsou také nálezy železných okují (*Pleiner 2006*, 113–121).

6.3.3 Bronzová metalurgie

Suroviny

Exploatovány byly pravděpodobně měděné rudy z Krušných hor, především v okolí Měděnce na Chomutovsku, jejichž využívání v době laténské indikuje nález hlušiny v Radovesicích (*Waldhauser 1986*), případně další ložiska mědi a cínu, např. v západních Čechách (*Bašta – Baštová 1988*, 397). V úvahu přicházejí také ložiska mědi ve středních Čechách (*Drda – Rybová 1997a*, 66–67), na Hořovicku (Jedová hora, Svátá) nebo na Unhošťsku (Svárov) s výskytem chalkopyritu a tetradritu (*Slavík 1929*, 287, 313), dále výchozy bornitu a chalkopyritu ve Stříbrné Skalici a Voděradech (*Slavík 1929*, 308; *Tuček 1968*, 277; srov. *Kuna – Waldhauser – Zavržel 1989*, 34). Další ložiska se nacházejí v Železných horách a Podkrkonoší, příp. v západních Čechách (mapa: *Waldhauser 1986*, Abb. 1). Nelze ovšem vyloučit ani dovoz alpské mědi.

V Krušných horách v okolí Krupky a také ve Slavkovském lese v západních Čechách se nacházejí celoevropsky významná ložiska cínu. Značný význam mohlo mít ložisko kasiteritu u Tehova na Říčansku, pokud ještě nebylo v době laténské vyčerpáno (*Bernard 2001*, 121). Využívání těchto zdrojů v době laténské lze sice předpokládat, prokázané však není.

Zdroje olova, jehož zvýšený obsah se v bronzu projevuje od stupně LT B (viz níže), ve formě galenitové rudy

(*Krutzký 1993*, 193) se nacházejí rovněž v Krušných horách, další ložiska na Kutnohorsku a Příbramsku.

O získávání dřevěného uhlí platí totéž, co pro výrobu železa.

Výroba bronzoviny

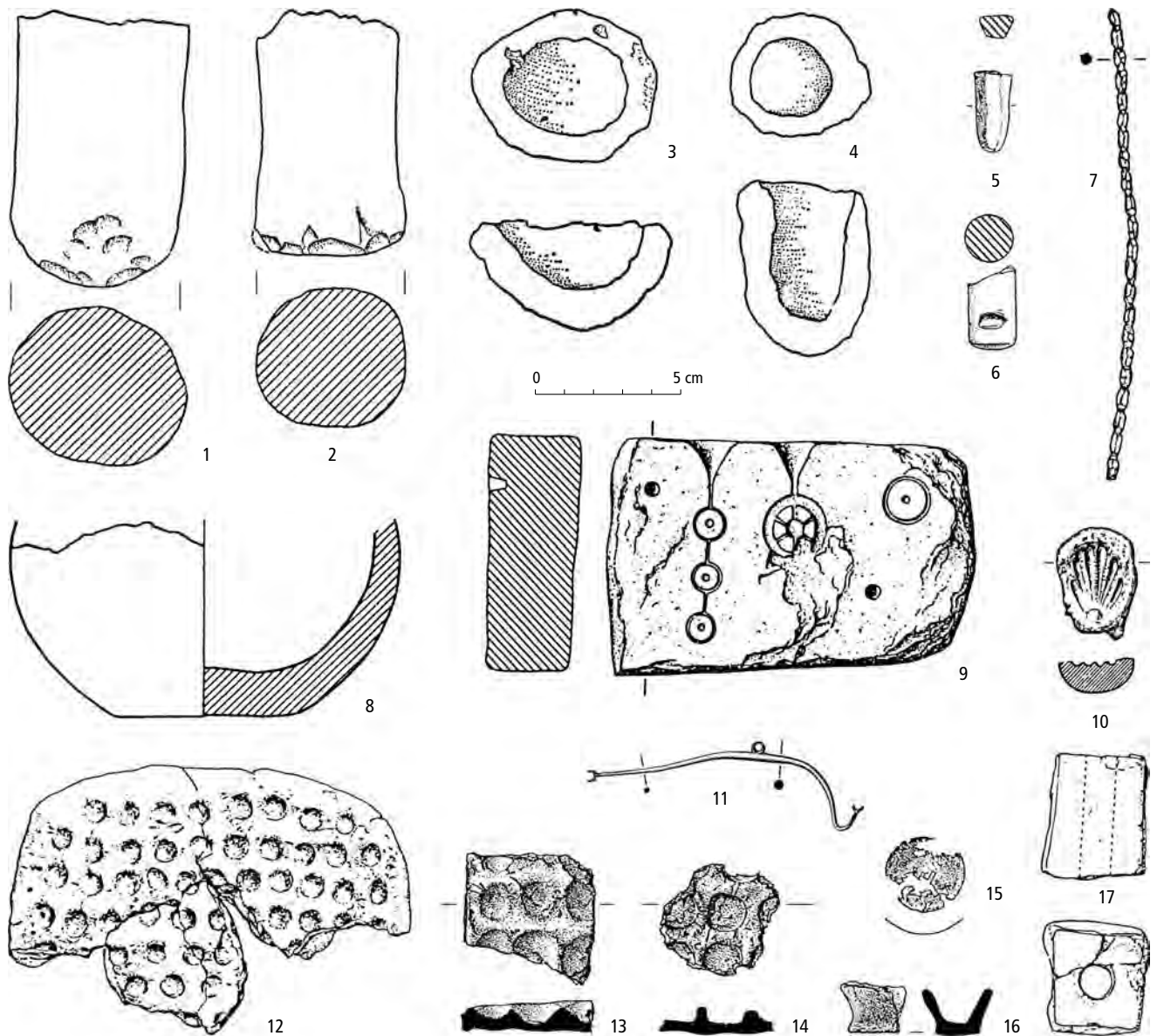
Podle složení bronzu, zejména obsahu cínu (poměr cínu ku mědi činil nejčastěji 1:9) a také olova, se lišila i teplota potřebná k tavbě. Vyšší obsah olova charakterizuje technologickou inovací zvyšující tvárnost bronzové slitiny v mladší části stupně LT B2, což se připisuje převzetí nových postupů z jižní Evropy (*Sankot 1993a*; *Frána – Jiráň – Moucha – Sankot 1997*). Informace o konkrétních dílnách vyrábějících bronz ze surovin však nejsou k dispozici. Pro území Čech v době laténské se předpokládá, že se tu bronz vyráběl z domácí mědi a cínu. Pokud šlo o takovou technologii, při níž nevznikala struska, pak jednoduchá výrobní zařízení (pícky, příp. výhň) sama o sobě nemusela zanechat trvalé a jednoznačně identifikovatelné stopy. Pokud naopak struska vznikala, pak může být zaměněna za železnou kovářskou strusku nejen vizuálně, ale i analyticky, neboť rovněž obsahuje železo (*Ottaway 1994*, 102; *Pleiner 2000*, 254).

V této souvislosti je třeba zmínit metalurgickou dílnu v zahlobené chatě LT C (nebo v jejím okolí) z Radovesic (obj. 122/78) s nálezem tavicího zařízení (vany) a tyglíků s kapkami mědi, hliněného ústí měchu, kamenných drtičů (na rudu?, obr. 37: 1, 2), již zmíněné hlušiny polymetalických rud mědi a několika kilogramů údajně železné – ve skutečnosti neurčené – strusky (*Waldhauser 1986*, 200–202). Nález lze interpretovat buď jako doklad spojení produkce mědi (bronzu?) se zpracováním železa v jedné dílně, či jako doklad využívání polymetalických rud pro výrobu mědi, při níž vznikala struska s obsahem železa.

Zpracování bronzu

Předpokládá se, že zhotovování artefaktů z bronzu se odehrávalo buď v samostatných kovoliteckých (bronzářských) dílnách, nebo v kovárnách, které mohly být společnými místy výroby železných i bronzových artefaktů. Nemovitě výrobní zařízení tvořila výhň, kterou lze zřejmě jen obtížně odlišit od výhně kovářské.

Základní výrobní nástroj představují hliněné tyglíky několika typů – nevelké mělké miskovité nebo hluboké soudkovité až kónické (obr. 37: 3, 4, 8), ojediněle i masivní vanovité (Dřemčice na Litoměřicku: *Waldhauser 1986*, Abb. 5; *1986c*). Ne vždy lze doložit, že tyglík sloužil k výrobě bronzů, neboť v úvahu přicházejí i jiné kovy, email, či dokonce sklo. Nepostradatelným nástrojem byly dyzny a dyznové cihly (obr. 37: 17), sloužící ke vhnání vzduchu. Artefakty se zhotovovaly jednak litím do ztracené formy, jednak odléváním do forem či kadlubů, hliněných (např. forma na záponku z Hrazan: obr. 37: 10) či kamenných (břidlicová forma na

Obr. 37: Zpracování bronzu a zlata. 1, 2 drtiče na rudu (?); 3, 4, 8 tyglíky; 5–7 ingoty a polotovary; 9, 10 lící formy; 11, 15 mincovní vážky; 12–14 mincovní tavicí destičky; 16 drobný tyglík; 17 dyznová cihla. 1, 2, 9 kámen; 3, 4, 8, 10, 12–14, 16, 17 hlína; 5–7, 11, 15 bronz. 1–4 Radovesice (okr. Teplice); 5, 6, 9, 11, 12, 17 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 7 Lužice (okr. Chomutov); 8 Praha-Běchovice; 10 Hrazany (okr. Příbram); 13–16 Stradonice (okr. Beroun). Podle Čížmář 1989; Drda – Rybová 1993; 1998; Jansová 1988; Motyková – Drda – Rybová 1978; Rybová – Drda 1994; Salač – Smrž 1989; Venclová v tisku; Waldhauser 1993a.

drobné kroužky a závěsky ze Závisti: obr. 37: 9; formy na kroužky a jiné drobné předměty ze Stradonic). Používány byly kovářské techniky, včetně techniky kovaného drátu, praktikována byla i výroba plechu a kovotepectví. Z výzdobných technik se uplatňovaly zejména rytí, vytlačování, granulace a filigrán.

Dílny

Přímé i nepřímé doklady výroby bronzových předmětů byly zjištěny ve výrobních areálech, umístěných v prostoru obytných areálů. Dílny pracovaly v nehrazených rovinných obytných areálech (Lužice, bronzový polo-

tovar – tyčinka se stopami kování: obr. 37: 7; Radovesice, obj. 122/78: viz výše; Holubice: Motyková 1981) a zejména v hrazených výšinných areálech – na oppidech (Drda – Rybová 1995b; Drda – Rybová 1997a). Množství bronzového odpadu pochází z oppida Stradonice (příl. 5: 1). Jako kovolitecká dílna byl interpretován slabě zahloubený objekt XVII ve dvorci na akropoli oppida Závist, který poskytl tavicí kelímky a z příkopu v sousedství zlomky válcovitého a plochého ingotu z přetavované bronzoviny (Motyková – Drda – Rybová 1978, fig. 5: 10, 7: 8; Drda – Rybová 2001, 302, 335). Také v kovárně XVI tamtéž se našly kusy bronzoviny a ke-

límků a také torzo hliněné pece s roštem s průduchy, jejíž funkce je ovšem nejasná (*Drda – Rybová 2001*, 300, 326). Další dílna se hledá v obdélníkovité stavbě při bráně A oppida na Hrazanech, s nálezy kelímků, dmýchadel, slitků bronzoviny a kovářské strusky (*Drda – Rybová 1995b*, 606). Společnou kovoliteckou a kovářskou výrobu indikují i jinde nálezy odpadu či zmetků z výroby železných i bronzových předmětů, popř. předmětů z drahých kovů na jednom výrobním místě (např. oppidum Stradonice, dvorec 5: *Drda – Rybová 1997a*, 97). Jako kovářská a bronzářská dílna se interpretuje také polozemnice z rovinného obytného areálu v Praze-Běchovicích (*Venclová, v tisku*).

Stylistický rozbor předmětů (šperků) a jejich omezené prostorové rozšíření dokládají existenci různých dílen s místním či regionálním významem, s předpokládanými distribučními okruhy v rozmezí 10–40 km (viz kap. 7.1.1). Obsah depotu bronzových ozdob z Duchcova – Obřího pramene může být podle morfologických znaků zřejmě považován z velké části za produkt jedné dílny; pokud by to platilo, pak by kapacita takové dílny mohla dosahovat stovek až tisíců artefaktů.

Analýzy chemického složení bronzů (*Frána – Jiráň – Moucha – Sankot 1997*) prokázaly totožné chemické složení předmětů jako výraz původu nejen z jedné dílny, ale přímo z jedné tavby. Platí to jak pro dvojice šperků totožných tvarů, určených k symetrickému nošení, jak to prokazují hrobové výbavy, tak pro současně používané předměty formálně odlišné. Tím se potvrzuje předpoklad výroby více tvarů šperků jedním řemeslníkem či jednou dílnou.

Podle nálezů forem, polotovarů a zmetků (obr. 37: 5–7, 9, 10) se v Čechách vyráběly předměty lité (záponky, kroužky, závěsky) i artefakty z drátu a plechu (*Závist, Hrazany: Drda – Rybová 1997a*, 97, tab. 2; *Stradonice: Pič 1903*, tab. 58).

6.3.4 Získávání a zpracování švartny

Výrobky z černých materiálů, nejčastěji kruhy, korálky atp., se objevují již od doby halštatské, ale teprve v období LT B2–C1 byly vyráběny ze švartny, což je označení pro sapropelit kounovské kamenouhelné pánve.

Surovina

Černý sedimentární bituminózní materiál sapropelitického původu, uložený ve stropě kounovské kamenouhelné sloje na Rakovnicku a Slánsku a vycházející tam v řadě míst na povrch (obr. 38; příl. 6: 1), představuje jednu z mála surovin, jejichž konkrétní zdroj, těžba a zpracování v době laténské, ve stupni LT B2–C1, jsou bezpečně doloženy. Použití kounovské švartny dokládají jak petrografické a palynologické analýzy suroviny, polotovarů, výrobního odpadu i konečných produktů (kruhů, kroužků, přeslenů), tak umístění

zpracovatelských dílen buď v bezprostřední blízkosti výchozů, nebo do malé vzdálenosti od nich (max. 11 km). Kromě kounovské švartny mohl být těžen také nýřanský sapropelit, s jistotou to však není prokázáno. Použití bituminózních hornin podkrkonošské pánve, o nichž se uvažovalo na základě východočeských nálezů černého výrobního odpadu (*Vokolek 1993*), nebylo prokázáno ani místními doklady jeho zpracování, ani analýzami složení černých výrobků (*Venclová 1998a; 2001* s lit.; *Válterová 2001; Žáková 2001*). Těžba švartny byla asi nejčastěji povrchová, nevylučuje se však ani hornické dobývání pomocí šachet (*Žebera 1980*), ačkoli doklady pro to nejsou pro dobu laténskou známy.

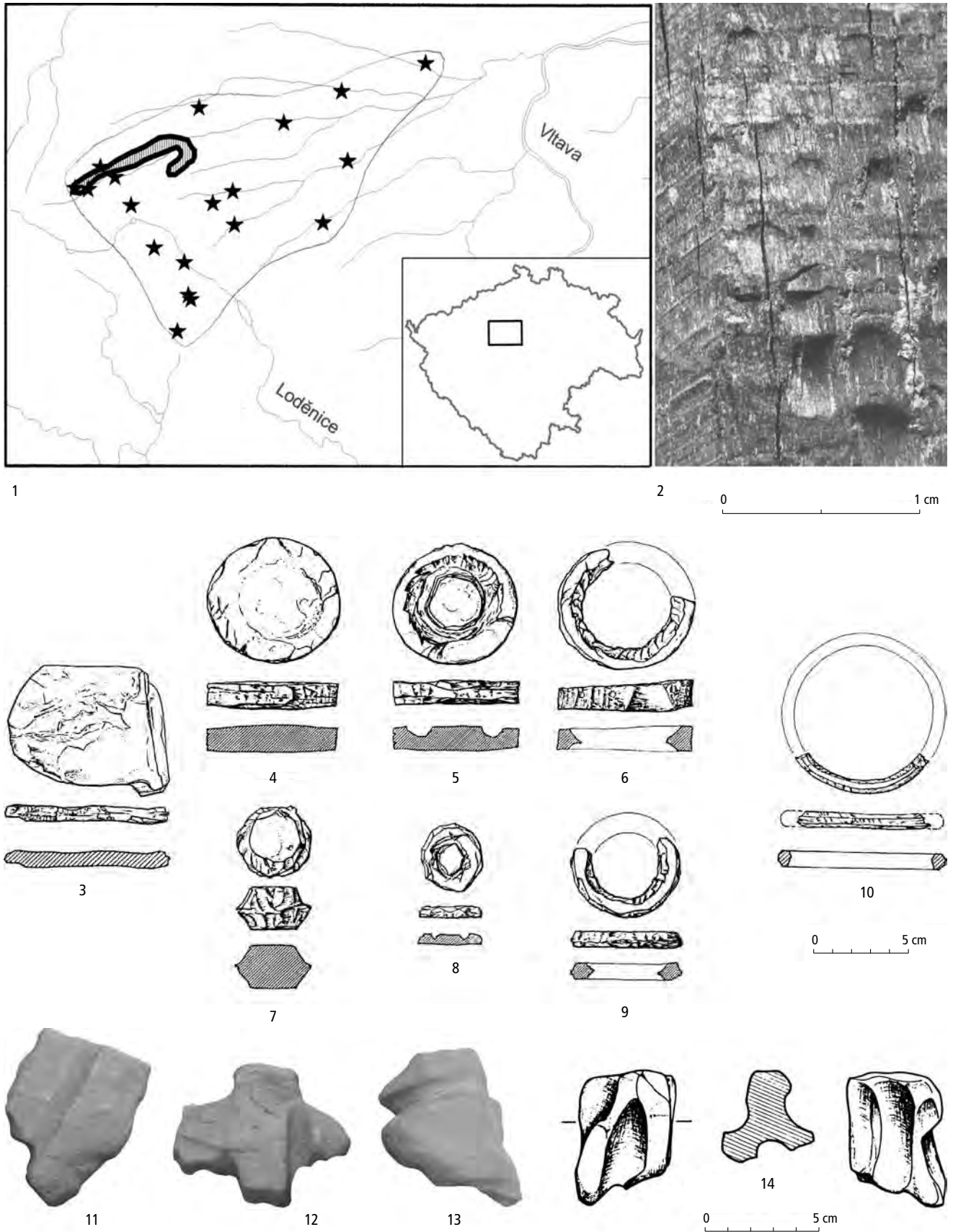
Švartna je vrstevnatý až lupenitý materiál, pevný a lehký, opracovatelný jednoduchými nástroji a technikami, které lze rekonstruovat podle výrobních stop na artefaktech (všechny následující údaje podle *Venclová 1998b; 2001* s lit.).

Výrobní postup a techniky

Základní fáze výroby kruhu (náramku) či podobného předmětu byly následující: úprava, resp. výběr vhodného bloku suroviny (obr. 38: 3); vysekání primárního kotouče (obr. 38: 4); zhotovení mezikruží – polotovarů náramku – vysekáním sekundárního kotouče, resp. středového výřezu, z primárního kotouče (obr. 38: 5–7); příp. vysekání malých kroužků ze středového výřezu (obr. 38: 8,9); úpravy mezikruží, resp. polotovarů náramku, do finální podoby (obr. 38: 10). K výrobním technikám patřilo štípání, řezání a sekání pomocí sekáčku, nože a dlátka (obr. 38: 2) a v poslední fázi broušení pomocí kamenného brousku. Železné nástroje použité při výrobě švartnových artefaktů nejsou specifické a nebyly zatím jednoznačně identifikovány. Brousky zhotovené z místních pískovců jsou naopak známy: jde o tvary se žlábký na jedné nebo více stranách (Mšec I: *Venclová 2001*, obr. 29: 1; Srbeč I: *Venclová 1999*; obr. 38: 11–14). Stopy na některých artefaktech indikují použití nějakého jednoduchého rotačního zařízení slučujícího princip soustruhu a hrnčířského kruhu ve finálních fázích výroby (experimentální dřevěné zařízení zhotovil a experimenty s výrobou švartnových kruhů provedl F. Sedláček: srov. *Venclová 2001*; příl. 6: 2, 3). Trvání výroby jednoho kruhu lze podle provedeního experimentu odhadnout na cca 3,5 hod. (*Waldhauser 2001a*, 78) až 8 hod. (*Venclová 2001*, 95).

Výrobní odpad

Výrobní postup i lámavost a laminace švartny vedly ke vzniku značného množství výrobního odpadu. Ten představují zejména zlomky suroviny se stopami opracování, středové výřezy ve tvaru kotoučků, které se v archeologických nálezech dobře zachovávají, a zlomky dalších produktů jednotlivých fází výroby. Počet kusů

Obr. 38: Zpracování švartny. 1 zóna těžby (šedě: oblast výchozů švartny) a zpracování švartny (hvězdičky: dílny známé před provedením analytických povrchových sběrů); 2 pracovní stopy na švartném polotovaru; 3–10 fáze postupu výroby švartnových kruhů a kroužků; 11–14 pískovcové brousky. 2, 14 Srbeč (okr. Rakovník); 11–13 Mšec I (okr. Rakovník). Podle Venclová 1999; 2001. 2, 11–13 foto H. Toušková.

švartny na výrobních lokalitách dosahuje až desítek tisíc kusů; z toho procento odhozené či nevyužitá suroviny činí kolem 90 %, zbytek představuje odpad z výroby artefaktů.

Dílny

Zpracování švartny, které nevyžadovalo žádné speciální stabilní zařízení, mohlo být provozováno v chatách či pod nějakými přístřešky, ale i pod širým nebem. Identifikace dílenských objektů je proto obtížná. Podle přítomnosti drobných štěpin švartny na dně nebo v podlaze sloužily někdy jako dílenské objekty polozemnice (Srbeč I, obj. 2 a 3; *Venclová 1999*). Podle nálezů odpadu byla výroba většinou provozována přímo v obytných areálech, příp. na jejich okraji, vyloučené však nejsou ani výrobní areály dislokované mimo obytný areál. Ověřené výrobní areály se nacházely ve vzdálenosti do 11 km od identifikovaných zdrojů suroviny (obr. 38: 1; srov. obr. 5). Výroba probíhala souběžně na více lokalitách, pravděpodobně po více sezón po dobu asi 110–130 let.

Finální výrobky

Ze švartny se zhotovovaly téměř výhradně kruhové osobní ozdoby: náramky a nápažníky, drobné kroužky – prsteny či závěsky – a jen výjimečně i jiné drobné užitkové předměty a inleje (obr. 67). (Typy švartnových artefaktů uvádí kap. 8.2.4.) Odhad objemu produkce švartnových artefaktů, vycházející z množství známého výrobního odpadu, činí řádově desítky tisíc finálních výrobků. Jejich distribuce byla nadregionální; petrografickými a palynologickými analýzami je doložen export do vzdálenosti 400 km (obr. 67: 12). Obliba černého šperku zřejmě nesouvisela jen s jeho estetickým vzhledem, ale se symbolickým významem černé barvy.

6.3.5 Kamenická výroba

Úrovně specializované výroby v době laténské dosáhla výroba dvojdiálních rotačních žernovů, a to nejspíše jen v případě několika dílen zpracovávajících určité typy surovin. Není vyloučeno, že také některé zrnotěrky a tzv. žernovy řeckého typu (obr. 39: 6) byly předmětem specializované výroby. Tato výroba zahrnovala jednak těžbu suroviny (spojenou s výrobou hrubých polotovarů), jednak její zpracování.

Suroviny

Známé jsou areály těžby (obr. 39: 1) křemenného porfyru typu Žernoseky (Opárenské údolí), znělce (fonolitu) typu Kunětická hora (na svazích hory), křemence typu Běšice (v prostoru dnešní Nechranické přehrady), křemičitého pískovce typu Černovice (na katastru Černovic u Chomutova) a podle petrografických analýz

existovala zřejmě i řada dalších. Zejména křemenný porfyr byl zřejmě vyhledávaným materiálem, neboť i zrnotěrky z něj zhotovené byly již před obdobím výroby dvojdiálních žernovů vyvázeny z oblasti Žernosek přinejmenším do celých severozápadních Čech.

Těžba a výroba polotovarů

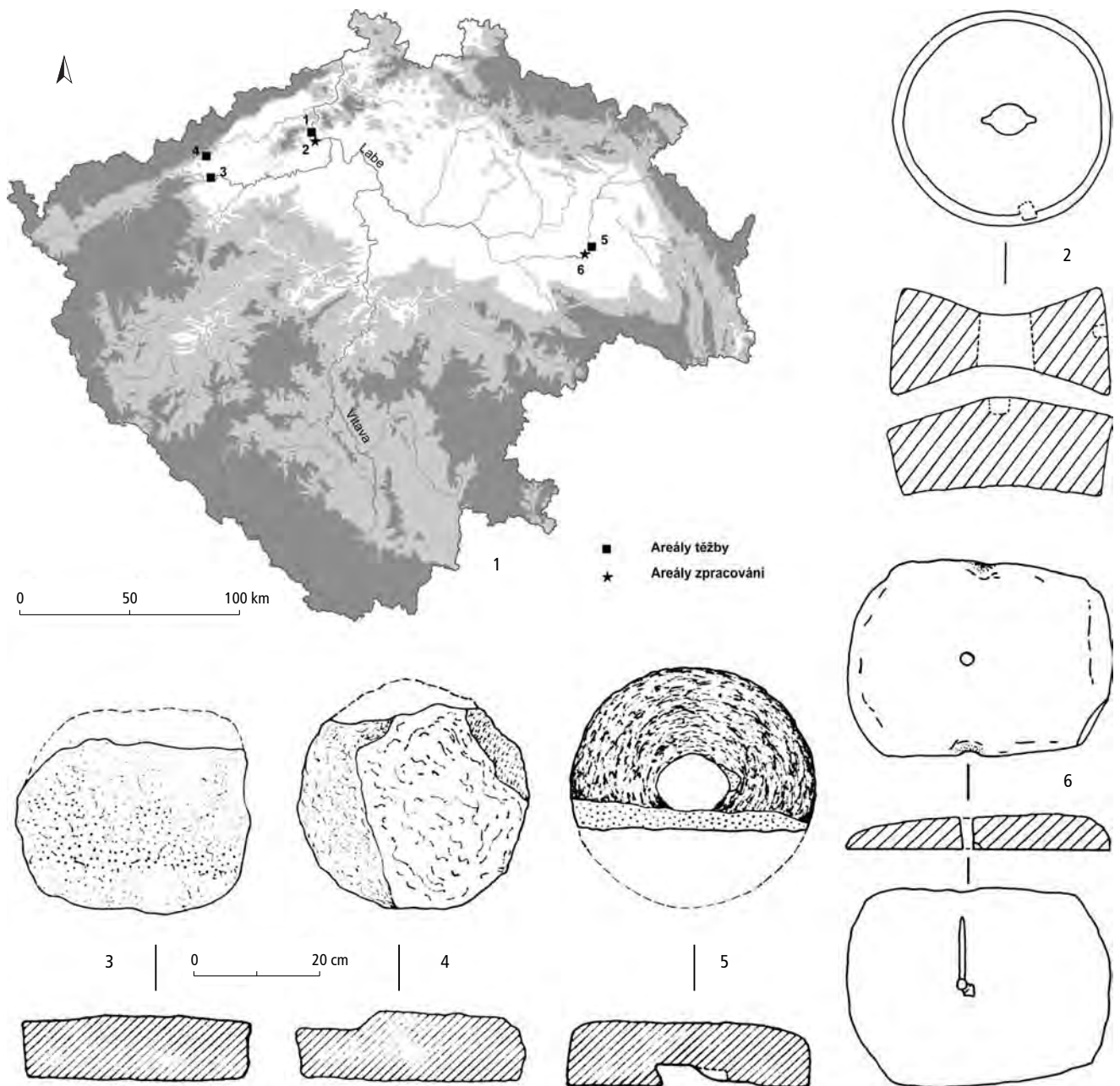
Zhotovení polotovarů žernovů bylo spojeno s lomovou těžbou kamene. Okrouhlé, hrubě opracované polotovary ležáků i běhounů bez otvorů byly vysekávány přímo v místě těžby, resp. v lomu, v optimálním případě ze sloupcovitě odlučné horniny. Doklady pocházejí z Opárenského údolí na k. ú. Malé Žernoseky, kde se nacházejí těžební jámy v prostoru mnoha hektarů (i když jejich datování je nesnadné, neboť místní materiál byl zpracováván také v hradištním období). Pracovní stopy svědčí o použití železných klínů a sekáčů a samozřejmě palic či kladiv, jejichž datovatelné nálezy však nejsou k dispozici (*Waldhauser 1981, 196*). Přímo na místě těžby byl získaný materiál nahrubo opracován do diskovitěho tvaru, což představovalo jeho prvotní zkoušku. Zvažované sekání kotoučů ze sloupců, které se předpokládalo (*Fröhlich – Waldhauser 1989*), není bezpečně doloženo a je zpochybňováno (sdělení V. Salače). Pokud kámen opracování vydržel, byl přepraven do vzdálenosti 5 až 8 km do zpracovatelské dílny, což jistě představovalo další zkoušku kompaktnosti materiálu.

Zpracování polotovarů

Zpracovatelská činnost probíhala patrně v dílnách pod širým nebem, eventuálně pod jednoduchými přístřešky, a to v prostoru obytného areálu. Dílny zhotovující žernovy byly dosud zjištěny ve dvou případech. Kamenickou dílnu v Lovosicích (obr. 39: 1, lokalita č. 2), kde byly zpracovávány polotovary získané v těžebním areálu Malé Žernoseky – Oparno, potvrzuje velké množství zmetků (obr. 39: 3–5) i výrobního odpadu – drobných úštěpků vznikajících při opracování hrubých polotovarů. Do polotovarů byly vyvrtány otvory pro osu a rukojeť a pravděpodobně teprve potom byly ležáky a běhouny definitivně opracovány, resp. dokončeny (*Fröhlich – Waldhauser 1989, 17, obr. 2*). Dílna zpracovávající znělce z Kunětické hory byla zkoumána na laténském sídlišti v Rábech na úpatí téže hory (obr. 39: 1, lokalita č. 6; *Vokolek 1997 s lit.; Holodňák – Mag 1999 s lit.*; Šulcová, zpráva v archivu NPÚ-ÚOP Pardubice).

Finální výrobky

Výsledný produkt představoval dvojdiální rotační žernov (obr. 39: 2), víceméně uniformní, v několika variantách provedení (srov. kap. 8.2.5). Odhad kvantity vyrobených žernovů se opírá o známý počet nálezů, který dosahuje stovek kusů a činí nejméně desítky kusů pro jednotlivé dílny; např. z křemenného porfyru typu Žer-

Obr. 39: Výroba mlecích zařízení. 1 areály těžby hornin a areály jejich zpracování (dílny na výrobu rotačních žernovů): 1 Malé Žernoseky (okr. Litoměřice); 2 Lovosice (okr. Litoměřice); 3 Běšice (okr. Chomutov); 4 Černovice (okr. Chomutov); 5 Ráby (okr. Pardubice) – Kunětická Hora; 6 Ráby (okr. Pardubice). 2 rotační žernov – rekonstrukce; 3–5 zmetky žernovů; 6 mlýnek tzv. řeckého typu. 2 Radovesice (okr. Teplice); 3–5 Lovosice (okr. Litoměřice); 6 Soběsuky (okr. Chomutov). Podle Fröhlich – Waldhauser 1989; Holodňák – Mag 1999; Waldhauser 1981.

noseky i ze znělce typu Kunětická hora je známo asi po stovce rotačních žernovů (Fröhlich – Waldhauser 1989, 40, tab. 5; Holodňák – Mag 1999, 425; Čižmář – Leichmann 2002). Distribuce žernovů byla doložena do vzdálenosti desítek až stovek km (křemenný porfyr typu Žernoseky – 240 km: Čižmář – Leichmann 2002, 266; znělec typu Kunětická hora – 174 km: Holodňák – Mag 1999, 435). Zavedení rotačního žernovu, jehož idea pochází ze Středomoří, představovalo významnou inovaci, která podstatně zvýšila produktivitu mletí.

6.3.6 Zpracování skla

Skleněné předměty jsou v době halštatské a latéské více či méně běžným nálezem, doklady místní sklářské výroby jsou však omezeny jen na mladší latéské období a na specifický druh sklářského produktu. Sklářství zahrnuje dva typy výroby: vlastní výrobu surového skla a zpracování skla; tyto dvě činnosti mohly být časově a prostorově odděleny. Výroba surového skla není v Čechách doložena. Kusy surového skla shodného chemického složení i optických vlastností jako určitě

skleněné ozdoby období LT C2–D pocházejí z oppida Stradonice (Venclová 1990; příl. 7: 1), ale samy o sobě lokální výrobu nedokládají; surové sklo ve formě ingotů mohlo být totiž předmětem směny, jaká ostatně existovala již od doby bronzové. Složení tohoto skla se totiž nijak podstatně neliší od běžné tzv. „antické“ receptury sodnovápenatého skla daného období. Kromě hlavní formativní, sklotvorné komponenty křemíku (Si) obsahuje v průměru zpravidla 7–15 % Na (sodík), pod 1 % K (draslík), 5–5,5 % Ca (vápník), 1,4 % Al (hliník) a 0,25–0,3 % Mg (hořčík) – uváděn je váhový podíl prvku, nikoli oxidů (srov. Frána 2005). Výrobní zařízení ani nástroje nebo výrobní zmetky jednoznačně související s výrobou skla nebyly dosud v Čechách (ani jinde v laténské Evropě) nalezeny. Občas nalézaná „sklovitá“ struska nebo tyglíky se „sklovitým“ povrchem souvisejí obvykle s metalurgickou výrobou nebo s roztavením křemičitých komponent hlíny v souvislosti s nejrůznějšími pyrotechnologickými procesy a samy o sobě výrobu skla nedokládají.

Zpracování skla a jeho techniky

Indicie zpracování skla v Čechách jsou dosti přesvědčivé. Tvoří je jednak zmíněné nálezy kusů surového skla, jednak kumulace specifických laténských výrobků ze skla téže kvality, obojí na oppidu Stradonice. Jsou to skleněné náramky a masivní prstencové korály období LT C2–D1 (obr. 66; srov. kap. 8.2.3), jejichž kolekce pocházející z dané lokality je jednou z největších v Evropě a obsahuje lokální varianty formální, dekorativní i optické. Pro matrici (základní sklo artefaktu) je typické průsvitné sklo s charakteristickými odstíny, jichž se dosahovalo pomocí kobaltu („kobaltové“ tmavě modré sklo), manganu (fialové, ale také bezbarvé sklo), mědi („středně“ modré sklo), zatímco zdobící sklo bylo opakní (tj. zakalené, neprůsvitné) a bylo barveno antimonem či cínem do žluta a bíla. Použitá technika výroby je unikátní, bez analogií mimo laténskou Evropu. Bezešvý kruhový šperk, na rubu plochý, vně profilovaný, byl vytvořen roztáčením a posunováním zahřáté skloviny na ose – nejspíše na dřevěném kónickém dřívku. Vzniklý kruh žádaného průměru byl pak za tepla tvarován nožem, kleštěmi či pomocí šablony, případně zdoben natavením jinobarevného skelného vlákna či pásku. Tento postup odpovídá pracovním stopám zjištěným na uvedených výrobcích a také etnografickým zjištěním i experimentálně zkoušeným technikám (Venclová 2000b; příl. 7: 3, 4). Paralelní výroba bezešvých skleněných kruhů byla v období LT C2–D1 provozována na řadě hrazených i nehrazených sídlištních lokalit ve střední i západní Evropě (srov. Gebhard 1989; Karwowski 2004a).

Sklářské výrobky

Finální skleněné výrobky představují výhradně osobní ozdoby – náramky a prstencovité korály; vyloučeny

nejsou ani další typy korálů nebo závěsky. Náramky a prstencové korály nemají po technické, ale ani barevné a výzdobné stránce vzory ani obdoby v antickém světě a jsou charakteristické výhradně pro laténskou kulturu. Jiné typy skleněných předmětů, včetně nejstarších skleněných náramků období LT C1, byly do Čech zřejmě importovány (Venclová 1990; 2005). Nejbližší sklářská dílna, kde je možné hledat původ alespoň některých náramků a korálků již v tomto období, pracovala na nehrazeném sídlišti v Němčicích nad Hanou na Moravě (Venclová 2006a; Venclová – Hulínský – Frána – Fikrle 2007).

Email

Sklářským produktem je rovněž email, tj. sklo aplikované na kovový podklad. V době laténské nebyla pravděpodobně uplatňována pravá emailérská technika, spočívající v přitavení vrstvy skelného prášku, ale technika přitavení, resp. přitlačení skla v plastickém stavu na kov, nebo snad i přilepení za studena (příl. 8: 3). Práce s emailem se předpokládá v bronzářských dílnách. Doložena je na oppidu Hrazany, a to tyglíkem se stopami červeného emailu (Jansová 1992, 171). O práci s emailem svědčí nepřímě také lokálně zhotovované hřebce a nýty s rýhovanými hlavami (Stradonice, Závist, Třisov; příl. 8:1); rýhování zajišťuje lepší přilnutí emailu.

6.3.7 Získávání a zpracování zlata a stříbra

Zlato nesloužilo v době laténské jen ke zhotovování šperků, jako tomu bylo dříve, ale zejména k mincování; tím se objem potřebného zlata podstatně zvýšil.

Zdroje zlata

Zlato mohlo být získáváno jednak z endogenních, resp. primárních, ložisek (střední, jižní a jihozápadní Čechy), jednak z exogenních, resp. sekundárních, ložisek v sedimentech (Morávek *et al.* 1992). Zatímco první zdroj mohl být exploatován povrchově nebo hornicky – těžebními jámami, popř. i šachtami (hornickou těžbu může indikovat nález zlatinky z oppida Závist: Drda – Rybová 1997a, 69), druhý zdroj byl těžen zpravidla rýžováním.

Rýžoviště zlata využívaná ve středověku mohla být známa již v době laténské, i když výzkumy nepřinesly doklady o jejich vzniku v této době; při laténském rýžování nemusely ostatně sejpy (odvaly – haldy propraného písku) vůbec vznikat. Podle přírodovědných analýz bylo v Čechách v době laténské používáno zlato o vysoké ryzosti, pravděpodobně říční, již dále neupravované sléváním s jinými kovy. Dřevěný rýžovnický splav z Modlešovic na Otavě, nález B. Dubského z r. 1940, považovaný dlouhá léta za laténský (Dubský 1949, 367–372; Kudrnáč 1971, 41; Waldhauser – Fröhlich 1990,

55–61), byl nově datován pomocí dendrochronologie do středověku (*Kudrnáč – Michálek – Martinek – Waldhauser 1997*, 65–69, obr. 3: 19–20; *Michálek 1995b*, 104–106). Laténské objekty poblíž, jako ostatně i další laténské nálezy v prostoru známých (středověkých) sejpů, mohou mít rovněž vztah k rýžování, jednoznačné doklady k tomu však nejsou k dispozici.

Pravděpodobně je ovšem i rýžování na dalších tocích (Vltava, Berounka, Sázava, Lužnice a některé jejich přítoky). Zvažuje se také možnost exploatace povrchových výskytů zrudněného zlata, např. na Českomoravské vysočině, v Podkrkonoší či v oblasti Železných hor. Zlato z rozsypů u Černolic a Klínce, nedaleko oppida Závist, vykazuje příměs kovu platinové skupiny – palladia; takové zlato tedy nemuselo pocházet z importů, jak se někdy soudilo (*Bernard 2001*, 122; srov. *Lehrberger et al. 1997*, 74–78).

Dalším zdrojem zlata k výrobě některých domácích mincí mohl být také kov cizích – mediteránních – mincí (*Motyková – Drda – Rybová 1984*; *Nemeškalová-Jiroudková 1998*, 129): analyticky to dokládá zjištění, že zlato některých mincí ražených v Čechách pochází ze sedimentárních ložisek, která nejsou ve střední Evropě známa (*Lehrberger et al. eds. 1997*).

Zlato laténských předmětů se vyznačovalo většinou obsahem přes 90 % Au, do 10 % Ag, příp. do 1 % Cu. Kromě přírodního zlata byly používány i slitiny s vyšším podílem mědi, příp. olova. Odhad dochovaného množství zpracovaného zlata, většinou ve formě mincí, činí pro dobu laténskou v Čechách přes 50 kg (*Waldhauser 1997*, 225).

Zdroje stříbra

Doklady těžby stříbra z doby laténské nejsou známy; fakt ražby stříbrných mincí ovšem spíše podporuje myšlenku o pravděpodobné znalosti povrchových výskytů stříbra, ať již na Kutnohorsku, kde je doloženo silné laténské osídlení, nebo jinde. Doložitelnost jeho těžby na českém území leží stále v rovině dosud neověřených hypotéz (*Waldhauser 2003*, 509–511) a zdá se, že surovina mohla být získávána spíše importem. Surovinou mohly být např. římské republikánské denáry a cizí, zvláště východokeltské stříbrné ražby (*Motyková – Drda – Rybová 1984*, 152–153; *Kellner 1990*, 23–24; *Kolníková 1998*, 34). K řešení této otázky jsou však nutné větší série analýz složení mincovního kovu domácích i importovaných mincí.

Šperkařské zpracování

Zpracování zlata se lišilo podle toho, co mělo být výsledným produktem. Zlato pro výrobu ozdob se tavilo v drobných miskovitých či vaničkovitých keramických tyglících o průměru ústí mezi 20–100 mm (kapičky zlata byly zjištěny uvnitř miskovitých tyglíků ze Závisti a Stradonic; *Drda – Rybová 1997b*, 120–122; obr. 37: 16).

Zhotovování ozdob se pak dalo technikami známými z bronzařství a kovářství. Podle výrobních stop na zlatých a stříbrných výrobcích byly používány techniky odlévání a kovářské techniky, včetně zhotovování drátu, plechu i tenkých fólií.

Mincování

Zvláštní techniky vyžadovalo mincování, které je nutné považovat za samostatné, vysoce specializované řemeslo.

Zhotovování mincí mělo dvě fáze: výrobu střížků a ražbu mincí. S výrobou střížků zlatých (a také stříbrných) mincí souvisejí mincovní destičky (obr. 37: 12–14), někdy označované jako dávkovací destičky: jsou to ploché keramické desky zhruba čtyřúhelníkového tvaru se zaoblenými rohy, o rozměrech blížících se asi nálezu ze Závisti o velikosti 13,5 × 13,5 cm a síle cca 6–18 mm, opatřené okrouhlými důlky v počtu, který se odhaduje na desítky. Velikost důlků odpovídá nominálu zamýšlených mincí; zjištěné rozměry činí: průměr 8–21 mm, hloubka 3–6,5 mm podle nálezů ze Závisti a Stradonic, resp. Hrazan a Třísova (*Drda – Rybová 1997b*, Tab. 5: 6; *Lehrberger et al. 1997*, 346–349, č. 998–999; *Karasová 2004*, 58, obr. I: 9). Je třeba poznamenat, že destičky s důlky nemusely sloužit jen k výrobě mincí, ale mohly snad být používány i k jiným účelům (sporná je funkce zlomků destiček s důlky bez identifikovaných stop jakéhokoli kovu z Tuchlovic, nalezených v kontextu LT B1–B2; *Motyková 1993*, 310–311, fig. 2: 1–3).

Dalším potřebným nástrojem byly mincovní vážky, skládající se z vahadla a misek (obr. 37: 11,15) a vyrobené ze železa či bronzu. Postup výroby střížku, rekonstruovaný na základě fyzikálních analýz, spočíval v naplnění důlků předem naváženým zlatým prachem (příp. s příměsí stříbra nebo mědi, popř. bronzu; zjištěna byla i příměs olova; *Drda – Rybová 1997a*, 97), jejich překrytí vrstvou žhavého dřevěného uhlí a zahřátí v píce. Dostatečné teploty bylo patrně dosaženo umělým vhněním vzduchu pomocí měchu. Takto vytavené střížky byly pravděpodobně před vlastní ražbou znovu mírně zahřáty (*Gebhard – Wagner – Raub – Lehrberger 1997*, 99–116). Nálezy střížků pocházejí dosud jen ze Stradonic a Závisti.

K vlastní ražbě sloužila razidla. Spodní razidlo, jímž serazil líc (averz) bylo zpravidla tvořeno železným kotoučem (či jiným tvarem), do jehož středu byla vsazena bronzová vložka s negativním reliéfem averzu. Horní razidlo, jímž se vyrážel obraz na reverzu mince, mohlo být rovněž vyrobeno ze železa, příp. s příslušnou bronzovou vložkou. Jako díly razidla jsou interpretovány některé válcovité či kuželovité předměty (*Závist: Drda – Rybová 1997b*, 123; nálezy ze Starého Hradiska na Moravě: *Čížmář 1995*, 615–617). Nezbytným nástrojem k ražbě bylo kladivo, jehož úderem se vyrážel současně

obraz na líci i rubu mince. Poněkud jiný postup byl užíván u mincí potinových (slitina mědi a cínu, tedy vlastně bronz), které byly odlévány (*Ziehaus 1993*, 224) – výroba potinových mincí je však doložena pouze na území Galie.

Mincovní dílny pracovaly, podle nálezů mincovních destiček a razidel, případně vážek, na oppidech (Stradonice, Závist, Trisov), avšak výroba mincovních střížků tam asi neprobíhala na jediném místě, jak to naznačuje rozložení nálezů mincovních destiček ze Závisti (*Drda – Rybová 1997a*, 117–122) a také ze Starého Hradiska na Moravě (*Čížmář 1995*, 614–615, obr. 1). Vážky ovšem pocházejí také z otevřených rovinných osad, kde však nemusí nutně souviset s místním mincováním (Toušice na Kouřimsku: *Valentová 2006*, 539–548; Holubice u Prahy: sdělení K. Smiška; Bořitov na Moravě: *Čížmář 2003*, 96). Mincování snad mohlo být provozováno v týchž dílnách, které se zabývaly i bronzářstvím a jemným kovářstvím (*Drda – Rybová 1997a*, 120, 122–123). Vlastní ražba mincí byla však pravděpodobně oddělena od výroby střížků a řídila se nejspíše zvláštními pravidly, jak to odpovídá mimořádné, prestižní roli této činnosti a jejího produktu.

Mincovníctví doby laténské z numismatického hlediska je pojednáno v samostatné kapitole 9.

6.3.8 Zpracování jantaru a jiných exogenních materiálů

Jantarové předměty mladší doby laténské byly zhotoveny většinou z baltského jantaru, i když se v ojedinělých případech uvažuje také o surovině ze západních Čech (sukcinit: *Waldhauser 1996*, 81, 91). Nálezy suroviny, polotovarů a odpadu na oppidech (Stradonice: *Rybová – Drda 1994*, 117, fig. 35: 5–9; *Drda – Rybová 1997c*, fig. 9; Závist: *Motýková – Drda – Rybová 1978*, 285, Abb. 29: 1) dokládají místní výrobu přinejmenším některých jantarových ozdob, a to za použití jednoduchých technik (sekání, vrtání). Výjimečné použití jantaru jako vložek zjevně lokálně zhotoveného bronzového náramku, který byl kromě toho zdoben ještě švartnovými segmenty, dokládá nález z Lenešic na Lounsku (*Venclová 2001*, 102, 352; obr. 67: 10); svědčí také o práci s jantarem v dílně období LT B2–C1, která vyráběla bronzové šperky.

Ačkoliv se vedle jantaru v laténské hmotné kultuře vyskytují také další exogenní materiály, které byly upravovány k použití samostatně či jako součásti kovových předmětů, neexistují dosud doklady, že se to dalo také v Čechách. Větvička mořského korálu (Zvoleněves: *Moucha 1980*) nemusela sloužit jako surovina ke zhotovení nějakého artefaktu, ale mohla se do Čech dostat jako přírodnina sloužící v neupraveném stavu např. jako amulet. Dokládá pouze dovoz mořského korálu jako suroviny ze Středomoří někam do střední Evropy. Mořský korál a také schránky mořských plžů původem z Rudého moře či Indického oceánu, jejichž segmenty

byly používány jako inleje kovových disků či rozet zdobících šperky a zbraně (např. Sulejovice: *Moucha 1969; 1980*, 518, pozn. 4; Chomutovsko: příl. 8: 2; k provenienci srov. *Waldhauser 1993a*, 345, pozn. 787), byly zřejmě zpracovávány v některých bronzářských nebo kovářských dílnách. Konkrétní nálezy takových dílen v Čechách však nejsou známy.

6.3.9 Specializovaná výroba keramiky

Jak již bylo uvedeno, výroba keramiky dosáhla v některých případech stupně specializované výroby, probíhající v nečetných dílnách, jejichž produkt byl určen širokému okruhu spotřebitelů. Platí to o následujících typech keramiky.

Grafitová (tuhová) keramika

Grafitická hornina byla těžena v jihočeských ložiscích, zejména na Českokrumlovsku, Strakonicku a Vltavotýnsku (*Michálek 1993*); další zdroje se nacházejí na Plzeňsku. Přírodovědné analýzy prokázaly poměrně velké rozdíly v surovině z různých zdrojů, zejména značný procentní rozptyl obsahu čistého uhlíku (např. Český Krumlov – přes 81 %, Katovice – 44 %). Grafitová hlína sloužila k výrobě typických nádob po celou dobu laténskou. Důvody přidávání grafitu byly zřejmě hlavně technické, protože grafit snižuje teplotu potřebnou k výpalu a zabraňuje propustnosti nádob (*Hložek et al. 2003*, 126), ale svou roli mohly hrát i důvody estetické (stříbřitý vzhled nádob).

Dílny, vyrábějící úzký sortiment nádob co do tvarů, výzdoby či úpravy povrchu, zato však ve velkých sériích, působily zřejmě v jižních Čechách, v oblasti zdrojů grafitu, i když nevelká část sortimentu mohla být produktem jiných (bavorských?) dílen, využívajících další zdroje suroviny (srov. *Kappel 1969*). Z celé řady jihočeských sídlišť období LT B–D jsou známy zlomky surového grafitu (Dub-Javornice, Dubská Lhota, Katovice, Novosedly, Paseky, Podeřístě, Protivín, Strakonice, Trisov, Zbudov, Žďár, Žichovec: *Michálek 1993*, 75–96), který sloužil jako základní surovina při výrobě laténské grafitové keramiky a svědčí o její produkci na řadě míst v jižních Čechách. Grafit z jižních Čech (např. z ložiska na Městském vrchu v Českém Krumlově a odjinud) byl buď v surové nezpracované formě exportován do dalších částí Čech (*Waldhauser 1992b; Michálek 1993*), dále na jižní Moravu (dílna na výrobu tuhové keramiky v Milovicích na Břeclavsku používala podle provedených analýz jihočeský grafit) a až na jihozápadní Slovensko (sídlíště v Čataji u Bratislavy: *Molák – Illášová 1987*), nebo byly distribuovány finální výrobky, tj. celé nádoby. Bylo prokázáno, že procentuální zastoupení tuhové keramiky na oppidech a sídlišťích slábne úměrně se vzdáleností od přírodního zdroje a předpokládaného výrobního či obchodního střediska. Tak např. na třísovském

oppidu představuje grafitová keramika 75–80 % celé keramické kolekce (Břeň 1987), na lokalitách do vzdálenosti 50 km 20–65 %, ve vzdálenosti do 100 km už jen 0,2–13 % a dále než 100 km – např. v makroregionu severozápadních Čech – asi 0,5 % (srov. tab. 6). Podobně tomu je i v Bavorsku a na Moravě (Drda 1987; Waldhauser 1992b; Michálek 1993; Hlava 1997).

Tento úbytek kvantity produktů se vzdáleností od zdrojů suroviny a také uniformita produktů (téměř výhradně hrncovité až situlovité nádoby svisle hřebenované) indikují výrobu většiny grafitové keramiky v omezeném počtu dílen poblíž surovinových zdrojů. Nepříliš četné produkty mohly vzniknout i v jiných dílnách z dovezené suroviny. Přírodovědný výzkum srovnávající grafitovou keramiku z Modlešovic s keramikou z bavorských lokalit ukázal vzájemné rozdíly, které nasvědčují spíše obchodu se surovým grafitem než obchodu s hotovými nádobami (Gebhard – Wagner 2002, 249–252). Občas se vyskytující značky na podstavě grafitových nádob se dnes interpretují jako alfabetské znaky – iniciály vlastníků (Zeidler 2003), i když možné jsou i jejich jiné funkce.

Jemná na kruhu točená keramika

Vzácnost některých typů jemné keramiky indikuje jejich výrobu v limitovaném počtu dílen. Platí to mj. o mladoláténské keramice zdobené malbou či engobou, jejíž výroba (resp. výroba některých jejích variant) se předpokládá na oppidech na základě relativně vysokého zastoupení (např. na Stradonicích: Drda – Rybová 1997a, 101). Provenience jednotlivých typů, které

ostatně dosud nejsou dostatečně definovány, je ovšem zatím jen hypotetická (Cumberpatch 1993). Je otázkou, zda hrnčířské pece, které jsou známy nečetnými nálezy, nesloužily právě k výrobě jemné točené keramiky, zatímco běžné hrubé nádoby zhotovené v ruce se vypalovaly v jámách či na hranicích.

Šedá zrnitá keramika

Tento typ zastupují gracilní tenkostěnné nádoby z hrubé hlíny, točené či dotáčené na kruhu a kvalitně vypálené, s charakteristickým drobně zrnitým povrchem (obr. 50: 4) a s úzkým tvarovým sortimentem. Jejich frekvence na oppidu Závist, ale také petrografická analýza keramického těsta vedou k předpokladu jejich tamější výroby v LT C2 (Motyková – Drda – Rybová 1990a, 360–361; Drda – Rybová 1997a, 101; Otava – Přichystal 1989). V malém množství se vyskytují na dalších lokalitách ve středních, ale i severozápadních Čechách (Venclová 1998a; Rulf – Salač 1995).

Zdá se, že sériově a v malém počtu dílen se vyráběly i další typy keramiky, zejména v mladší části doby laténské. Jsou to např. hrubá, někdy dotáčená struhadlovitě drsněná keramika (obr. 50: 3), zhotovovaná ve středních a východních Čechách, podle kvantity nálezů předpokládaně na některých středočeských oppidech (Drda – Rybová 1997a, 97–101), nebo šedá slídnatá keramika matného povrchu, často s vhlazovaným dekorem (obr. 50: 1), někdy točená či dotáčená, vyráběná nejspíše v severozápadních Čechách (materiál 6, výzdoba 401 podle klasifikace středočeské keramiky, srov. Venclová 1998a, 150–152, 164, 167, s lit.).

7 Rituální areály a aktivity

Tento oddíl pojednává o laténských pohřebních, ale i nepohřebních rituálních aktivitách a areálech. Zahrnuty jsou jen projevy rituálních činností, které jsou nebo byly archeology takto explicitně označovány, s případnou diskusí takových závěrů. Podle současného pojetí, zejména britské archeologie, musíme však v pravěku počítat s ritualizací většiny činností, a to i ve sféře každodenního života (*Bradley 2005*). Z tohoto hlediska by tedy bylo formální oddělování rituálních areálů a aktivit vlastně nepatřičné.

Na tomto místě není probíráno keltské náboženství, tak jak je odrážejí historické a ikonografické prameny; jeho studium se v současnosti potýká s mnoha metodologickými problémy a vyžaduje novou kritiku pramenů (srov. *Maier 2006* s lit.; edice písemných zpráv: *Hofeneder 2005*). Zmíněny jsou jen potenciální projevy z oblasti religie a ideologie, pokud je archeologické prameny z Čech demonstrují.

7.1 POHŘEBNÍ AREÁLY

Poznání pohřebních aktivit doby laténské se opírá o hroby období LT B–C1. Prameny pro pohřbívání následujícího období LT C2–D1 chybějí, protože hroby z této doby nejsou známy, resp. nejsou archeologicky zachytitelné. Tato kapitola nepojednává hroby z okrajového území laténské kultury v Čechách, které patří kulturně odlišným skupinám podmokelské a kobylské (viz kap. 10).

Pohřební rítus LT B–C1 nevyžadoval nasypávání mohyl, a hroby se proto označují jako ploché (odtud také termín „plochá pohřebiště“). Pohřební areály (pohřebiště) obsahují zpravidla desítky, vzácně přes stovku hrobů, občas i jen jednotlivé hroby. Počet známých pohřebních areálů v Čechách dosahuje řádově stovek. Zemřelí byli pohřbíváni s osobní výbavou, která se v průběhu času poměrně rychle měnila a poskytuje kvalitní data k relativní chronologii artefaktů, ke změnám kroje atd. Kosterní pozůstatky z hrobů jsou hlavním pramenem ke studiu antropologie a demografie laténské populace.

Hroby a jejich obsah tedy představují kvantitativně i kvalitativně velmi významný pramen, který byl také archeology a antropology hojně využíván. Potenciál existujícího datového souboru zvyšují nové přístupy k jeho zpracování, zejména s využitím přírodovědných metod.

7.1.1 Pohřbívání v období LT B–C1

Pavel Sankot

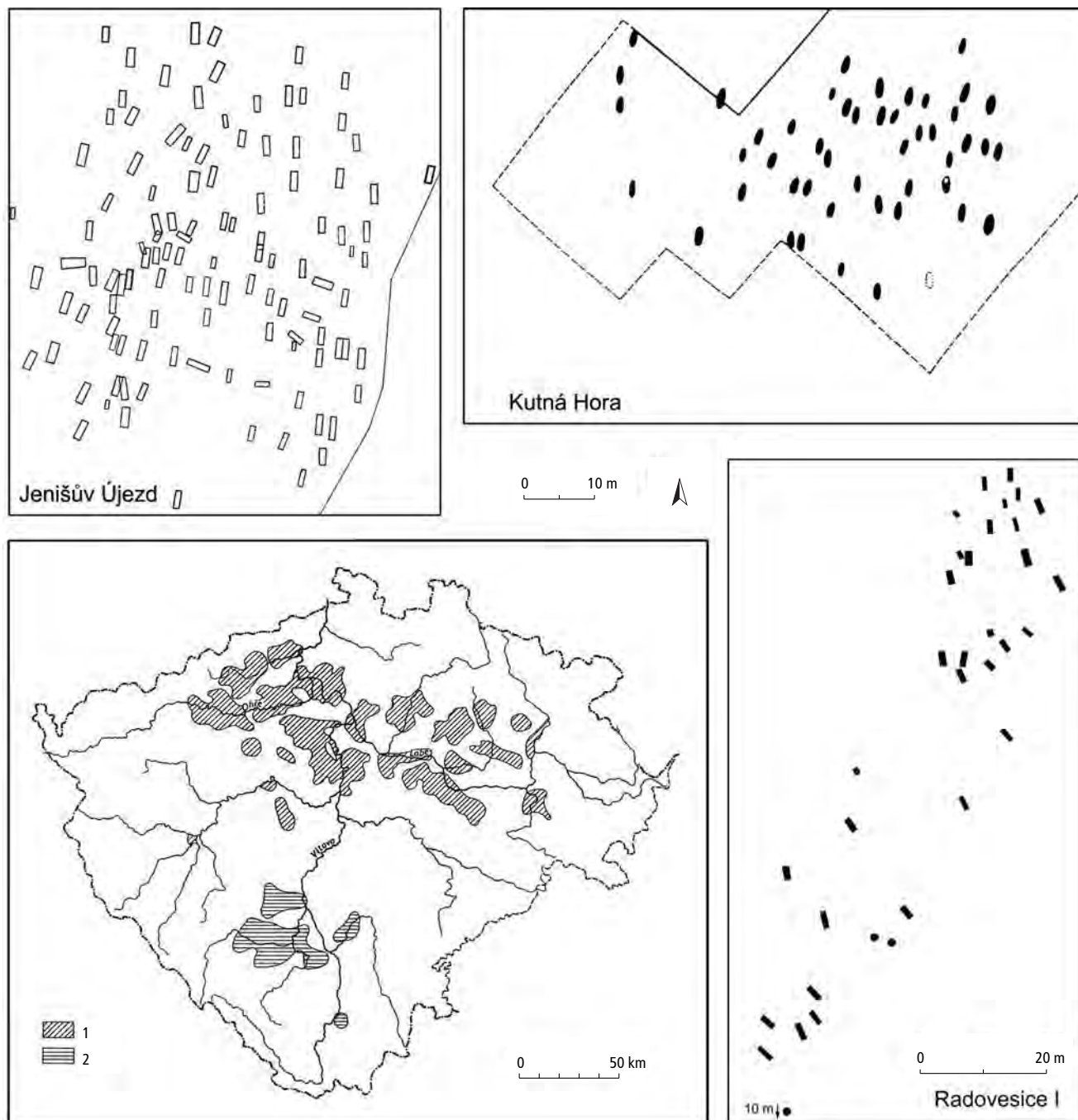
Geografické rozšíření pohřebiště

Hlavní oblasti rozšíření laténských plochých pohřebiště v Čechách vymezil již J. Filip (*1956*, 67, obr. 18) a výsledky dosavadních výzkumů tyto údaje pouze doplňují. J. Waldhauser (*1987*) se pokusil o upřesnění výskytu pohřebiště s ohledem na geomorfologické údaje, podmiňující prostorové seskupení lokalit do 26 regionů.

Laténská pohřebiště (obr. 40) vytvářejí výraznou koncentraci na úpatí Krušných hor v údolí Bíliny, od níž je Českým středohořím oddělena skupina v údolí střední a dolní Ohře a při soutoku Ohře s Labem. V západní části středních Čech jsou známy výrazné koncentrace na Slánsku, na dolním toku Vltavy v pražské oblasti, na Mělnicku a dále ve středním Pojizeří. Ve východní části středních Čech se pohřebiště kumulují zejména kolem toku Labe na Brandýsku, Kolínsku a Kutnohorsku a při jeho přítocích – na Čáslavsku a Nymbursku na středním a horním toku Mrliny a na Poděbradsku na dolním toku Cidliny. To je oblast styku s dosud nejméně zastoupenou částí východních Čech, tj. s Jičínskem se skupinou pohřebiště na horní Cidlině, Novobydžovskem na střední Cidlině, Chrudimskem na dolní Chrudimce a Královéhradeckem s pohřebištěmi pouze na pravém břehu horního Labe. Okrajovou skupinou jsou pohřebiště na Hořicku, doplňující severní hranici výskytu na linii Ústí n. L. – Bělá pod Bezdězem – Jičín – Jaroměř. Jižní hranici výskytu ve středních Čechách, kterou od soutoku Vltavy s Beroučkou vyznačují západním směrem malé skupinky pohřebiště na Loděnici a Rakovnickém potoce, překračuje pouze skupina několika lokalit v povodí Litavky na Hořovicku. V jižní části země se ploché (nebo do starších mohyl uložené) hroby vyskytují vzácně, nejhodněji na dolní Otavě a jejích přítocích. V západních Čechách je dosud znám jediný plochý kostrový hrob v Radčicích (dnes část Plzně).

Topografie a prostorové vztahy

V severní polovině Čech byla pohřebiště přednostně umísťována na mírně vyvýšené polohy a terénní vlny, i když se může vyskytnout i poloha v rovině. Také v jižní části země je uváděna poloha jednotlivých hrobů nebo malých pohřebiště na návrších (Černíkov; Čimelice; Plíškovice) či na jejich mírných svazích (Semice: *Fröhlich 1984*; Strunkovice nad Blanicí; Veřechov), popř. na okra-

Obr. 40: Laténská pohřebiště, LT B–C1. Jenišův Újezd (okr. Teplice), Kutná Hora – Karlov (okr. Kutná Hora), Radovesice I (okr. Teplice). Mapa: 1 tzv. plochá pohřebiště v severní polovině Čech, 2 hrobové nálezy v jižních Čechách. Podle Michálek 1985; Valentová 1993; Waldhauser 1978; 1987.

jích teras (Modlešovice), ale také přímo v nivě vodního toku (Strakonice; srov. Michálek 1985). V intenzivně zkoumaných oblastech je doloženo soustředování pohřebiště (a bezesporu i s nimi souvisejících sídlišť) do prostorových shluků, navzájem oddělených neosídlenými plochami.

Za typickou se pokládá vzdálenost pohřebiště cca 200–300 m od sídliště, které bývá zpravidla položeno níže. Situování ojedinělých hrobů, jejich malých sku-

pin či větších pohřebiště ve vzájemných vzdálenostech několika set metrů se obvykle spojuje zejména s rozmanitostí sídlištních jednotek a s jejich hustotou (srov. Lovosice: obr. 7: 1; Soběsuky). Předpokládá se, že rozsáhlejší pohřebiště odpovídají dlouhodobě užívaným sídlištím, zatímco málo početné skupinky hrobů či pohřebiště o 10–20 hrobech lze spojovat s krátkodobými sídlištními útvary. Důvody zjištěného izolování jednotlivých hrobů ovšem mohly být i rituální (Pauli 1975).

Nejednoznačně interpretovatelná je osamocená jáma s pěti jedinci zavalená kameny, datovaná do LT B1 (Praha-Bubeneč, Zelená ul.: *Waldhauser 1985*).

Zvláštní případ představují laténské pohřby uložené dodatečně ve starších mohylách. V jižních Čechách byly v několika případech uloženy žárové pozůstatky spolu s výbavou nehluboko pod vrcholem mohyl (např. Cehnice-Třešovice, Hvozďany, Řepeč, Těšínov: *Michálek 1985*). Ojedinelý žárový hrob byl snad zapuštěn do násypu mohyly v prostoru lužického pohřebiště v Osicích ve východních Čechách (*Diviš 1892, 63*).

Velikost, kontinuita a trvání pohřebních areálů

Často uváděné představy o existenci převážně menších pohřebišť se novějšími výzkumy víceméně úplných pohřebních areálů nepotvrzují. Nová data dokládají pohřebiště o 5–7 desítkách pohřbů (Kutná Hora-Karlov, Praha-Ruzyně – Jíviny, Praha-Jinonice, Soběsuky). Tomuto počtu se blíží i údaje o řadě starších narušených pohřebišť (Letky: *Vacek 1925*; Libčeves, Nový Bydžov: *Filip 1956, 359–361; 368–369*), nechybějí však ani odhady kolem stovky hrobů (*Sedláčková – Waldhauser 1987, 157*), jejichž oprávnění ostatně dokládá pohřebiště v Jenišově Újezdě se svými více než 120 hroby.

Odlišná se zdá být situace v jižních Čechách, kde je výjimečně známo malé žárové pohřebiště o 4 hrobech (Strakonice); jinak jde jen o ojedinelé hroby.

Kontinuitu pohřbívání a narůstání pohřebiště určitým směrem lze sledovat pouze v Jenišově Újezdě, kde pohřbívání trvalo v průběhu celého 4. a 3. stol. př. Kr. Další pohřebiště byla používána v kratších chronologických úsecích. Pohřební areály v Tuchomyšli, Stránčích či Letkách patří především starší části LT B, pohřebiště Praha-Ruzyně – Jíviny, Praha-Jinonice, Kutná Hora-Karlov mají zase těžiště ve stupni LT B2.

Vnitřní organizace pohřebních areálů

Hroby vytvářejí buď jedinou koncentraci nepravidelného tvaru (Jenišův Újezd, Kutná Hora-Karlov: obr. 40) nebo jeden výrazný shluk doplňují menší skupinky pohřbů v okolí (Makotřasy: *Čížmář 1978*; Tišice: *Turek 1997*). Na řadě lokalit (Dobšice, Dolní Dobrá Voda: *Waldhauser 1987, Abb. 12*; Letky: *Waldhauser – Sedláček 1987, Abb. 15*; Praha-Ruzyně; Radovesice I a II; obr. 40) je znám i případ uložení hrobů ve dvou velkých koncentracích. Plány řady pohřebišť vykazují více či méně pravidelné řadové uspořádání. V Letkách (*Waldhauser – Sedláček 1987*) byly dokonce vytvořeny navzájem kolmé řady (díky odlišné orientaci části hrobů?). Všechny plány zaznamenávají vzájemné respektování hrobů (s několika výjimkami superpozic hrobů časově značně vzdálených, např. v Jenišově Újezdě), dokládající jejich povrchové označení. Jeho náznaky byly zjištěny při výzkumu pohřebiště v Radovesicích I jako stopy nízkého rovu a vztyčeného dřevěného kůlu nebo prkna (*Waldhauser 1987, 49–50, Abb. 7*).

V prostorovém uspořádání pohřebišť lze zatím nicméně zjišťovat převážně chronologické aspekty. Jako příklad je možné uvést rozložení hrobů v Praze-Ruzyni – Jívínách i na pohřebišti Radovesice I, kde jsou dvě prostorová seskupení také chronologicky odlišná. Oddělené uspořádání hrobů podle věku a pohlaví pohřbených se projevuje v určité míře na pohřebišti v Tišicích (*Turek 1997, 244, obr. 2*), jinde nebylo doloženo. Hroby, resp. dvojice hrobů uložené v těsné blízkosti se interpretují jako výraz blízkého příbuzenského vztahu pohřbených (*Budinský – Waldhauser 2004, 77–78*). Vnitřní struktura pohřebišť vycházela zřejmě jednak z příbuzenských, jednak ze společenských vztahů v komunitě (*Sankot 1980*).

Pohřební ritus

Ačkoli kostrový ritus se začíná prosazovat u ojedinelých hrobů či jejich skupinek již v LT A, vlastní počátek plochých kostrových pohřebišť je možno spolehlivě spojovat teprve s následujícím obdobím tzv. předduchovského horizontu v LT B1a. Ke změně z dominantního žárového na dominantní kostrový ritus došlo na počátku 4. století př. Kr. v poměrně krátkém časovém úseku, kdy pohřebiště žárová a kostrová spolu krátkodobě koexistovala. Dokládá to např. výskyt šperků tvarově náležících počátku stupně LT B1 v žárovém hrobě 1 v Tvršicích, poloha Am Berge (*Streit 1938, 15, Taf. IV: 13, 15*), a naopak rudimenty tvarů stupně LT A v kostrovém hrobě VII/67 v Hostomicích. Tím se nijak nemění dosavadní představa o kostrovém ritu jako typické formě pohřbívání v Čechách v průběhu 4. a 3. stol. př. Kr., resp. až do fáze LT C1.

V průběhu fáze LT B2 se opět, vedle kostrového pohřbívání, začal uplatňovat žárový pohřební ritus (srov. *Budinský – Waldhauser 2004, 92–94*), ovšem jako minoritní prvek. Nové hodnocení nálezového fondu (*Sankot 2002a, 337*) totiž mění někdejší představu o pozvolném nástupu žárového ritu na plochých pohřebištech, který by v závěru LT C1 nahradil kostrový způsob pohřbívání (*Waldhauser 1979, 146–147*). Z chronologie hrobové výbavy vyplývá, že kostrový ritus byl praktikován až do samého závěru pohřbívání na plochých pohřebištech, tedy až do konce fáze LT C1, souběžně s ojedinelým žárovým ritem.

Žárové hroby jsou převážně jámové; bývají uloženy v prostoru kostrových pohřebišť, jednotlivě mimo ně nebo v samostatných skupinách. Ve východních Čechách se vyskytují také hroby popelnicové, kde je popelnice uložena v jamce a eventuální milodary někdy vně popelnice. Žárový ritus hrobů vybavených v Čechách neobvyklými kovovými a keramickými tvary se spojuje s kulturním proudem a zejména ideologickým vlivem původem z jihovýchodní Evropy, identifikovaným v Čechách od 3. stol. př. Kr. (*Sankot 1993a, 433*).

Uložení pohřbu

Běžná hrobová jáma pro kostrový pohřeb měla obdélníkový půdorys, svislé stěny a rovné dno; délka činila kolem 2 m i více (horní okraj), šířka 0,6–1 m, hloubka do 2,5 m (příl. 9: 1, 2). Použití dřeva (k výdřevě jámy?) dokládají např. stopy kůlů zjištěné ve stěnách hrobové jámy (Březno u Loun: *Pleinerová 1974*, 454, tab. I: 5). Uvádějí se dřevěná prkna či desky různého účelu (*Filip 1956*, 294–296). K úpravě jámy byl použit i kámen – buď k obložení obvodu dna (obr. 41: 5), nebo kameny tvořily zával (*Budinský – Waldhauser 2004*, 82–83); výklad přítomnosti jednotlivých kamenů v hrobě (např. na těle pohřbeného: obr. 41: 5) je obtížnější. Existují také indicie vystlání jámy větvičkami (Hostomice hr. III/67: *Budinský 1988*, 63–64).

K úpravě hrobových jam žárových hrobů není dostatek dokladů; zachovaná torza předvádějí tyto jámy jako okrouhlé až oválné, mělké, s mísovitým dnem (obr. 42).

Doklady používání rakve z prken, popř. vydlabané nebo vypálené z kmene, pocházejí z celé řady pohřebišť, ať již to jsou zbytky dřeva, otisky rakví nebo propadlé vrstvy výplně (obr. 41: 1, 2; příl. 9: 3); Radovesice I, Jenišův Újezd I, II, Stránce, Tišice, Kutná Hora: *Budinský – Waldhauser 2004*, 83–84). Překřížení nohou, nefunkční poloha spon, případně otisky textilií na kovových předmětech osobní výbavy mohou indikovat zahalení těla do rubáše (příklady: *Budinský – Waldhauser 2004*, 84–86).

Kostrové pohřby jsou v Čechách standardně uloženy v natažené poloze na zádech, s rukama podél těla a s hlavou orientovanou k severu (*Lorenz 1978a*). Pokud jsou zaznamenány odlišnosti jen v poloze jednotlivých částí těla – rukou a nohou, pak může jít dle antropologických zjištění o důsledky zdravotního stavu či dlouhodobé pracovní zátěže (*Čížmář 1978*) nebo praktik při ukládání do hrobu (*Waldhauser 1978*, II, 167). V případě odlišné polohy celého těla, často doprovázené minimální či zřejmě úmyslně porušenou výbavou a umístěním hrobu mimo centrální část pohřebiště, uvažoval L. Pauli (1975, 140 sq.) o sociálních příčinách. K opakujícím se výjimkám patří uložení těla ve skrčené poloze na pravém boku (obr. 41: 9; Tišice, Kutná Hora, Makotřasy, Sulejovice: *Budinský – Waldhauser 2004*, 82). Další anomálii představují pohřby uložené na břiše (obr. 41: 7,8; Libčevy, Libkovic, Radovesice, Tišice: *Dvořák 2002*). Za významnou odlišnost je nutno považovat i nestandardní orientaci těla (obr. 41: 4), která má zřejmě narozdíl od nepatrných odchylek od severojižního směru, spojených asi s ukládáním pohřbů v různých částech roku, hlubší význam.

V nečetných případech se zachovaly hroby dětí (obr. 41: 10). Absence hrobů velmi malých dětí není patrně způsobena špatným zachováním jejich pozůstatků, ale pravděpodobně spíše nerituálním uložením mimo pohřebiště.

Výjimečně byli v jednom hrobě uloženi dva jedinci vedle sebe či nad sebou; obvykle se předpokládá jejich úzký rodinný vztah.

Hrobová výbava

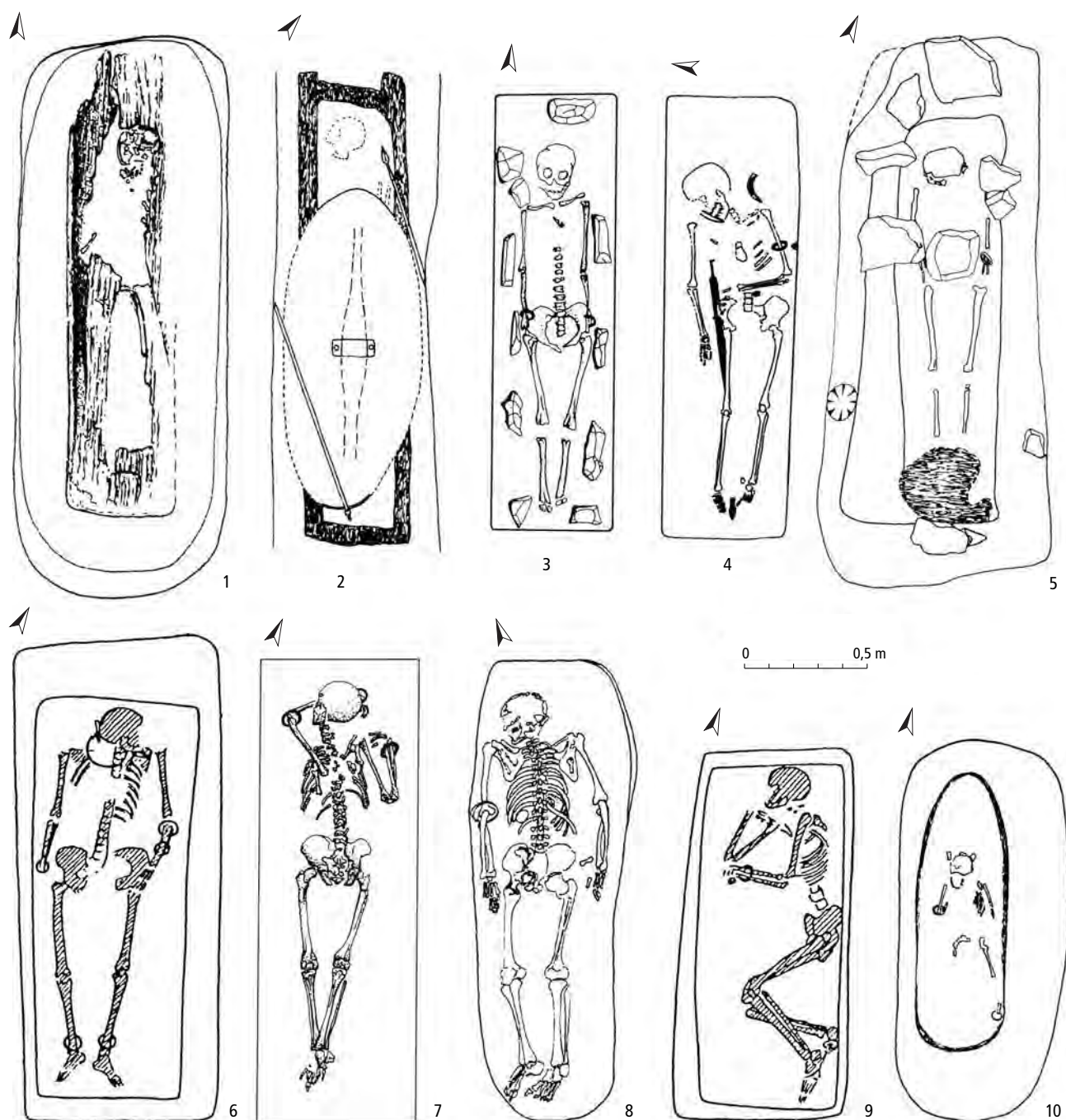
Charakter hrobové výbavy odpovídá do jisté míry pohlaví, věku, rodinnému stavu a společenskému postavení pohřbených (srov. *Neustupný 1978*). Dosavadní pokusy (*Filip 1956*, 306–311; *Sankot 1978*; *1993b*; *Waldhauser 1987*, 38–45) se i přes určité odlišnosti shodují v rozpoznání několika základních skupin (garnitur) výbavy pohřbů, jejichž interpretace je velmi variabilní. Základní garnitury výbavy jsou následující:

1. muži se zbraněmi (obr. 41: 2, 4): železný meč a většinou i kopí a štít; opasek (zpočátku z organického materiálu, od LT B2 celokovový); 1–2 železné spony, ojediněle železný či bronzový náramek;
2. muži beze zbraní: železná spona, ojediněle náramek;
3. ženy s početnou výbavou (obr. 41: 6): bronzové nánožníky (od LT B1b, srov. příl. 9: 4), nákrčník (s regionálně odlišným výskytem), bronzové spony, prsteny, převážně párově nošené náramky, v mladším období i další náramky ze železa a švartny (od LT B2) či skla (od LT C1); opasek (zpočátku z organického materiálu, později celokovový);
4. ženy s nepočetnou výbavou: 1–2 náramky, spony převážně železné.

Tyto odlišnosti jsou sledovatelné i v pohřbech dětí. U pohřbů nalezených bez výbavy lze předpokládat původní přítomnost alespoň základního funkčního šperku, resp. šatového spinadla – železné spony, která mohla být strážena korozí.

Vedle zbraní, opasků, spinadel a kruhového šperku jsou ve výbavě pohřbů zastoupeny i skleněné či jantarové korálky či keramické, kovové nebo kamenné závěsky. V nečetných případech se vyskytují hliněné přesleny, brousky, nože, nůžky a toaletní soupravy. Vkládání částí zvířat, zejména prasete, ale i jiných druhů domácích či lovených, je spíše výjimečné; všechny nálezy pocházejí z východních a přilehlé části středních Čech. Zvyk ukládat do hrobů keramické nádoby se uplatňoval postupně, silněji až od LT B2 (*Budinský – Waldhauser 2004*, 90–91, 94–97, 141–152) a všeobecně je typický pro východní oblast střední Evropy (*Lorenz 1978c*). Podle nejnovějších přírodovědných analýz byly do hrobů vkládány i květiny (Tišice: *Turek 1997*) a větvičky. Vůz či záprah nejsou doloženy jako součást hrobové výbavy.

Součásti výbavy byly zpravidla uloženy ve funkční poloze (např. kruhové šperky na zápěstí či paži, meč na pravé straně těla, hrot kopí vpravo u hlavy, štít překrývá tělo). Občas se lze setkat s úmyslným poškozením (např. se záměrnou deformací zbraní: srov. *Sankot 2003c*, 47) – ze symbolických, ale někdy i z praktických důvodů (kvůli velkým rozměrům předmětu,

Obr. 41: Kostrové hroby. Úprava hrobu a uložení pohřbu. 1 dřevěná rakev; 2 dřevěná rakev a rekonstrukce uložení zbraní; 3 hrob obložený kameny; 4 pohřeb bojovníka s přilbou, standardní poloha; 5 hrob pokrytý (?) kameny; 6 pohřeb ženy se šperky, standardní poloha; 7 poloha na břiše s pokrčenými rukama; 8 poloha na břiše; 9 skrčená poloha; 10 dětský pohřeb. 1 Tišice (okr. Mělník), hr. 11; 2 Radovesice I (okr. Teplice), hr. 13; 3 Radovesice II (okr. Teplice), hr. 6/81; 4 Praha-Bubeneč; 5 Radovesice I (okr. Teplice), hr. 5; 6 Makotřasy (okr. Kladno), hr. 5; 7 Radovesice II (okr. Teplice), hr. 21/81; 8 Tišice (okr. Mělník), hr. 7; 9 Makotřasy (okr. Kladno), hr. 19; 10 Tišice (okr. Mělník), hr. 32. Podle *Budinský – Waldhauser 2004; Čížmář 1978; Turek 1997; Waldhauser 1987.*

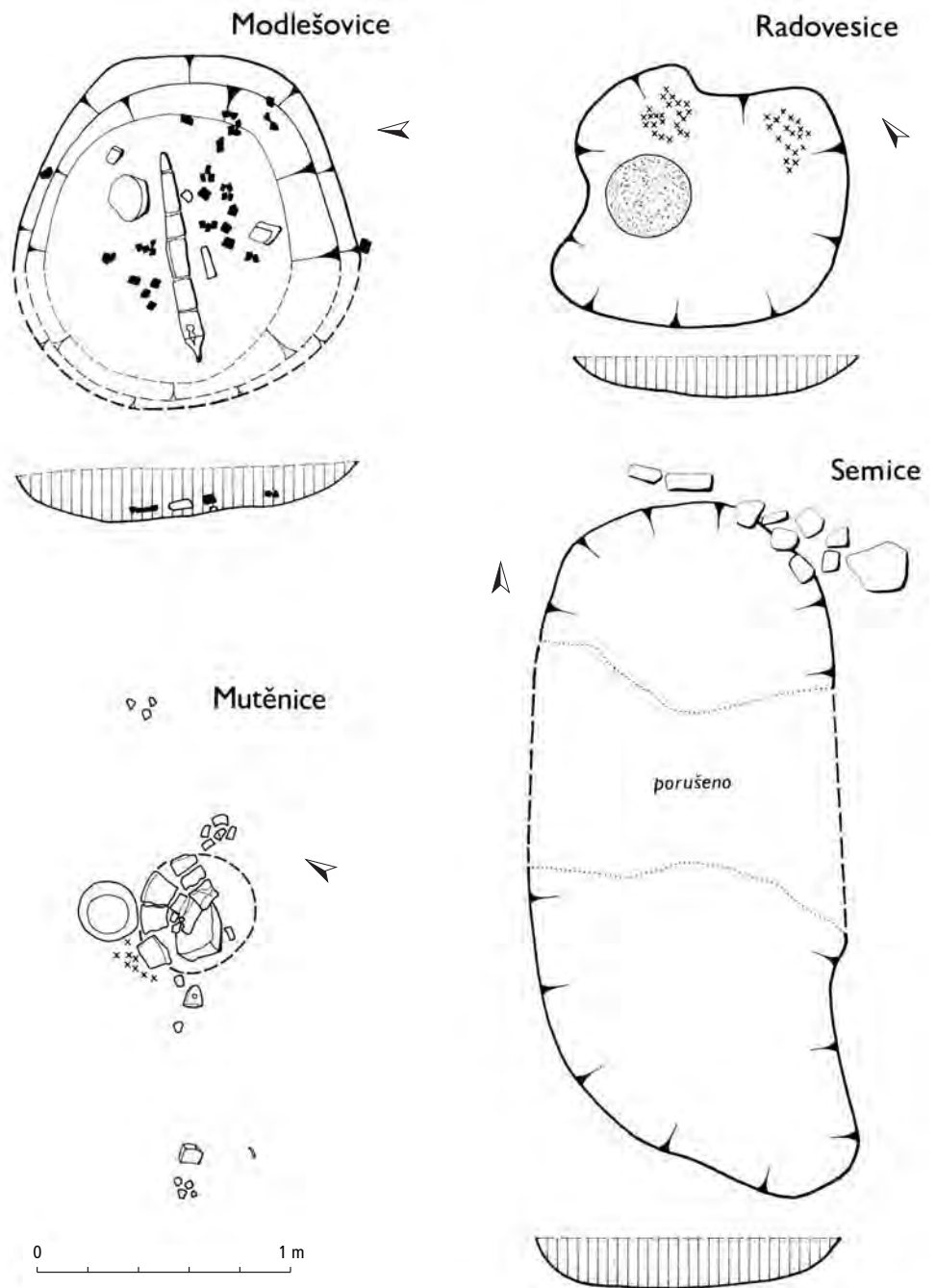
např. štítu), či s nefunkčním uložením části výbavy (*Waldhauser 1987, 53–54; Valentová 1993, 627; Sankot – Valentová 2002, 387*).

Chronologie hrobové výbavy podle typologie předmětů a podle kroje pohřbených

Relativní chronologie předmětů osobní hrobové výbavy

byla vypracována na základě ženských hrobů, které obsahují široký sortiment chronologicky citlivých ozdob a součástí oděvu z trvanlivých (dobře zachovatelných) materiálů. Analýzu náplně ženských hrobů stupňů LT B1–C1 provedl V. Kruta (*1975; 1979*) na základě stylového rozboru a později vypracováním generačních úseků. J. Waldhauser (*1978; 1987*) podrobně typolo-

Obr. 42: Laténské žárové hroby. Modlešovice (okr. Strakonice), hr. 1/93; Radovesice I (okr. Teplice), hr. 4; Mutěnice (okr. Strakonice), hr. 6/81; Semice (okr. Písek). Podle Fröhlich 1984; Michálek 1995b; Waldhauser 1987; podklady J. Michálka.

gicky rozčlenil původní stupně P. Reineckeho do 6 fází: LT B1a, LT B1b–c, LT B2a, LT B2b, LT C1a, LT C1b, přičemž významný posun v bádání o počátcích vývoje plochých kostrových pohřebišť přinesl pojem tzv. předduchcovského horizontu v LT B1a (Holodňák – Waldhauser 1984). V absolutní chronologii pokrývají tyto fáze období od 1. čtvrtiny 4. do počátku 2. století př. Kr. Uvedené členění se používá přinejmenším v celé střední Evropě (Gebhard 1989). Přitom se ukazuje nutnost přehodnocení některých tradičních typologických kritérií, neboť garnitury hrobové výbavy se řídily zejména požadavky na podobu kroje (Sankot 2007). Současným sledováním typologie hrobového inventáře v zá-

vislosti na složení kroje lze vydělit tři základní formálně-časové úseky (obr. 56, 58–61).

1. LT B1a. Předduchcovský horizont. Charakteristické jsou předduchcovské spony se střechovitě a parabolicky klenutým lučičkem, přičemž chybí doklady sériové výroby a každá spona je originálem; nákrčníky s centrálním uzlíkem či se západkou a prvé pečítčkové nákrčníky; bronzové hladké či rýžkované tyčinkové náramky se západkou, kruhy s pečítčkovými konci, varianty kruhů se třemi vývalky. Kroj pohřbených se vyznačuje symetrickým nošením náramků a někdy i větším počtem spon.
2. LT B1b–C1a. Celé toto období charakterizuje obdobný

- kroj, procházející v jednotlivých fázích (2a–e) obměnami spíše technického rázu.
- 2a. LT B1b. Tzv. duchcovský horizont. Reprezentují jej spony duchcovského typu s volnou patkou a münsingenské spony; nákrčníky převážně s pečetiťkovými konci; náramky vlnovité, sedlovité a tyčinkové s hladkým či rýhovaným tělem a s pečetiťkovými konci; nánožníky s jemnými vývalky; páskové prsteny; textilní či kožený opasek s částmi spojenými jednotlivými kroužky. Charakter kroje určují symetricky nošené náramky a nánožníky a kombinace stejně velkých spon spínajících oděv na prsou a na ramenou.
- 2b. LT B1c. Typické jsou mladší varianty duchcovských a tzv. münsingenských spon, plasticky zdobené, doprovázené sponami drobnějších tvarů. Kroj tak charakterizuje změněná kombinace spon, tvořená jednou velkou sponou a dvěma podstatně menšími, převážně bronzovými sponami. Vnitřní kapacita těchto spon je oproti předcházejícímu období radikálně zmenšena na polovinu (tj. na 10–20 mm), takže spínaly nepochybně nový druh oděvu z jemnější látky. Oblíbené jsou náramky s výzdobou první fáze plastického stylu ve střední části a na koncových částech těla.
- 2c. LT B2a. Náplň tvoří spony s velkou kulovitou patkou a krátké spony s bubínkovitým lučičkem. U náramků a nánožníků se prosazuje plastické členění povrchu velkými vývalky či trojicemi drobných vývalků, nebo se naopak nosí bronzové náramky zcela hladké (snad jako předchůdci hladkých švartnových kruhů?). Organický opasek obsahuje sérii bronzových kroužků.
- 2d. LT B2b. Nosí se spony s velkou kulovitou, příp. plasticky zdobenou patkou; další vývoj plastického stylu předznamenává série náramků tzv. novobydžovského typu. Novinkou jsou švartnové kruhy; nánožníky mají 8–12 polokoulí, opasky s více kroužky jsou postupně nahrazovány celokovovými opasky, zatím ještě bez zápon v podobě zvířecích hlaviček. Základní symetrická kombinace náramků a nánožníků je častěji porušována ve prospěch zdobení levé ruky dalšími náramky a nánožníky, zhotovovanými stále častěji ze železa či švartny.
- 2e. LT B2/C1 až LT C1a. Pokračuje používání kombinace spon tvořené jednou velkou sponou spojené konstrukce a dvěma téměř miniaturními, převážně bronzovými sponami s volnou patkou. Puklicové nánožníky mají 6–8 dutých polokoulí; ve výzdobě náramků a nánožníků nastupuje druhá vrcholná fáze domácího plastického stylu, realizovaná zejména v podobě dvojic plasticky – tzv. šnekovitě – zdobených nánožníků, spolu s uplatňováním technik helenistického původu (filigrán, granulace). Celokovové opasky jsou vybaveny záponami v podobě zvířecích hlaviček.

3. LT C1b. Vedle spon spojené konstrukce jsou nošeny zejména skleněné kruhy či bronzové spirálové náramky; ojediněle se objevuje náhrdelník z drobných jednobarevných skleněných korálek, případně s jedním jantarovým. Podstatnou změnou je konec používání nánožníků z plasticky zdobených polokoulí.

Chronologie mužských hrobů v Čechách je vypracována spíše rámcově, jak to vyplývá z jejich převážně železné výbavy (zbraní), obvykle silně postižené korozi. Železný meč (obr. 52) měl dřevem obložený dřív rukojeti a byl zasunut do dvojdílné železné pochvy. Na opasek byl upevněn pomocí tzv. závěsného můstku. Tvar můstku, ústí pochvy a spodního nákončí buď srdčitého, či zaokrouhleného tvaru a eventuální výzdoba přední strany pochvy jsou základními kritérii pro chronologické zařazení hrobové výbavy. Kratší tvary mečů, mnohdy s rukojetí v podobě lidské postavy (tzv. pseudoantropomorfní mečky), jsou považovány za odznaky bojovníků ve velitelském postavení.

Z ostatních součástí výbavy jsou pro datování méně použitelné tvary kopí, naopak chronologický vývoj lze sledovat u štítových puklic a opasků (obr. 53). Dvojdílné loďkovité puklice se středovým žebrem stupně LT B2 byly postupně nahrazeny podlouhlými pásovými puklicemi s rovnými, trojúhelníkovitými či zaoblenými křídly. U opasků je původní provedení z organického materiálu nahrazováno od závěru LT B2 celokovovými tvary. Jejich vývoj končí v LT C1 tzv. pancéřovými opasky s vybiženým povrchem.

Chronologický vývoj lze sledovat i stylistickým rozbohem výzdoby. Oproti individuálním výrobkům luxusního provedení v LT A s motivy plastických lidských či zvířecích masek, esovitými motivy v podobě lyry či mediteránními motivy (palmeta, meandr) provedenými rytím či vytačováním (technikou *au repoussé*) a uspořádanými na principu symetrie převrácením se v následujícím 4. století př. Kr. zásadním způsobem mění celý charakter výzdoby. Tě prakticky chybí maskovité motivy, dominuje abstraktní esovitá výzdoba s motivy rostlinnými (lístky, úponky) nebo geometrickými (pelta, triskeles, jin-jang), to vše v plynulém, tzv. waldalgesheimském čili kontinuálním vegetálním stylu. Výzdoba prováděná zpočátku v nízkém reliéfu postupně získává výraznou plastickou podobu. Stabilní výběr motivů používá dokonce i importované techniky filigránu a granulace (Kruta 1975).

Z hlediska způsobu nošení jednotlivých druhů předmětů i z hlediska používaných technik, technologií a vazby na odlišně vybavené skupiny pohřbů lze vyvozovat následující závěry:

1. Jednotlivé kategorie předmětů, ale i konkrétní tvary byly vyráběny pro přesně vymezené skupiny laténských populace. Zjišťovaný omezený prostorový výskyt některých tvarů (převážně v okruhu od 10–15 km do 40 km) může naznačovat rozptyl výrobků jed-

- notlivých dílen. Kumulace sledovaných tvarů v různých navzájem vzdálených oblastech a v kontextu určitého kroje považuje však P. Sankot (2002a) za výsledek pohybu jejich nositelů, v jejichž kroji plnily přesně stanovenou funkci, tedy nikoli za výsledek obchodu s živelně používaným módním artiklem.
- Analýzy chemického složení bronzů (Frána – Jiráň – Moucha – Sankot 1997) prokázaly totožné chemické složení některých předmětů jako výraz původu nejen z jedné dílny, ale přímo z jedné tavby, a to jak u dvojic šperků totožných tvarů, určených k symetrickému nošení, tak u současně používaných předmětů odlišných tvarů. Tím potvrzují předpoklad výroby více tvarů šperků jedním řemeslníkem či jednou dílnou.
 - Z chronologického hlediska je významné zjištění zásadního rozdílu ve složení bronzoviny předmětů vyráběných až do starší fáze stupně LT B2 a výrobků vyráběných od mladší fáze stupně LT B2. V českém nálezovém prostředí je tato zásadní technologická změna, spočívající v přechodu od tradičních bronzů s nízkým obsahem olova k bronzům s vysokým obsahem olova, tradičně typickým pro mediteránní oblasti, doprovázena i vlnou dalších „novinek“: přímými importy šperků typických pro Karpatskou kotlinu (obr. 60: 1–6, 9), přebíráním dosud neznámých výzdobných motivů a technik tamějšího původu (filigrán, granulace) a konečně i pohřby osob vybavených krojem typickým pro Karpatskou kotlinu. Předmětem dalšího výzkumu proto bude interpretovat tato data, získaná rozbořem archeologických pramenů a jejich chemického složení.

Sociologie laténských pohřebišť

Rozdíly v pohřební výbavě jsou dosud nejčastěji používány k výkladu o sociální struktuře laténské populace. Přitom se obvykle vychází z údajů Caesarových o třech vrstvách keltské společnosti, kterými měly být dvě vrstvy tvořící elitu, tj. *equites* a *druides*, a vrstva prostého obyvatelstva, tj. *plebs* (Caesar: *Zápisky*). Přiřazení pohřbených jedinců k těmto vrstvám je zdánlivě snadné v případě prvé vrstvy, kam se obvykle řadí muži se zbraněmi a v případě třetí vrstvy, kam případnou osoby pohřbené s minimální výbavou nebo bez ní. Vrstvu druidů se na pohřebišťích stále identifikovat nedaří (srov. *Venclová 2002c*). Problémem je rozpoznání sociální příslušnosti zemřelých, která se často redukuje na osoby „bohaté“ a „chudé“, přičemž kritériem bývá počet předmětů osobní výbavy a přítomnost předmětů z drahých kovů nebo nápadně zdobených; kategorie bohatě a chudě vybavených hrobů uvádí např. J. Filip (1956, 307–311). Za nejvýznamnější determinanty skladby výbavy však považuje E. Neustupný (1978, 65–66) věk a pohlaví pohřbených osob, nehledě na časový faktor. Tříděním gar-

nitur hrobové výbavy se po této stránce zabýval zejména J. Waldhauser (1987, 38–45; *Budinský – Waldhauser 2004*, 104–125), který vzal tyto faktory v úvahu kromě vlastní výbavy (druhu a početnosti ozdob a součástí oděvu). Za pomoci všech těchto kritérií vyčlenil následující skupiny: 1. muž-bojovník, 2. bohatě vybavená žena, příp. dítě, 3. pohřeb s průměrnou výbavou, 4. pohřeb s chudou výbavou, 5. pohřeb bez výbavy. Jednotlivé varianty v rámci těchto skupin navrhl ztotožnit i s rodinným a společenským postavením pohřbených jedinců ze skupiny vesnické elity (např. až do úrovně potenciální identifikace muže-bojovníka a jeho rodiny, včetně ovdovělých žen či vysloužilých bojovníků atd.), vrstvy řemeslníků a zemědělců a vrstvy chudých a nesvobodných. Tento pokus zatím nekomplexněji využívá kvantitativních a některých kvalitativních dat získaných studiem hrobových garnitur, nebere však v úvahu paleoetnografické variace kroje ani symbolický význam některých předmětů, popř. význam jejich přítomnosti či absence. Lze si např. představit, že v hrobech bez výbavy byli uloženi také příslušníci vrstvy druidů, a naopak že řemeslník dostal do hrobu bojovnickou výbavu, nebo zvažovat, že nepřítomnost meče nemusí ještě znamenat nepřítomnost k bojovnické elitě (v případě, že meč byl atributem pouze aktivního bojovníka, a nikoli někdejších bojovníků – starých či nemocných členů jeho rodiny), atd.

Paleoetnografie laténských pohřebišť

Zásadní změna spojená s vyzněním stupně LT A a počátkem stupně LT B1 souvisí s novými tvary artefaktů pocházejícími z oblastí jihozápadně od Čech (Bádensko-Württembersko, západní Švýcarsko, východní Francie). Tam jsou tyto tvary doloženy v chronologicky již o něco starším prostředí. Od mladší fáze stupně LT B1 a v průběhu stupně LT B2 převažují v nálezovém fondu výrobky domácí provenience. Mladší fáze stupně LT B2 je poznamenána vlnou přímých importů i kulturních (a technologických) prvků z Karpatské kotliny a také pohřby s tamějším typem výbavy (krojem). V období závěru stupně LT B2 a ve stupni LT C1 tedy představuje nálezový fond v Čechách rozmanitou škálu složenou z výrobků čistě domácího původu, nejspolehlivěji představovaných švartnovými kruhy, z domácích výrobků vyráběných na základě převzatých technologií (např. série kruhů z dutých polokoulí, imitace filigránu a granulace) i z přímých importů (obr. 60).

Podle P. Sankota lze z paleoetnografického hlediska soudit, že se na tomto vývoji podílely nejen různé skupiny lokální populace, ale dle svědectví pohřebního ritu a odlišného kroje (včetně přítomnosti exogenních předmětů archaických tvarů) také řada jedinců a posléze i skupin z okolních území – ze středního Německa (Jenišův Újezd, hr. 44), z Moravy (některé pohřby z Kutné Hory-Karlova), z Karpatské kotliny (Sobčice: *Píč 1902*,

171, obr. 6; *Sankot 1993a*, obr. 23; Modlešovice: *Mi-chálek 1995b*, 95–106), z alpské oblasti (*Sankot 2002b*, 96, Abb. 12) a podle svědectví nákrčníků pravděpodobně až ze Champagne, Lotrinska a severní Itálie (*Sankot 2002b*, 95–96, Abb. 11: 1–5; srov. *Drda – Rybová 1998*, 94–101).

Antropologie a demografie podle hrobových nálezů

Ze starších údajů bylo usuzováno na jednotný charakter nositelů laténské kultury jako převážně krátkolebé populace. Výsledky analýzy současného, daleko bohatšího souboru nálezů definují tuto populaci naopak jako heterogenní (*Drda – Rybová 1998*, 108). Výška postavy činila průměrně 170 cm u mužů a 145–160 cm u žen, průměrný věk dožití do 40 let, nejvyšší zaznamenaný věk 65–70 let. Věkové údaje však mohou být značně zkresleny nízkým počtem dětských pohřbů; na pohřebištích prakticky chybějí pohřby dětí do 1 roku (*Waldhauser 1987*, 44–46). Nové výsledky poskytují lékařské vědy: např. analýzou krevních skupin (a v porovnání s typy hrobové výbavy) je možné uvažovat o příbuzenských vztazích pohřbených v rámci jednoho pohřebiště (*Budinský – Waldhauser 2004*, 78–79). Antropologická morfologická analýza podpořila hypotézu o pouhých dvou příbuzenských skupinách (rodinách), spojených endogamními sňatky, které pohřbívaly na pohřebišti Münsingen–Rain ve Švýcarsku (*Alt et al. 2005*). Podle obsahů stroncia, zinku a olova v kostech se uvažuje o rozdílech v kvalitě stravy (živočišná či rostlinná), a dokonce např. o možnosti detekování konzumace importovaného vína u určitých vrstev populace zastoupených osobami pohřbenými s tzv. „bohatou“ výbavou. Nejvyšší obsah těchto prvků se vztahuje přímo k jednotlivým garniturám výbavy (*Le Huray 2003*; *Smrčka – Jambor 2004* s lit.). Izotopy stroncia zjišťované v antropologických pozůstatcích, nejlépe v zubech, mohou identifikovat region, kde jedinec vyrůstal, a svědčit o případných pohybech osob a skupin (*Ramsel 2004*). Pomocí této metody bylo na pohřebišti Dornach v Bavorsku zjištěno, že několik pohřbených osob s výbavou „českého“ typu vyrostlo nejspíše v Čechách; všechny patřily k nejstarším pohřbům na lokalitě v LT B2a a dva z nich náležely mužům s meči (*Eggl 2003*, 528–531).

Podle názorů antropologů, vycházejících z analýzy kostrových pozůstatků z pohřebišť, se počet členů základních rodinných skupin s rodiči, dětmi a některými žijícími prarodiči obývajících jednu usedlost či dvorec měl pohybovat kolem 10 osob (*Stloukal 1981*), i když toto rámcové určení muselo mít v konkrétních případech řadu odchylek. Svou roli zde nepochybně hraje i fakt výrazné absence dětských pohřbů. Vypovídací hodnotou pohřebišť po demografické stránce se zabýval E. Neustupný (*1983*), který typickou rodinu před-

pokládá jako dvougenerační, o 3–4 osobách. Výše zmíněná antropologická a archeologická analýza rekonstruovala populaci o průběžném počtu 1–2 tisíc osob pohřbívajících na pohřebišti v Münsingen (*Alt et al. 2005*).

Laténská pohřebiště se stala také podkladem pro odhady velikosti populace v Čechách. Původní odhad počítal s asi 50 000 obyvatel v období LT B–C1 (*Holodňák 1987*), nová, nepřilíš podložená představa počítá pro následující fázi doby laténské s 200 000 lidí (*Salač 2006a*).

7.1.2 Pohřební ritus v období LT C2–D1

V LT C2 se v Čechách pohřební zvyklosti zásadně změnily, a to tak, že způsob pohřbívání se stal archeologicky nezachytitelným. Je to bezpochyby výraz ideologických změn. Pro období LT C2–D1 nejsou z Čech známy žádné laténské hroby; pouze na severním okraji území s laténskou kulturou existovaly kulturně nejednotné skupiny se žárovými hroby (viz kap. 10.2). Zvažuje se, že by např. mělké žárové hroby bez milodarů (např. nejisté hroby ze Stradonic: *Piě 1903*, 9–10) mohly být mladolaténského stáří, není to však doloženo. Takové hroby se ostatně zachovávají jen výjimečně a jejich datování může být problematické.

Jiným možným vysvětlením absence hrobů v tomto období je zcela jiné zacházení s ostatky zemřelých, které se vůbec nemusely dostávat do země. O možných praktikách svědčí nálezy lidských kostí ze sídlištního kontextu.

7.1.3 Lidské pozůstatky v sídlištním kontextu

Neopominutelným rysem doby laténské jsou nálezy lidských pozůstatků v obytných areálech, i když jsou nyní méně časté než v pozdně halštatském období. Převažují ve fázi LT B1 (Soběsuky, Radovesice), kdy se vykládají jako výraz neklidu na přelomu LT A/B1 (*Waldhauser 1993a*), nechybějí však ani v LT C a D, a to jak na otevřených sídlištních, tak na oppidech (přehled nálezů: *Čížmář 1989*, 106–107; *Waldhauser 1993a*, 309–311; *Drda – Rybová 1993*, 66; *1997a*, 88; *1998*, 153–154, 168; *Likovský – Drda 2003*). Jde v zásadě jednak o kompletní kostrové pohřby (např. pohřby novorozenců) v základech či na dně sídlištních objektů nebo v jejich výplni, jednak o jednotlivé lidské kosti, zejména lebky či jejich části (Modlešovice, Závist), nebo naopak bezhlavé skelety (Závist: informace P. Drdy) či části trupu a končetin. Kosterní pozůstatky dvou jedinců v jámě v Nových Dvorech na Kutnohorsku byly doprovázeny úmyslně rozbitými nádobami (*Valentová 2002b*, 143, 145; příl. 10: 2). Kostí mohou nést doklady násilí, resp. stopy sekání, úderů a rozbíjení. Vyskytují se rovněž perforovaná kolečka vyřezaná z lebeční kosti. Zastoupení jsou dospělí

jedinci i děti. S těmito nálezy nelze zaměňovat řádné hroby, které se někdy nacházejí zdánlivě v prostoru sídlišť, patřily však původně k jednotlivým usedlostem, resp. fázím užívání sídlišť, a byly původně umístěny vně příslušného obytného areálu (Soběsuky).

Význam lidských kostí v sídlištním kontextu se interpretuje různým způsobem – jako stavební oběti (nálezy pod podlahou chat či v základech hradby: Závist, Stradonice), oběti zajišťující úrodu (pohřby či kosti v zásobních jamách), trofeje a doklady kultu „uřatých hlav“ (lebky: *Likovský – Drda 2003*), pohřby sociálně se odlišujících jedinců, pohřby dětí zemřelých v neonatálním věku, indicie antropofagie, odraz konfliktních situací na lokalitě nebo jako projev obecně rituálních aktivit (*Čížmář 1989*, 106–107; *Waldhauser 1993a*, 313–315).

7.2 NEPOHŘEBNÍ RITUÁLNÍ AREÁLY A AKTIVITY

7.2.1 Uměle budovaná rituální místa

V posledních desetiletích se hojně diskutovalo o identifikaci rituálních či kultovních areálů a svatyní v době laténské podle architektonických znaků. Dosavadní neúspěšnost takových pokusů vede k závěru o výjimečnosti takových areálů a k představě, že rituální prostory byly buď součástí obytných areálů, nebo byly umístovány mimo ně, ale nebyly nijak uměle označovány.

Někdejší interpretace ohrazeného areálu v Libenicích jako svatyně (*Rybová – Soudský 1962*) byla zpochybněna, současné názory na tento objekt však nejsou jednotné. Podle jednoho názoru jde o „germánskou“ svatyni, v jejímž prostoru se náhodně nachází daleko starší laténský ženský kostrový hrob období LT B1, který s ohrazením ani s tamější kamennou stélou nesouvisí (*Waldhauser 1995c*). Z následné diskuse a nového rozboru však vyplývá, že hrob mohl být uložen do ohrazeného areálu, současného (tj. laténského), nebo event. vybudovaného již dříve; místo mohlo být záměrně zvoleno v blízkosti kamenné „stély“ – pravděpodobně zde původně stojícího neolitického nebo eneolitického menhiru (*Drda – Chytráček 1999*).

Po dlouhou dobu se za svatyně považovaly čtyřúhelníkové valové areály (tzv. *Viereckschanzen* německé archeologie). Podle dnešních analýz byly funkce takových areálů zřejmě vícenásobné; nově byly interpretovány jako dvorce rezidenčních, ale i ceremoniálních, resp. shromažďovacích účelů (viz kap. 5.3.3). Velmi pravděpodobně tam ovšem byly provozovány také rituální aktivity, např. spojené s adorací místních héróů. Známa kamenná hlava nalezená vně čtyřúhelníkového areálu v Mšeckých Žehrovcích I byla interpretována jako zobrazení místního heroizovaného předka – podle pásového účesu a vzadu vyholené hlavy snad druida – a celý areál jako dvorec, sídlo lokální elity (*Venclová 1998a*;

2002c). Středoevropské čtyřúhelníkové areály v žádném případě nepředstavují protějšky pravoúhlých ohrazených svatyní s chrámky a votivními obětinami, jaké v mladší době laténské existovaly v západní Evropě (např. typ Gournay v severní Francii: *Brunaux 2000*).

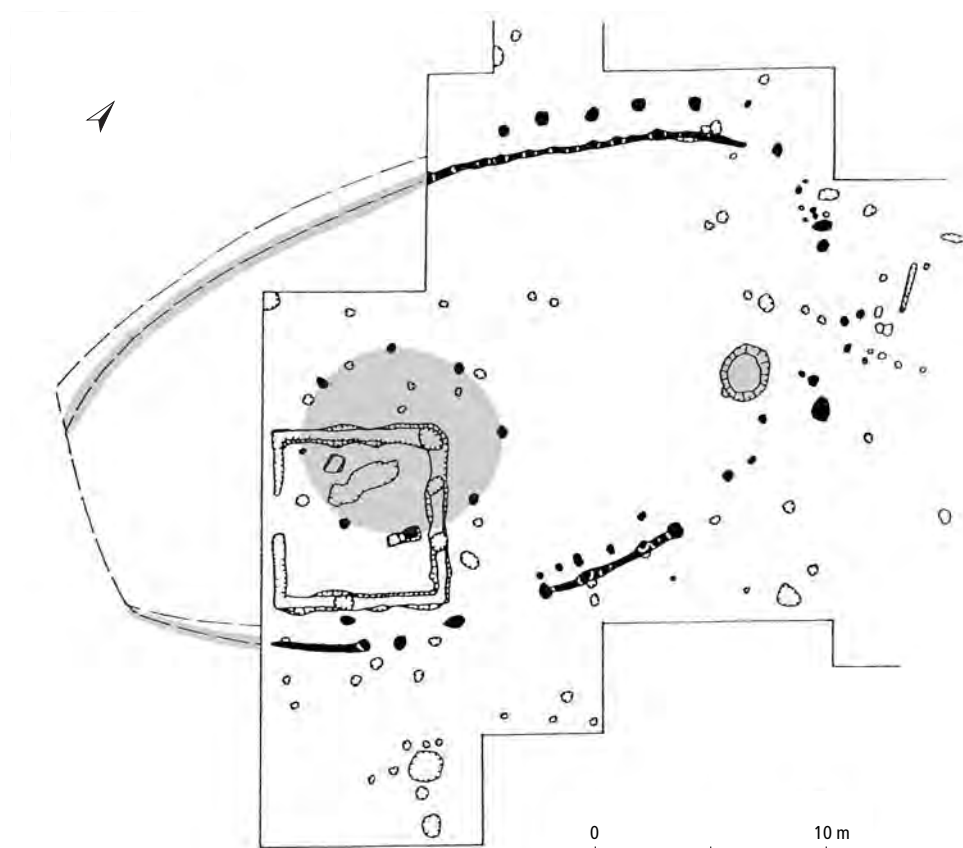
Přibližně kruhový, valem ohrazený objekt se čtyřmi vchody z Třebovět na Jičínsku (*Vokolek 1993*; *Mangel 1999*) je sice doprovázen nálezy zlomků laténské keramiky, ale datování výstavby valů (snad již v neolitu?) a používání areálu a jeho funkce v jednotlivých obdobích jsou zcela nejisté.

Předpokládá se, že rituální svět byl úzce propojen s profánními aktivitami. Rituální prostory byly asi vyčleňovány také v rámci některých obytných areálů. Dosud jsou takto vykládány prostory na některých oppidech. Na okraji obytného areálu – dvorce na akropoli Závisti bylo postupně vybudováno několik staveb interpretovaných jako neprofánní (obr. 43). Jsou to povrchové čtvercové stavby se základovým žlabem přerušeným vchodem, o výměře téměř 60 m² (obj. I, IIa) a také atypická kúlová osmiúhelníková stavba o průměru 9 m (obj. IIb) uvnitř oválného prostoru o rozloze 530 m², vymezeného dřevěným, jedenkrát představovaným ohrazením. Odlišnost těchto staveb od běžné zástavby a jejich budování a dlouhodobá kontinuální existence v témže prostoru na nejvyšším místě akropole a celého oppida, ale i v jámě umístěná hranice se spalovanými cereáliemi a dřevinami vedou k předpokladu rituálního využívání místa. S ním mohl souviset i nález železné sekery znehodnocené zásekem do břitu a deponované na dno jámy v blízkém sousedství (*Drda – Rybová 2001*, 290–292, 334, 340–341, 344, obr. 13: 6). Je však nutno podotknout, že např. čtvercové stavby s obvodovým základovým žlabem zjistil V. Vokolek v nehrazeném obytném areálu v Opatovicích n. Labem (obr. 8), kde je pokládá za profánní objekty.

Podobným neprofánním místem mohla být tzv. západní akropole oppida Třisov, kde stála rovněž oktagonální kúlová stavba oddělená od okolního sídelního areálu dřevěným plotem a interpretovaná jako chrámek (*Břeň 1975*).

Trojdielné pravoúhlé ohrazení, které bylo odkryto na okraji rovinného obytného areálu ve Slepoticích na Pardubicku (informace V. Vokolka; obr. 44), nelze interpretovat – mohlo mít funkci shromažďovací, rituální nebo i hospodářskou či obchodní (ohrada pro dobytek?).

S domácími rituálními činnostmi se někdy spojují tzv. krby, tj. vypálené hliněné desky, někdy bíle natřené a zdobené rýhami, na podlaze zahluobených či povrchových domů (Mšecké Žehrovice I, povrchová stavba 7/81, polozemnice 20/84; Závist, obj. 13 u brány A: *Motyková – Drda – Rybová 1990a*, 321; Závist, výrobní obj. XVI: *Drda – Rybová 2001*, 300, obr. 9). Označují se jako domácí oltářky, ačkoli sloužily pravděpodobně (také?) jako ohniště.

Obr. 43: Rituální areál na akropoli oppida Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ). Šedě: rekonstrukce ohrazení oválného prostoru, povrchová osmiúhelníková stavba a zahloubený objekt. Podle Drda – Rybová 2001.

7.2.2 Přírodní rituální místa

Rituální okrsky bez uměle budovaných objektů zřejmě existovaly v místech nápadných geomorfologických dominant, jako jsou vrcholky kopců, skalní suky, jeskyně, převisy atd. Uvažuje se o řadě míst mj. v Českém ráji s nálezy na vrcholcích či pod stěnami skalních masivů, které již byly zmíněny při diskusi o výšinných obytných areálech (Sokolka, Pařez, Čertova ruka, Trosky aj.; srov. *Waldhauser – Koldová 2006*) nebo o obytné komponentě zjišťované v jeskyních (viz kap. 5.3.5). Byla dokonce vyslovena idea o celé oblasti Českého ráje, včetně výšinného areálu Semín, jako o „sakrační zóně“ v době laténské. Někdy jsou jako rituální interpretovány jednotlivé nálezy laténských artefaktů na vrcholcích kopců a horských vrcholech (*Waldhauser – Lutovský 1998*), v jejichž případě si však nejsme jisti, z jakých kontextů vlastně pocházejí; alternativy výkladu mohou být bez dalších archeologických informací rozmanité.

Lépe je doloženo využívání pramenů, mokřin a vodních toků k ukládání jednotlivých předmětů či souborů předmětů, předpokládaně z rituálních důvodů, tj. jako obětin. Takto jsou interpretovány předměty nacházené např. v řekách (figurka kance nalezená ve Vltavě u Jaroslavic: *Dubský 1949, 358*), i když někdy může jít také o ztráty nebo přírodními procesy přemístěné artefakty. Známé je rituální využití vřídla či vodního pramene k uložení depotu (viz níže). V Evropě je bezpochyby

nejznámějším souborem předmětů uložených ve vodě nález zbraní a dalších artefaktů spolu s částmi lidských těl na eponymní lokalitě La Tène, resp. v Neuchâtelském jezeře ve Švýcarsku; ačkoli interpretace nálezu byly různé, dnes převažuje jeho rituální výklad (*Müller 1992* s lit.).

7.2.3 Depoty

Za rituální (votivní) depoty se považují jednorázově uložené soubory předmětů, pokud jsou deponovány v takovém prostředí, které neumožňovalo jejich opětné vyzvednutí (tzv. ireversibilní depoty). Do této kategorie patří známý depot – tzv. duchcovský poklad stupně LT B1: depot několika tisíc bronzových spon, kruhů a prstenů byl v bronzovém kotli uložen do vřídla Obří pramen v Lahošti u Duchcova (obr. 45).

Zejména v LT C2–D1 se stalo ukládání depotů častým jevem. Není však snadné rozlišit depoty rituální od depotů tezauračních, které byly zamýšleny k budoucímu vyzvednutí (reversibilní depoty). Depoty železných předmětů, uložené na sídlišťích či mimo ně na dobře identifikovatelných přístupných místech, se interpretují jako sklady řemeslníků či obchodníků (Kolín, Bezdědovice, Stradonice, Lipany: *Rybová – Motyková 1983; Michálek 1999; Waldhauser 1995a*). Depoty v základech domů či fortifikací bývají ovšem interpreto-

vány jako stavební obětiny. Za votivní dary se považují také některé nálezy železných nástrojů a zbraní, bronzových a skleněných ozdob či mincí, příp. keramiky v pláštích starších mohyl, nebo i v přirozených pahorcích (jižní Čechy: *Michálek 1999*, 77–79, 137, pozn. 6, s lit.; Mladá Boleslav-Čejetický: *Plesl 1959*, 35). Depoty mincí mohly splňovat obě funkce. Nález mincí ve vodním zdroji – prameni (Leskovice?) – by patřil ke kategorii votivních depotů. Uvažuje se, že zejména nejstarší zlaté mince nemusely sloužit jako platidlo v ekonomickém smyslu slova, ale jako předmět symbolické hodnoty; mohly být používány jako dary v prostředí elit nebo jako obětiny božstvům. Větší množství takových mincí se nespíše mohlo nacházet v majetku svatyně nebo kmene a příčiny uložení takových obsáhlých souborů (tzv. poklady mincí: Starý Kolín, Stradonice; kotlík s mincemi a nákrčníkem či náramkem: Podmokly, srov. kap. 9) mohly být rozličné.

7.3 LATÉNSKÁ SYMBOLIKA

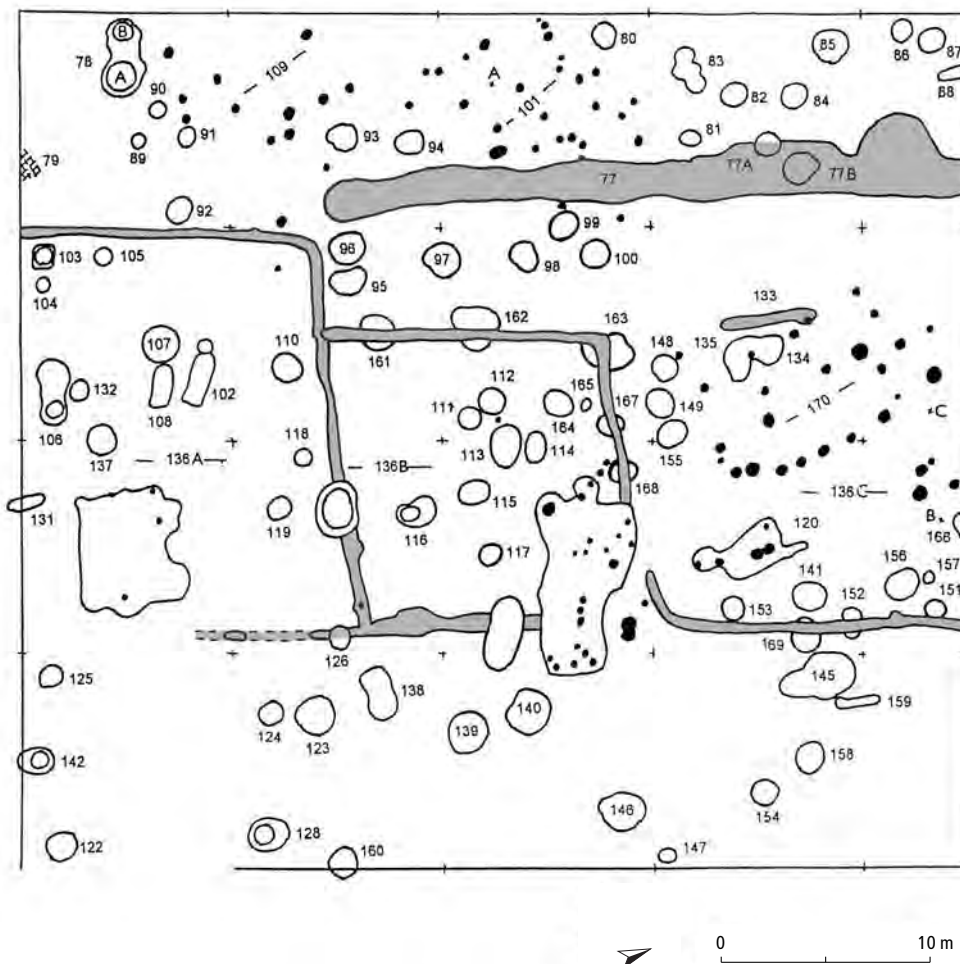
Symbolickou oblast předvádí zejména laténské umění. Jakkoli jsou v něm rozpoznatelné řecké, etruské, thrácké i ještě východnější prvky (srov. *Bouzek 2002*), jde

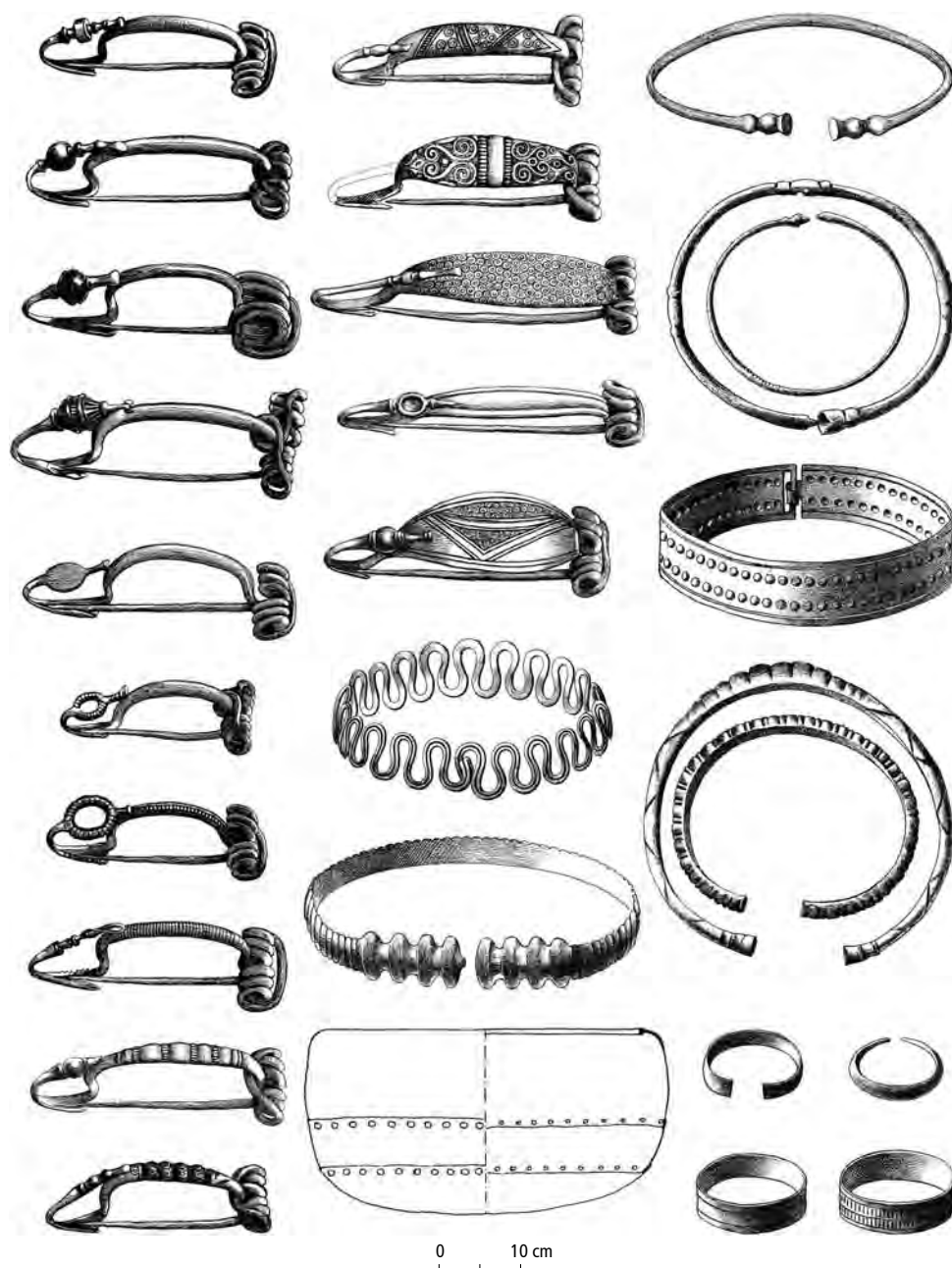
o specifický, samostatný projev laténské kulturní oblasti. Laténský umělecký styl se uplatňoval na běžně používaných, ale ovšem i mimořádných artefaktech (na osobních ozdobách, zbraních, nádobách, sochách); jako samostatný předmět studia má již dlouhou tradici (srov. *Jacobsthal 1944*).

Jednotlivé prvky a motivy, vegetální, zoomorfni i antropomorfní (zejména palmety, voluty, esíčka, listy jmelí, zvířata skutečná i fantastní, masky, resp. skryté tváře) spolu s abstraktními znaky tvoří složité kompozice, které dohromady symbolicky vyjadřovaly určitý ideologický systém, v němž významnou roli hrály představy stromu života, pána zvířat, božské přítomnosti, aniž by byly explicitně zobrazeny (*Kruta 1992*). Takto provedený ornament nebyl pouze dekorativní, ale měl symbolickou, ochrannou úlohu. Po bohatém a velmi variabilním uměleckém projevu období LT A se v průběhu doby laténský styl postupně vyvíjí a proměňuje.

V období LT B–C1 se uplatňuje kontinuální vegetální styl (obr. 46: 1–6), dříve nazývaný waldalgesheimský, vycházející hlavně z rostlinných motivů (*Kruta 1986; 2000*, 111–118, 429–433; *Megaw – Megaw 2001*). Ty však jsou používány také k zobrazení složitých obrazů, které abstraktní formou znázorňují i lidské či zvířecí

Obr. 44: Trojdílný ohrazený areál ve Slepoticích (okr. Pardubice). Šedě: laténské žlaby. Podklady V. Vokolka.

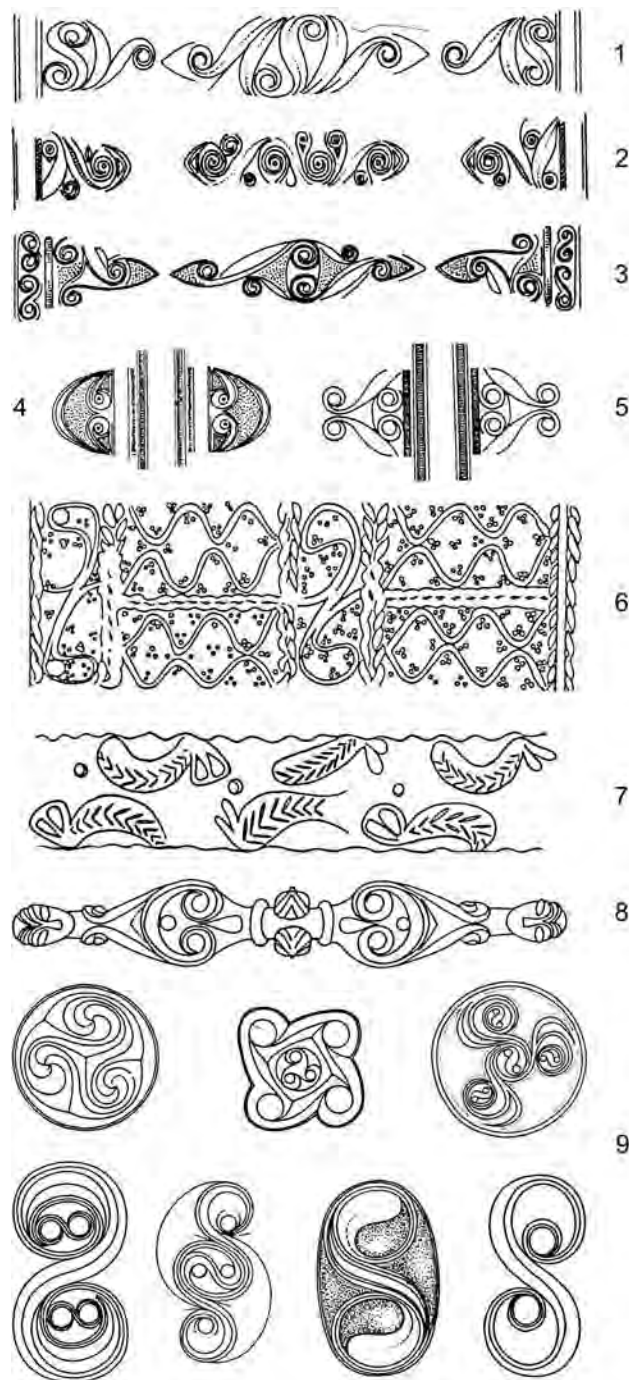

Obr. 45: Depot bronzových předmětů, tzv. „duchcovský poklad“. Lahošť (okr. Teplice). Hlavní typy předmětů, výběr. Měř. spon a kruhového šperku cca 60 %. Podle Berger 1882.

tváře nebo spíše fantaskní masky. Tyto obrazy jsou mnohoznačně proměnlivé, někdy spíše jen tušené a mohou být různě interpretovány, např. podle úhlu pohledu pozorovatele. Kontinuální ornament, často používající spirálových a vířivých motivů, evokuje pocit pohybu narozdíl od předchozího statického pojetí. Tento styl se postupně vyvíjí v tzv. plastický styl (obr. 46: 7–9), kde výzdoba o vysokém reliéfu dosahuje až „barokních“ forem. Bohatě zdobené rytím, vpichovaným či plasticky provedeným ornamentem byly kovové předměty: lučičky a patky spon, zápony, náramky, nákrčníky, nánožníky (zejm. tzv. „šnekovitě“) a prsteny, ale i zákolníky a zbraně. Výjimečnou plastickou výzdobu v podobě koníka a jezdce (?) nese spona z Přemyšlení, zdo-

bená navíc tzv. nepravým filigránem (Sankot 1993a, Fig. 9: 3, s lit.) a evokující ještě maskovité spony ze starší doby laténské. Zobrazení masky (tváře) lze rozpoznat také na kruhovém šperku období LT B (obr. 60: 7; srov. Lenerz-de Wilde 2006). Rytý a vybíjený ornament, mj. s motivy dvojic ptáků, gryfů a stylizovaných draků, neso železné pochvy mečů (obr. 52: 4). Plastické prvky se objevují i na skleněných náramcích a na ojedinělé kamenné skulptuře (hlava z Mšeckých Žehrovic I; viz níže). Nevýrazně je v tomto období zdobena keramika, na níž se spíše výjimečně objeví rytá, vhlazovaná, plastická či nepřilíš častá pozdní kolkovaná výzdoba.

V LT C2–D1 se umění dále rozvíjí a nabývá nových forem, oproti předchozímu období se však projevuje

Obr. 46: Laténský umělecký styl podle výzdoby kovových předmětů. 1–6 kontinuální vegetální styl; 7–9 plastický styl. Podle Sankot 1993a; 2003a; další podklady P. Sankota.

střízlivěji a spíše naturalisticky narozdíl od dřívější abstrakce. Méně ornamentálně jsou provedeny kovové předměty a výjimkou z jednoduché výzdoby keramiky je jen vícebarevný malovaný ornament (obr. 51), který však v Čechách nevytváří tak bohaté – i zoomorfni – obrazce jako v západní Evropě. Plastické utváření skleněných náramků se mění na zcela hladké formy. Symbolická náplň výtvarného projevu se velmi silně projevuje zvláště na mincovním obrazu s jeho motivy koně,

kance, torquesu, oka, ruky, snad slunce a měsíce a dalšími, jejichž výklad nám uniká (srov. kap. 9).

Specifickým tématem jsou značky na podstavě grafitové (ale občas i jiné) keramiky (obr. 49: 13), které mohly mít symbolický význam, pokud ovšem nešlo o označení dílen nebo zákazníků, snad dokonce ve formě alfabetských znaků (odvozených z písmen etruské nebo lepontské abecedy), jak se o tom dnes uvažuje (Zeidler 2003). Podobně nejednoznačně interpretovatelné jsou vzácné *grafitti* na kotoučcích ze střepů (Libušín: Varadzin – Venclová, v tisku; obr. 62: 29) nebo na nádobách.

Symbolický význam měly jistě i barvy: červená (barvivo nacházené v hrobech; červený email a mořský korál), černá (švartnové ozdoby), modrá, žlutá a bílá (sklo korálků a náramků), medově hnědožlutá (sklo, jantar), jak to dokládají antické zprávy i současná etnografická pozorování. Barvy textilu z českých nálezů bohužel neznáme.

Za samostatnou oblast laténského umění a symboliky je třeba považovat skulpturu. Zachovaly se ovšem jen plastiky z kamene, popř. drobné antropomorfní a zoomorfni figurky z bronzu a výjimečně z hlíny; dřevěná plastika, která mohla být nejčtenější, se v Čechách nezachovala.

Jedním z nejnámějších a nejčastěji publikovaných laténských artefaktů z Čech je opuková plastika hlavy z Mšeckých Žehrovic I (přil. 10: 1). Měla vzniknout někdy ve 3. stol. př. Kr. Kromě archeologického datování svědčí o jejím chronologickém a kulturním zařazení také výtvarné provedení s detaily v laténském stylu a ovšem i znázorněný nákrčník. Původně byla považována za vyobrazení božstva, ale nově se interpretuje podle účesu, resp. tonsury, jako zobrazení druida – heroizovaného předka adorovaného v rámci domácích rituálů ve dvorci – sídle místní venkovské elity (Venclová 1998a; Megaw – Megaw 1998; Venclová 2002c). Laténské antropomorfní plastiky souvisejí spíše s hérojskými kulty jednotlivých komunit, a nikoli s božstvy, která nebyla v keltském světě zobrazována v lidské podobě (Kruta 1992, 821). Další kamenné skulptury ve tvaru lidských hlav jsou méně jednoznačné co do stylu provedení a ostatně i co do nálezového kontextu (Závist – interpretuje se jako sekundárně použitá plastika původně z pozdní doby halštatské až časně doby laténské: Jansová 1983, 356–361; Drda – Rybová 1993, 66; 1998, 145, obr. 27; České Lhotice – hrubě provedená skulptura nebo kámen připomínající hlavu z prostoru oppida: Princ 1986, Fig. 1; srov. Drda – Rybová 1998, 154).

Drobná figurální plastika, zejména bronzová, ojediněle hliněná, samostatná či jako závěsky, kování, aplikace a součásti jiných artefaktů, zobrazuje lidské postavy či hlavy (Stradonice, Křivoklát: Karasová 2002b; Závist: obr. 62: 30), i když provenience a datování některých artefaktů mohou být sporné (srov. Waldhauser

2001b). Další skupina plastik znázorňuje zvířata, jako jsou kanec (obr. 62: 28; příl. 12: 7; Jaroslavice: *Dubský 1949*, 358; Praha-Šárka: *Filip 1956*, obr. 91), jelen, kůň, pes nebo pták (příl. 12: 5, 6), jako atributy božstev nebo k vyjádření jiného symbolického významu. K předmětům ze symbolické sféry se řadí také železné a bronzové závěsky tvaru kolečka s paprsky (oppida, Bezdědovice, Kutná Hora-Karlov; obr. 62: 31, 32; příl. 13: 4)

a kroužky s nálitky (obr. 62: 33). Největší kolekci předmětů této kategorie z Čech známe z oppida Stradonice, většinou dosud jen z popisu a vyobrazení Píčov (Píčov 1903), vybrané artefakty z katalogů výstav (např. *Kruta – Lička 2004; Celtes 2006*). Významné soubory v sousedství poskytla další oppida jako Staré Hradisko a Manching (lit. výše) a zejména nehrazené sídliště v Němčicích nad Hanou (*Čižmář – Kolníková 2006*).

8 Movité artefakty

8.1 KERAMIKA

Keramiku zastupují především nádoby, ale i jiné předměty technické, ozdobné či symbolické.

Nádoby

Ke klasifikaci laténských nádob je k dispozici několik deskripčních systémů vypracovaných na keramice z Čech (Salač 1988; Venclová 1998a). Poměrně detailně lze charakterizovat náplň jednotlivých fází, podstatné rozdíly se však projevují zejména mezi dvěma obdobími LT B–C1 a LT C2–D1. Regionální rozdíly jsou pozorovatelné hlavně ve tvarech, výzdobě a úpravě povrchu hrubé užitkové keramiky, která byla zřejmě vyráběna lokálně na řadě míst (srov. rozdíly v keramické náplni jednotlivých oblastí: Motyková – Drda – Rybová 1990, 351–363; Rybová – Drda 1994, 82–106; Salač 1990b; 1998a; Kuna – Waldhauser – Zavřel 1989, obr. D; Venclová 1998a, 156–167). Regionální a chronologické rozdíly se projevují také v kvantitativním zastoupení druhů keramiky, jak to dokumentuje tab. 6.

Všeobecně lze v období LT B–C1 konstatovat převahu nízkých tvarů (mis) nad vysokými tvary, později však podíl vysokých tvarů stoupá; zdobenost keramiky je v LT B–C1 nízká, v LT C2–D1 naopak vyšší (severozápadní Čechy: Rulf – Salač 1995; Mšecké Žehrovice: Venclová 1998a, 146–152, 176).

Podle funkce lze keramiku dělit na stolní (jemná točená keramika, snad i část točené a dotáčené hrubé keramiky), kuchyňskou (v ruce robená či dotáčená hrubá keramika – hrnce, mísy, cedníky), zásobní (hrubá keramika – zásobnice, některé hrnce a mísy), obalovou, resp. přepravní (někdy se za ni považuje grafitová keramika). Nečetné miniaturní nádobky se obvykle interpretují jako hračky nebo předměty užívané k rituálním účelům.

Jemná na kruhu točená keramika. V LT B–C1 se tato keramika vyznačuje v zásadě hrubším provedením (silnější stěny, často méně jemný materiál), než jaké charakterizuje následující fázi LT C2–D1. Z formálního hlediska jde o hrncovité nádoby, případně i nižší terinovité tvary (obr. 47: 12, 21), situly (obr. 47: 15), baňaté láhve (obr. 47: 14), kalichy se zúženou dutou či plnou nožkou a rozšířenou podstavou, někdy nazývané mísy na nožce (obr. 47: 13; příl. 11: 3), a mísy (obr. 47: 16–20). Profilace nádob je nejčastěji esovitá, i když nečleněné, nebo naopak ostřeji členěné nádoby jsou rovněž známy. Výzdoba může být plastická (horizontální vývalky a žebra), vhloubená (žlábký), vhlazovaná (li-

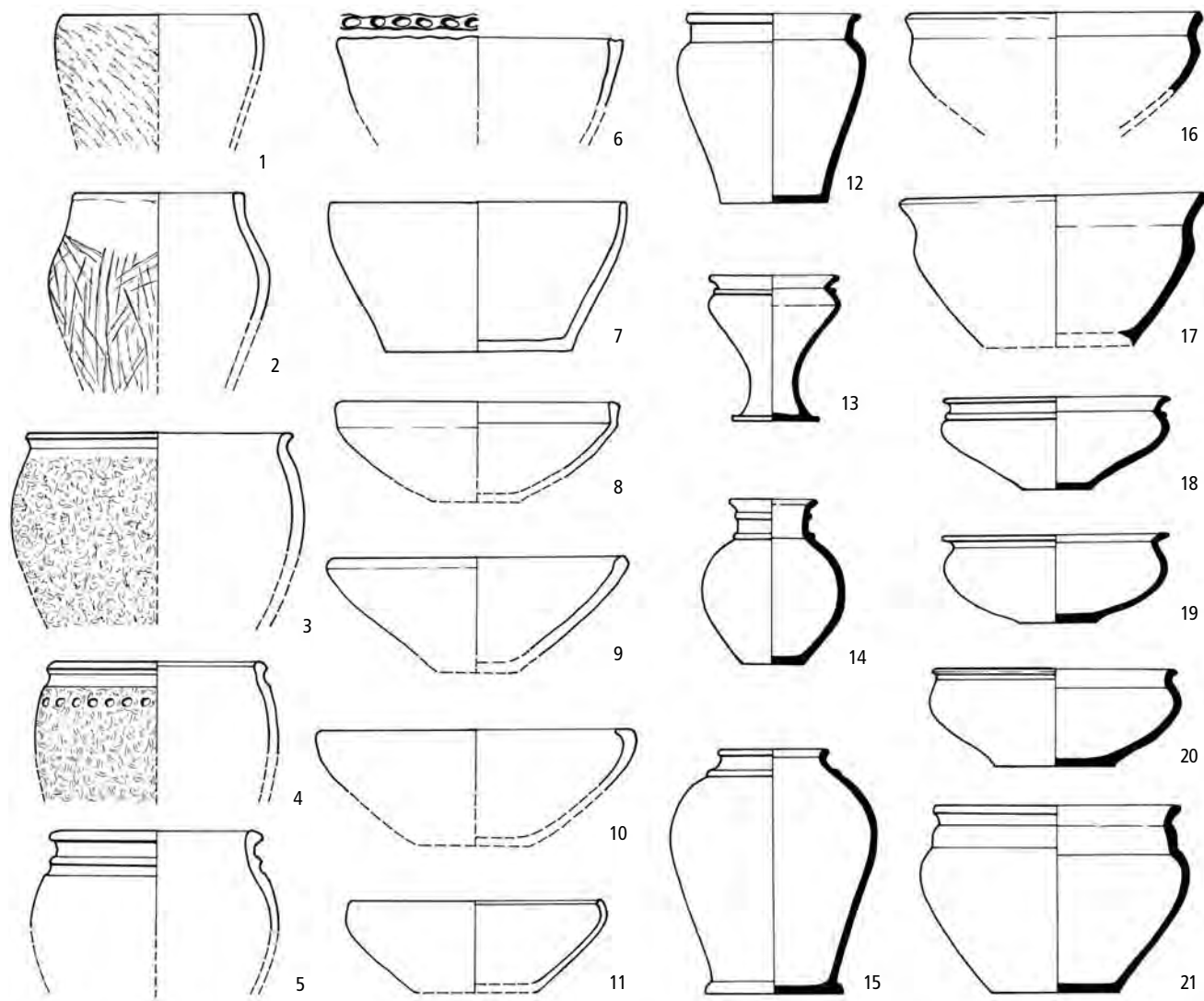
neární motivy uvnitř nádob, méně často na vnějším povrchu), vzácně i kolkovaná (jednotlivé kolky nebo jejich skupiny na vnějším povrchu).

V tomto období se poprvé objevuje i jemná keramika malovaná, resp. opatřená červenou engobou (jižní Čechy – Modlešovice, obj. 1/92, Radčice, obj. L/94: Michálek 2005; Strakonice–Častavín, hr. 1 a 3: Jansová 1963; střední Čechy – Dolní Břežany: Drda – Rybová 1998, 95; příl. 11: 4).

V LT C2–D1 charakterizují jemnou točenou keramiku zpravidla slabší stěny a jemněji plavený materiál

Tab. 6: Procentuální zastoupení grafitové a jemné točené keramiky v sídlištních souborech stupňů LT B–C1 a LT C2–D1. Podle: Beneš – Venclová 1980; Břeň 1987; Drda 1987, 547; Drda – Rybová 1997a, 104, tab. 3; Fröhlich 1985; Fröhlich – Michálek 1988; Michálek 1993; Venclová 1998a, Tab. 9, 19, 20; Waldhauser 1992b; Waldhauser – Krásný 2006, 102, 106.

Region, lokalita, objekt	grafitová ker.	jemná točená ker.
LT B–C1		
SZ Čechy	0,3	9,8
stř. Čechy	2,6	14,4
Slivinko 1/02	0,1	16,0
Mšecké Žehrovice I	4,0	13,6
Modlešovice 1/92	13,0	42,4
Modlešovice 2/92	12,0	64,8
LT C2–D1		
Lovosice	0,3	24,8
Počerady 1/68	0,1	17,7
Mšecké Žehrovice I, 4/83	4,2	19,9
Mšecké Žehrovice I, 20/84	2,2	28,4
Závist	1,3	9,6
Stradonice	2,4	27,1
Řičany 24	–	1,9
Příšimasy	–	1,2
Hrazany	4,4	15,2
Laziště	18,7	21,7
Nevězice	21,8	18,5
Zvíkov	29,2	?
Skály	30,5	21,0
Katovice	7,8	20,7
Strakonice 1/87	27,2	15,3
Putim	57,0	8,0
Žďár	65,0	?
Třísov	75–80	?

Obr. 47: Keramické nádoby, typy LT B–C1. 1–5, 12 hrnce; 6–11, 16–20 mísy; 13 kalichy; 14 láhve; 15 situly; 21 teriny. Profily: bílé – hrubá v ruce robená keramika, černé – jemná točená keramika. Podle podkladů autorů.

než v předcházející fázi. Z formálního hlediska jde o vyšší, štíhlejší láhve (obr. 48: 1; příl. 11: 2), poháry (obr. 48: 2; příl. 11: 1), nečleněné soudkovité hrnce se zataženým nebo vykloněným okrajem (obr. 48: 5, 6), hrnce a teriny odsazeného hrdla či esovité profilace (obr. 48: 9, 10) a mísy esovité profilace, nečleněné (se silněji zataženým až vklopeným okrajem) nebo se zalomenou stěnou (obr. 48: 3, 4, 7, 8, 11). Výzdoba (obr. 51) může být plastická (úzké horizontální vývalky a žebra), vhloubená (horizontální žlábků), vhlazovaná (lineární a kurvilineární motivy vně či uvnitř nádob), rytá (vlasové hřebenování), malovaná (bílý nátěr, červená engoba, malování v kombinacích červené, bílé, šedé a sienské cihlové; srov. *Břeň 1973*; příl. 11: 6).

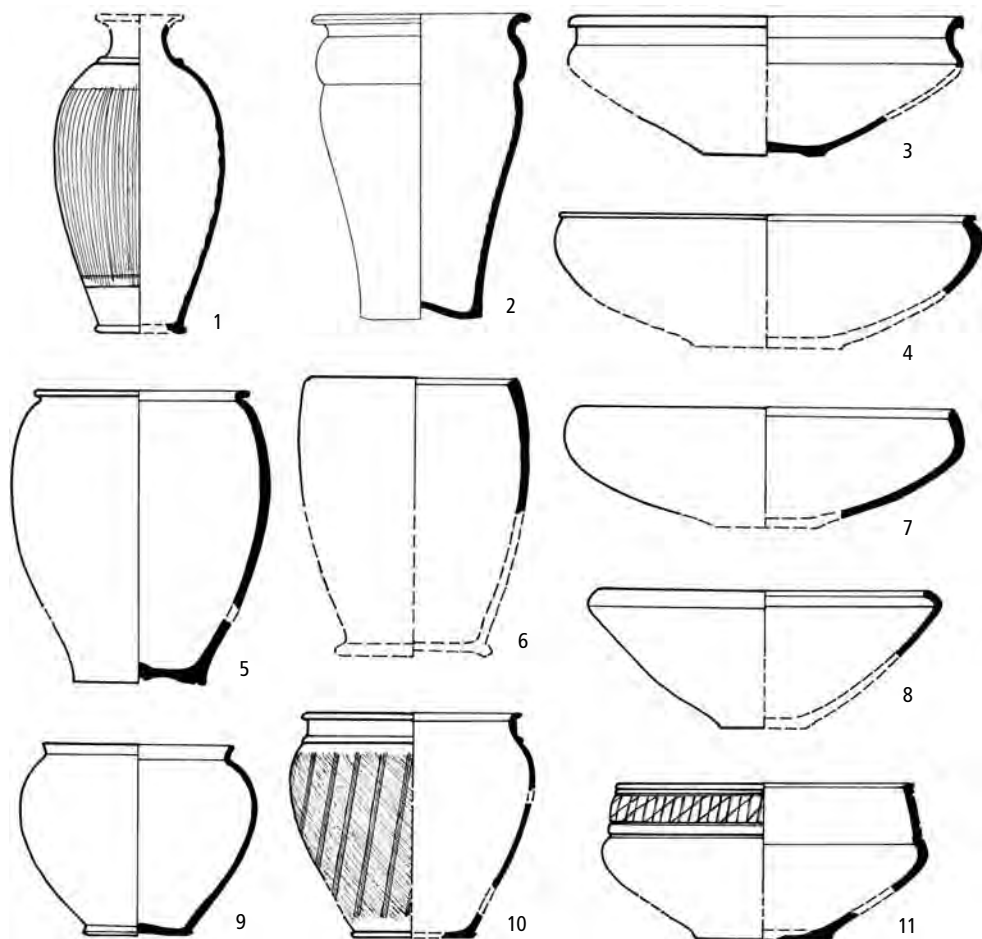
Hrubá keramika. Tato keramika byla od LT B vyráběna v ruce z materiálu s příměsí hrubších částic, který se postupně (od LT C1) měnil na víceméně standardně

ostřený písek a mletou slídou (tzv. písčitého materiálu nebo slídnatý materiál). Tvary vyráběné v LT B–C1 lze dělit na vyšší hrncovité (obr. 47: 1–5) a nižší mísovité nádoby (obr. 47: 6–11); zcela ojediněle se mohou vyskytnout nádoby s uchy nebo poklice.

V LT C2–D1 byla hrubá, v ruce robená keramika zhotovována z hlíny ostřené pískem a velmi často i slídou. Vyráběné tvary hrubé keramiky lze dělit na zásobnice (obr. 49: 9, 10), hrnce (obr. 49: 1, 2, 5, 6) a mísy (obr. 49: 3, 4, 7, 8, 11); ojediněle se objevují nádoby s uchy (např. mísy s vertikálními uchy na okraji). Některé tvary jsou regionálně specifické (např. typy zásobnic v severozápadních Čechách).

Pro hrubou laténskou keramiku je typické drsnění povrchu nádob, vyskytující se v následujících variantách: mramorovité (obr. 47: 3, 4; 50: 2), chuchvalcovité (obr. 50: 5), od konce LT C1 struhadlovité čili hloub-

Obr. 48: Keramické nádoby – jemná točená keramika, typy LT C2–D. 1 láhev; 2 pohár; 3, 4, 7, 8, 11 mísy; 5, 6, 10 hrnce; 9 terina. Podle podkladů autorů.

kové (obr. 49: 1, 11; 50: 5), jemné drsnění způsobující matný povrch (obr. 50: 1) a od LT C2 zrnitý povrch (obr. 50: 4). Povrch byl upravován i přetahy špachtlí či jinými nástroji (obr. 47: 1, 2). Regionální význam má zejména drsnění struhadlovité (hloubkové), typické pro střední a východní Čechy od konce LT C1, a rovněž jemné drsnění, jehož výsledkem je matný povrch. Na pomezí mezi úpravu povrchu a výzdobu se řadí černý nátěr aplikovaný zpravidla na horní část nádoby, včetně vnitřní strany okraje (obr. 49: 5, 8–10, 16), méně často na celý vnější povrch, používaný rovněž od mladší části LT C1.

Výzdoba hrubé keramiky je poměrně vzácná. Používány byly vrypy a důlky na plecích nebo na okraji (v LT B–C1), popř. horizontální žebra nebo lišty. Vyskytnou se jednotlivé rýhy (obr. 50: 6) i nepravidelné různosměrné rýhování a svislé hrubé hřebenování (obr. 50: 8), někdy obloukovité (obr. 50: 9), převzaté snad z grafitové keramiky a častější v LT C2–D1. Hřebenování může být i ornamentálně provedené, např. hřebenované vlnice v severozápadních Čechách, ale i jinde v LT C2–D1. Objevují se také vpichy hřebenem. K regionálním typům výzdoby patří vnější vhlazovaná výzdoba na matném povrchu šedé slídnaté keramiky (se-

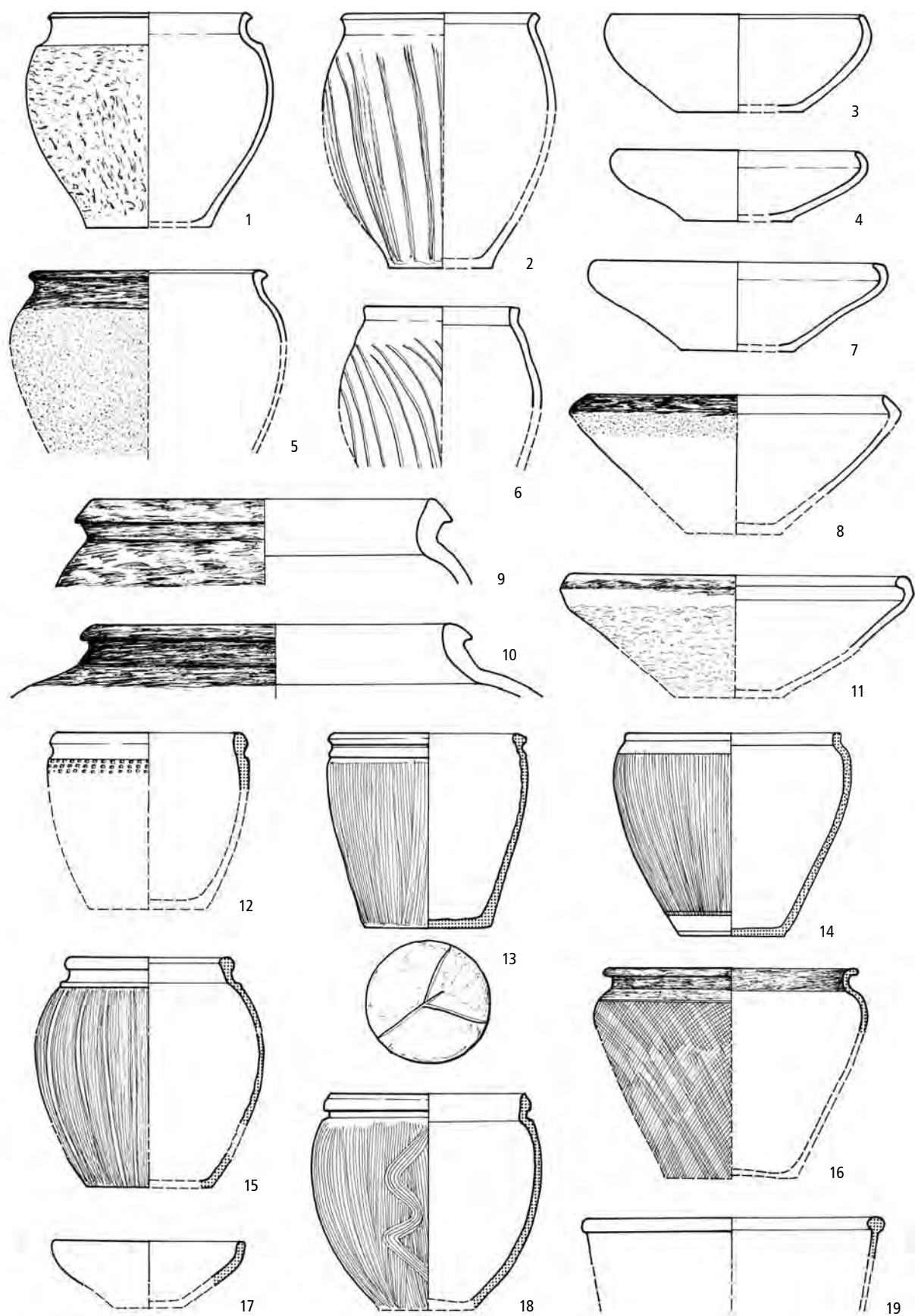
verozápadní Čechy a přilehlá část středních Čech, ale i oppidum Závist, od konce LT C1) nebo vnější hrubá vhloubená (žlábková) kurvilineární výzdoba (východní okolí Prahy v LT C1; obr. 51). Ojedinelé jsou otisky hrubších pravoúhlých nebo kruhových kolků.

Specifikem období LT C2–D1 je hrubá točená či dotáčená keramika. Byla zhotovována z různých typů keramického těsta. Blíže popsány byly dosud tři typy této keramiky, další výzkum však jistě vydělí ještě typy jiné.

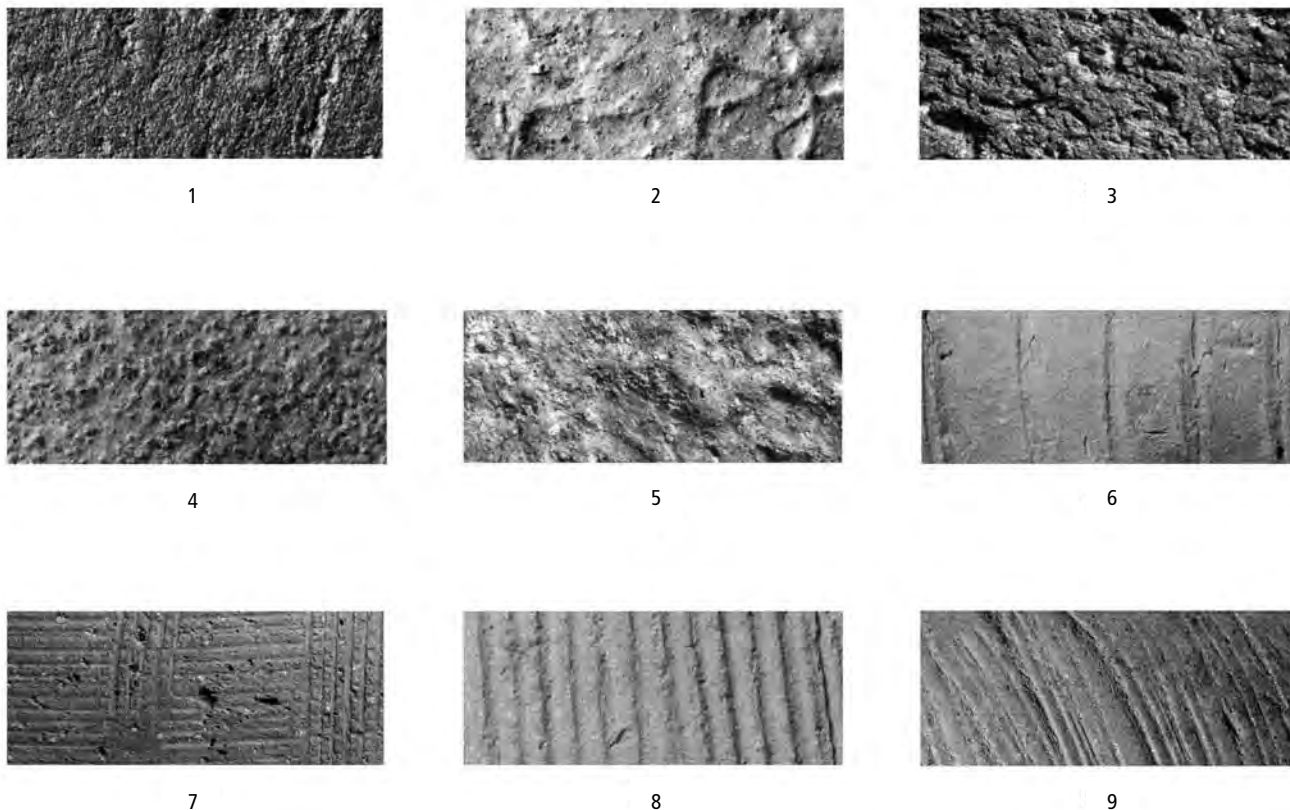
1. Písčitá keramika: hrubý písčitý materiál se slídou.

Podle druhu slídy se rozeznává biotitická keramika se zlatavou slídou a muskovitická keramika se stříbřitou slídou (srov. *Čižmář 1989*, 86). Materiálem, ale i tvarově, úpravou povrchu a případnou výzdobou se shoduje s hrubou v ruce robenou keramikou.

2. Šedá (až růžová) slídnatá keramika: velmi jemně ostřeňný materiál s mletou slídou, charakteristický svou šedou až růžovou barvou. Tento typ keramiky reprezentují zejména hrncovité až zásobnicové tvary. Typický je matný (velmi jemně drsněný) povrch s občasnou vnější vhlazovanou výzdobou lineární až kurvilineární (příl. 11: 5). Jde o regionální typ, rozšířený v severozápadních Čechách a v přilehlé části středních Čech; vyskytuje se též v souboru z oppida Závist.

Obr. 49: Keramické nádoby. 1–11 hrubá v ruce robená a dotáčená keramika, typy LT C2–D (profily bílé): 1, 2, 5, 6 hrnce; 3, 4, 7, 8, 11 mísy; 9, 10 zásobnice; 12–19 grafitová keramika, typy LT B–D (profily tečkované): 12–16, 18 hrnce a situly (13 se značkou na podstavě); 17 mísa; 19 kotlovitá nádoba. Podle podkladů autorů.

Obr. 50: Drsnění povrchu a rytá výzdoba keramických nádob. 1 jemné drsnění (matný povrch); 2 mramorování; 3 struhadlovité (hloubkové) drsnění; 4 zrnitý povrch; 5 chuchvalcovitý povrch; 6 jednotlivé rýhy; 7 vlasové hřebenové rýhování; 8 hrubé hřebenové rýhování; 9 obloukovité hřebenové rýhování. Podle podkladů M. Hlavy a N.Venclové.

3. Šedá zrnitá keramika: jemně písčitého materiálu s drobnými zrníčky ostriva, která se na povrchu projevují zrněním. Charakteristické jsou tenké stěny a tvrdé vypálení nádob. Tvarově se tato keramika omezuje na hrnce (zpravidla s odsazeným hrdlem) a mísy se vklopeným či zalomeným okrajem. K úpravě povrchu patří občasné jemné struhadlovité drsnění nebo černý nátěr. Šedá zrnitá keramika se kumuluje na oppidech Závist a Stradonice, známa je z nečetných nálezů ve středních Čechách, jen ojediněle byla registrována i jinde (důvodem zdánlivě nízké frekvence může být i možná záměna této kvalitně, tvrdě vypálené a poměrně tenkostěnné keramiky za středověkou).

Grafitová (tuhová) keramika. V LT B–C1 byla grafitová keramika zhotovována v ruce, ale část produkce také na hrnčířském kruhu. Vyráběn byl převážně jeden typ nádoby, a to hrncovitá až situlovitá nádoba v různých velikostech (obr. 49: 12–16, 18). Typický je zesílený až výrazně ovalený okraj, horizontální žebra na podhrdlí a svislé (občas i vodorovné) hřebenování celého těla (příl. 11: 7). Charakteristickým výzdobným prvkem je kolkovaná výzdoba pod hrdlem, provedená kontinuálním ražením kolků tvaru obráceného C (čas-

tější na Moravě), šipky, esíčka či kříže. Méně časté jsou pokličky, cedníky a miniaturní nádoby.

V období LT C2–D1 byla grafitová keramika rovněž zčásti zhotovována v ruce, častěji však na hrnčířském kruhu; typická pro tuto fázi je kromě přetrvávající hrubé keramiky právě tenkostěnná točená grafitová keramika. Z materiálu obsahujícího grafit v různém množství byly vyráběny převážně hrncovité nádoby v různých velikostech, velmi často se svisle hřebenovaným povrchem, nyní typicky také s vlasovým hřebenováním, někdy i ornamentálním. Vzácně jsou zdobeny řadou otisků kolků na plecích. Ojediněle je doloženo struhadlovité drsnění stěn grafitových nádob (Závist). Některé nádoby jsou opatřeny značkou na podstavě (obr. 49: 15); četné značky pocházejí z jižních Čech a z oppid. Méně často se objevují i grafitové kotlovité kónické nádoby (obr. 49: 19), mísy (obr. 49: 17) a pokličky.

Grafitová keramika byla zřejmě vyráběna v jižních Čechách, jak již bylo uvedeno, i když některé nádoby mohly být také dováženy z území mimo Čechy.

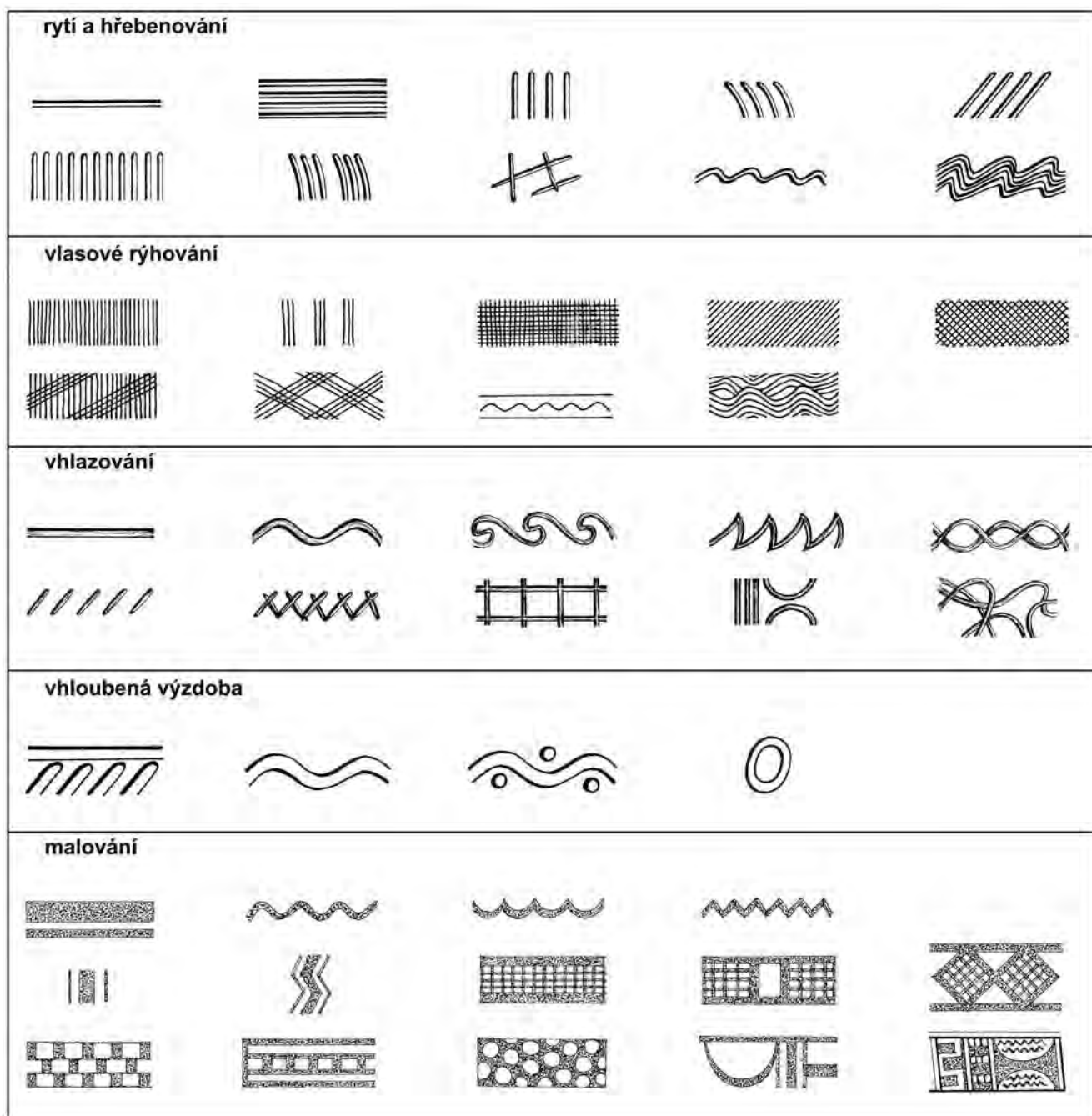
Importovaná keramika

Nečetné zlomky nádob se liší nejen od české, ale od laténské keramiky obecně keramickým těstem, tvarově,

úpravou povrchu nebo výzdobou a byly sem zřejmě dovezeny z klasického světa. Původ v Itálii mají vinné amfory typu Dressel 1A, dosud zastoupené jen dvěma zlomky ze Stradonic (*Svobodová 1985*, obr. 2: 11, 12). Zlomky tenkostěnných nádobek z mladolátenských kontextů v Hrazanech a na Závisti (*Drda – Rybová 1997*, obr. 53: 6–9; 2001, 325, obr. 22: 1, 2) jsou buď importy, ale spíše napodobeniny kampánské keramiky různých typů (obr. 63: 12–16). Místní imitací této keramiky je také nádoba s palmetovým kolkem z Prahy-Běchovic (*Venclová, v tisku*), nalezená v kontextu LT B2–C1. Snad

ze severní Itálie pochází plavená žlutavá keramika ze Závisti (*Drda – Rybová 2001*, 325, obr. 22: 3, 4) a Mšec-kých Žehrovc I (nádobka s výlevkou: *Venclová 1998a*, fig. 75: 17).

Další keramika pochází podle formálních znaků a keramického těsta z různých regionů v laténské Evropě, např. ze západního sousedství Čech (*Salač – Carnap-Bornheim 1994*), z oppida Manching v Bavorsku (*Drda – Rybová 2001*, 325) nebo z území Švýcarska (*Drda – Rybová 1997a*, 111, obr. 32). Z jihovýchodu se naopak do Čech dostaly charakteristické misky typu

Obr. 51: Výzdobné prvky a motivy na keramických nádobách. Sestavila N. Venclová.

Békásmegyer (Závist: *Motyková – Drda – Rybová 1990*, 313, obr. 32: 17; Hrazany: *Jansová 1988*, Taf. 190: 25). Nejen morfologický rozbor, ale zejména přírodovědné analýzy jistě odhalí v souborech doby laténské další exogenní keramiku.

Technická keramika a jiné výrobky z hlíny

Samostatnou kategorií keramických výrobků představuje technická keramika. Reprezentují ji součásti výrobních zařízení a nástroje; blíže popsány jsou v kapitolách věnovaných výrobním činnostem.

Střepy nádob byly také sekundárně využívány. Byly z nich vyřezávány okrouhlé kotoučky s více či méně urovnanými a ohlazenými hranami, buď s otvorem, či bez něj (obr. 32: 10–15). Provrtané kotoučky se považují za přesleny, neprovrtané mohly sloužit jako hrničářské čepele (o tom může svědčit zvláštní tvar kotoučku či úprava jeho hrany) nebo mohly mít jiný účel, např. jako hrací kameny, žetony či symbolické předměty (obr. 62: 29).

Výjimečně se objeví také ozdoby z hlíny, např. hliněné korálky a náramky, považované za imitace skleněných, popř. švartnových (Praha-Běchovice, obj. 4: *Venclová, v tisku*).

8.2 NEKERAMICKÉ PŘEDMĚTY

8.2.1 Železo a bronz (spoluautor Pavel Sankot)

V sídlištním kontextu LT B–C1 se kovové předměty zachovávají spíše vzácně; poškozené předměty mohly být totiž recyklovány. Lepším zdrojem jejich poznání jsou hroby a depoty, ať praktického, nebo rituálního charakteru. Nález na pohřebišťích ve stupních LT B–C1 dokládají bohaté vybavení komunit železnými předměty, včetně výrobků náročných na kvalitu, jakými byly například meče. V LT B2 a především LT C1 lze na pohřebišťích pozorovat pozvolný nárůst zastoupení železných artefaktů – především na špercích (zvláště sponách) je patrně častější užití železa (srov. *Salač 1990a*). Zatímco v LT B–C1 je kvantita kovových předmětů na sídlišťích omezená, období LT C2–D1 se naopak vyznačuje jejich značným počtem a širým sortimentu. Ten můžeme rekonstruovat podle nálezů v osadách, zejména s výrobními nebo obchodními funkcemi (Bezdědovice), dvorcích (Mšecké Žehrovice D), podle neobyčejně početných a rozmanitých kolekcí na oppidech (srov. přehled kovářských a kovoliteckých výrobků podle nálezů z oppid v Čechách: *Drda – Rybová 1997a*, tab. I a II) a ovšem podle depotů kovových předmětů (Kolín, Bezdědovice). Rozsáhlé srovnávací soubory jsou k dispozici ze sousedních území (např. oppida Staré Hradisko: *Meduna 1961; 1970b*; Manching: *Jacobi 1974; van Endert 1991*; depoty: *Kurz 1995*).

Podle funkce lze železné a bronzové artefakty dělit na nástroje a nářadí, výzbroj a výstroj, součásti koňského postroje, záprahu a vozu, potřeby pro lov a rybolov, vybavu domu a potřeby pro domácí činnosti, součásti oděvu, spinadla a osobní šperk, toaletní a jiné předměty, symbolické předměty a nádoby. Nářadí má funkční tvary, které se příliš neliší od moderních. Existenci a typy některých nástrojů lze odvodit také z použitých technik, popř. přímo z pracovních stop. V této kapitole nejsou zahrnuty nástroje a nářadí sloužící výrobním činnostem, jimž byla věnována pozornost v příslušných oddílech (kap. 6.2 a 6.3).

Výzbroj a bojovníká, příp. jezdecká výstroj

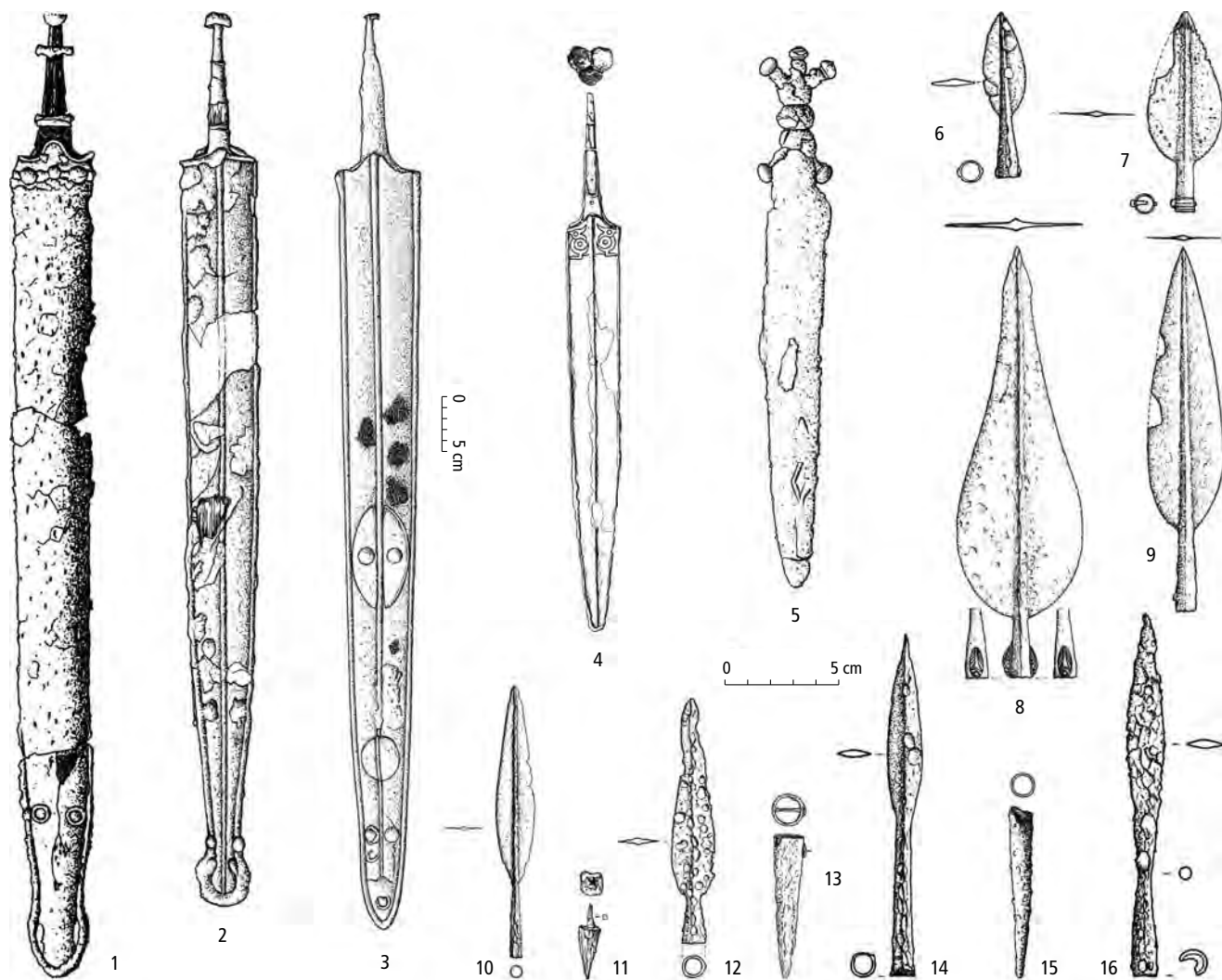
Výzbroj a výstroj je druhově velmi bohatá a tvoří ji celá řada zbraní a dalších artefaktů.

Meč s pochvou a závěsem. Obousečný železný meč (obr. 52: 1–3; 54: 1, 3) o délce 70–85 cm, v nejmladší fázi doby laténské i přes 90 cm, měl žebrem členěnou, později (v LT C2–D) plochou čepel. Trn rukojeti byl obložen jiným (organickým) materiálem. Horní okraj čepele byl opatřen záštitou (obr. 54: 2, 4). Bronzová nebo železná plechová pochva (obr. 52: 1–4) byla vybavena poutkem k upevnění k závěsu opasku (obr. 54: 1, 12). Nákončí pochvy se vyvíjí v LT B–C1 od polokruhového tvaru k srdčitému (obr. 52: 1–2) a jeho kování může být opatřeno vloženými disky, resp. tzv. medailony. Nejmladší laténské meče mají prolamovanou (žebříčkovitou) pochvu oble zakončenou (obr. 54: 1, 25). Pochvy někdy nesou ornament provedený rytím nebo vybíjením (obr. 52: 4). Meč je v zásadě sečná zbraň, která však mohla být používána i jako bodná. (K technologii a vlastnostem mečů srov. *Pleiner 1993b*.) Spolu s mečem se někdy nacházejí také bronzové či železné duté kroužky neurčené funkce (obr. 53: 8–11), zřejmě součástí závěsu meče (vyhodnocení a katalog evropských nálezů: *Raftery 1988*).

Mečik. Vzácně se objevuje krátký železný mečik do 50 cm délky, s tzv. pseudoantropomorfní rukojetí s trnem a čtyřmi ramínky. Na exempláři z Kšel (obr. 52: 5) a z Radovesic (obr. 52: 4) zakončovaly trn i ramínka bronzové polokulovité aplikace (*Sankot 1995* s lit.).

Kopí a oštěpy. Železná kopí mají listovitý nebo užší tvar hrotu; malé formy patřily asi oštěpům (obr. 52: 6–10, 12, 14, 16; 54: 10, 19). Dřevec kopí může být opatřen kónickou nebo oble zakončenou botkou dutou či s trnem (obr. 52: 11, 13, 15; 54: 17, 18).

Štít. Dřevěný oválný štít měl železné plechové kování na obvodu nebo jen na horním okraji; byl vybaven na lícové straně železnou puklicí, v LT B2 dvojdílnou loďkovitou (obr. 53: 1–2), od LT C1 jednodílnou pásovou (obr. 53: 2–6), a na vnitřní straně rukojetí – manipulem (obr. 54: 28). Výjimečně může být štít opatřen na líci ozdobným bronzovým kováním (Nový

Obr. 52: Zbraně: meče a kopí, LT B–C1. Železo. 1 Staňkovice (okr. Louny); 2 Dobšice (okr. Nymburk); 3 Křinec (okr. Nymburk); 4 Radovesice I (okr. Teplice); 5 Kšely (okr. Kolín); 6 Roztoky–Žalov (okr. Praha–západ); 7, 12, 16 Letky (okr. Praha–západ); 8 Velké Čičovice (okr. Praha–západ); 9 Katusice (okr. Mladá Boleslav); 10, 15 Libkovic (okr. Most); 11 Mělník–Blata (okr. Mělník); 13 Lovosice (okr. Litoměřice); 14 Libčeves (okr. Louny). Podle P. Sankota.

Bydžov: *Moucha 1974*) nebo jinými ozdobami – železnými rozetkami vykládanými segmenty mořské mušle *Cypraea rufa* či jinými vložkami (Sulejovice, Letky: *Moucha 1969*). Od LT C2 byly používány okrouhlé štítové puklice se širokým okrajem, připevněné hřeby (obr. 54: 20, 27).

Luk a šípy. Známé jsou železné hroty šípů – šipky s tulejkou, s křídélky (obr. 54: 5–8) nebo listovité (obr. 54: 9).

Ostruhy. Bronzové a železné ostruhy (obr. 54: 13; příl. 12: 1) byly součástí jezdecké výbavy a představovaly svého druhu insignii společenského postavení (opida: *Drda – Rybová 1997a*, tab. 1: 121; 2001, 320, 322, obr. 21: 11; Třebohostice: *Dubský 1932*, 114–115).

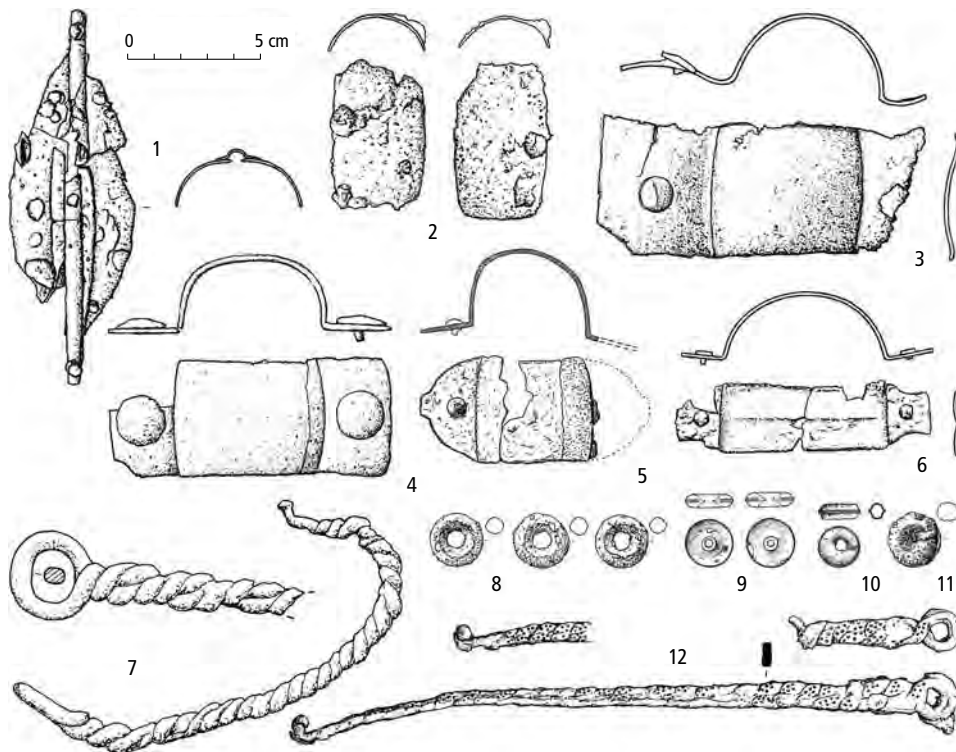
Opasek. Součástí mužské výstroje tvořil opasek. V LT B1 byl zhotovován z textilu či kůže, takže jej dokládají jen železné opaskové kroužky; v LT B2–C1a byl nošen opasek celokovový z tordovaných železných článků se

záponou s háčkem (obr. 53: 7) a v LT C1b pancéřový opasek sestavený z plochých vybíjených železných článků s háčkovou záponou (obr. 53: 12). Od LT C2 se nosily zápony okrouhlé či trojúhelníkovité se zvednutým knoflíkem (obr. 54: 21–23), v nejmladším období zápony s křídélky (obr. 54: 24). K opasku patřil závěs meče.

Pancíř. Ojedinele se zachovaly fragmenty železného kroužkového pancíře (obr. 54: 14, 15; Závist: *Drda – Rybová 1998*, 167–168).

Přilba. Kovové a kožené přilby jsou známy, v Čechách však dosud existují jen indicie snad součástí kožené přilby v podobě drobných bronzových zlomků línic (?) a dalších částí (Jenišův Újezd, hr. 109: *Waldhauser 1978*, Taf. 33: 8929–30; *Princ 1978*). Totéž mohou naznačovat dva kančí kly uložené u hlavy pohřbeného (Praha-Bubeneč, viz kap. 8.2.6) nebo stopy železného proužku kolem hlavy (Mělník: *Princ 1975*, 345, s lit.).

Obr. 53: Zbraně a bojovnícký výstroj, LT B–C1: štítové puklice, kroužky ze závěsu meče (?) a opasky. Železo. 1, 11 Letky (okr. Praha-západ); 2 Nový Bydžov (okr. Hradec Králové); 3 Nová Ves u Mělníka (okr. Mělník); 4 Libčeves (okr. Louny); 5 Lovosice (okr. Litoměřice); 6, 12 Makotřasy (okr. Kladno); 7 neznámé naleziště (Regionální muzeum Kolín); 8 Bystřice (okr. Jičín); 9 Velké Číčovice (okr. Praha-západ); 10 Lenešice (okr. Louny). Podle P. Sankota.

Součásti vozu, koňského postroje, okutí a zápřahu

Dvoukolový vůz – válečný či ceremoniální – měl být atributem bojovníka nejvyššího společenského statusu. Pro běžné použití jako dopravního prostředku však musíme zřejmě počítat i s jiným typem vozu, dosud známé kovové součásti však takovou identifikaci neumožňují. Z vozů se dochovávají ráfy a kování nábojů kol tvaru nečleněné nebo žebírkem členěné manžety (obr. 55: 5, 7), zákolníky (obr. 55: 6; příl. 12: 2; Mšecké Žehrovice I: železný zákolník s destičkovitou, bronzem potaženou hlavou) a závlačky. Uvádí se i kování oje (oppida). Kovovými součástmi koňského postroje byly uzdy, sestávající z udidla a postranice uzdy (obr. 55: 1, Bezdědovice – depot); rekonstrukce ukazuje dvě možné varianty upevnění uzdy (obr. 55: 2, 3). Postroj byl vybaven nejrůznějšími falérami, nášivkami, knoflíky a kroužky, které je nesnadné odlišit od předmětů jiných účelů (obr. 62: 18 aj.). Koně mohli být okováni podkovami (obr. 55: 4; Hrazany, Závist, Stradonice: *Motýková 1994*, 157–161).

Výbava domu

Některé součásti výbavy domu jsme již uvedli v souvislosti s domácími výrobními činnostmi, jako je výroba potravinářských produktů (kap. 6.1.5) nebo zpracování organických materiálů (kap. 6.2.4). Jako víceúčelové lze označit nejrůznější železné nože: sekáče se zahnutou nebo kroužkovou rukojetí, menší nože a nožičky s kratším či delším trnem, někdy se zachovanou parohovou rukojetí (obr. 29: 3–7, 9). Součástmi dveří, nábytku a truhel byly panty, štítky k zám-

ku, kovaný schránkový zámek (Závist – akropole), pérové západky, klíče k velkým dveřím a vratům i k malým dvířkám a truhlicím – klíč hákovitý, klíč k pérové západce, klíč se zuby (obr. 30: 12–17) a další typy, dveřní i závěsné háčky, skoby, závlačky, řetězy, hřeby (obr. 30: 1–11).

Součásti kroje, spinadla a osobní ozdoby

Nošení spinadel a osobních ozdob podléhalo častým změnám kroje a vkusu, a tyto artefakty proto slouží jako vodítka pro stanovení relativní chronologie (viz kap. 4.2 a 7.1.1). Především spony a kruhový šperk byly detailně klasifikovány a studovány, mnohdy v širším než jen regionálním kontextu (např. duchcovské spony: *Kruta 1971*; münssingenské spony v Čechách: *Sankot 1998*, ve středním Podunají: *Bujna 1998*; spony LT B–C1 na Slovensku: *Bujna 2003*; spony z oppida Manching: *Gebhard 1991*; nejmladší laténské spony: *Striewe 1996*; *Demetz 1999*; nákrčníky typu *Scheibenhalsringe*: *Müller 1989*; kruhový šperk na Slovensku: *Bujna 2005*).

Spony. Pro dobu laténskou jsou typické četné bronzové a železné spony, lišící se konstrukcí (různými typy vinutí, způsobem připojení patky – s volnou patkou, s připojenou patkou, tj. tzv. spony spojené konstrukce, nebo s patkou tvořící součást rámcového zachycovače) a tvarem a výzdobou lučičku a patky. Typologický a chronologický vývoj spon podle hrobových nálezů LT B1 až LT C1 podává P. Sankot v kap. 7.1.1 a na tomto místě jej jen shrneme. Charakteristickými sponami fáze LT B1a jsou předduchcovské spony s volnou pat-

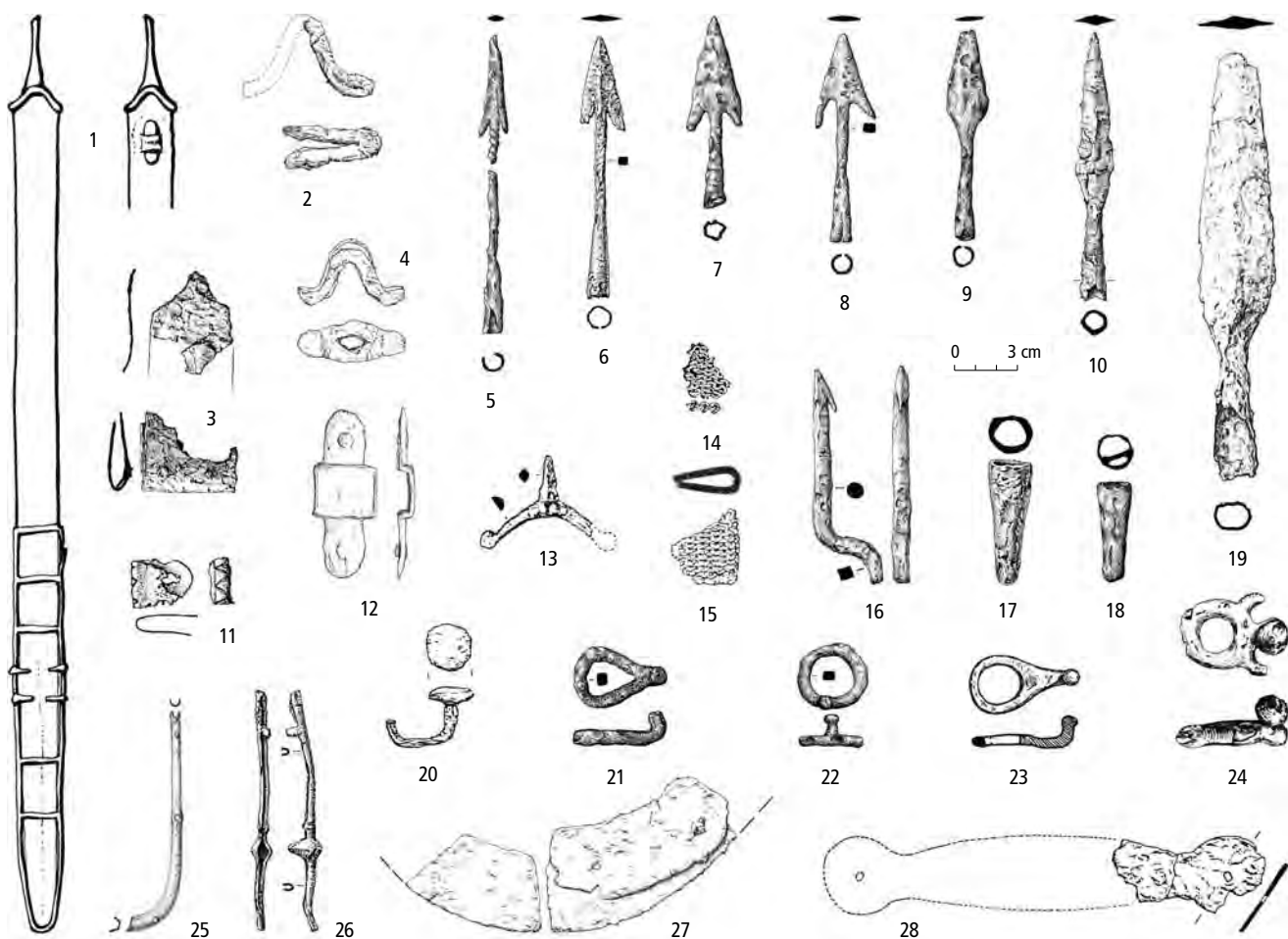
kou, se střežovitým nebo parabolickým lučíkem (obr. 56: 1–4). V LT B1b je střídají tzv. duchcovské spony s volnou vývalkovitou patkou, s tyčinkovým nebo plochým různě zdobeným lučíkem (obr. 56: 5,6), a lokální varianty münsingenské spony s diskovitou patkou (obr. 56: 7, 8). V LT B1c se nosily mladší typy duchcovských a münsingenských spon, příp. zdobených v tzv. plastickém stylu (obr. 56: 9, 10). Pro LT B2 jsou typické spony s velkou kulovitou patkou, příp. plasticky zdobenou, a také drobné spony s bubínkovitým lučíkem (obr. 56: 11, 12). Na přelomu LT B2/C1 se setkávají spony s volnou patkou se sponami, kde je patka zasunuta do vývalku na lučíku (obr. 56: 13, 14). Charakteristické spony LT C1 mají spojenou konstrukci, tj. patka je pevně připojena k lučíku (obr. 56: 15, 16).

Spony následujícího období se konstrukčně vyvíjejí od drátěných spon spojené konstrukce po lité spony s rámcovým zachycovačem. Fázi LT C2 naplňují spony Kostrzewski var. A, B a C (obr. 57: 1), mötschwilská (obr.

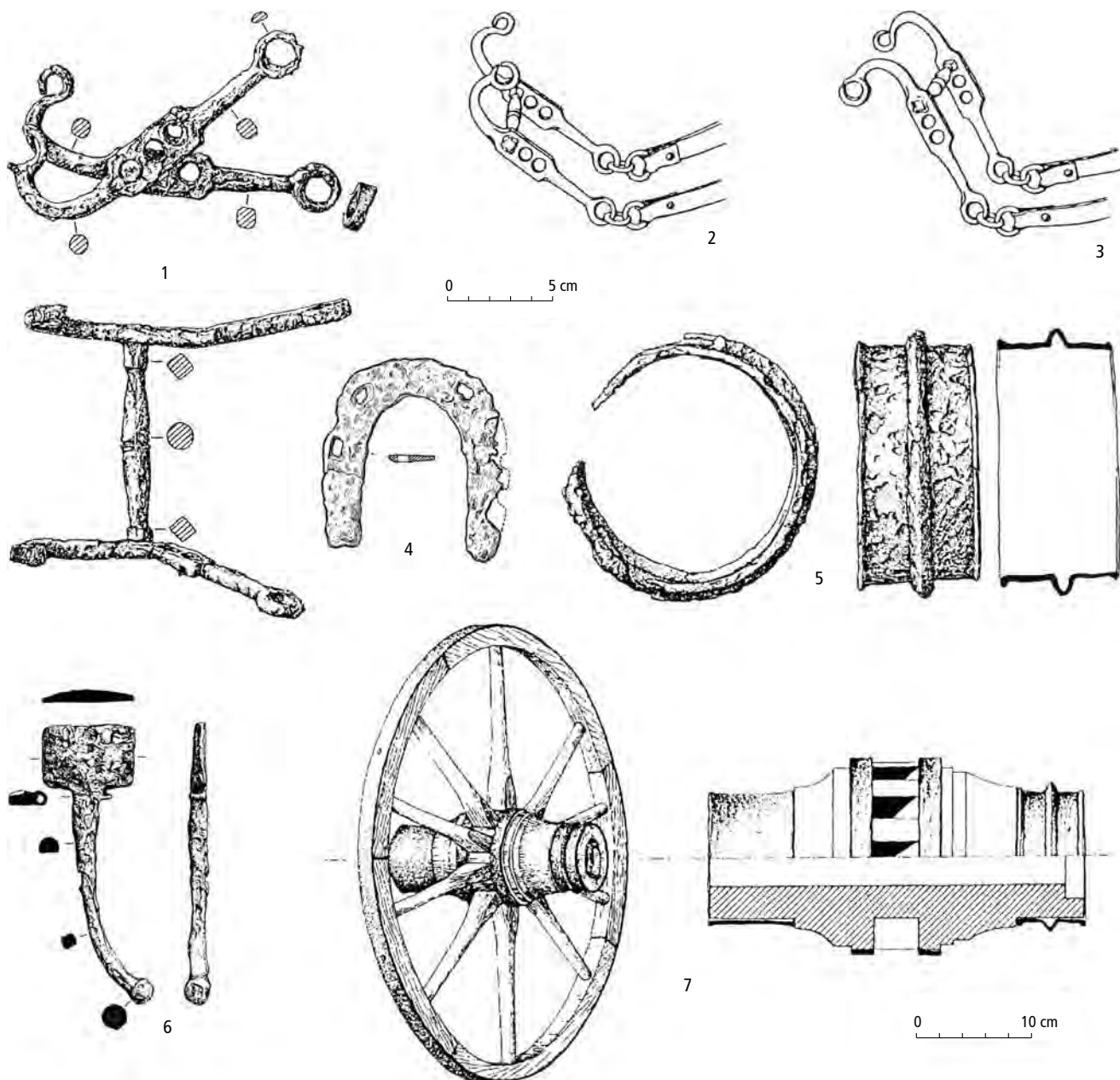
57: 2) a štítková (obr. 57: 3), fázi LT D1 typy Kostrzewski var. D/E (obr. 57: 4), nauheimská (obr. 57: 5), drátěná s rámcovým zachycovačem (obr. 57: 6), Beltz J (obr. 57: 7) a typ Ornavasso (obr. 57: 8). Přelom LT D1/D2 charakterizují spony Kostrzewski var. K se zalomeným lučíkem (obr. 57: 9), typ Stabio (obr. 57: 10) a Cenisola (obr. 57: 11), fázi LT D2 spona Almgren 65 (obr. 57: 13), lžičkovitá (obr. 57: 12) a Almgren 238 (obr. 57: 14).

Kruhový šperk. Kruhy se dělí podle způsobu nošení na nákrčníky, náramky či nápažníky a nánožníky, popř. prsteny. Drátěné nákrčníky v LT B1 patří převážně typu s pečetičkovými konci (obr. 58: 1, 4–6), archaickým typem je tvar se západkou (obr. 58: 2). Objeví se i nákrčník marnského původu s girlandovou výzdobou (obr. 58: 3). Ojedinelý je dvojdielný kruh se třemi terčíky s emailovými vložkami z LT B (příl. 8: 3).

Na ruku byly kruhy nošeny jako náramky (na předloktí) nebo nápažníky (nad loktem). K typům LT B1 patří kruhy se západkou (obr. 59: 1), vlnovité (obr. 59: 2),

Obr. 54: Zbraně, bojovnícká a lovecká výstroj, LT C2–D. 1 rekonstrukce meče; 2–4, 11, 12, 25, 26 meč a jeho součásti; 5–9 hroty šípů; 10, 17–19 hroty oštěpů a kopí a botky kopí; 13 ostruha; 14, 15 kroužkový pancíř; 16 harpuna; 20, 27, 28 součásti štítu; 21–24 opaskové zápony. 11, 25 bronz, ostatní železo. 2–12, 14–22, 24–28 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 13, 23 Hrazany (okr. Příbram). Podle Drda – Rybová 1993; 2001; Jansová 1986; 1988; 1992; Motýková – Drda – Rybová 1978.

Obr. 55: Koňský postroj, okutí a vůz. 1 uzda; 2–3 rekonstrukce upevnění postranic uzdy; 4 podkova; 5 kování náboje kola; 6 základník; 7 rekonstrukce kola. 6 železo a bronz, ostatní železo. 1, 5 Bezdědovice (okr. Strakonice); 4 Hrazany (okr. Příbram); 6 Mšecké Žehrovice I (okr. Rakovník). Podle Jansová 1986; Michálek 1999; Venclová 1998a.

sedlovité (obr. 59: 3) a zejména kruhy s pečetiřtkovými konci (obr. 59: 4–7); od LT B1c náramky zdobené v plastickém stylu (obr. 59: 8). Pro LT B2 jsou typické náramky členěné vývalky, otevřené (obr. 59: 9, 10) nebo dvojdílné (obr. 59: 12), ale i hladké otevřené náramky (obr. 59: 11). LT B2b–C1 charakterizují náramky s novými typy plastické výzdoby v podobě nálitků (obr. 59: 16) a náramky s dutými polokoulemi (obr. 61: 1). V LT C1 a později byly nošeny zejména drátěné spirálové náramky (obr. 61: 4) a drátěné náramky s obtočenými konci (obr. 62: 1). V LT B2–C1 obohacují sortiment náramky bohatě zdobené nepravým filigránem (obr. 60:

1, 2, 5), nepravou granulací (obr. 60: 6), rytím a vybíjením (obr. 60: 3) nebo plasticky (obr. 60: 4, 7), tj. nikoli původními domácími technikami.

Ozdoby nohou představují nánožníky oblíbené od LT B1b. Vytvářejí se od pečetiřtkových v LT B1b a s drobnými vývalky v LT B1c až po dvojdílné s dutými polokoulemi – v LT B2b s 8–12 malými dutými polokoulemi (obr. 59: 14, 15), v LT C1 s 6–8 většími polokoulemi (obr. 61: 5), případně plasticky (tzv. šnekovitě) zdobenými (obr. 61: 6, 7; příl. 12: 3, 4).

Ke kruhovému šperku patří prsteny, které byly ovšem také zhotovovány z drahých kovů. Bronzové prsteny mo-

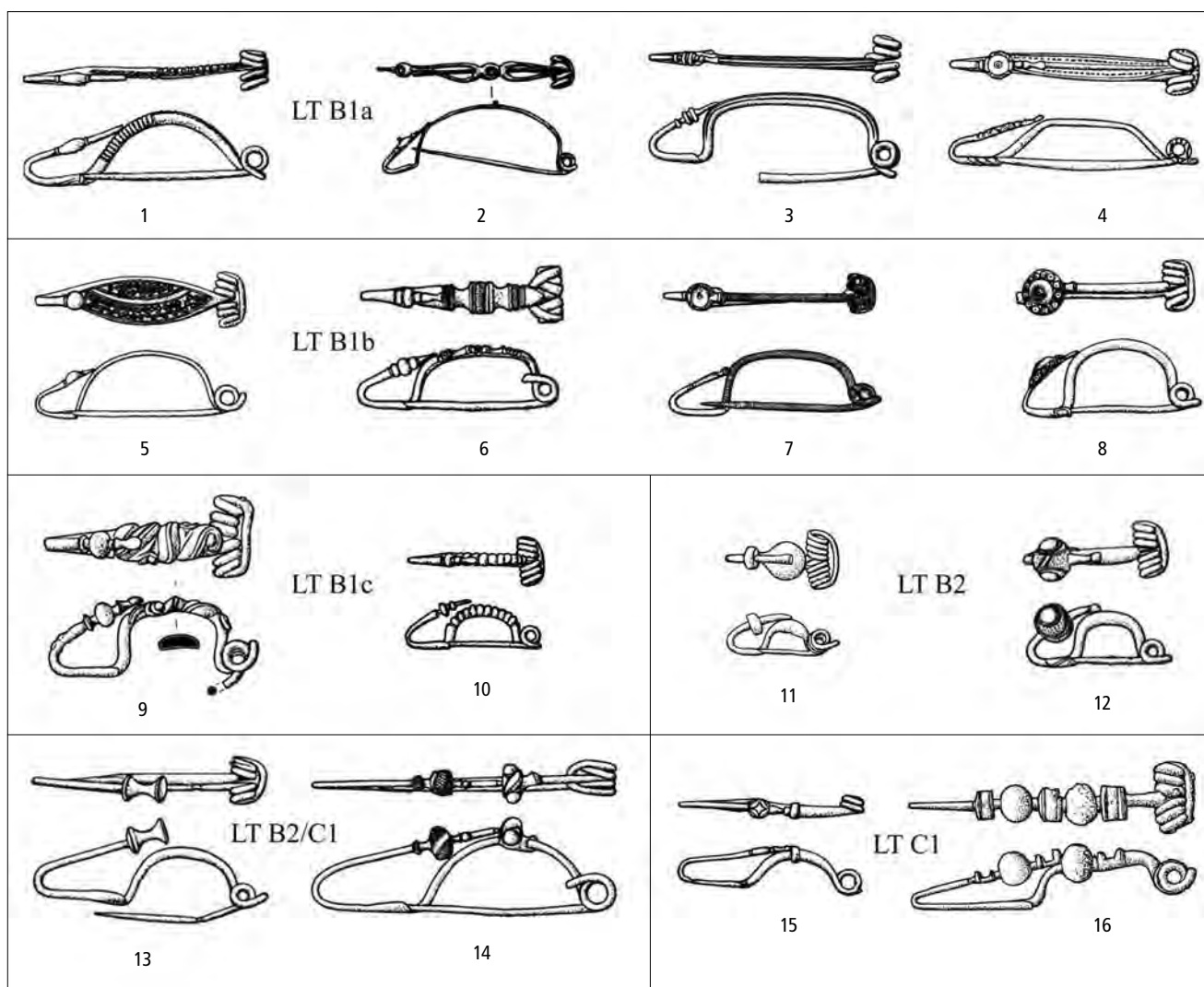
hou být tyčinkové nebo páskové (obr. 62: 2, 3), spíše ojedinelé jsou prsteny ze spirálovitě svinutého drátu zakončeného růžicí (obr. 62: 4). Další kategorii představují importované bronzové i železné prsteny s lůžkem pro gemu ze vzácných kamenů, jantaru nebo skla (obr. 64: 9–11).

Ženský opasek. Opasky byly sestavovány v LT B2 z řetízků kombinovaných s většími kroužky, postupně s profilovanými destičkovitými či tyčinkovými mezičlánky, které mohou být zdobeny emailem, a byly opatřeny háčkovými záponami. V LT C1 bývají tyto opasky zakončeny záponkami zvěrné podoby (obr. 60: 8–10; příl. 13: 1). V LT C2–D byly v oblibě mj. palmetovité záponky (obr. 62: 15). Opasek mohl být opatřen plochým nebo kuželkovým železným nebo bronzovým nákončím (obr. 62: 16), případně také závěsky kuželkovitých a jiných tvarů (obr. 62: 13, 14; typologie závěsků: *Waldhauser – Krásný 2006*, 109–111).

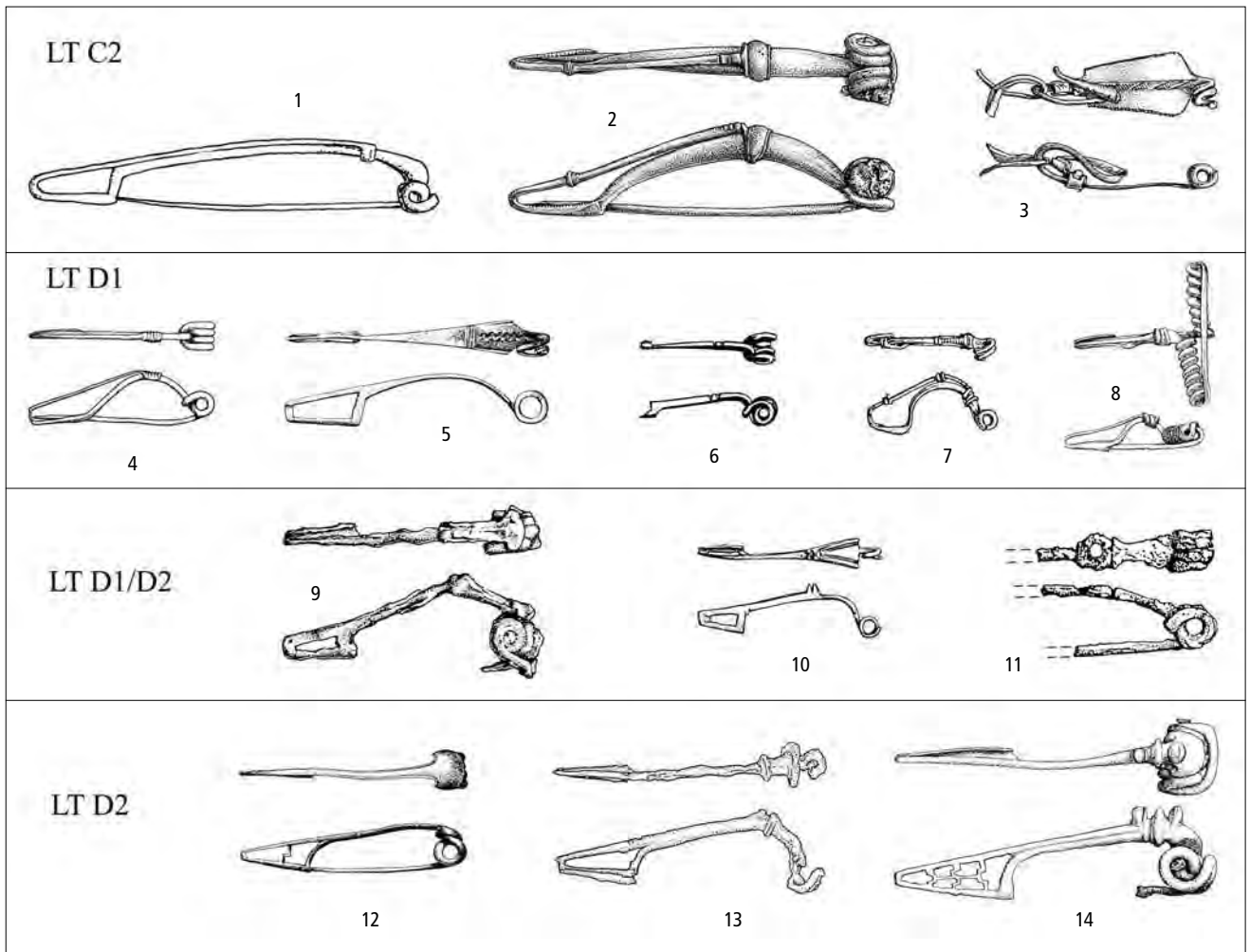
Jiné ozdoby. Mezi ozdobami se objeví také jehlice a bronzové korálky (obr. 62: 9). Součástí oděvu snad mohly být různé knoflíky a nášivky (obr. 62: 10–11), pravděpodobně ovšem víceúčelové.

Toaletní, lékařské a jiné předměty

Toaletní potřeby zastupují bronzové a železné pinzety (obr. 62: 20), břitvy (obr. 62: 21), ušní lžičky, škrabátka; dochovaly se i zlomky importovaných bronzových zrcadel, známé dosud jen z oppid (obr. 64: 13) a hřebeny (srov. *Svobodová 1985*, 653–654). Známý jsou chirurgické a jiné neurčené drobné bronzové i železné nástroje (obr. 62: 24, 25; 64: 12). Výjimečnými artefakty jsou odpichovátko (Závist, Stradonice) a psací nástroj – železný či bronzový stilus (Závist, Stradonice). Uvádí se i železná schránka na mince (Hrazany). Je nemožné určit, k čemu byly používány nejrůznější pukličky (obr. 62: 17–19), hřeby, nýty

Obr. 56: Spony, LT B–C1. Bronz. 1, 4 Hostomice (okr. Teplice); 2 Tuchomyšl (okr. Ústí n. Labem); 3 Bečov (okr. Most); 5 Lahošť (okr. Teplice); 6 Okoř (okr. Praha-západ); 7 Řepov (okr. Mladá Boleslav); 8 Neškaredice (okr. Kutná Hora); 9 Praha-Michle; 10 Pchery (okr. Kladno); 11 Stehelčevos (okr. Kladno); 12 Přemyšlen (okr. Praha-východ); 13 Hostivice (okr. Praha-západ); 14 Kostomlaty (okr. Nymburk); 15 Kbel (okr. Mladá Boleslav); 16 Semice nad Labem (okr. Nymburk). Podle *Waldhauser 1987* (č. 2); ostatní: podklady P. Sankota. Měř. cca 1 : 2.

Obr. 57: Spony, LT C2–D2. 1, 9, 11 železo; 2 bronz a železo; 3 bronz a mořský korál; 12 bílý kov, ostatní bronz. 1, 3, 7, 9–11 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 2 Hrazany (okr. Příbram); 4–6, 8, 12, 14 Stradonice (okr. Beroun); 13 Třisov (okr. Český Krumlov). Podle: *Břeň 1964; Karasová 2002a; Motyková – Drda – Rybová 1990a; Rybová – Drda 1994*; podklady P. Drdy. Měř. cca 1 : 2.

a nášivky, některé s rýhovanou hlavou pro aplikaci emailu (obr. 62: 12, 22), závěsky a řetízký (příl. 13: 2, 3). Kovové předměty symbolického významu uvádí kap. 7.3.

Bronzové nádoby

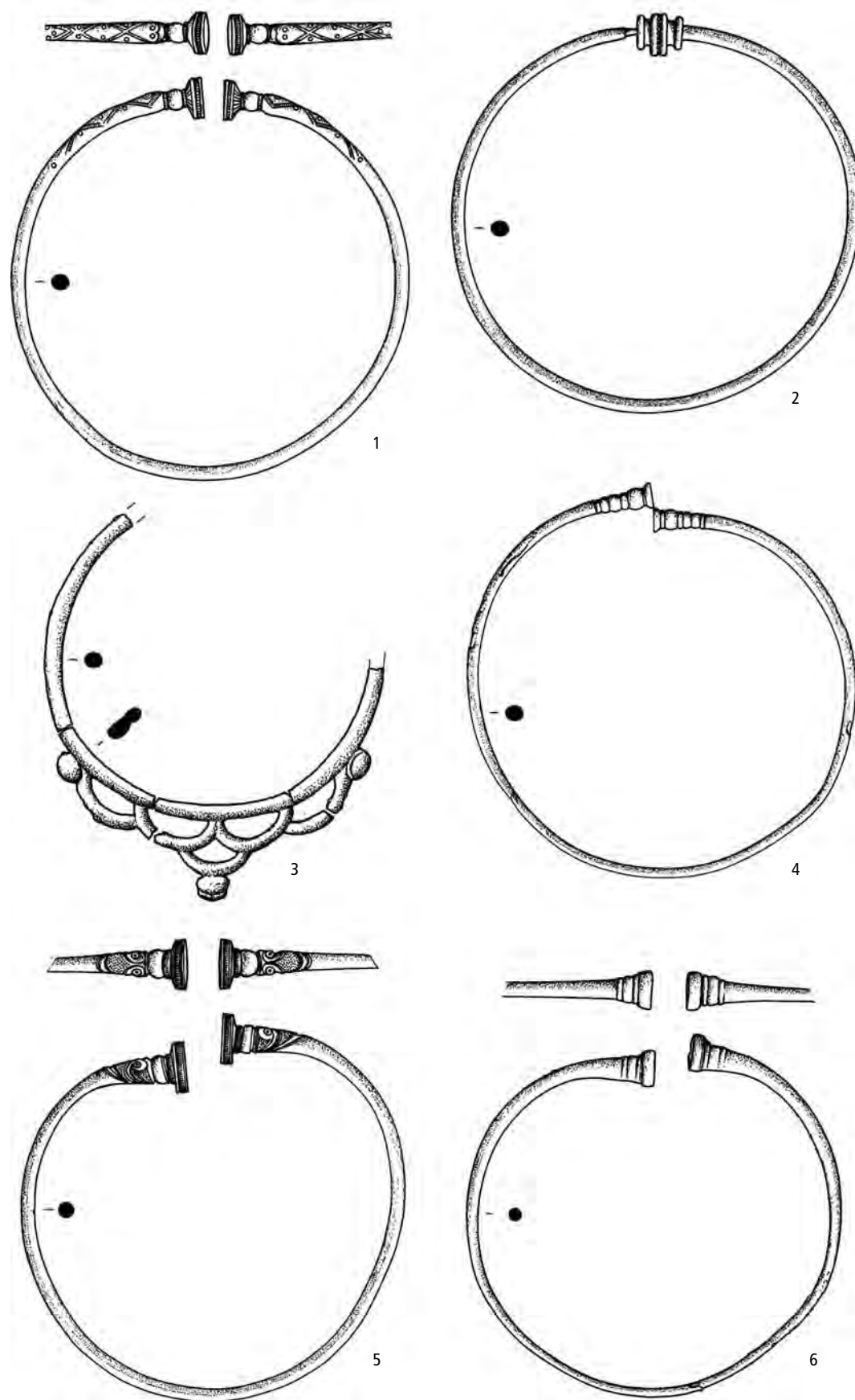
Veškeré bronzové nádoby doby laténské jsou zřejmě importy z antického světa, nejčastěji z Itálie. Zlomky a součásti bronzových nádob, cedníky, naběračky a okutí picího rohu (obr. 62: 23) jsou známy především z oppid (Závist, Stradonice, Třisov), v bronzových kotlích byly uloženy depoty zlatých mincí z Podmokel a v jiném tzv. duchcovský depot z Lahoště-Obřího pramene. Drobné balsamarium pochází z oppida Hrazany, nožka nádoby z oppida České Lhotice, opěrka a stěna cedníku z oppida Závist (*Drda – Rybová 2001*, obr. 18), z výšinného sídliště Albrechtice-Sedlo (*Chytráček – Metlička 2004*, Abb. 11: 10) a z dvorce ve Strakoniciích (*Michálek – Venclová 1994*, obr. 8: 2).

Určitelné typy zastupují vědra typu Eggers 18 s delfinovitou ataší (obr. 63: 1), Eggers 19 se srdcovitou ataší

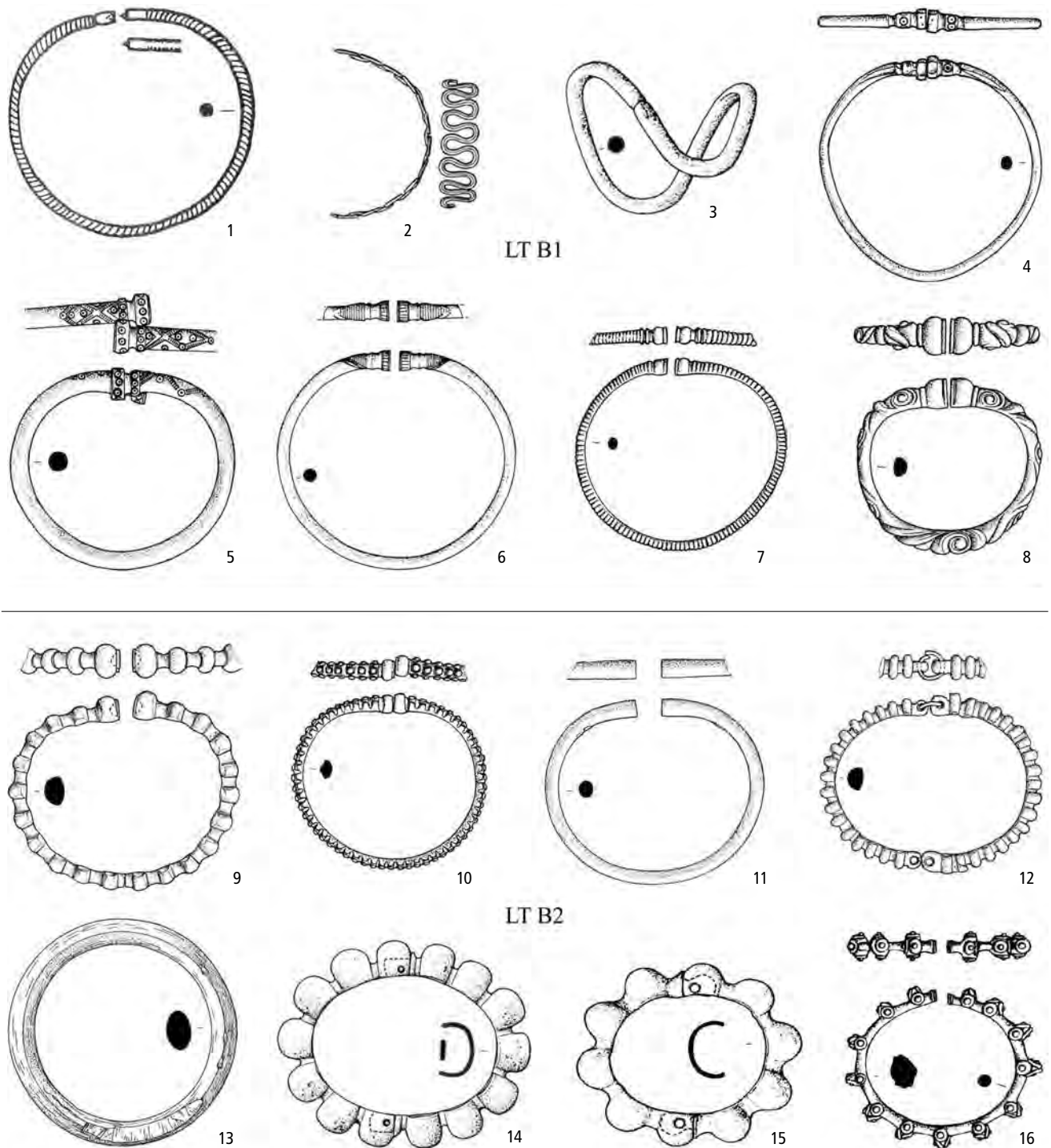
(obr. 63: 2) a Eggers 21 s trojúhelníkovitou ataší, kotel typu Eggers 20 (depot z Podmokel), konvice typu Kappel-Kelheim (obr. 63: 6) a Eggers 122 (obr. 63: 5), aylesfordská pánev typu Eggers 130 (obr. 63: 5), džbán typu Ornavasso (obr. 63: 7), pohár typu Idria (obr. 63: 9), naběračka – simpulum typu Castoldi-Feugère 3 (obr. 63: 4), naběračka s pohyblivým držadlem typu Pescate (obr. 63: 10), souprava naběračka – cedník typu Eggers 159A, závěsná nádobka – balsamarium (obr. 63: 11), cedníky, z nichž se zachovávají opěrky palce (obr. 63: 8); lité nožky a další zlomky patří pravděpodobně ještě i jiným typům bronzových nádob (*Svobodová 1983; Karasová 1998*, 50; *Drda – Rybová 1998*, 162–163; *2001*, 317, obr. 18; *Droberjar 2006*, 14–16, 51).

8.2.2 Zlato a stříbro

Z Čech, převážně z oppid, ale i z časově předcházejících hrobových nálezů, je známo přes 60 zlatých předmětů (nepočítáme-li mince). Jsou to zejména prsteny,

Obr. 58: Nákrčníky, LT B1. Bronz. 1 Křinec-Zábrdovice (okr. Nymburk); 2 Roztoky-Žalov (okr. Praha-západ); 3 Obrnice (okr. Most); 4 Horní Bučice (okr. Kutná Hora); 5 Bohušovice n. Ohří (okr. Litoměřice); 6 Nové Dvory (okr. Kutná Hora). Měř. cca 1:2. Podklady P. Sankota.

Obr. 59: Náramky a nánožníky, LT B1–B2. 13 švartna, ostatní bronz. 1 Jenišův Újezd (okr. Teplice); 2 Kadaň (okr. Chomutov); 3 Krcchleby (okr. Kutná Hora); 4 Dobšice (okr. Nymburk); 5, 16 Lovosice (okr. Litoměřice); 6 Neškaredice (okr. Kutná Hora); 7 Pchery (okr. Kladno); 8 Vliněves (okr. Mělník); 9 Velké Čičovice (okr. Praha-západ); 10 Praha-Žižkov; 11 Libice nad Cidlinou (okr. Nymburk); 12 Brázdim (okr. Praha-východ); 13 Bečov (okr. Most); 14 Ohnič (okr. Teplice); 15 Pečky (okr. Kolín). Měř. cca 1 : 2. Podle *Waldhauser 1978* (č. 1); ostatní: podklady P. Sankota.

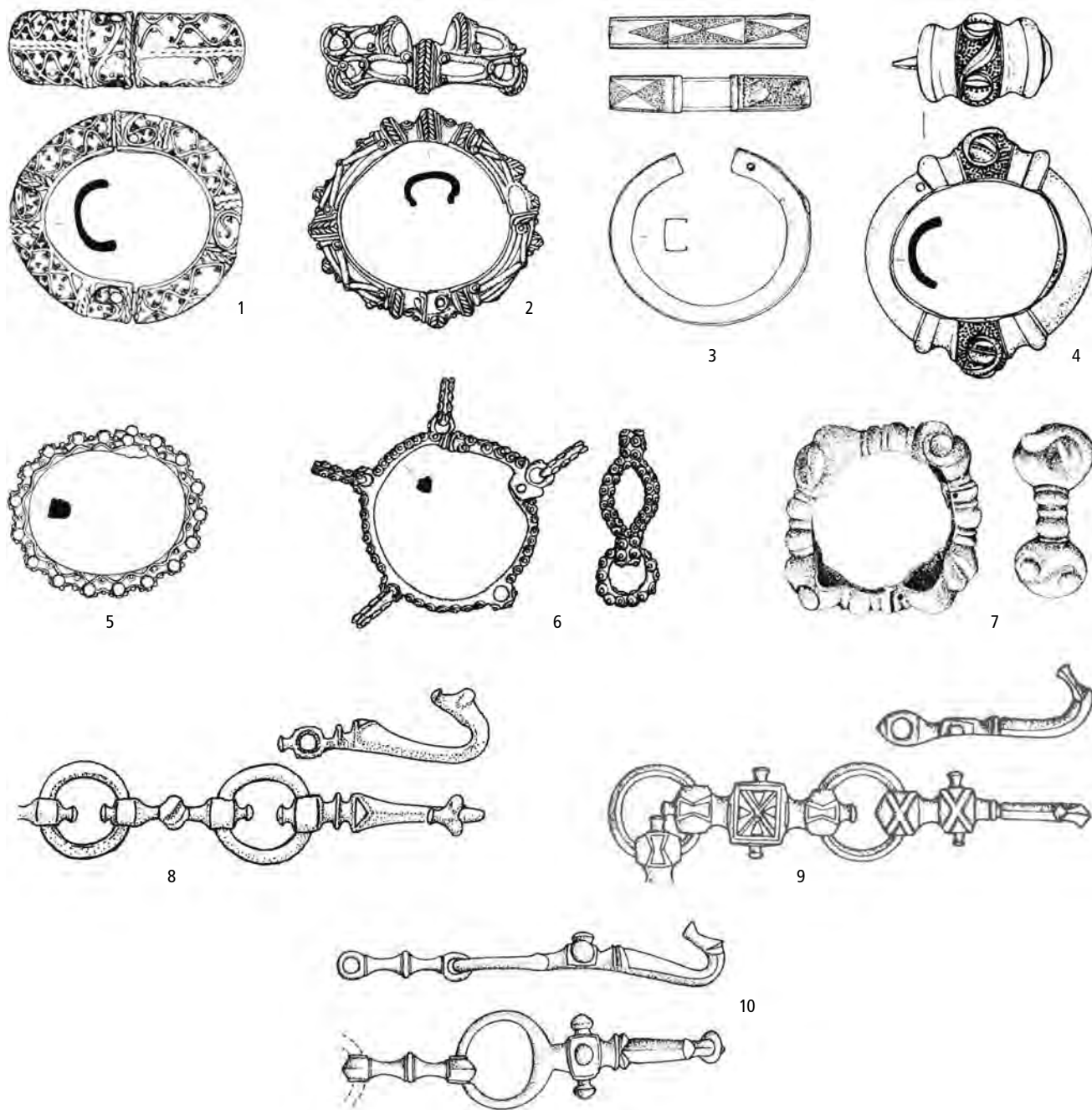
hladké páskové nebo s lůžkem pro gemu, pečetítkový nákrčník (Oploty), osmičkovitý náramek (Praha-Veleislavín) a otevřený tordovaný kruh (Podmokly), lžičkovitá spona (Stradonice), vlasová ozdoba, závěsky, perličky či nýtky (*Waldhauser 1997*, 221–227, Taf. 47, 48).

Meče (tzv. pseudoantropomorfní mečinky) mohly být vybaveny zlatými inlejem (Radovesice, hr. 15: *Sankot 2000*, Abb. 2; obr. 52: 4). Samostatnou kategorií artefaktů představují zlaté mince, kterých se v Čechách dosud našlo nejméně několik tisíc (viz kap. 9).

Stříbrné předměty patří, opět s výjimkou mincí, k vzácným nálezům. Je známo jen několik desítek ozdob a součástí výstroje (srov. *Waldhauser 2003*): mj. několik stříbrných prstenů, vlasové ozdoby (Bechlín: Rybová 1992), dále spony a ostruhy (Stradonice), ojediněle závěsek opasku (Libčeves) a náramek (Křinec). Výjimečný je zlomek stříbrné naběračky (Závist: *Drda – Rybová 1998*, 162–164). Ze stříbra se razily zejména mince, které jsou zastoupeny stovkami až tisíci kusů (viz kap. 9).

8.2.3 Sklo

Sortiment skleněných předmětů se v průběhu doby laténské poměrně rychle proměňuje, a některé typy artefaktů jsou proto významným chronologickým kritériem. Průběžně byly nošeny korálky, od LT C1 se objevuje nový typ artefaktu, totiž skleněný náramek, a fáze LT C2–D1 se pak vyznačuje nejširší škálou typů výrobků, mezi kterými jsou kromě osobních ozdob zastoupeny i skleněné nádoby.

Obr. 60: Náramky a ženské opasky, LT B2–C1. 1 Ohníč (okr. Teplice); 2 Praha-Juliska; 3 Libčeves (okr. Louny); 4, 5 Nový Bydžov (okr. Hradec Králové); 6 Plaňany (okr. Kolín); 7 České Kopisty (okr. Litoměřice); 8 Lovosice (okr. Litoměřice); 9 Stradonice (okr. Louny); 10 Libochovice (okr. Litoměřice). Měř. cca 1:2. Podle *Michálek 1977; Sankot 1993; 2002a; Zápotocký 1973*.

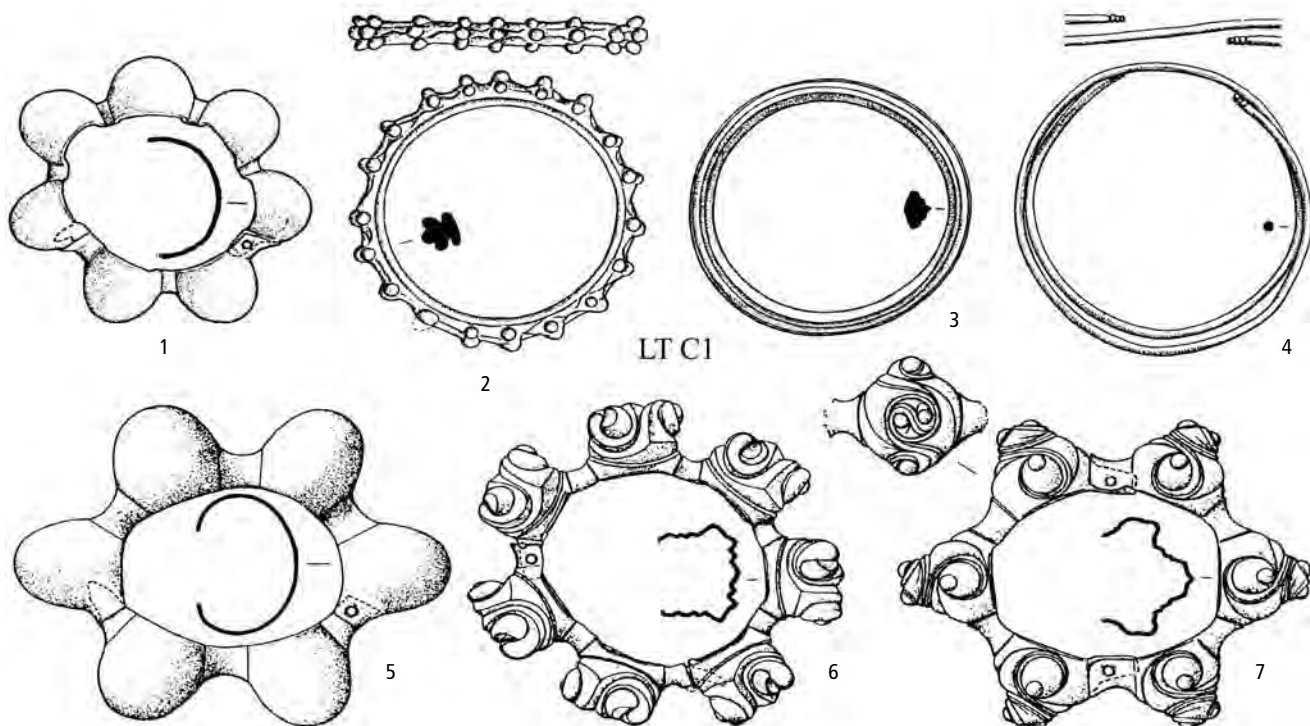
Oproti předchozímu pozdně halštatskému období se nyní korálky nacházejí ve velmi malém množství (obr. 65). Řada typů přežívá z období Ha D3–LT A; jsou to např. korálky s vrstvenými modrobílými očky (všechny typy i další údaje, pokud není uvedeno jinak, podle *Venclová 1990*), modré korálky s bílou vlnicí (typy 708, 709), větší monochromní korály (typ 167). Za charakteristické typy LT B–C1 lze považovat modré žebrované korálky (typy 307, 308), korály s bílými kroužky (typ 408) a některé varianty dvojkónických korálek (bílé, modrozelené, modré – typy 301–304). Časově málo specifické drobné modré nebo žluté kroužkovité nebo čokčkovité korálky jsou rovněž přítomny. Korálky tohoto období byly vyráběny technikou navíjení.

V LT C1 obohacují skleněnou kolekci náramky (obr. 66; příl. 14: 1). Morfologicky i barevně procházejí rychlými proměnami. Charakteristické pro toto období jsou typy 1 (široké hladké, případně se žlutou fólií na rubu), 5a–b (se síťovou výzdobou; typy podle *Haevernick 1960* a *Venclová 1990*), 6b/1 (se třemi žebry a osmičkovou výzdobou), 8a–b (se šikmými žebry), 9 (s příčnými vrypy), 12a (s mačkanou lištou), 14 (bradavkovité), 15 (s rombickými útvary a pupky); v LT C1–C2 se vyskytují typy 13 (perličkované) a na konci LT C1 přibývají typy 6a (se třemi žebry) a 7b (s pěti žebry s vlnicovou výzdobou). Pro LT C1 je typické méně homogenní sklo matrice v barevných odstínech světle modré, světle

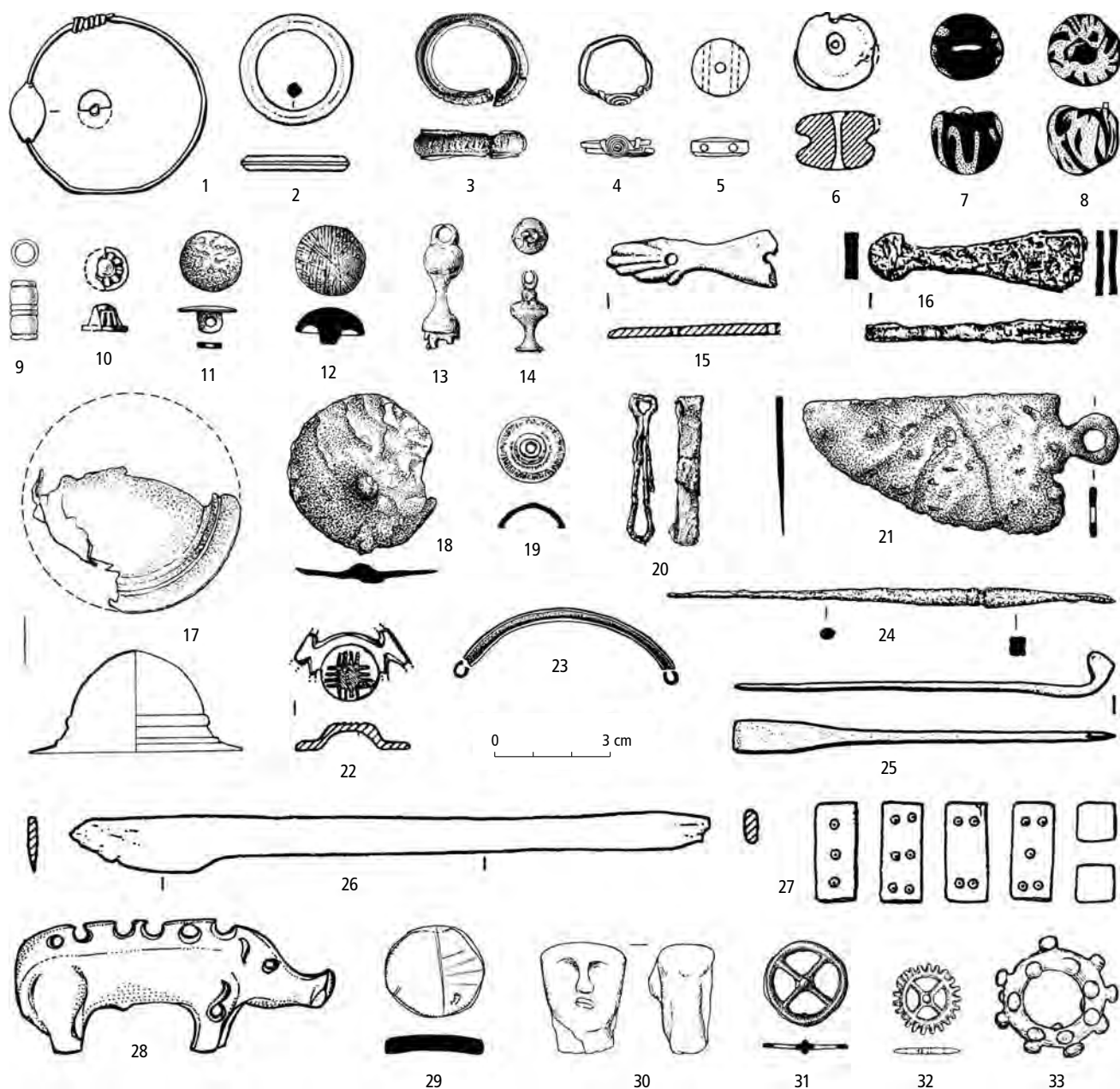
modrozelené, světle zelené, tmavě modré, výzdoba tmavě modrá, žlutá nebo bílá.

V LT C2–D1 jsou korálky dosud nečetné (to může ovšem ovlivňovat také absence hrobů) a kromě navíjení mohou být zhotoveny také jinými technikami (obr. 65). Z jednobarevných korálů jsou charakteristické velké čokčkovité korály (typ 128) a kroužkovité korály zhotovené stočením skleněné tyčinky (typy 154, 156, 161, 163, 164, 166). Pro polychromní korály je typická spirálová výzdoba (typy 412–415, 804–807), jemně vrstvená očka (typy 508, 512–517), objevují se i vřetenovité nebo válcovité korály se spirálovitě vinutým vláknem nebo hřebenované (typy 703–705, 716–718; obr. 65; 64: 3) a také korály vyrobené mozaikovou technikou, jistě importované (typy 902–903; obr. 64: 1, 2). Nejčastější barvy jsou stále modrá, bílá a žlutá, k tomu nově přistupuje fialové a červené, případně zelené a hnědé sklo. O místní výrobě lze uvažovat u jednobarevných kroužkovitých korálů nebo u korálů se spirálami, jiné však byly zřejmě dovezeny.

Zvláštní typ artefaktu představují tzv. prstencové korály (obr. 66; příl. 14: 2), tj. velké masivní korály kroužkovitého tvaru s malým otvorem, o průměru až 45 mm (typy 19–25), vyrobené stejnou technikou roztáčení jako skleněné náramky, s počátkem výroby v LT C2 a s maximem výskytu v LT D1. Typickou výzdobou jsou skvrnky, šroubovicově vinuté pásy, event. fólie na

Obr. 61: Náramky a nánožníky, LT C1. 2 sklo, 3 švartna, ostatní bronz. 1, 7 Plaňany (okr. Kolín); 2 Libčeves (okr. Louny); 3, 4 Makotřasy (okr. Kladno); 5 Soběsuky (okr. Chomutov); 6 Praha-Záběhlce. Měř. cca 1 : 2. Podle *Čizrnář 1978*; *Frána – Jiráň – Moucha – Sankot 1997*.

Obr. 62: Drobné ozdoby, toaletní potřeby, symbolické předměty aj. 1 bronz a sklo; 12, 22 bronz a email; 3–4, 9–15, 17, 19, 23, 25, 28, 31–33 bronz; 5, 6 jantar; 7, 8 sklo a železo; 16, 18, 20, 21, 24 železo; 26 kost; 27 paroh; 29, 30 hlína. 1, 7, 8 Stradonice (okr. Beroun); 2 Strakonice (okr. Strakonice); 3–4, 9, 11, 12, 18, 20–21, 23, 24, 30–32 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ); 5 Dolní Břežany (okr. Praha-západ); 6, 16, 26, 27 Mšecké Žehrovice I (okr. Rakovník); 10, 13–15, 17, 19, 22, 25, 33 Hrazany (okr. Příbram); 28 Tábor (okr. Tábor); 29 Libušín (okr. Kladno). Podle Čížmář 1994; Drda – Rybová 1993; Jansová 1986; 1988; 1992; Michálek 1999; Michálek – Venclová 1994; Motyková – Drda – Rybová 1978; 1990a Venclová 1990; 1998a; podklady J. Michálka a P. Drdy.

vnitřní straně, výjimečně vlnice. Barevnost odpovídá skleněným náramkům.

Od LT C2 se vyskytují převážně široké typy náramků (obr. 66) o 3–5 žebrech, bohatě plasticky a jinobarevně zdobené (typy 6b/2, 7a, 7c, 8c, d, e, 10 a 12b), od LT C2/D1 náramky s esovitými plastickými kličkami (typ 16) a 7d (se dvěma žebry), od LT D1 zejména úzké hladké náramky, někdy zdobené jinobarevnou vlnicí (typy 2, 3, 4). Typické pro LT C2 je homogenní, kvalitní,

málo korodující průsvitné sklo matrice v barvě kobaltově modré, dále bezbarvé sklo, případně medově hnědé sklo (příl. 7: 2); stupeň LT D1 charakterizuje kromě toho ještě sklo fialové, výjimečně i žluté a oranžové. Výzdoba byla prováděna žlutými a bílými skleněnými vlákny aplikovanými na vnější straně náramku, nebo žlutou fólií na vnitřní straně (na exemplářích z bezbarvého skla). Oproti někdejším představám o relativní vzácnosti skleněných náramků mimo významnější síd-

liště se nyní ukazuje jejich spíše běžný výskyt v Čechách (srov. *Michálek – Venclová 1994; Špaček – Venclová 2003; Řezáč 2004; Stolz – Řezáč 2005*) i jinde (srov. např. pro Slovensko: *Březinová 2004*).

Další druhy ozdob představují vzácné skleněné závesky se železným ouškem, modré a fialové se žlutou výzdobou (obr. 62: 7, 8). Gemy kovových prstenů (obr. 64: 9–11) bývají někdy vyrobeny z průsvitného bezbarvého (Závist: *Drda – Rybová 1998*, obr. 29; 2001, 316, obr. 17: 1–2), ale i barevného skla (Stradonice: *Venclová 1990*, 111).

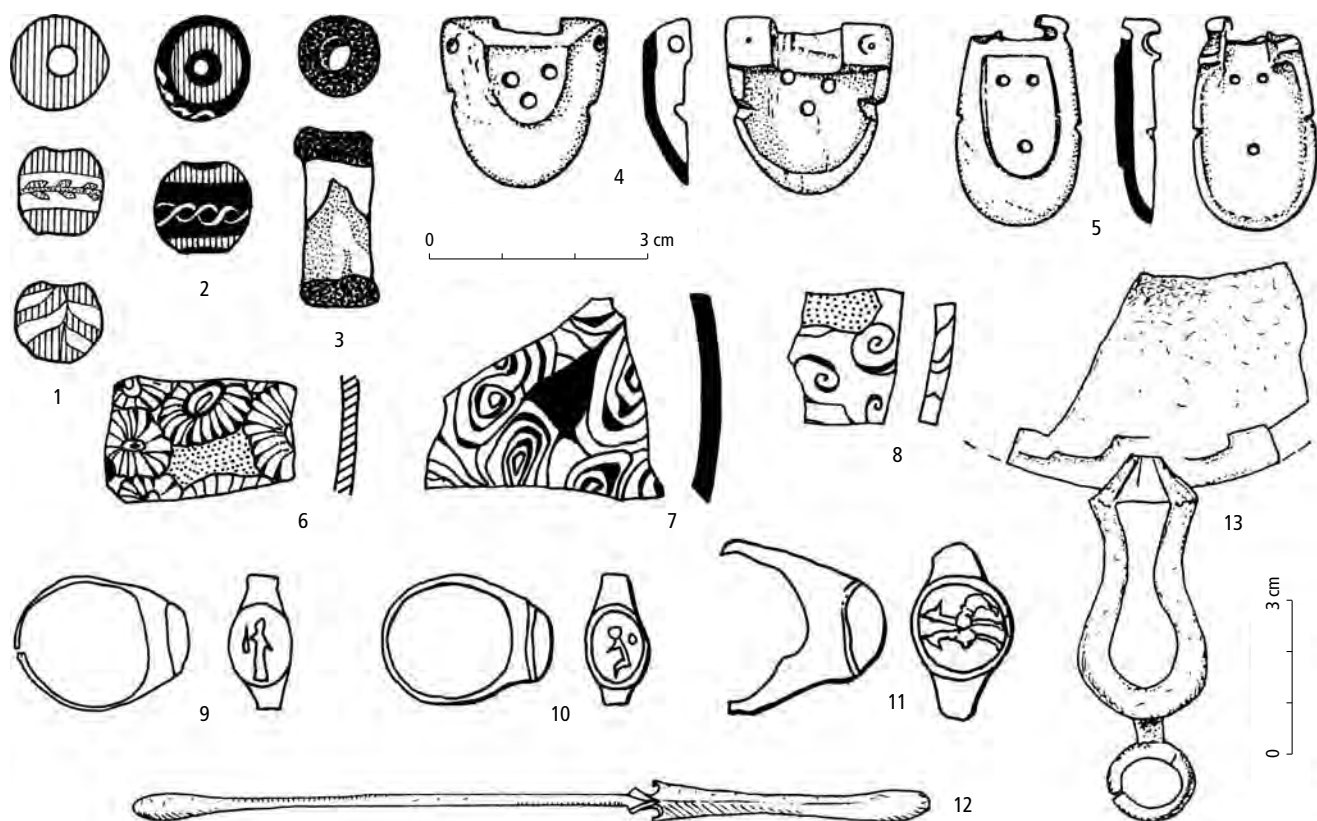
V Čechách zcela ojedinělý je skleněný předmět původně považovaný za zlomek ucha nádoby, ale interpretovaný nejnověji jako rozdělovač šňůr korálů (Lovosice: *Venclová – Salač 1990*, 641–642, obr. 2: 7, Tab. I: 7; *Karwowski 2004b*, 128), jaké jsou nyní známy např. z nepublikované kolekce skla z Němčic nad Hanou na Moravě.

Skleněné nádoby, zpravidla ve velmi malých zlomcích, se nacházejí výjimečně. Šlo o malé nádoby vyrobené z mozaikového skla, resp. technikou *millefiori* (obr. 64: 6–8; příl. 14: 3), z litého monochromního skla a z foukaného skla. Nálezy pocházejí z oppid (Stradonice, Třísov, Závist: *Venclová 1984; 1990*, 160–162; *Drda – Rybová 2001*, 317, obr. 17: 3–4). Nálezový kontext není vždy zcela jednoznačný a některé nádoby mohou být i mladšími importy souvisejícími s osídlením v době římské.

Sklářským produktem byl také email, v LT B–C1 především červený, v LT C2–D1 červený a bílý. Byl používán jako výplň bronzových ozdob: článků opasku a opaskových zápon (Telce, Stradonice u Loun: *Kruta – Lička et al. 2004*, 96, tav. 11: 15,16), terčků nákrčníku (Praha-Žižkov: *Bureš 1987*, 68; příl. 8: 3) a spon, hlavice ozdobných hřebů a nýtů, případně dalších ozdob (obr. 62: 22), jaké jsou známy zejména z oppida Stradonice, ale také ze Závisti a z Hrazan (k emailovaným

Obr. 63: Importované bronzové a keramické nádoby. 1–10 identifikované typy bronzových nádob; 11 balsamarium, bronz, Hrazany (okr. Příbram); 12–16 identifikované typy kampánské keramiky užitá jako předlohy k imitacím. Různá zmenšení. Podle *Drda – Rybová 1997a; Jansová 1992; Svobodová 1983*.

Obr. 64: Drobné importované předměty nebo jejich imitace. 1–3 skleněné korálky; 4–5 kostěné schránky na pečetě; 6–8 zlomky skleněných nádob; 9–11 bronzové prsteny se skleněnými gemami; 12 bronzový lékařský nástroj, 13 bronzové zrcadlo. 1 Libkovice (okr. Most); 2 Třisov (okr. Český Krumlov); 3–13 Stradonice (okr. Beroun). Podle *Drda – Rybová 1998; Svobodová 1985; Venclová 1990*.

latenským artefaktům z Evropy srov. *Challet 1992*). Z fa-jánse, což je rovněž druh sklářského výrobku, byl zhotoven závěsek napodobující kampánskou minci (Jenišův Újezd, hr. 138: Waldhauser 1978, Taf. 34: 6766; *Venclová 1978a*, 216; *1978b*, 25–26; *Venclová 1990*, 110)

8.2.4 Švartna a jiné černé materiály

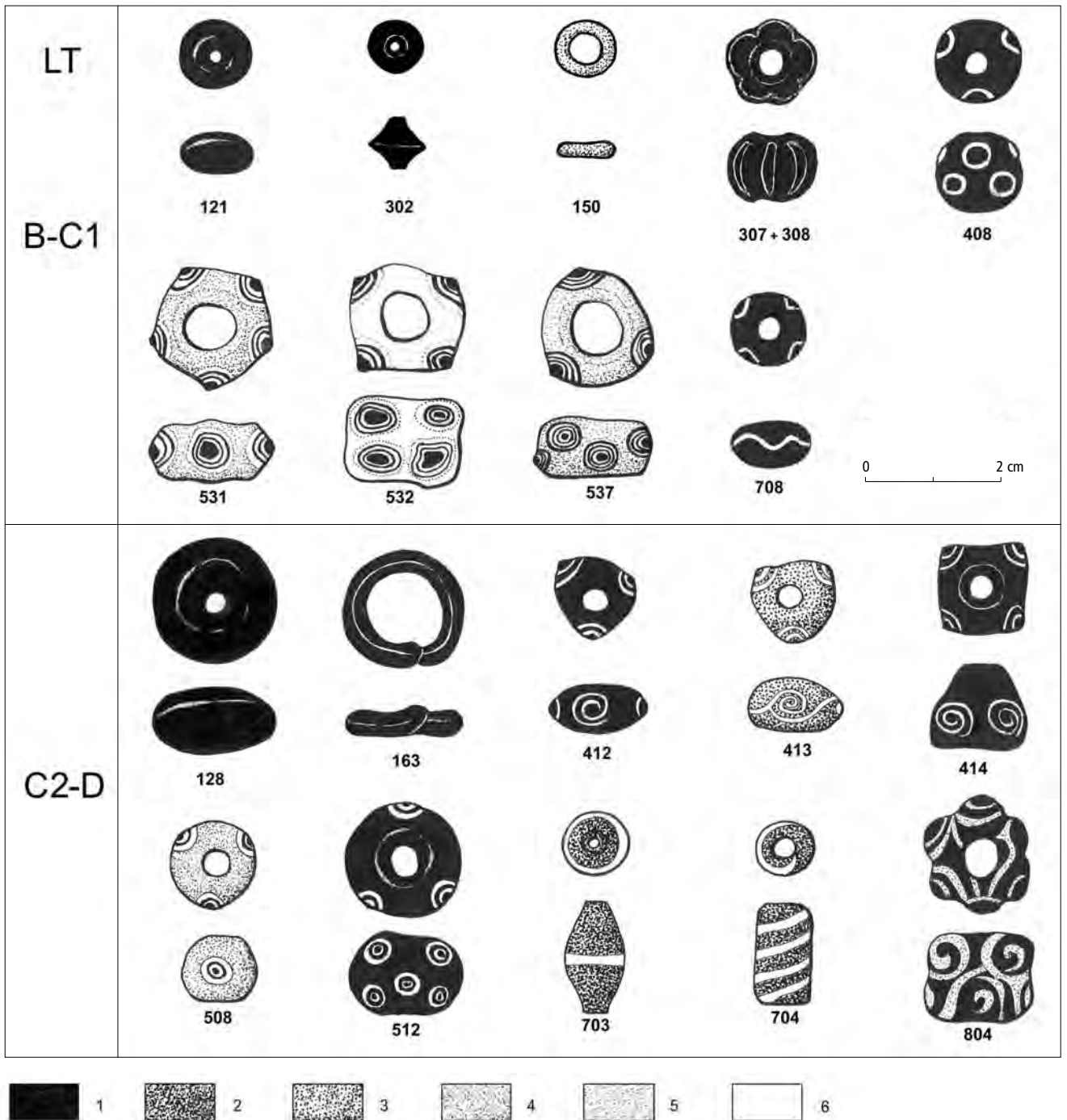
Ze švartny se zhotovovaly převážně kruhy, které byly vyráběny v LT B2–C1 a nošeny jako náramky a nápažníky, nebo malé kroužky sloužící jako prsteny či závěsky (všechny údaje podle *Venclová 2001*). Kruhy byly převážně hladké, čokovitého až oválného profilu, výjimečně hráněné (obr. 67: 1, 2), s tendencí k zužování v mladším období. V LT C1b se vyskytují také žebrované kruhy se 3–5 žebry (obr. 67: 3). Podobnými tvary se vyznačují drobné kroužky (obr. 67: 6–8). Vzácné jsou další typy výrobků: diskovité až zploštělé kulovité provrtané (ale i neprovrtané) předměty, považované za přesleny (obr. 67: 4, 5, 9); částečně opracované středové výřezy – kotoučky vznikající jako odpad při výrobě kruhů – neznámé funkce (hračky? hrací kameny?); velké disky (podložky?) o průměru až 280 mm a předmět tvaru plochého mezikruhu o průměru 200 mm neznámé funkce (Srbeč I: *Venclová 1999*). V jednom případě byly švart-

nové segmenty použity jako vložky bronzového náramku (Lenešice: *Venclová 1981*; obr. 67: 10; příl. 8: 4). V případě jednotlivých středových koleček nacházených mimo výrobní lokality se uvažuje o jejich možném symbolickém významu (Zahorčičky-Hradiště: *Michálek 1999*, 86–88), platí to však zejména pro období LT C2–D.

Sapropelitický materiál černé vložky diskovité patky bronzové spony z Chomutovska (obr. 67: 11; příl. 8: 2) nebylo možné přesně identifikovat (*Venclová 2001*). Z jiného černého materiálu byl zhotoven korálek z hrobu 4/08(II) z Bíliny (podle neověřeného posouzení O. Rochny, 1962, 67, 82, jde o gagát, vyloučena však není ani hlína) a nezjištěný zůstal rovněž materiál korálu ze Zabrůšan, hr. 1/33 (*Venclová 2001*, 387, 389).

8.2.5 Kámen

Dobře reprezentovanou kategorií kamenných artefaktů zastupují mlecí zařízení jako produkty domácí či specializované kamenické výroby. Nejméně do LT B, příp. až do LT C1 sloužily k mletí obilí tzv. ruční mlýnky – plochá drtidla, resp. drticí podložky nepravidelného tvaru s příslušnými těrkami. Po celé období LT B–C1 (a snad již od LT A) se používal tzv. mlýnek řeckého typu (obr. 39: 6), sestávající z deskovitého ležáku a ovál-

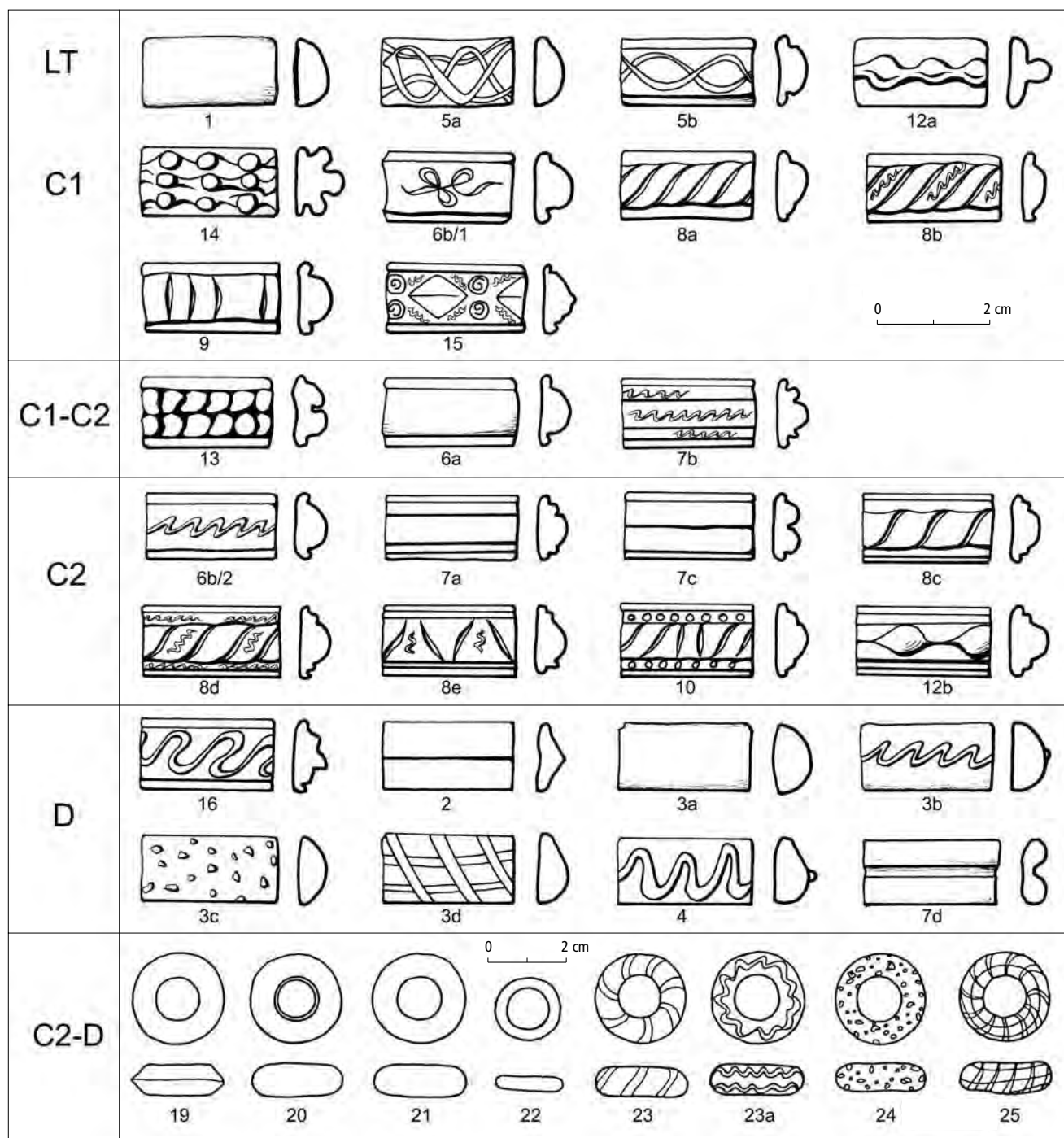

Obr. 65: Skleněné korálky, LT B–D. Barevná škála: 1 tmavě modrá, 2 fialová, 3 hnědočerná, 4 světle zelená, 5 žlutá, 6 bílá. Čísla označují typy podle Venclová 1990.

ného až obdélníkovitého, popř. čtvercovitého plochého běhounu s násypným otvorem, příp. s důlky či otvory na obou delších bočních stranách (Holodňák 2001). Běhoun se pohyboval dvousměrně, existují však i doklady rotačního pohybu (nedatovaný exemplář ze Strak na Nymbursku: Motyková – Holodňák 2005). Od LT C1 nebo snad již od konce LT B2 byl zaveden dvojdílný okrouhlý rotační žernov (obr. 39: 2), sestávající ze spodního ležáku s mělkým otvorem pro osu na horní kon-

vexní straně a z horního běhounu s konkávní horní i dolní stranou, s násypnou plochou na horní straně, otvorem pro svislou osu a jamkou pro rukojeť na boční straně (varianty: Waldhauser 1981).

Brousky mají nepravidelně hranolovitý nebo roubíkovitý tvar, stopy broušení se ale objevují také na deskovitých či nepravidelných kusech horniny. Brousky s hlubokými žlábkami (obr. 38: 11–14) jsou výsledkem broušení švartnových kruhů. Z kamene byla zhotovována také

Obr. 66: Skleněné náramky a prstencové korály. Čísla označují typy podle *Haevernick 1960* s doplňky podle *Venclová 1990*.

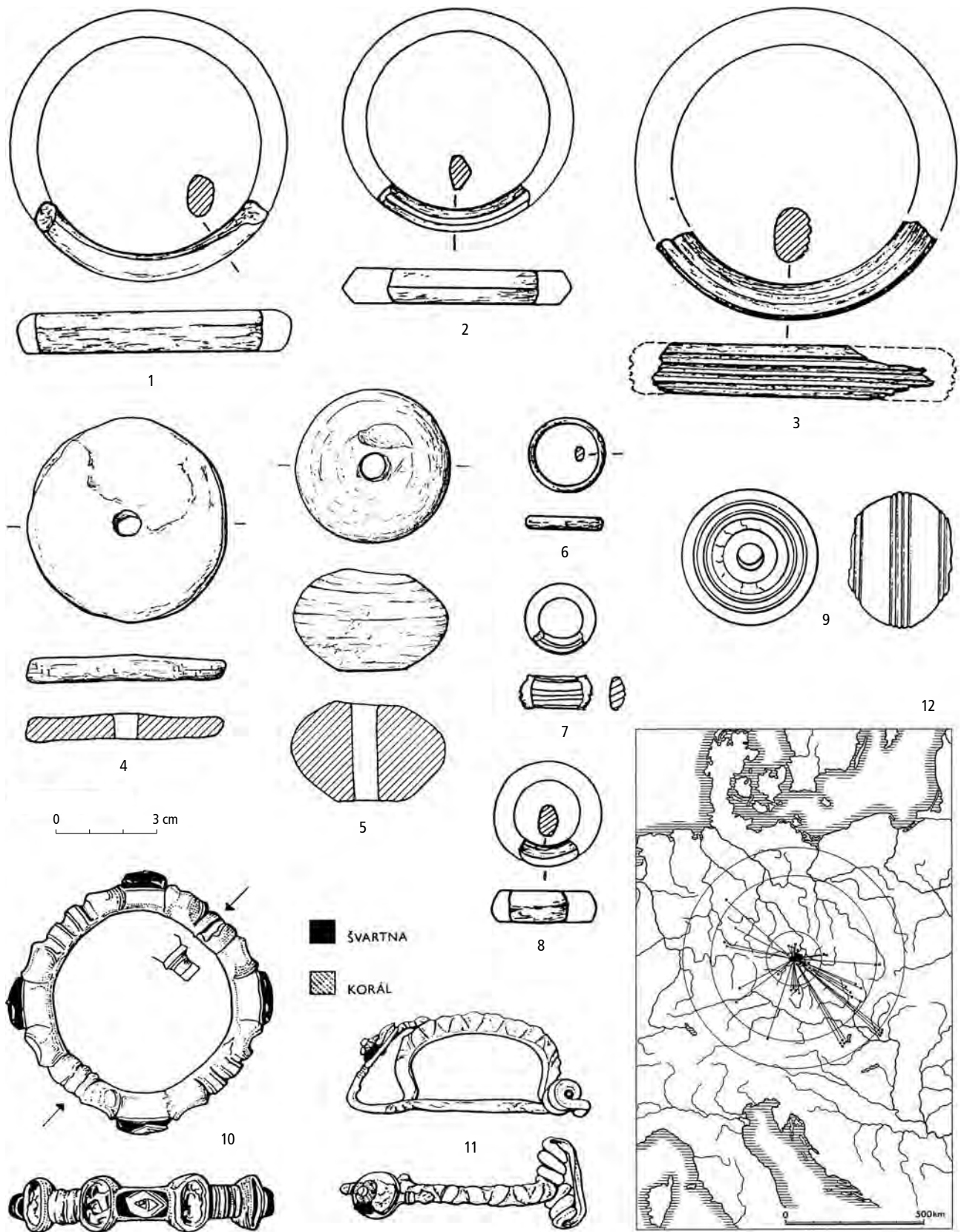
závaží (či přesleny?) neurčeného účelu (Mšecké Žehrovice I, obj. 1/79; *Venclová 1998a*, fig. 59: 17).

Specifickým artefaktem je kamenná skulptura (viz kap. 7.3).

8.2.6 Organické materiály

Poměrně často používaným materiálem organického původu byl jantar. Jantarové předměty, produkty spe-

cializované výroby, se objevují ve formě korálků čokovitých či válcovitých tvarů; výjimečně se našly např. masivní kroužkovitý korál (Pečky hr. 7/1904; *Sedláčková – Waldhauser 1987*, 151, obr. 50), cívkovitý korál (Mšecké Žehrovice I; obr. 62: 6) a jantarová kulička (Trisov: *Břeň 1966*, 125). Ojedinělý je plochý provrtaný kotouček s dalšími dvěma otvory, snad rozdělovač (Dolní Břežany: *Čižmář 1994*, 604; obr. 62: 5). Jantar byl také použit k výplni dutých vývalků na bronzovém

Obr. 67: Předměty ze švartny a jiných černých materiálů. 1–3 náramky a nápažníky; 4, 5, 9 přesleny (?); 6–8 prsteny a kroužky; 10 bronzový náramek se švartnovými a jantarovými vložkami; 11 bronzová spona s patkou zdobenou mořským korálem a černým materiálem (švartnou?); 12 distribuce předmětů z kounovské švartny podle přírodovědných analýz. 1, 2, 6–8 Mšecké Žehrovice I (okr. Rakovník); 3, 5 Mšecké Žehrovice II (okr. Rakovník); 4 Žatec (okr. Louny); 9 Vejprnice (okr. Plzeň-sever); 10 Lenešice (okr. Louny); 11 Chomutovsko. Podle Venclová 1981; 2001.

náramku se švartnovými vložkami (Lenešice: *Venclová 1981*; příl. 8: 4) a byly z něho zhotovovány vložky kovových prstenů (Stradonice: *Píč 1903*, tab. VII: 4, 12, 52–54) nebo zcela vzácně také závěšky (oppidum Závist: *Motyková – Drda – Rybová 1978*, 304, fig. 29: 1).

Z kosti nebo parohu, popř. rohu se vyráběly nástroje a jejich části. Jsou to nejrůznější hroty, šídla, tzv. kladívka, hřebenovité nástroje, roubíky, špachtle, kroužky, násady, rukojeti, zděře (obr. 29: 5; 32: 18), picí rohy, z nichž se někdy zachová kování (obr. 62: 23), toaletní a medicínské předměty (hřebeny, drobné lžičky aj.), rámeček psací voskové tabulky (Stradonice) nebo polotovar pisátka – stilu (Závist: *Drda – Rybová 1995*, 190). Z kosti se zhotovovaly okrouhlé hrací kameny, z parohu hrací kostky tvaru kvádrů (obr. 62: 27; příl. 4: 3). Z kosti byly vyrobeny také schránky na pečetě (obr. 64: 4,5). Frekvence kostěných výrobků je v LT B–C1 daleko nižší než v předchozím pozdně halštatském období, v souborech z oppid však opět stoupá.

Mušlovina (mušle *Cypraea rufa*) se uplatnila jako materiál ozdobných vložek kovových spon (např. Jenišův Újezd, hr. 74, Radovesice) a štítů (viz kap. 8.2.1).

Z dřevěných artefaktů se v hrobech zachovávají části rakví z rozpůleného kmene (Tišice: *Turek 1997*) nebo z prken, vzácně dřevěné části štítů, rukojeti mečů, dřevěné schránky (Kutná Hora–Karlov). Některá kování mohou pocházet z dřevěných věder či jiných nádob (jak to dokládá např. dřevěná konvice s figurálním kováním z hrobu v Brně–Maloměřicích na Moravě: *Meduna – Peškař 1992*). Druh použitého dřeva je znám v případě dřevěných součástí zbraní: štít ze Staňkovic, hr. 4, byl vyroben z lipového dřeva (*Holodňák 1988*, 54–55), v Jenišově Újezdě, hr. 110, snad ze dřeva dubu (*Opravil 1978*, 231). Častější jsou ovšem nepřímé doklady movitých dřevěných artefaktů, např. kovové součásti truhlářských výrobků (klíče, zámky, kování truhel) nebo vozů (zákolníky, kování kol a jejich nábojů).

Kožené předměty jsou doloženy jen nepřímě. Nošení kožených přileb jsme již uvedli (kap. 8.2.1). Rekonstruovány mohou být některé součásti koňského postroje (srov. rekonstrukci uzdy s řemením podle nálezů z Bezdědovic, obr. 55: 2, 3).

Provaznické výrobky se nacházejí výjimečně; konkrétním dokladem je provázek, jímž byl ovázán bronzový nánožník v hr. 9 v Tišicích (*Turek 1997*, obr. 9).

9 Mincovnictví v době laténské

Jiří Militký

Zavedení mincí je jedním ze specifických projevů laténské kultury. V rámci tohoto procesu zaujímal území Čech významné postavení. Nálezy mincí budily pozornost nejpozději od raného novověku, jak to mj. dokládá zlidovělý termín „duhovky“, zahrnující dodnes obecně označení pro zlaté keltské mince. Termín je volným překladem německého *Regenbogenschüsselchen* a je písemně doložen od počátku 17. století (*Wamser 2001*, 157, Abb. 109). Pojem „keltský“, tak jak je v tomto oddílu používán, je třeba považovat za označení čistě numismatické, nikoli ve smyslu etnickém.

Mince ražené na území Čech a Moravy v době laténské označuje numismatika souhrnně jako bójské mince. Název, odvozený od jména kmene Bójů, předpokládaně usídlených v českých zemích, je však nutné vnímat spíše jako obecné označení celého mincovního systému, a nikoliv striktně jako kmenovou identifikaci mincí. Tento předpoklad potvrzuje také početné rozšíření tzv. bójských mincí v prostoru naddunajského Rakouska a jihozápadního Slovenska, a to již od nejstaršího období.

Typologické členění a relativní chronologie mincovnictví v Čechách a na Moravě vychází z díla R. Paulsena (*1933*). Na tuto práci navázal K. Castelin (*1965*, 10–52), který vyčlenil čtyři relativně chronologické úseky ražby mincí A až D a rozdělil produkci zlaté mince na dvě velké skupiny, resp. na ražby tzv. hlavních a vedlejších řad. Jediný soupis nálezů keltských mincí v Čechách představuje práce P. Radoměrského (*1955*). Důležitou součástí keltské numismatiky jsou materiálové publikace sbírek. Dosud však byly zveřejněny pouze fondy některých českých muzeí: Hradec Králové (*Němečková – Nemeškalová-Jiroudková 1986*); Hořice v Podkrkonoší (*Němečková – Nemeškalová-Jiroudková 1989*); Teplice (*Klusáčková 1990*), České Budějovice (*Militký 1996*) a Plzeň (*Militký 2000a*).

Jen selektivně byly dosud publikačně zpřístupněny fondy nejdůležitější české sbírky – Národního muzea v Praze (především *Paulsen 1933*).

Bójské mincovnictví a jeho systém

Základem bójského mincovního systému (typologický přehled uvádí obr. 68) byl od počátku zlatý statér, nominál převzatý z makedonského mincovnictví. Právě s touto mincí se nepochybně setkávali keltští žoldnéři v řeckých oblastech (*Nemeškalová-Jiroudková 1978*, 654). Název tohoto nominálu je odvozen od řeckých mincí; původní názvy užívané Kelty pro zlaté a stříbrné ražby nejsou známy. Hmotnost statéru činila asi 8,5 g a v průběhu času klesala až k 6,5 g. Kromě statéru známe také jeho díly – 1/3, 1/8 a 1/24.

Zavedení mincí a prvá fáze jejich výroby spadá do mincovního období A (LT C1 až LT C2). Za nejstarší ražby lze označit zlaté napodobeniny statérů Alexandra III. Makedonského (336/323 př. Kr.) s hlavou Pallas Athény v přílbě na líci a se stojící Niké na rubu, označované jako typ Niké (obr. 68: 1, 2). Souběžně byly raženy díly statéru typu Athéna-Alkis, které nesou na líci hlavu v přílbě a na rubu kráčející Athénu Alkidemos (Alkis) s přílbou, kopím a štítem (obr. 68: 5–13). Tyto mince byly v průběhu doby značně barbarizovány a snižovala se i jejich hmotnost. Společně s díly statérů byly raženy také statéry skupiny Niké/Athéna-Alkis (tzv. typ Plumlov, obr. 68: 3). Velmi intenzivní ražba stříbrných mincí, především obolů skupiny Roseldorf/Němčice, je zatím doložena pouze na Moravě (*Kolníková 2006*, 28–41).

Na českém území lze v období A (jen výjimečně i v období B) hledat původ emisí tzv. vedlejších řad (*Paulsen 1933*, č. 175–182, 196–225, 227–237, 243–258) definovaných K. Castelinem (*1965*, 40–52, Taf. 4: 59–64, 5: 65–80, 6: 81–91). Autor vyčlenil 10 skupin (řad) roz-

> **Obr. 68:** Typologický přehled bójského mincovnictví. 1–21 období A; 22–24 období B; 25–26 období C; 27–29 období D; 30–41 období B–C; 42 období C–D. Typ Niké, zlatý statér: 1 Starý Bydžov (okr. Hradec Králové), P 18; 2 Nechanice (okr. Hradec Králové), P 34; typ Niké/Athéna-Alkis (typ Plumlov), zlatý statér: 3 Nechanice (okr. Hradec Králové), P 54; prototyp mušlovitého statéru (přechodný typ od typu Niké/Athéna-Alkis k mušlovitým emisím): 4 Stradonice (okr. Beroun), P 264; typ Athéna-Alkis, zlatá 1/3statéru: 5 Česov (okr. Jičín), P 73; 6, 8 Podmokly (Rokycany), P 85, 100; 7 bez naleziště, P 96; 9 Kolín (okr. Kolín), P 106; zlatá 1/8statéru: 10–11 bez naleziště, P 114, 123; zlatá 1/24statéru: 12 Staré Hradisko (okr. Prostějov), P 145; 13 Stradonice (okr. Beroun), P 162; ražby tzv. vedlejších řad: 14 zlatá 1/3 (?) statéru, Roudnice n. Labem (okr. Litoměřice), P 196; 15 zlatý statér, Morava (?), P 197; 16 zlatý statér, Unhošť (okr. Kladno), P 200; 17 zlatý statér, Veltrusy (okr. Mělník), P 251; 18 zlatý statér, Nechanice (okr. Hradec Králové), P 227; 19–21 zlatý statér, bez naleziště, P 232, 233, 236; 22 zlatý statér, Osov (okr. Beroun), P 218; ražby tzv. hlavní řady: zlatý mušlovitý statér: 23 bez naleziště, P 314; 24 Leskovice (okr. Pelhřimov), P 335; zlatý mušlovitý statér, typ s prohlubní na líci: 25 Stradonice (okr. Beroun), P 389; zlatý mušlovitý statér, typ s rukou na líci: 26 Stradonice (okr. Beroun), P 366; 27 bez naleziště, P 386; 28–29 Podmokly (okr. Rokycany), P 387, 399; zlatá 1/3statéru, typ s uzavřenou klikátkou na rubu: 30 Campiglia Marittima – San Vincenzo (Itálie), P 410; typ s uzavřenou klikátkou na rubu: 31 Stradonice (okr. Beroun), P 439; zlatá 1/8statéru: 32–34 Stradonice (okr. Beroun), P 495, 503, 550; stříbrný obol, typ s jezdcem: 35 Stradonice (Beroun), P 591; stříbrný obol, typ Stradonice: 36–41 Stradonice (okr. Beroun), P 580, 567, 584, 585, 573, 586; stříbrný obol, typ Karlstein: 42 Stradonice (okr. Beroun), P 598. Podle *Paulsen 1933* (P + čís.).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

0 3 cm

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

dělených do dvou horizontů (I–V starší; VI–X mladší), později přidal řadu jedenáctou (*Nemeškalová-Jiroudková 1974; Castelin 1976b*); jejich skutečný počet je však výrazně vyšší. Početností výskytu jsou ražby tzv. vedlejších řad dosti vzácné. Tyto výhradně zlaté mince mají hmotnostní standard vesměs vycházející z emisí typu Niké a Athéna-Alkis, ikonograficky jsou však odlišné. Kromě motivů napodobujících typ Athéna-Alkis se zde objevují např. lidské postavy nejasného významu, kanec, kůň, gryf, rotující ptačí křídla aj. (obr. 68: 14–21; příl. 15: 1–3). Hmotnostně se statéry tzv. vedlejších řad pohybují v rozmezí od 8 do 7,5 g. Není známo, kde přesně byly tyto mince raženy; u některých typů se na základě koncentrace nálezů uvažuje o severní polovině Čech či o severozápadních Čechách (např. *Castelin 1961b*, 42). Tyto mince mohou být indicií existence významného, dosud neobjeveného centra (či center) na českém území; jen těžko si lze totiž představit, že by jejich ražba probíhala neorganizovaně v sociálně různorodém prostředí. Otevřená je zatím otázka ražby stříbrné mince v Čechách v období A, dosud známé jednotlivé exempláře však mohou být stopou daleko rozsáhlejší produkce.

Se vznikem oppid v Čechách, jejichž existence odpovídá mincovním obdobím B, C a patrně i D (LT D1a–D2), došlo zřejmě i k nárůstu mincovní produkce. Pro toto období je typická ražba zlatého mušlovitého statéru a jeho dílů – 1/3 a 1/8 (obr. 68: 23–34; příl. 15: 4–5). Základní typologii těchto mincí vypracoval K. Castelin, který definoval emise spadající do období B (*Castelin 1965*, 12–14, Taf. 2: 14–24) a C (*Castelin 1965*, 14–15, Taf. 2: 25–28). Další detailní rozpracování typologie na základě analýz depotů provedli Z. Nemeškalová-Jiroudková (1998) a B. Ziegeus (1995, 78–81, 203–205). Prototypy mušlovitých statérů vznikaly zřejmě již na přelomu období A a B (obr. 68: 4). Nejtypičtější série z období B mají na líci nepravidelný hrbol (patrně zcela stylizovanou hlavu) a na rubu půlměsíc a plochu s paprsky (či bez nich) okolo středové jamky (*Paulsen 1933*, č. 289–353; obr. 68: 23, 24; příl. 15: 5). Statéry z období C nesou na líci navíc stylizovanou lidskou ruku nebo oválnou či obdélnou prohlubeň na vrcholu hladkého hrbolu, někdy lemovaného klikatkou (*Paulsen 1933*, č. 357–398; obr. 68: 25, 26). Rubní obraz mušlovitých statérů vznikl zřejmě postupnou barbarizací rubu typu Niké, získal však posléze nový obsah. Jeho význam není jasný, může jít např. o zobrazení slunce a měsíce; téměř s jistotou však nejde o zobrazení mušle a všeobecně akceptované označení této skupiny ražeb je *de facto* nesprávné.

U 1/3statérů (obr. 68: 30, 31; příl. 15: 4) můžeme sledovat postupnou barbarizaci od typu Athéna-Alkis, která dala vzniknout novému motivu tvořenému dvěma ovály lemovanými klikatkou v řadě variant (*Paulsen 1933*, č. 101–111, 405–483; *Castelin 1965*, Taf. 3: 44;

4: 47, 50, 53–56); atypický je tzv. hmyzí typ 1/3statéru, kde chybí na rubu klikatka (*Nemeškalová-Jiroudková 1998*, 101–104; *Militký 2005*). Geneze rubního motivu 1/8statéru je nejasná (obr. 68: 32–34). Obraz se ustálil do formy trojúhelníku lemovaného paprsky a dole zpravidla dvěma řadami kuliček (*Paulsen 1933*, č. 490–557; *Castelin 1965*, Taf. 4: 51–52, 54, 56). Někteří autoři uvažují o astrální symbolice (např. *Kolníková 2002*, 273). Narozdíl od statérů nelze zatím u nižších nominálů spolehlivě vyčlenit typy ražené v období C.

Ražba vyšších stříbrných nominálů, tzv. kvinárů o hmotnosti okolo 1,5 g, hrála v období B a C v Čechách zřejmě jen okrajovou roli. Známe je pouze kvinár tzv. pražského typu, jehož český původ je navíc stále předmětem diskuse (*Castelin 1961a; Kellner 1965*). Nicméně z akropole oppida Závist pochází exemplář s velmi nízkou hmotností 1,06 g; takřka přesně odpovídá neraženému stříbrnému střížku o hmotnosti 1,08 g z dvorce před bránou D, kde se nacházela mincovní dílna. Střížek je dobře stratifikován do mladšího horizontu dvorce, který byl současný se 4. fází brány z mladšího úseku LT D1, a tento nález může být indicií pro místní původ kvináru se sníženou hmotností (*Drda – Rybová 1997b*, Abb. 5.12 dole; 2001, 314, obr. 16: 1). Nejnižší nominály mincovního systému z doby existence oppid představují drobné stříbrné mince s koníčkem – oboly (někdy nazývané také 1/4kvináry) o hmotnosti okolo 0,5 až 0,3 g, souhrnně označované jako typ Stradonice. Tyto ražby nesou na líci obraz hlavy a na rubu koníka (jen výjimečně jsou ikonograficky odlišné: obr. 68: 35); hlava se postupně barbarizuje, až se zcela vytrácí, zatímco obraz koníka se pouze mění, ale po celou dobu jejich ražby je dobře zřetelný. Typ Stradonice byl ražen velmi početně a mohl mít významnou úlohu v drobném lokálním obchodu (obr. 68: 36–41; příl. 15: 6). Nejmladší skupinu drobných stříbrných mincí reprezentují ražby blízké typu Karlstein bez zřetelného obrazu hlavy na líci (obr. 68: 42).

Zvláštní skupinu mezi keltskými ražbami představují dobová falza – suberáty, doložené již v období A. Jsou známy řádově v desítkách exemplářů především z oppida Stradonice. Princip falšování je identický s četnými doklady v řeckém i římském mincovnictví. Nejčastěji měděný či bronzový střížek bývá plátován zlatou či stříbrnou fólií. V omezené míře se objevují i exempláře pozlacené, tedy nikoli plátované, a zcela výjimečně mince mosazné bez povrchové zlaté vrstvy. Je pravděpodobné, že padělky domácích mincí byly vyráběny především na stradonickém oppidu, zatímco suberáty cizích mincí byly do českého prostředí spíše importovány (*Hlinka – Radoměřský 1996*, 26–27).

Import mincí

Kromě domácích keltských ražeb se v nálezech setkáváme také s importem keltských mincí z různých regio-

nů Evropy. Pro období A je to např. galská zlatá napodobenina statéru Filipa II. pocházející z Hostomic (*Polenz 1982*, 72–74, obr. 10: 1–4, Taf. 1: 22) či východokeltská tetradrachma z Nového Sedla (*Militký 2000b*). Masově je import keltských mincí doložen z období existence oppid, a to především ve Stradonicích (*Hlinka – Radoměřský 1996*, 25–25). Zde jsou více než 50 exemplářů zastoupeny zlaté a především stříbrné mince jihobavorské, asi 60 kusy stříbrné, potinové a bronzové mince z Galie, ojediněle stříbrné mince z oblasti Norika či středního Podunají a východokeltské tetradrachmy (např. *Drda – Rybová 1998*, 183–186). Galské potinové mince jsou v Čechách doloženy i v depotech (Chomutov: *Radoměřský 1955*, č. 37–39; zřejmě i Domažlice: *Radoměřský 1955*, č. 15).

Do Čech byly importovány také řecké mince. Vztah k laténskému osídlení lze však zatím doložit pouze u exemplářů pocházejících ze stradonického oppida – např. numidské bronzové ražby krále Massinissy a jeho nástupců z let 208/148 př. Kr. (*Piř 1903*, Tab. II: 27; *Hlinka – Radoměřský 1996*, 22–23). Pouze odtud jsou také známy nálezy římských republikánských mincí prokazatelně datovatelných do doby laténské (*Piř 1903*, 11, obr. 2: 7, tab. II: 38). Revize ostatních českých nálezů římských republikánských mincí totiž naznačuje, že značná část z nich může souviset s osídlením doby římské (srov. *Pochitonov 1955*, č. 221–248). Velmi intenzivní import řeckých a římských republikánských mincí je však doložen na Moravě v Němčicích nad Hanou pro období LT C1–C2 (*Kolníková 2006*, 41–48).

Nálezy keltských mincí v Čechách

Mincovní nálezy lze rozdělit do dvou základních kategorií. Prvou představují depoty a drobné hromadné nálezy (soubory obsahující 2–4 mince), druhou jednotlivě nalezené tzv. ztrátové mince. Je paradoxem, že z českého území je sice známa řada významných mincovních pokladů, avšak dochována zůstala pouze malá část z nich. K nedochovaným depotům patří např. Broumy (*Šůla 1989*) nebo Litoměřice (*Radoměřský 1955*, č. 63).

Nejdůležitějším nálezem z období A je depot z Nechanic (*Fiala 1893–1895*; *Radoměřský 1955*, č. 71), který obsahoval více než 10 statérů typu Niké a tzv. vedlejších řad. Do období A patří zřejmě také některé drobné hromadné nálezy, např. Trutnov (dvě 1/3statérů typu Athéna-Alkis a jeden exemplář téhož typu ze stříbra: *Paulsen 1933*, 11, č. 1216a a 1218, 23, č. 1252; *Radoměřský 1955*, č. 125) či Stradonice – myslivna Lísek (8 dílů statérů tzv. vedlejších řad: *Radoměřský 1955*, č. 62). Nejspíše na přelom období A a B lze datovat některé další depoty: Osov (několik statérů tzv. vedlejších řad, mj. typ obličej/*Rolltier*: *Radoměřský 1955*, č. 78) či Hradiště u Podmokel (dochován jediný statér: *Radoměřský 1955*, č. 30; *Sklenář 1992*, č. 195/2; *Militký 2000a*, 73, č. 1).

Výrazně jsou v Čechách zastoupeny depoty z mincovního období B. Největší dochovaný poklad ze Starého Kolína obsahoval 197 mušlovitých statérů a 107 1/3statérů (*Nemeškalová-Jiroudková 1998*; příl. 15: 7); důležitý je společný výskyt obou nominálů, umožňující synchronizaci jednotlivých typů. Depot z Leskovic obsahoval 27 zlatých mincí, z nichž se dochovalo 7 mušlovitých statérů a jedna 1/8statéru (*Dobiáš 1926*; *Militký 1995*, 35–36, č. 4). Významný soubor představuje kolekce 38 mušlovitých statérů údajně ze západních Čech (*Kellner – Castelin 1973*). Nejspíše do období B patří i některé malé hromadné nálezy, které kromě mincí mušlovitých řad obsahovaly také starší ražby tzv. vedlejších řad, např. Mirovice (*Radoměřský 1955*, č. 64–65; *Militký 1995*, 36, č. 5/1–2).

Do mincovního období C patří dva největší a neznámější poklady. Prvý byl objeven v roce 1771 u obce Podmokly, kde bylo v bronzovém kotli římského původu (typ *Eggers 1951*, Taf. 4: 20) ukryto asi 5–10 tisíc mincí o hmotnosti 30–50 kg. Více než 99 % nálezu bylo roztaveno (*Voigt 1771*; *Paulsen 1933*; *Radoměřský 1955*, č. 92; *Arnold – Castelin 1972–1975*). Tento soubor byl jedinečný svým složením, neboť zde byly společně zastoupeny ražby všech nominálů mincovních období A až C, včetně ražeb tzv. vedlejších řad. Navíc byl v nálezu také zlatý tordovaný kruh (torques nebo náramek), který může naznačovat symbolický či obětní charakter tohoto depotu. Nelze však vyloučit ani možnost, že podmokelský depot byl „královským“ nebo „kmenovým“ pokladem uloženým za neznámých okolností, možná v souvislosti se zánikem oppida Stradonice.

Druhý významný poklad datovatelný do období C byl odkryt v roce 1877 v areálu oppida Stradonice (*Radoměřský 1955*, č. 28). Obsahoval asi 700 mincí a byly v něm zastoupeny mušlovité statéry z období B i C, jejich díly, ale i mince typu Athéna-Alkis a statéry tzv. vedlejší řady typu obličej/*Rolltier*. Až na několik kusů byl celý soubor roztaven (*Paulsen 1933*, č. 153, 195, 286, 368, 392 a 530). Je zajímavé, že pro období B a C neznáme z českého území, narozdíl od jižního Bavorska, depoty stříbrných mincí. Důvody tohoto jevu zatím neumíme vysvětlit.

Vedle pokladů představují nejdůležitější zdroj informací o bójském mincovnictví v období B a C tzv. ztrátové mince z českých oppid. Nejpočetnější kolekce je známa z oppida Stradonice (*Paulsen 1933*; *Militký 2004*), odkud je kromě zmíněného depotu registrováno dalších nejméně 1400 tzv. ztrátových mincí. Tímto počtem se Stradonice řadí mezi nejvýznamnější lokality v Evropě. Řádově v desítkách kusů jsou odtud známy zlaté ražby – ojediněle mince z období A, včetně exemplářů tzv. vedlejších řad, početně pak mušlovité statéry a jejich díly, reprezentující především místní mincovní výrobu. Stradonickou produkci však nejlépe ilustruje více než 960 registrovaných exemplářů obolů typu Stradonice a následných emisí blízkých typu Karlstein. Více

než 600 kusů obolů pochází ze sbírky Š. Bergera, zakoupené v roce 1898 do Národního muzea v Praze. Původ těchto stříbrných mincí není znám a teoreticky nelze vyloučit, že jde o obsah blíže nepopsaného depotu. Nové početné nálezy ražeb tohoto typu však naznačují, že i tyto staré exempláře jsou ve skutečnosti jednotlivě objevenými tzv. ztrátovými mincemi. Lokální produkci ve spektru mincí objevených ve Stradonicích doplňují již zmíněné početné nálezy importovaných keltských a ojedinele i antických mincí. Přes řadu dílčích studií však dodnes postrádáme moderní vyhodnocení celého souboru, a klíčový význam tak stále nepozbyla práce J. L. Píče (1903, 9–31, Tab. II).

Při srovnání se Stradonicemi je z ostatních českých oppid známo mincí nesrovnatelně méně, všechny však pocházejí ze systematických výzkumů, a lze je tedy provázat s archeologickými situacemi. Výzkum oppida Závist přinesl kolekci 16 výhradně domácích ražeb. Byla zde nalezena 1/3statéru typu Athéna-Alkis, dvě 1/8statéru mušlovitých řad, stříbrný kvinár pražského typu a 12 obolů především typu Stradonice (Drda – Rybová 2001, 314–316, obr. 16). Je otázka, které z nich vznikly přímo na Závisti. Pouhé tři domácí mince (1/8statéru a dva oboly typu Stradonice) pocházejí z oppida Hrazany (Castelin 1967). Výzkum oppida v Třísově přinesl 6 mincí – 1/8statéru mušlových řad, dva oboly typu Stradonice, suberátní jihobavorský kvinár, drobnou norickou minci a galskou potinovou minci (Milítký 1995, 38, č. 12). Ačkoliv je tato kolekce početně malá, přítomností cizích mincí se jako jediná vzdáleně přibližuje mincovní struktura Stradonic.

Z prostředí neopevněných sídlišť známe v Čechách jen několik případů nálezů mincí. Do této kategorie však může patřit i řada tzv. ojedinelých nálezů bez přesnějších nálezových okolností, které jsou známy řádově v desítkách exemplářů (Radoměřský 1955, 38–69) a jsou důležitým indikátorem teritoriálního rozšíření mincí.

Distribuce bójských mincí v Evropě

Významným pramenem pro poznání bójského mincovnictví jsou jejich nálezy v okolních zemích (souborný přehled: Waldhauser 1995a). Do mincovního období A spadá depot z lokality Gorzów ve Slezsku (nejméně 25 mincí – barbarizované statéry typu Niké, 1/3, 1/8 a 1/24statéru typu Athéna-Alkis: Woźniak 1967, 224, č. 6, Tab. I: 2–10; Castelin 1976a, 245–248). Podobného složení byl také depot Brzezinka Šredzka (asi 30 kusů: Woźniak 1967, 223, č. 1, Tab. I: 14–16; Castelin 1976a, 241–242). Důležitý je depot původně sestávající z asi 50–60 silně barbarizovaných statérů typu Plumlov (typ Niké/Athéna-Alkis), odkrytý v Plumlově na Moravě (Paulsen 1933, 8, Taf. 3: 48; Radoměřský 1955, 77, č. 180). Do období bezprostředně předcházejícího zavedení ražby statérů mušlovitých řad, tedy na samý závěr období A, spadá depot z lokality Bački Obrovac

v Srbsku, který obsahoval nejméně 122 výhradně bójských statérů (Marić 1960, 196–197; Castelin 1969; 1975).

Více pokladů patří do mincovního období B a lze je rozdělit do dvou skupin, na soubory obsahující výhradně bójské mince a na soubory smíšené. Do první skupiny patří depot z oppida Manching v Bavorsku z r. 1999. Obsahoval 483 kusů bójských mušlovitých statérů (Ziegeus 2000a). Součástí nálezů byl také zlatý ingot o hmotnosti 217 g, který zřejmě odpovídá hmotnosti 30 statérů. Tento nález, jedinečný ve střední Evropě, indikuje, že některé zvláště velké platby mohly probíhat i v neraženém kovu. Depot z Násad v Maďarsku obsahoval nejméně 43 výhradně mušlovitých statérů (Paulsen 1933, 115–116). Ve střední Itálii v Campiglia Marittima – San Vincenzo byl v roce 1912 odkryt depot 1/3statérů mušlovitých řad v počtu asi 300 kusů, z nichž je 83 dosud v různých sbírkách identifikovatelných (Nemeškalová-Jiroudková 1975; Kučerovská 1991–1992). V případě tohoto nálezů nelze vyloučit, že jeho ukrytí spadá až do období C. Soubor je významným dokladem pronikání bójských mincí do římského prostředí.

Mušlovité statéry datovatelné do období B byly jako příměs mezi cizími keltským ražbami zastoupeny v několika dalších pokladech. V Bavorsku je to důležitý depot z lokality Grobbissendorf, tvořený 339 jihobavorskými statéry a 1/4statéry a dále 36 mušlovitými statéry a šesti 1/3statéru mušlovitých řad (Ziegeus 1995, č. 340–381). Mušlovité statéry v počtu asi 30 kusů byly zastoupeny v depotu ze Saint-Louis u Basileje (Furger-Gunti 1982). Příkladem nálezů spadajícího již do období C je Gaggers v Bavorsku, který obsahoval asi 1300–1400 mincí, především jihobavorských statérů; 10 z dochovaných 32 mincí jsou mušlovité statéry (Kellner 1990, 171–175, č. 1968–1977).

Kromě depotů jsou bójské mince ve střední Evropě doloženy početně i jako ojedinelé nálezy. Mimořádný význam mají soubory ztrátových mincí na oppidech a sídlištích. V oblasti jižního Bavorska je to především kolekce zlatých statérů, jejich díla a stříbrných obolů typu Stradonice z oppida Manching (Kellner 1990, č. 104, 110–111, 763–771, 773–775, 779, 790–792). Podobné spektrum importovaných bójských mincí bylo zjištěno na sídlišti Eggfing (Ziegeus 2000b, 79–80) a Stöffling (Ziegeus 1995, 133, Tab. 29). Řada ražeb z období A (typ Athéna-Alkis – 1/3, 1/8 a 1/24statéru) je známa ze sídliště Roseldorf v Dolním Rakousku (Dembski 1998) – zde však mohly být tyto mince raženy, stejně jako stříbrné mince typu Roseldorf/Němčice. Zlaté i stříbrné mince z období A i B byly zjištěny i na sídlišti v hornorakouském Neubau (Prokisch 1993, č. A 31–38, A 47; 1999, č. A 73–80; 2004a, č. A 185–200; 2004b, č. A 294–312). Z hlediska typologie i chronologie bójského mincovnictví v období A zaujímá zcela výjimečné postavení doposud jen předběžně publikovaný materiál ze sídliště v Němčicích nad Hanou (Čižmářová 2004, 257–258; Čižmář – Geislerová eds. 2006, 330–332; Čiž-

mář – Kolníková 2006; Kolníková 2006). Na této lokalitě je doloženo velmi rozmanité spektrum domácích i importovaných zlatých i stříbrných ražeb, které se v kontextu početných dalších archeologických nálezů stává základním pilířem poznání nejstarší fáze středoevropského keltského mincovnictví. Důležitá je také dosud jen selektivně zveřejněná nálezová kolekce z oppida Staré Hradisko na Moravě (Meduna 1970a; 1970b; Čížmář 2002, 34–37). Oba soubory představují základ k rozlišení českých a moravských emisí bójských mincí, který lze za stávajícího stavu poznání pouze tušit.

Distribuce bójských mincí je zřejmě odrazem obchodních, ale i dalších aktivit. Velké peněžní hotovosti typu Manching či Campiglia Marittima – San Vincenzo lze interpretovat více způsoby. Kromě plateb za obchodní transakce přicházejí v úvahu např. dary, politické platby, věna, či dokonce tributů nebo kořisti. Pro spíše obchodní charakter importu ražené mince však svědčí smíšené nálezy a především přítomnost jednotlivých mincí na oppidech a sídlištích. Zvláště početný výskyt drobných bójských stříbrných obolů v jižním Bavorsku naznačuje čilé vzájemné obchodní styky. Zlaté bójské mince byly za hranice české kotliny vyváženy také díky hodnotě kovu. V jižním Bavorsku tento kov zřejmě představoval jeden ze zdrojů suroviny pro ražbu vindelických mincí.

Absolutní chronologie bójských mincí

Chronologie bójských mincí není ještě zdaleka přesně propracována. Počátky ražby statérů typu Niké a s nimi souběžných emisí Athéna-Alkis lze nepřímo odvodit od

datace antických mincovních předloh (typ Niké: po 336/323 př. Kr.; typ Athéna-Alkis: líc po 265/242, rub po 310/305 či spíše 277/239 př. Kr., s menší pravděpodobností až po 221/179 př. Kr.). V kontextu archeologických dat, zvláště bohužel nepočetných hrobových nálezů (Polenz 1982, 139, Tab. 5), lze uvažovat o období okolo poloviny 3. století př. Kr. Za zmínku stojí také skutečnost, že první bójské ražby jsou zřejmě starší než mince vindelické v jižním Bavorsku (Steffgen – Ziegeus 1994, 32–34; Ziegeus 1995, 126, Tab. 28).

Za současného stavu poznání lze jednotlivé relativně-chronologické fáze bójského mincovnictví přibližně datovat (tab. 7); absolutní data jsou však stále spíše rámcovým odhadem.

Období A: asi 250 až cca 150/130 př. Kr.; konec tohoto období lze obecně spojit s obdobím vzniku českých oppid v průběhu 2. třetiny 2. století př. Kr. (Drda – Rybová 1998, 132–139).

Období B: asi 150/130 až 100/80 př. Kr.; počátek je dán přibližným obdobím vzniku oppid, konec je spíše odhadem.

Období C: asi 100/80 až 70/60 př. Kr.; tento úsek dosud byl, patrně nesprávně, považován za závěrečnou fázi keltského mincovnictví v českých zemích.

Období D: asi 70/60 až 40. léta 1. století př. Kr. Ražba je doložena především na Slovensku, o produkci v Čechách zatím víme málo, resp. spíše neumíme české (a moravské) ražby z tohoto období spolehlivě datovat. Předpoklad, že se v této době v Čechách již nerazilo, je však zřejmě jen málo pravděpodobný.

Tab. 7: Základní chronologické schéma bójského mincovnictví a přehled základních ražených typů.

Fáze	Datování	LT	Zlaté mince	Stříbrné mince
A	asi 250–150/130	C1–C2	Čechy a Morava: statéry typu Niké; statér typu Plumlov; 1/3, 1/8 a 1/24statéru typu Athéna-Alkis Čechy: emise tzv. vedlejších řad	Čechy: ? Morava: patrně mince s lyrovitým znakem (4drachmy a jejich díly); drobné mince typu Roseldorf/Němčice I a II
B	asi 150/130–100/80	D1a	Čechy a Morava: mušlovité statéry a jejich díly (1/3, 1/8)	Čechy: kvinár pražského typu (?); obol typu Stradonice Morava: obol blízký typu Stradonice
C	asi 100/80–70/60	D1b	Čechy a Morava: mušlovité statéry a jejich díly (1/3, 1/8)	Čechy: kvinár pražského typu (?); obol typu Stradonice Morava: obol blízký typu Stradonice
D	asi 70/60–41/40	D1b/D2	JZ Slovensko: mušlovité statéry a jejich díly (1/3, 1/8); někdy s nápisem BIATEC, BIAT či BIA Čechy a Morava: patrně nejmladší mušlovité statéry a jejich díly (1/3, 1/8)	Čechy: patrně obol blízký typu Karlstein Morava: ? JZ Slovensko: hexadrachmy typu Biatic s nápisy AINORIX, BIATEC, BUSSU, BUSSUMARUS, COBROVOMARUS, COISA, COVIOMARUS, COUNOS, DEVIL, EVOIURIX, FARIARIX, IANTUMARUS, MACCIUS, NONNOS a TITTO; drobné mince typu Simmering; obol blízký typu Karlstein

Závěrečný horizont bójských mincí a otázka ražby v Čechách v období D

Podle dosavadních názorů patří do období D především mincovnictví na jihozápadním Slovensku s centrem na oppidu Bratislava. Zde byly raženy zlaté statéry a jejich díly, některé s nápisem BIATEC, které ikonograficky a metrologicky navazují na bójské ražby z českého území. Souběžně byly v Bratislavě raženy i drobné mince typu Simmering a především masivní stříbrné tetradrachmy (či hexadrachmy) typu Biatec, se jmény místních vládců či osob nějakým způsobem propojených s ražbou (nejčastěji BIATEC). Řada z mincí typu Biatec má předlohy v římských republikánských denárech z let 80 až 46 př. Kr. (Göbl 1994, 13–21). Konec výroby mincí typu Biatec spadá zřejmě do let 41/40 př. Kr., kdy byli Bójové zdecimováni Dáky (Dobesch 1994, 67–68; Kolníková 1998b, 3), a uzavřela se tak více než dvousetletá tradice bójského mincovnictví. Definitivní zánik bratislavského oppida, a tím i jeho mincování však nastal zřejmě později, v době předpokládaného norického vlivu (Kolníková 1998b, 10); ani to však nebyl ještě epilog keltského mincovnictví na Slovensku. V oblasti púchovské kultury na severozápadním Slovensku ražba mincí pokračovala až do prvních desetiletí 1. stol. po Kr. (Kolníková 1984, 54–55; Pieta – Kolníková 1986, 400–403).

Pro období D nebyla v Čechách již ražba zlatých mincí předpokládána. Jedním z argumentů je i numismaticky sledovatelný přesun domácí elity do Podunají (Drda – Rybová 1997a, 114; Kolníková 1998b, 2). Avšak vzhledem k tomu, že oppida Stradonice i Závist zanikla podle archeologického datování asi okolo 30 př. Kr. (Drda – Rybová 1997a, 108), nelze na těchto lokalitách vyloučit pokračování přinejmenším výroby stříbrných mincí, především emisí obolů blízkých typu Karlstein (obr. 68: 42). Ražby tohoto typu jsou v Trenčianských Bohuslavicích na Slovensku datovány do období asi 60–30 př. Kr. (Kolníková 1998a, 29–30), a v Bratislavě dokonce do let asi 35–25 př. Kr. (Kolníková 1996, 50). Používání mincí v závěrečné fázi existence stradonického oppida zatím bezpečně dokládají pouze některé importy, např. stříbrné mince typu Simmering či drobné norické mince (Drda – Rybová 1998, 182, obr. 11–24).

Problém zlaté ražby v období D v Čechách je téma zatím jen velmi málo poznané. Je však dosti pravdě-

podobné, že i v této době zde bylo mincováno. Z pokladu v Podmoklech (Paulsen 1933, č. 383, 387–388, 395, 399) a také z oppida Stradonice (Paulsen 1933, č. 380, 397) totiž pocházejí statéry, které jsou obrazově i váhově prakticky shodné s beznápisovými statéry zastoupenými společně se zlatými a stříbrnými mincemi skupiny Biatec v depotu Deutsch-Jahrndorf v Dolním Rakousku (Paulsen 1933, č. 678–694; obr. 68: 27–29). Je jen málo pravděpodobné, že by statéry z českých nálezů byly importem z jihozápadního Slovenska. Naopak lze předpokládat, že právě tyto ražby, téměř s jistotou datovatelné do období D, jsou českého původu.

Organizace a společenská role mincovnictví

Je jisté, že v Čechách pracovalo v období B a C (a snad i D) několik samostatných dílen na oppidech Stradonice, Závist, snad i Trísov. Mincovny staršího období A nejsou dosud lokalizovány. Není jasné, do jaké míry byla ražba mincí v rámci jednotlivých lokalit centrálně řízena a zda výrobci mincí žili trvale na oppidech. Jednou z reálných možností, nikoliv však obecně platnou, je představa putujících minciřů pracujících na zakázku (Kolníková 1998a, 27).

Zavedení mincí nepochybně odráží hlubokou proměnu, kterou společnost doby laténské procházela ve 3. století př. Kr. Důvodů zavedení a užívání mincí bylo zřejmě více. Z praktického hlediska usnadňovaly obchodní transakce a jejich zavedení může být považováno za odraz jejich ekonomické potřeby. Je však otázkou, do jaké míry byly užívány jako platidla, resp. jak dalece prostoupily širším sociálním spektrem společnosti doby laténské. Dosavadní nálezy naznačují, že skutečný mincovní oběh lze předpokládat spíše pouze na oppidech, zvláště na Stradonicích. Kromě peněžní funkce keltských mincí nelze vyloučit ani další, byť zřejmě spíše okrajové důvody mincovní výroby. Především zlaté mince mohly být raženy pro reprezentaci jednotlivců či komunit a podceňovat nelze ani symbolickou funkci mincí, neboť se s nimi setkáváme v pokladech, jejichž ukrytí může souviset s dobovými rituálními praktikami (viz kap. 7.2.3). V každém případě však mincovnictví představuje jeden z významných odkazů laténské kultury, dokládající ovlivnění života ve střední Evropě středomořským antickým světem.

10 Kulturní skupiny na okraji laténské kultury

Vladimír Salač

10.1 PODMOKELSKÁ SKUPINA

Dějiny bádání

Poprvé užil pojmu podmokelská kultura O. Menghin v r. 1926. Hroby na eponymním nalezišti Podmokly (levobřežní část dnešního Děčína) však byly získávány již hluboko v 19. století. Při stavební činnosti jižně od obce se na počátku 20. stol. našly další žárové hroby, z nichž J. Michel (1914) publikoval nálezy z doby laténské. Již rok nato označil P. Reinecke (1915) tyto nálezy za germánské, čímž byla otevřena otázka etnicity žárových pohřebišť v labské průrvě. Tímto směrem se rovněž orientovala převážná většina textů zabývajících se tamními nálezy v minulém století (např. *Schránil 1922; Preidel 1927; 1931; Mähling 1944a; 1944b; Venclová 1973; Waldhauser 1984a; 1991*). Myšlenka, že žárové hroby z doby laténské na severu Čech a na územích severně od Krušných hor a Labských pískovců patří Germánům, byla víceméně akceptována a tento názor se stal součástí všech dosavadních syntéz českého pravěku. V kulturním projevu podmokelské skupiny se shledávaly prvky pozdně halštatské billendorfské kultury, jastorfské a laténské kultury. Nelaténské prvky byly interpretovány jako pronikání germánského etnika ze severu do Čech, kde jejich kultura převzala i prvky laténské kultury. Dříve se nositelé této kultury, někdy označovaní za první Markomany, považovali za předvoj oněch Germánů, kteří měli násilně ukončit rozvoj pozdně laténské (keltské) civilizace (*Schránil 1928; Böhm 1941; Mähling 1944b*). N. Venclová (1973; 1987) však upozornila, že jednoznačně prokázat etnicitu nositelů podmokelské skupiny není možné. Podmokelská skupina se téměř vždy uváděla v souvislosti se skupinou kobylskou (např. *Pleiner – Rybová a kol. 1978, 627*), dnes jsou považovány za dvě kulturní skupiny zaujímající odlišný časový i prostorový rámeček (obr. 1; 2).

Hlavní prameny

(Číslování lokalit navazuje na soupis laténských hlavních pramenů v kap. 3.)

38. KŘEŠICE (okr. Děčín)

V l. 1930–32 a 1974 bylo cca 500 m od toku Labe prokopáno 28 žárových hrobů s pohřby v popelnicích překrytých mísami. V hrobech se vyskytovala jak hrubá keramika, tak keramika točená na kruhu, někdy více nádob.

Lit.: *Mähling 1944b*.

39. NEŠTĚMICE (okr. Ústí n. Labem)

Bezprostředně u Labe, pravděpodobně na někdejší ostrově v jeho řečišti, bylo prokopáno v l. 1936–37 žárové pohřebiště se 44 hroby Ha C/D až LT C2. Zhruba polovinu hrobů připisal W. Mähling podmokelské skupině, hroby z Ha D–LT A označil za keltsko-illyrské. Severně od pohřebiště bylo v 50. letech 20. stol. prozkoumáno laténské sídliště, připisované původně rovněž podmokelské skupině, což dnes není přijímáno.

Lit.: *Mähling 1944b; 1944c; Waldhauser 1976; Salač 1990b*.

40. PODMOKLY (okr. Děčín)

Na labské terase v polohách Malý a Velký písek bylo již od r. 1839 narušováno a v 1. pol. 20. stol. a v r. 1969 zkoumáno rozsáhlé žárové pohřebiště (nebo několik menších) trvajících od pozdní doby bronzové až po dobu laténskou. Kostrové hroby ze stejné polohy jsou patrně raně středověké. Původní počet hrobů dosahoval zřejmě mnoha desítek. Popelnicové hroby měly někdy kamenné obložení. Na pohřebišti se vyskytovaly čistě laténské produkty společně s předměty, především keramikou, jejichž kořeny se hledají v jastorfské či billendorfské kultuře.

Lit.: *Michel 1914; 1923; Mähling 1944b* s lit.; *Cvrková – Venclová 1972; Venclová 1973* s lit.

41. STŘEKOV (okr. Ústí n. Labem)

Na pravém břehu Labe bylo na počátku 20. stol. zjištěno birituální pohřebiště. Nezpracováno.

Lit.: *Mähling 1944b; Cvrková 1984; Budinský 1977; 1981; 1994*.

Chronologie

Počátek podmokelské skupiny není dosud jednoznačně stanoven. Mählingovo vydělení části hrobů v Podmoklech a Neštěmicích, které označil za keltsko-illyrské (*Mähling 1944c*), bylo nešťastné, neboť z pohřebišť násilně vyčlenilo část hrobů, především nejstarších. Hrob 31 z Neštěmic lze datovat již do LT A (*Sankot 2003a*), též horizont na pohřebišti v Podmoklech dokládá nález kolkované čočkovité láhve. Předměty z téhož stupně pocházejí z hrobů v Pirně-Copitz v Sasku (*Spehr 1999*). Zdá se tedy, že počátek podmokelské skupiny by bylo možné posunout již do stupně LT A.

N. Venclová (1973) označila za charakteristické pro podmokelskou skupinu prolnutí prvků tří kulturních

okruhů – laténského, místního halštatského (včetně billendorfské a bylanské kultury) a středoněmeckého – ve spojení se žárovým ritem a se vznikem vlastních specifických produktů. I na základě takovéto definice je zřejmě možné počátky podmokelské skupiny hledat již ve stupni LT A. Ovšem nelze zapomínat, že hroby podmokelské skupiny se často nacházejí na pohřebištích, kde se pohřbívalo již ve stupni Ha D (Neštěmice, Podmokly: *Bouzek – Koutecký 2000*; Dresden-Stetzsch: *Coblentz 1985; 1992*). Tento chronologický aspekt byl potlačen již Mählingovým vyčleněním tzv. keltsko-illyrských hrobů, ve skutečnosti právě hrobů z období Ha D–LT A. Počátky podmokelské skupiny bude tedy nutné přesněji rozpoznat, datovat i nově definovat.

Naopak k ukončení pohřbívání na polabských žárových pohřebištích došlo zřejmě dříve, než se dosud soudilo, a to pravděpodobně ve stupni LT C2. Zatím nelze jednoznačně prokázat existenci podmokelské skupiny ve stupni LT D1 na české ani saské straně labské průrvy (*Spehr 1999*), nebudeme-li za její pokračování považovat kobylskou skupinu. Přitom osídlení z počátku stupně LT D v labské průrvě pozorovatelné je, sídlištní nálezy však postrádají podmokelské prvky a hrobové nejsou k dispozici, neboť na známých pohřebištích podmokelské skupiny se již nepohřbívalo.

Sídlení

Podle hrobových nálezů se podmokelská skupina lokalizuje do oblasti labské průrvy (obr. 1); kromě českého území pokračuje i na území přilehlého Saska. Zatím je její existence prokázána od Ústecké kotliny po Drážďanskou pánev.

Dosud bylo blíže prozkoumáno jediné sídliště označené jako podmokelské, totiž Neštěmice (*Waldhauser 1976*). Sídliště se sice nacházelo nedaleko neštěmického pohřebiště, avšak zdejší keramika neodpovídá keramické náplni podmokelské skupiny, především její ne-laténské složce. J. Waldhauser přiřadil nalezenou keramiku podmokelské skupině v době, kdy se sídlištní keramika z Podkrušnohoří považovala obecně za „nekeltskou“. Dnes je zřejmé, že keramika nalezená na sídlišti v Neštěmicích je v podstatě totožná s keramikou z ostatních sídlišť v severozápadních Čechách. Některé odchylky ve výskytu typů sídlištních objektů na tomto sídlišti lze vysvětlit úrovní amatérského výzkumu v 50. letech 20. století a především polohou v bezprostřední blízkosti Labe na písčném podloží, což mohlo bránit v budování zahlobených objektů, např. polozemnic (srov. *Salač 1990b*).

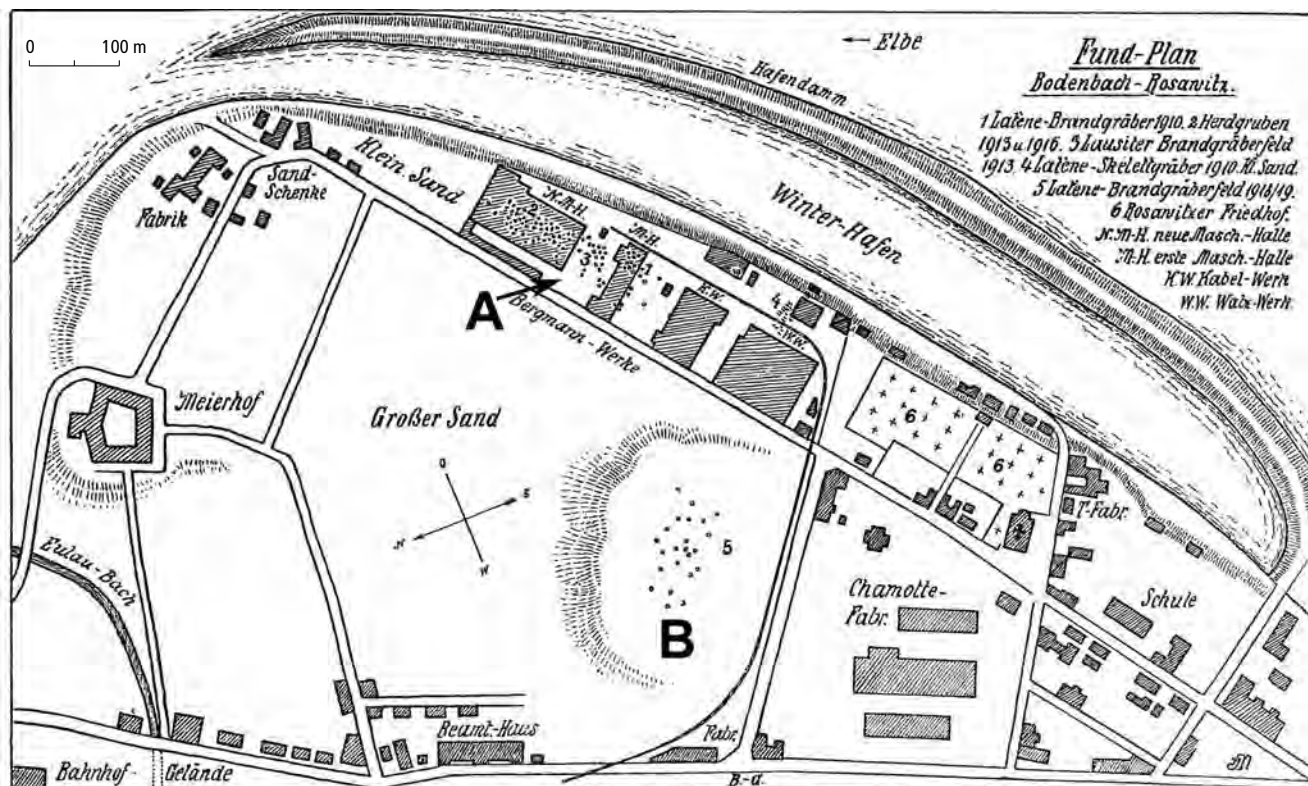
Ostatní nepočetné nálezy sídlištního charakteru z labské průrvy rovněž vykazují vlastnosti běžné jinde v severozápadních Čechách, včetně polozemnic z Libochovan, považovaných kdysi rovněž za objekty podmokelské skupiny (*Waldhauser – Weber 1971*). Jednoznačně prokázána podmokelská sídliště dosud chybějí.

Pohřbívání

Dnes se k podmokelské skupině řadí žárová pohřebiště mezi Drážďany a Ústím n. Labem. V Čechách sem patří Podmokly, Křešice, Neštěmice a Sřekov. Všechna pohřebiště leží v těsné blízkosti labského břehu (Podmokly: obr. 69; příl. 16: 2), pouze v Křešicích se uvádí vzdálenost cca 500 m od Labe. V Neštěmicích se pohřebiště snad nacházelo na ostrově, jistě však v dosahu větších (moderních?) povodní. Vzhledem k tomu, že naprostá většina hrobů byla prokopána ještě před druhou světovou válkou a žádné pohřebiště nebylo prozkoumáno celé, lze velikost pohřebišť jen obtížně rekonstruovat. Z podrobněji zkoumaných lokalit obsahovalo torzo pohřebiště v Křešicích 27 hrobů, v Neštěmicích přiřadil W. Mähling (*1944b*) k podmokelské skupině 22 hrobů z pohřebního areálu, odkud je známo celkem nejméně 44 hrobů z doby železné. V Podmoklech lze uvažovat o desítkách hrobů, pocházejících možná i ze dvou oddělených pohřebišť. Pro srovnání lze uvést, že na nejnověji zkoumaném pohřebišti podmokelské skupiny v Pirně-Copitz v Sasku bylo zjištěno 38 hrobů, předpokládá se však, že podstatná část pohřebiště byla zničena již v minulosti (*Spehr 1999*). Relevantní údaje o uspořádání pohřebišť nejsou k dispozici.

Úpravu hrobů na české straně labské průrvy musíme rekonstruovat především na základě poznatků z moderněji zkoumaných saských pohřebišť. Popel zemřelého byl uložen v urně, která byla překryta mísou, přičemž existují náznaky, že část popela mohla být volně roztroušena v hrobové jámě. Některé hroby obsahovaly dvě nádoby s popelem. Kovové součásti oděvu – spony, jehlice, opaskové zápony – se někdy nacházely přímo v popelnici, nezřídka však vně, případně přímo na vnější straně popelnice. Nelze vyloučit, že původně byly tyto předměty uchyceny např. na látkovém obalu popelnice, jak to zjistil výzkum na pohřebišti Pirna-Copitz (*Spehr 1999*). Nálezy milodarů vně nádob lze i přes naprosto nedostatečnou dokumentaci výzkumů předpokládat i na pohřebištích v Čechách, byť prokázané jsou spíše výjimečně (např. Křešice, hr. 14; Neštěmice, hr. 25, 36). V hrobech se často vedle popelnice vyskytují i další nádoby, někdy i miniaturní nádobky nebo hliněná lžička, kvedlačka a hliněný kotouč. Pokud jde o keramickou součást inventáře, často se v jednom hrobě nachází jemná keramika točená na kruhu i hrubá v ruce robená. Kovové předměty zastupují výhradně spony, opaskové zápony a tzv. podmokelské jehlice. Výzbroj (meč, kopí, štít) obsahoval hrob 31 z Neštěmic ze stupně LT A; z hrobu 25 z Neštěmic pochází hrot kopí. Jediný nástroj představují nůžky z Podmokel.

Ve výbavě hrobů i v jejím uspořádání se mísí tradice z různých oblastí i kultur – jemná laténská keramika bývá v hrobě spolu s hrubou, ke které ovšem nelze v českém vnitrozemí najít analogie. Podobně se v hrobech společně vyskytují kovové předměty laténské kultury

Obr. 69: Podmokelská skupina. Pohřebiště v Podmoklech (okr. Děčín) v polohách A (Malý písek) a B (Velký písek). Podle Michel 1914.

(spony) s předměty charakteristickými pro území severně od Krušných hor (opaskové zápony) i s produkty lokálními (podmokelské jehlice). Uložení některých předmětů vně popelnice, resp. přímo na ní, je jev známý z prostředí kultury obličejových uren a doložen je i v jastorfské a billendorfské kultuře, kde se interpretuje tak, že popelnice byly „oblečeny“ a znázorňovaly tělo, resp. hlavu zemřelého.

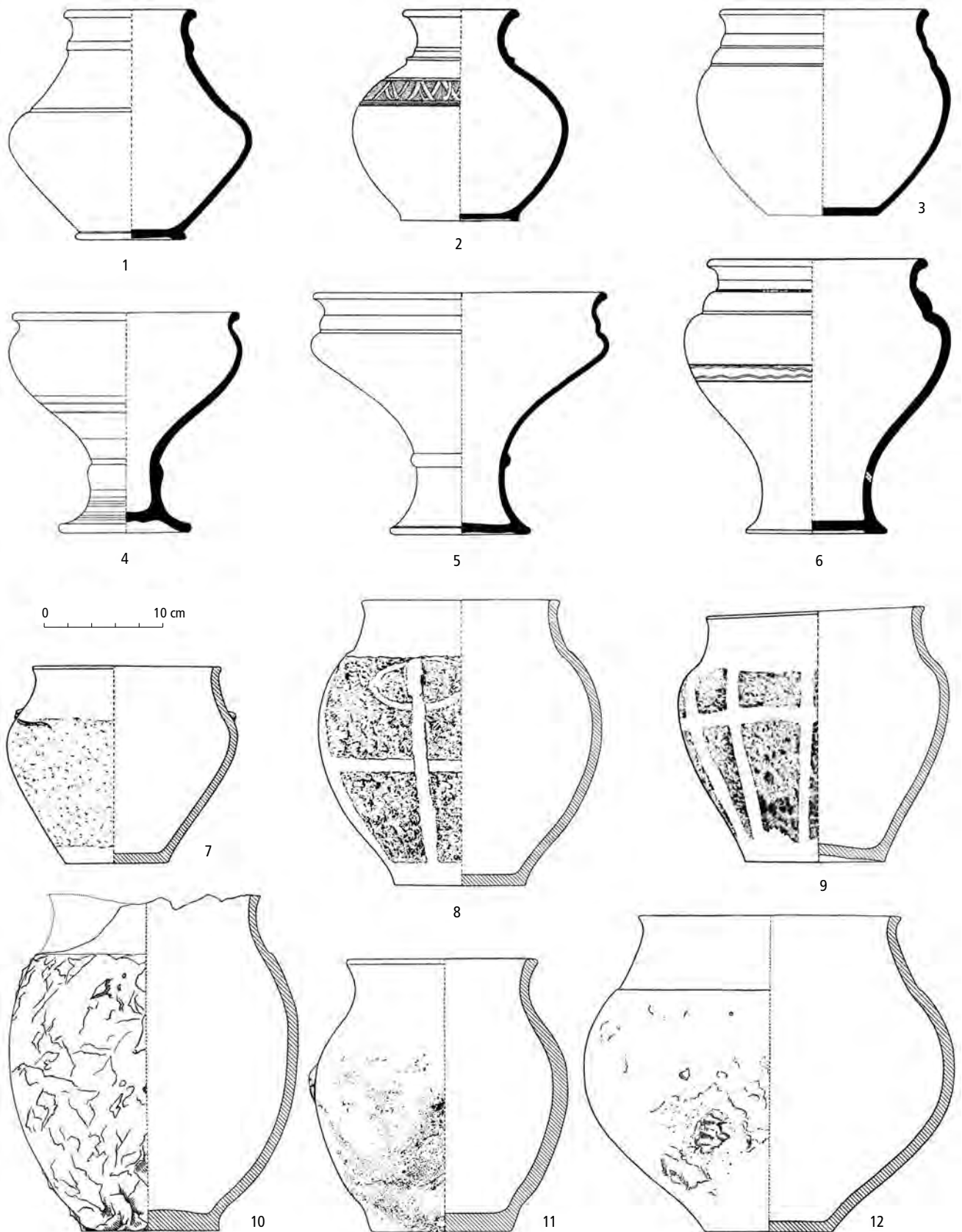
Na saské straně se nacházejí hroby výhradně žárové. Samotný žárový ritus se na české straně někdy považuje za cizí prvek přicházející ze severu. Labská průrva však v pozdní době bronzové a halštatské patřila do lužického kulturního okruhu, pro který je žárový ritus typický, takže v tomto smyslu jde vlastně o ritus místní, domácí. Nelze rovněž zapomínat, že počátky pohřebiště, na kterých se nacházejí podmokelské hroby, sahají právě do pozdní lužické kultury.

V Čechách se uvádějí z labské průrvy i hroby kostrové, především na Ústecku (Budinský 1999), přičemž na pohřebišti v Ústí n. Labem-Střekově se zřejmě vyskytovaly jak žárové, tak kostrové pohřby. Kromě toho se zde v minimální vzdálenosti od Labe (Ústí n. Labem-Předlice, Trmice) nacházejí i laténská kostrová pohřebiště. Zdá se tedy, že geografická hranice mezi používáním obou pohřebních ritů nebyla nijak ostrá.

Spíše uniformní úprava a výbava hrobů neodrážejí výraznější hierarchizaci společnosti ani na české, ani na saské straně labské průrvy.

Artefakty

Všechny artefakty podmokelské skupiny jsou známy z hrobů. Jemná na kruhu točená keramika zahrnuje lahvovité tvary (obr. 70: 1, 2), pohárovité tvary na nožce (obr. 70: 4–6), běžné jsou mísy se zataženým okrajem či esovitou profilací. Vyskytují se i terinové tvary buď s plnými úzkými žebírky, nebo se širšími plochými vývalky na plecích, které upomínají na obdobné tvary ve středním Německu (obr. 70: 3). Občas se vyskytne výzdoba vhlazovaných vlnic či linií, na podstavě pohárů se někdy nachází vhlazovaná spirála. Hrubá keramika se zásadně liší od ostatní (severo)české svým často velmi hrubým provedením, tvary i výzdobou. Povrch vyšších hrncovitých tvarů bývá velmi hrubě chuchvalcovitě drsněn (obr. 70: 10–12) a může nést vyhlazené široké pásy, případně zkřížené (obr. 70: 8, 9). Jiný druh výzdoby představují pupky či plastické obloukovité lišty (obr. 70: 7). Tato keramika má, byť ne zcela přesně, analogie v jastorfské, popř. billendorfské kultuře. Část v ruce robených nádob má hlazený povrch a relativně jemné provedení. Jde o různé mísy, teriny, koflíky či hrnce. Na této keramice se vyskytují různé typy uch, vzácněji pupky či hrubší kolkovaná výzdoba. K tomuto druhu keramiky se jen velmi obtížně hledají analogie jak v Čechách, tak v Sasku či středním Německu. Problémem je, že soubodá keramika ze saského vnitrozemí dosud není uspokojivě poznána, a na české straně zase neobsahuje současné kostrové hroby prakticky žádnou keramiku nebo

Obr. 70: Podmokelská skupina. Charakteristické typy keramických nádob. Profily: černé – jemná točená (laténská) keramika, šrafované – hrubá v ruce robená (podmokelská) keramika. 1, 2, 6, 7, 9 Podmokly (okr. Děčín); 3, 8, 10–12 Neštětice (okr. Ústí n. Labem); 4, 5 Křešice (okr. Děčín). Podle Mähling 1944b.

nejsou (od LT C2) vůbec známy. Srovnání se sídlištní keramikou je pro její značnou fragmentarizaci a neúplnost obtížné. Ke keramice je možno počítat také hliněné kotouče, někdy označované jako talíře, miniaturní nádoby, hliněné lžičky či kvedlačky, navazující na pozdně lužické tradice.

Inventář hrobů obsahuje bronzové a železné spony, jaké jsou známy z oblastí laténské kultury v Čechách či jinde ve střední Evropě, především různé varianty spon s volnou patkou (obr. 71: 4, 5) a spon spojené konstrukce (obr. 71: 1–3). Pro některé spony lze asi snadněji nalézt analogie severně od Krušných hor, někdy až ve středním Německu či Durynsku, některé varianty (např. s nadměrně velkým vinutím) by snad bylo možné považovat za vlastní produkty odvozené z původních laténských tvarů (obr. 71: 4). Kruhový šperk je velmi vzácný. Občas se vyskytnou bronzové náramky (např. Neštěmice, hr. 8, 19, 41). Ojedinelý nálezy představuje zlomek bronzového vývalkového nákrčníku z hrobu z Neštěmic původem patrně z Posálí, zlomky blíže neurčitelného nákrčníku pocházejí z Ústí n. Labem-Střekova (*Mähling 1944b*, Taf. 27: 3, 37: 5). Četnější jsou železné i bronzové opaskové zápony různých tvarů, z nichž většina pochází ze severních nelaténských oblastí (obr. 71: 9).

Jediným kovovým předmětem vlastním pouze podmokelské skupině je tzv. podmokelská jehlice, která se vyskytuje téměř výlučně v labské průrvě mezi Drážďany a Ústím n. Labem. Jde o masivní bronzový předmět o délce 18–20 cm s tupým hrotem a kónickou hlaví, pod níž se nachází řada zpravidla pěti až sedmi vývalků (obr. 71: 6–8). Nálezy těchto „jehlic“ jsou poměrně vzácné, v současné době se jejich počet pohybuje okolo 30. Největší kolekci představuje deset exemplářů z Podmokel, bohužel bez bližších údajů. Předmět se tradičně označuje jako jehlice, jeho funkce je ale nejasná; za šatovou, či dokonce vlasovou jehlicí jej vzhledem k váze i tvaru považovat nelze.

Kontakty

Intenzivní kontakty s laténskou kulturou dokazují četné ryze laténské artefakty v podmokelských hrobech. Ostatně nejjižnější podmokelská pohřebiště Neštěmice a Ústí n. Labem-Střekov se nacházela v těsném sousedství souvislého laténského osídlení s typickými kostrovými pohřebišti (Ústí n. Labem-Předlice, Ústí n. Labem-Trmice), nehledě k tomu, že samotné střekovské pohřebiště bylo zřejmě birituální. Silné kontakty s regiony severně od Krušných hor a Labských pískovců dokládá především keramika a některé součásti oděvu (opaskové zápony).

Kontakty umožňovala či přímo vyvolávala existence labské dopravní cesty, jejíž úsek zřejmě populace podmokelské skupiny kontrolovala a obhospodařovala. Nelze vyloučit, že kontrolovala i suchozemskou cestu Nakléřovským průsmykem, která se k labské vodní

cestě připojovala v Pirně a na české straně buď v Ústí n. Labem (tedy ještě na území podmokelské skupiny), nebo v Lovosicích. Uvažuje se i o podílu podmokelské skupiny při zajišťování importu soli z Posálí (*Simon 1979; Simon – Hauswald 1995; Salač 1992; 1998b*).

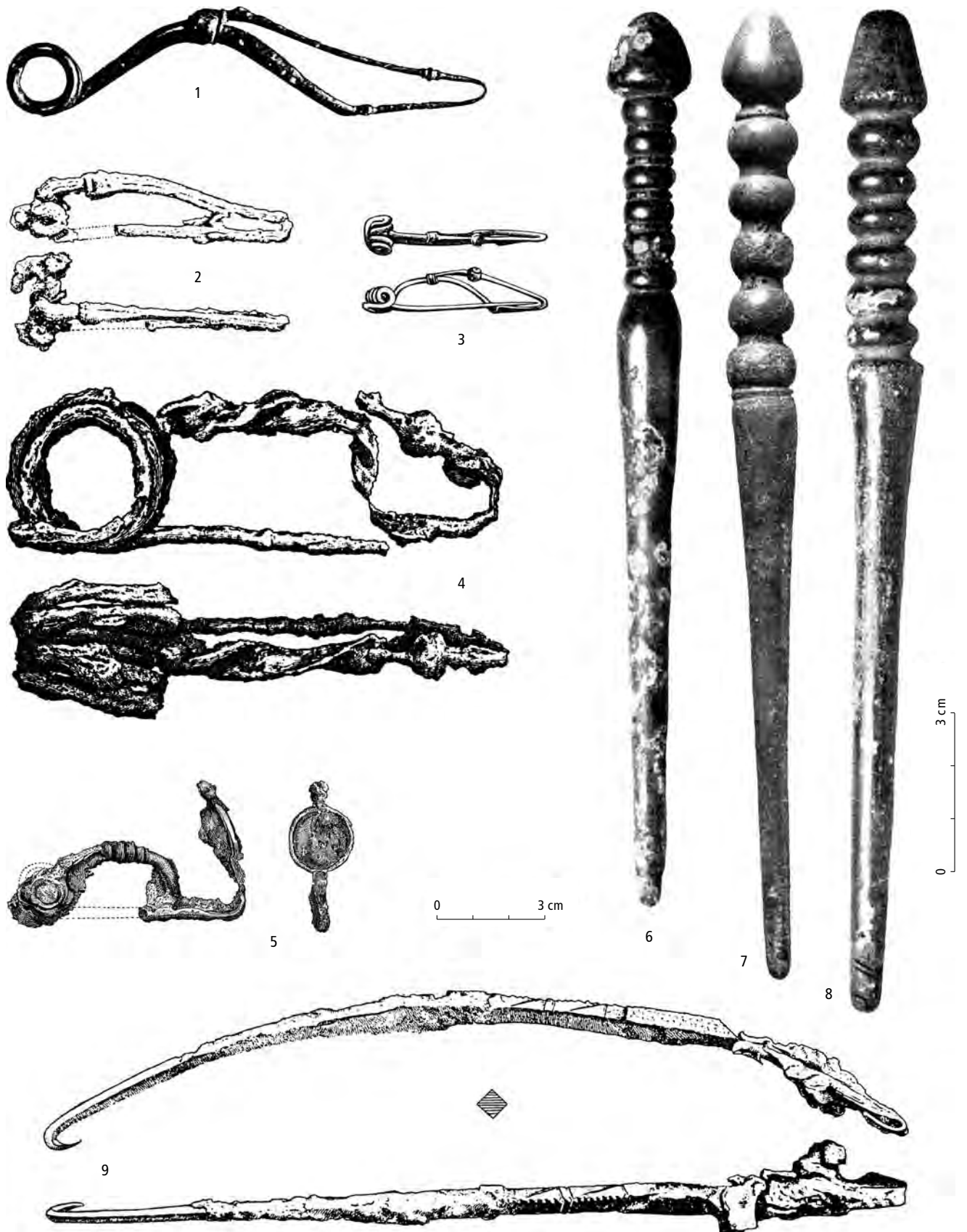
Význam

Podmokelskou skupinu charakterizují silné kořeny vycházející z místního pozdně lužického kulturního okruhu závěru doby bronzové a doby halštatské, které ukotvují tuto skupinu v labské průrvě. K této kulturní tradici se hlásí pohřební ritus, některé součásti inventáře i kontinuita užívání stejných pohřebišť. Další artefakty však dokládají intenzivní kontakty zejména s českou laténskou kulturou, se středoněmeckým prostředím a (zprostředkovaně?) s kulturou jastorfskou (*Brandt 2001*).

Někdejší prioritní snaha určovat etnicitu nositelů podmokelské skupiny poněkud ustupuje do pozadí, neboť není chápána jako zásadní. Ať již byla etnicita příslušníků podmokelské skupiny jakákoli, je zřejmé, že do etnické skladby obyvatelstva české kotliny nijak významně nezasáhla, neboť nikdy nevystoupila z labské průrvy. Zároveň lze dnes již mít za prokázané, že podmokelská skupina zanikla celá desetiletí před příchodem kultury grossromstedtského horizontu, a netvořila tak předvoj germánského osídlování této části střední Evropy. Naopak v této době ztrácí území někdejší podmokelské skupiny na významu a labská průrva zůstává prázdná.

Dnes se klade daleko větší důraz na význam podmokelské skupiny ve smyslu dopravně-geografickém a hospodářském. Je zřejmé, že skupina navazovala na předchozí halštatské osídlení a stejně jako ono zajišťovala spojení mezi českou kotlinou a středním Německem, a to především po Labi. Tato činnost mohla představovat i podstatnou složku hospodaření místních komunit a mohla tak umožňovat jejich existenci v oblasti bez nerostných surovin a s nevýhodnými půdními i klimatickými podmínkami. S touto činností bývá někdy spojována i kuriózní podmokelská jehlice, považovaná vzhledem k téměř výlučnému výskytu na labských březích za určitý symbolický předmět se vztahem k řece a říční dopravě (*Salač 1998b*).

Podobná pohřebiště jako v Čechách, tedy s kontinuitou od lužické kultury po dobu laténskou, lze nalézt i v saském Polabí (nejlépe prozkoumané je pohřebiště Liebersee: *Bemmann – Ender 1999*; srov. též *Spehr 2002*). V době laténské lze i na těchto pohřebištích sledovat vysokou frekvenci cizích předmětů (např. laténské jemné keramiky z Čech), v labské průrvě pak míšení různých kulturních prvků, případně vznik vlastních produktů. Lepší porozumění podmokelské skupině přinese jistě zveřejnění laténské části nekropole v Liebersee.

Obr. 71: Podmokelská skupina. Charakteristické typy kovových předmětů. 1, 6–8 Podmokly (okr. Děčín); 2–4, 9 Neštětice (okr. Ústí n. Labem); 5 Křešice (okr. Děčín). Podle Mähling 1944b.

10.2 KOBYLSKÁ SKUPINA

Dějiny bádání

Pohřebiště v Kobylech prozkoumal J. Böhm v letech 1931–32. Považoval je za kulturně shodné s pohřebištěm v Podmoklech, které přisuzoval Germánům (*Böhm 1941*, 450–455). Nálezy zveřejnil W. Mähling, který soudil, že náleží nové vlně germánského obyvatelstva, nesusouvisející s předchozím osídlením podmokelským. Nositele kultury považoval především za Markomany, přičemž zdůrazňoval podíl původního keltského obyvatelstva a upozorňoval na přítomnost východních Germánů, nejspíše Vandalů (*Mähling 1944a*, 101–112). V dalších, současně vydaných knihách (*Mähling 1944b; 1944c*) označil pozdně laténské nálezy ze severních Čech jako skupinu Kobil – Habichtstein (Kobylly – Jestřebí).

Téma etnicity příslušníků kobylské skupiny poté převažovalo i v následujících pracích, včetně syntéz českého pravěku (*Filip 1948; 1963; Neustupný, J. a kol. 1960; Pleiner – Rybová a kol. 1978*). Zprvu se soudilo, že jde o pronikající Germány, od práce N. Venclové (1973) se začal pozvolna prosazovat názor, že skupinu nelze jednoznačně etnický určit. Teprve J. Waldhauser (1990) upozornil i na problematiku hospodářského významu kobylské a podmokelské skupiny, které ovšem nadále etnický určuje jako nekeltské (obr. 1; 2).

Hlavní prameny

(Číslování lokalit navazuje na soupis hlavních pramenů podmokelské skupiny v kap. 10.1.)

42. CHOČNĚJOVICE (okr. Mladá Boleslav)

J. Filip prozkoumal v r. 1932 šest žárových hrobů. Kromě nádob vyrobených na hrnčářském kruhu byly nalezeny nelaténské opaskové zápony a další součásti opasků.

Lit.: *Filip 1932*.

43. JESTŘEBÍ (okr. Česká Lípa)

V r. 1935 prozkoumala C. Streit 7 žárových popelnicových hrobů, zřejmě část většího pohřebiště. Nálezy přiřadil W. Mähling ke kobylské skupině.

Lit.: *Streit 1936; Mähling 1944a*.

44. KOBYLKY (okr. Liberec)

Eponymní pohřebiště s 55 žárovými hroby, popelnicovými i jámovými, prozkoumal J. Böhm v letech 1931–32. Nálezy publikoval W. Mähling, který je datoval do 1. stol. př. Kr. a označil za germánské.

Lit.: *Mähling 1944a; Hachmann 1961; Venclová 1973*.

Chronologie

Kobylská skupina se řadí do stupně LT D1. V absolutním datování jde o desetiletí okolo r. 100 př. Kr. (*Mähling 1944a; Venclová 1973; Salač 1997b*).

Sídlení

Podle pohřebišť jako jediného prokazatelného pramene je kobylská skupina rozšířena pouze v severních Čechách – na Českolipsku a Turnovsku, na severní hranici vlastní laténské kultury. O sídlištích kobylské skupiny dosud nejsou k dispozici relevantní údaje. Z okolí výše uvedených kobylských pohřebišť sice pocházejí laténské sídlištní nálezy, prokázat jejich datování do stupně LT D1 však nelze a rovněž se nedaří v materiálu rozeznat „kobylské prvky“. Pouze na lokalitě Srbsko bylo nalezeno několik střepů przeworské, popř. gubinské kultury (*Waldhauser – Krásný 2006*). Podobná keramika je však v LT D1 sporadicky nalézána i na opidech či otevřených sídlištích v oblastech mimo předpokládané rozšíření kobylské skupiny.

Pohřbívání

Kobylskou skupinu představují pouhá tři žárová pohřebiště (obr. 1) s necelou sedmdesátkou hrobů – Kobylly (55 hrobů), Jestřebí (7 hrobů), Chočnejovice (6 hrobů). Hroby jsou většinou popelnicové, přičemž popelnice bývá přikrytá mísou a obsahuje nejen popel a kosti zemřelého, ale i milodary. Popelnice bývá uložena v jamce, která odpovídá její velikosti; méně často spočívá ve větší jámě vyplněné popelovitou hmotou, zřejmě zbytky pohřební hranice. V jednom případě (Kobylly, hr. 40) byla v jámě vedle urny zjištěna ještě další jamka s popelem a kostmi. Mimořádné jsou tři hroby se zbraněmi (Kobylly, hr. 43, 50, 55), ve kterých byl popel uložen přímo do země (případně v organickém obalu). Zbraně (kopí) nesou stopy úmyslného poškození. Na všech milodarech v hrobech je patrné, že prošly ohněm; zemřelý se tedy spaloval i se svou výbavou. O uspořádání hrobů na pohřebišti lze uvažovat pouze v Kobylech. R. Hachmann (1961, 113–117) shledával na pohřebišti dvě časové fáze, přičemž starší měla vytvářet jakési kruhové jádro uprostřed pohřebiště a mladší hroby měly být uspořádány okolo. Dnes se však o způsobu Hachmannova datování pochybuje a zjistit vývoj pohřebiště se nedaří (*Venclová 1973*).

Analogie k popsáním pohřebním zvyklostem lze nalézt jak ve středním Německu, tak v prostředí przeworské kultury.

Artefakty

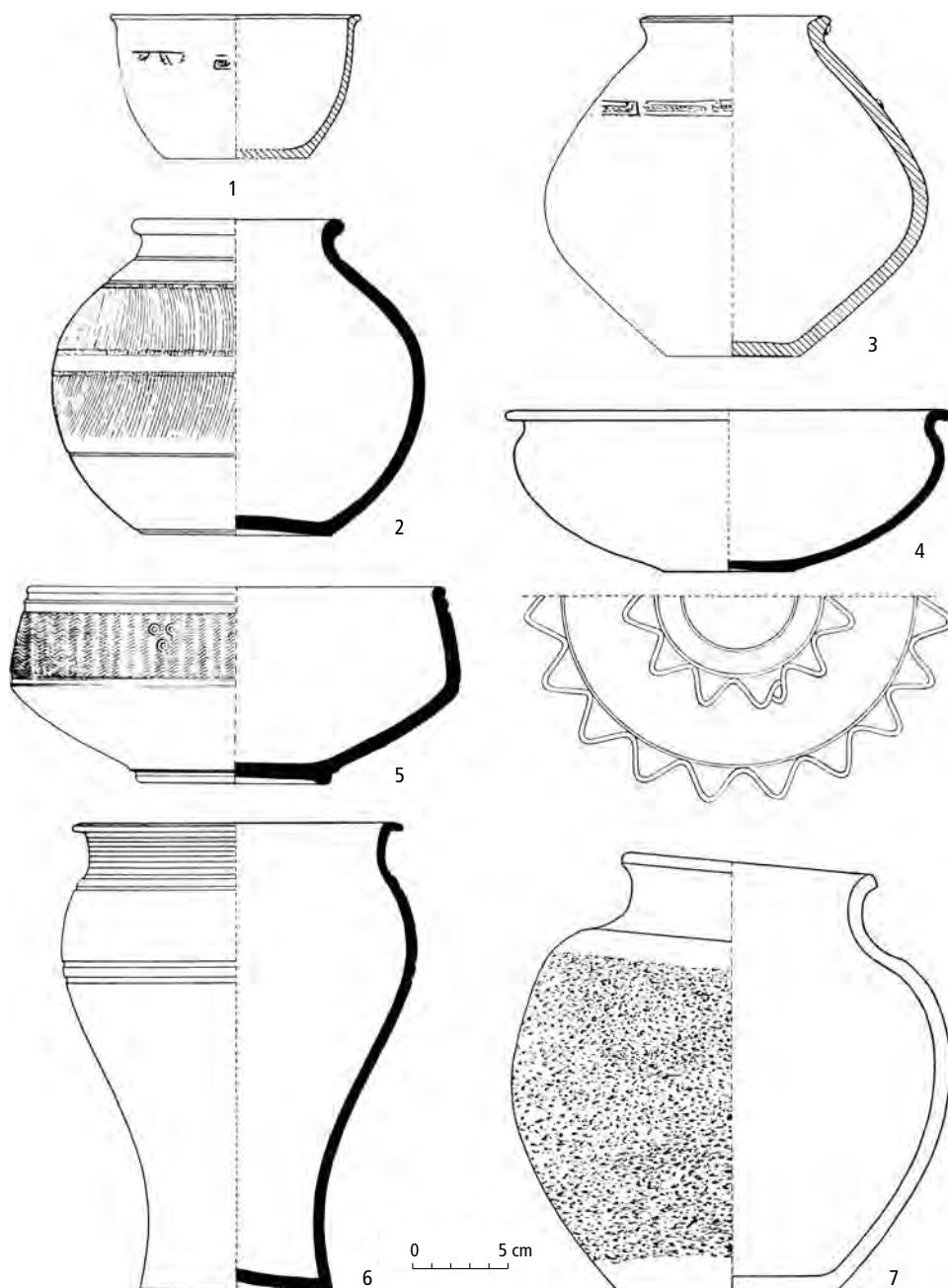
Inventář hrobů obsahuje keramiku a kovové předměty. Keramika zahrnuje podle kulturního hlediska dvě skupiny nádob: laténskou a przeworskou. Laténské nádoby jsou buď jemné na kruhu točené, nebo hrubé, ovšem rovněž točené či dotáčené na kruhu. Vlastní produkce typická pouze pro kobylskou skupinu dosud nebyla zjištěna. Nádoba z hr. 30 v Kobylech, uváděná jako příklad napodobování laténské keramiky kobylskými hrnčiči (*Pleiner – Rybová a kol. 1978*, 630; *Venclová 1973*, 52, obr. 2), představuje běžnou struhadlovitě drs-

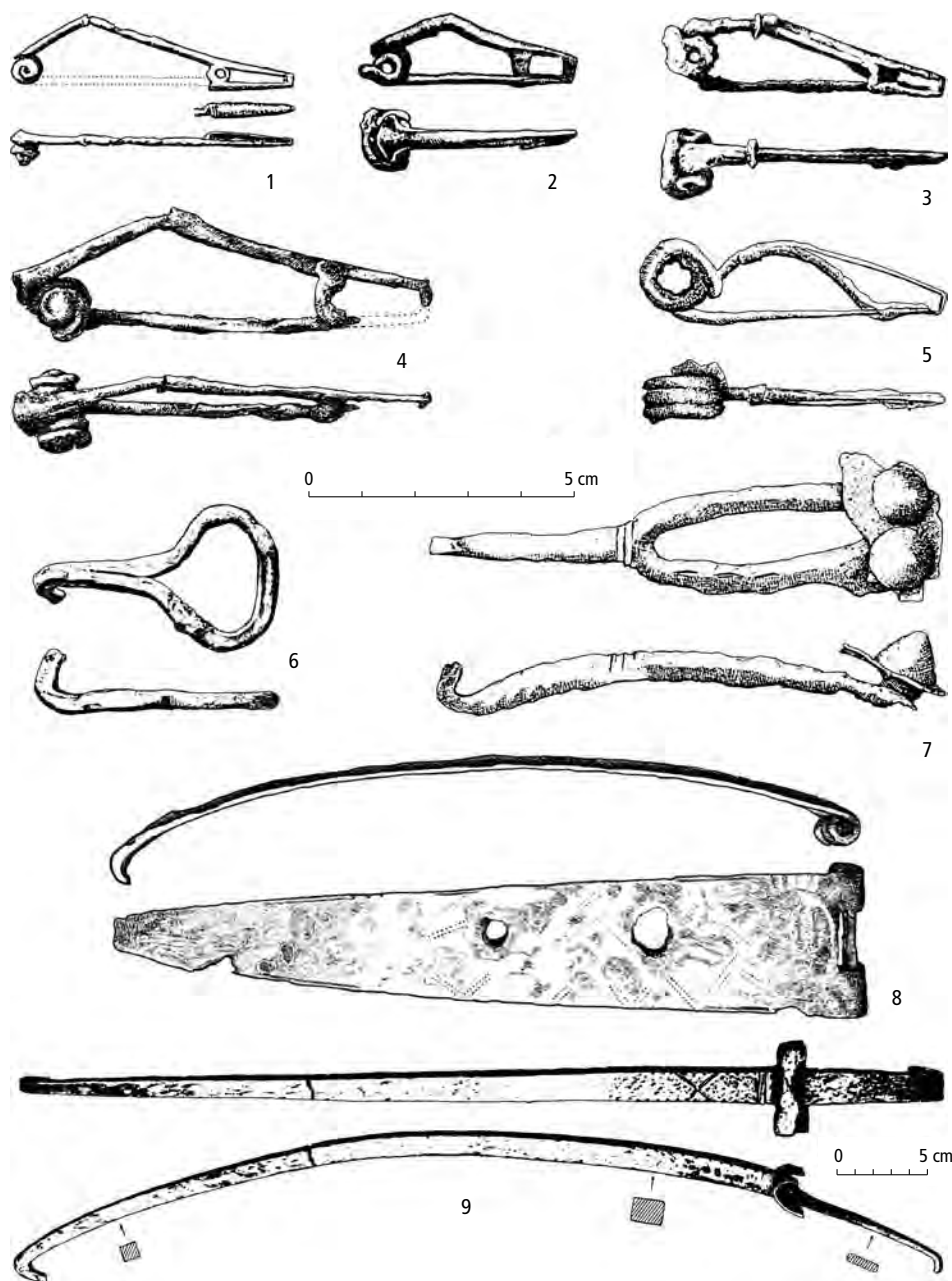
něnou laténskou nádobu. Sortiment jemné keramiky tvoří láhve (obr. 72: 2), poháry (obr. 72: 6), hrncovité nádoby, mísy esovitě profilace (obr. 72: 4), mísy se zalomenou stěnou (obr. 72: 5) a mísy se zataženým okrajem, někdy zdobené vhlazovanými liniemi a vlnicemi (uvnitř mis nebo vně hrncovitých nádob: Jestřebí), vlasovými hřebenovanými vlnicemi a kolky na vnější straně (obr. 72: 5) nebo samostatným kolkovým motivem (vně lahvovité nádoby: Chocnějovice, hr. I). Hrubá laténská keramika je v hrobech vzácná a je zastoupena hrncem se struhadlovitě drsněným povrchem (obr. 72: 7). Zřídka se vyskytne v ruce robená, avšak poměrně jemně provedená keramika, jejíž původ je shle-

dáván v przeworské kultuře – miska či bombovitá nádoba s fasetovaným okrajem a rytým meandrovým dekorem s typickými vpichy na plecích (obr. 72: 1, 3); fasetované okraje vykazují rovněž další nádoby. Takové okraje se ovšem v téže době vyskytují běžně i ve středním Německu (Gräfenhainichen: *Gustavs – Gustavs 1975*; Posálí: *Müller 1985*), kam ovšem przeworská kultura v této době rovněž pronikla.

Kovový inventář představují především spony a opaskové zápony; oproti podmokelské skupině se častěji vyskytují zbraně a nástroje, které lze rovněž, alespoň zčásti, kulturně rozlišit. Větší část předmětů je možné označit za obecně mlado- a pozdně laténskou v chrono-

Obr. 72: Kobylská skupina. Charakteristické typy keramických nádob. Profily: šrafované – przeworská keramika, černé – jemná točená laténská keramika, bílé – hrubá laténská keramika. 1–7 Kobyly (okr. Liberec). Podle *Mähling 1944a*.

Obr. 73: Kobylská skupina. Charakteristické typy kovových předmětů. 1–9 Kobyly (okr. Liberec). Podle Mähling 1944a.

logickém smyslu slova. Jde především o spony, rozšířené v laténské kultuře, ale i mimo ni na územích severně od Čech: spony spojené konstrukce typu Kostrzewski D/E, F (obr. 73: 3, 5), spony typu Beltz J a spony s rámcovým zachycovačem typu Kostrzewski K (obr. 73: 1, 2, 4) nebo kruhové zápony (obr. 73: 6). Menší skupinu představují předměty, u nichž se hledá středoněmecký původ (Venclová 1973, 55). Jsou to téměř výhradně železné zápony, případně další součásti opasku: zápona s jedním zdviženým koncem, se dvěma ramínky tvaru U (obr. 73: 7), čtyřhranná zápona se záchytkou pro řemen (např. Kobyly, hr. 4, 6, 15, 17; Jestřebí, hr. 5; Chocnějovice, hr. I: obr. 73: 9). Poslední, nejméně čttná skupina zahrnuje przeworské typy reprezentované zejména

stěžejkovými záponami (obr. 73: 8). Této skupině je zřejmě možné přisoudit i štítové puklice a kopí. Zvyk klást do hrobu zbraně a nástroje byl v tomto období nejrozšířenější v przeworské kultuře, a to nejen na jejím vlastním území v Polsku, ale i na dalších teritoriích, kam ve stupni LT D pronikla, tj. ve středním Německu a Hensensku (Peschel 1978; Schultze 1986; Dąbrowska 1988; Kokowski – Leiber eds. 2003; Seidel 1999).

Obsah a úprava hrobů neposkytují podklady k úvahám o eventuální společenské diferenciaci; víceméně uniformní je pohřební ritus také na současných kulturně příbuzných pohřebištích ve středním Německu a Polsku.

Kontakty

Hrobové nálezy zřetelně dokumentují vztah ke dvěma kulturám. Laténské artefakty lze spojovat s pozdně laténskou kulturou středních a východních Čech. Pohřební rítus a předměty przeworské kultury mohou vzhledem k rozšíření této kultury pocházet nejen ze Slezska, ale také ze středního Německa. Na druhou stranu nutno podotknout, že przeworskou keramiku můžeme ve stupni LT D nalézt i na sídlištích v dalších částech Čech, včetně oppid (*Droberjar 2006*). V tomto směru tedy oblast Českolipska a Turnovska nebyla výjimkou.

Jinou otázkou je interpretace kobylské skupiny, jejíž vznik můžeme spojovat s příchodem nové populace buď ze středního Německa, či přímo z oblasti původního rozšíření przeworské kultury na území Slezska do uvolněného prostoru na okraji laténské kultury na severní hranici České tabule. Nelze také ovšem vyloučit, že jde o odraz profitování trvalejšího rázu z polohy na dálkových komunikacích směrem na Žitavsko a do povodí Nisy, jak naznačoval již W. Mähling (*1944a*, 104). V tom případě by nešlo o náhlé proniknutí skupin kolonistů, nýbrž o pozvolné pronikání cizích przeworských prvků do místní laténské kultury a také o postupné přibývání jejich nositelů. Tito lidé pak mohli zůstat věrni svému pohřebnímu ritu a založit několik vlastních malých hřbitovů. Jejich vlastní sídliště pak nenacházíme, neboť ani nemusela existovat. Ostatně rovněž ve středním Německu představuje przeworská keramika vždy pouze nálezovou příměs na domácích

sídlištích. Příliš malý počet nálezů však zatím odpověď neumožňuje.

Význam

Kobylská skupina představuje vedle podmokelské další skupinu na severním pomezí laténské kultury se žárovým pohřebním ritem a kulturně nejednotným laténským i nelaténským inventářem. S podmokelskou skupinou se vylučuje časově i prostorově. Naleziště této skupiny nelze v labské průřevě jednoznačně prokázat. Kobylská skupina je v severních Čechách evidentně cizím prvkem, který tu hrál epizodní roli po dobu pouhých několika málo desetiletí. Považuje se za projev existence malých skupin nového obyvatelstva, jehož původ lze hledat v povodích Nisy či Odry nebo ve středním Německu. Z pozice na periferii české laténské kultury byla skupina schopna čerpat laténské artefakty (keramiku a ozdoby), zřejmě však nikoli civilizační impulsy, neboť vlastní kobylské produkty přetvářející laténské vzory nejsou známy. Hospodářská základna kobylské skupiny byla nepochybně odlišná a patrně méně významná než v případě skupiny podmokelské. Význam kobylské skupiny v dějinách osídlení Čech je zřejmě marginální. Pro civilizaci laténských oppid v Čechách rozhodně nemohla představovat ani konkurenta, ani nebezpečného nepřítel, jak se dříve soudilo. Bez bližšího poznání severní hranice laténského osídlení v Čechách, především na Českolipsku, je však obtížné se k významu kobylské skupiny blíže vyjádřit.

11 Ekonomika a společnost doby laténské

11.1 EKONOMIKA A JEJÍ STRUKTURA

Pro rozvoj ekonomiky a pro vytváření struktury společnosti má podstatný význam specializace výroby. Specializace sama o sobě se považuje za nejvýznamnější a nejdynamičtější aspekt společenských vztahů (srov. *Neustupný 1995*, 645–646). Je to mechanismus, který potenciálně generuje společnost tím, že při vytváření artefaktů a institucí rozděluje úkoly a strukturuje lidské kolektivy. Reálně se společnost vytváří ovšem až při směně toho, co je výsledkem specializace.

Specializovaná výroba neslouží jen pro vlastní potřebu domácnosti. Soustřeďuje se jen na určité výrobky a vyžaduje zvládnutí specifických technik a technologií. Specializované výrobní činnosti musí být zorganizovány v rámci komunity nebo koordinovány v rámci skupiny komunit a odbyt produktů musí být zajištěn jejich zapojením do směnných (obchodních) sítí. Důležitý je přitom zejména způsob kontroly výroby, tj. v širším slova smyslu také kontroly zdrojů surovin a kontroly produktů po ukončení výrobního procesu. Produkty specializované výroby měly nejméně regionální, ale většinou nadregionální význam a byly distribuovány na vzdálenost až stovek kilometrů.

Teoreticky lze podle organizace výroby identifikovat i organizaci ekonomickou a společenskou. Hierarchickou (centralizovanou), či naopak egalitářskou (decentralizovanou) společnost indikuje závislost či nezávislost výrobců na elitě, její koncentrace či rozptýlenost, velký či malý počet dílen, velký nebo malý objem výroby v dílně (srov. *Costin 1991*). Přenesme tato kritéria do konkrétní situace doby laténské.

Je otázkou, zda v době laténské vůbec existovala, a případně jaký rozsah měla tzv. závislá výroba, tj. výroba provozovaná řemeslníky přímo závislými na elitě a vykonávaná na přímou objednávku. Archeologicky to není snadno doložitelné, neboť prostorová asociace výrobních a obytných areálů nemusí nutně odpovídat asociaci sociální. „Závislí“ řemeslníci by např. v klientském systému vůbec nemuseli pracovat v bezprostřední blízkosti svého patrona.

Výroba rozptýlená ve větším počtu osad, jakou pozorujeme v období LT B–C1, předpokládá decentralizovanou společnost, kde kontrola byla v rukou jednotlivých komunit či jejich skupin, případně lokálních elit s omezenou mocí. O sféře vlivu elit a způsobu jeho prosazování v této době však nemáme dostatečné informace. V sídelní struktuře nejsou téměř žádné sídelní

jednotky formálně rozpoznatelné jako potenciálně nadřazené či v nějakém ohledu významnější než ostatní. Jednou z indicií (vyššího) statusu některých skupin osob může být ohrazování obytných areálů, které se však zdá být v tomto období teprve v počátcích (výjimku představuje hrazený rovinný areál – dvorec v Tuchlovicích, datovaný do LT B1–B2).

V tomto období byly základem obživy zemědělství a chov dobytka, provozované asi ve všech sídelních areálech. Běžné rovinné nehrazené osady se často označují jako agrární, ačkoli to platí jen zčásti. Na řadě z nich byla totiž pravděpodobně provozována kromě zemědělské a domácí výroby také specializovaná výroba, přinejmenším vesnická kovářská činnost omezená na jednoduché operace, zejména opravy železných artefaktů. V některých osadách museli však již v LT B pracovat také další specializovaní řemeslníci – kováři a kovolitci vyrábějící šperk, kováři zhotovující zbraně atd., jak to demonstrují produkty jejich výroby nalázané v hrobech či depotech.

Nejpozději v LT C1 jsou pozorovatelné určité ekonomické změny, které se pokusíme korelovat s vývojem společenským. Mechanismus těchto změn je identifikovatelný v různých částech Evropy, jak upozorňují zejména britští badatelé (srov. *Bintliff 1984; Collis 1984; Sharples 1991*), ale i středoevropský výzkum. Je to a) výrobní specializace celých komunit nebo i jejich skupin s produkcí regionálního až nadregionálního výrobku, b) postupně se zvětšující vzájemná ekonomická závislost komunit, příp. regionů, c) rozvoj směnných (obchodních) sítí, d) vzrůst moci jednotlivců, příp. celých komunit, e) soustředování kontroly výroby a směny do rukou místní vesnické elity, f) vznik míst směny na komunikačních spojích, popř. poblíž zdrojů surovin (srov. *Venclová 2002a*).

Na příkladu Čech byl pomocí tohoto mechanismu vytvořen model vzniku určitých vyšších jednotek, než jsou jednotlivé komunity, a to jednotek ekonomických a snad také společenských. Jejich obrysy dává tušit prostorová organizace některých výrobních odvětví – např. hutnické výroby železa, zhotovování „černých“ šperků, rýžování zlata. V těchto případech byla výroba provozována nejen v určitých územích, ale v jejich rámci více komunitami zároveň. Objevují se tak skupiny komunit propojených navzájem v rovině ekonomicky významných specializovaných výrobních činností, provozovaných na základě monopolního přístupu k surovině,

a tím i k jejímu zpracování, zřejmě se společnou kontrolou nad těmito zdroji. Výrobky byly distribuovány komunitám v jiných oblastech. Tak došlo vlastně ke vzniku jakýchsi hospodářských celků, označovaných jako **industriální zóny** (Venclová 1995a; 1995b; 2001; 2002a).

Dokumentována byla zejména kounovská industriální zóna (Venclová 1998a; Neustupný – Venclová 1998; Venclová et al. 2001). Zóna nese název podle kounovské kamenouhelné sloje, která v daném regionu vychází na povrch spolu se sapropelitem – švartnou; v okolí výchozů se nacházejí také zdroje železa ve formě pelosideritických konkrecí. Zpracování švartny a hutnictví železa bylo v této zóně provozováno v období LT B2–C1/C2 v několika desítkách sídelních areálů, buď přímo v obytných areálech, či v jejich dosahu, na řadě lokalit paralelně. Výrobci byli obyvatelé nehrazených rovinných osad, zabývající se kromě těchto výrobních činností zemědělstvím a chovem dobytka; jejich výrobní specializace tedy byla jen částečná buď ve smyslu (malého) počtu osob ve specializované výrobě angažovaných uvnitř komunity, nebo ve smyslu nevelké pracovní kapacity, kterou této výrobě věnovaly jednotlivé osoby. Zatímco výroba železa pravděpodobně přesáhla potřebu místních komunit a byla nejspíš regionální (jsme schopni zhruba odhadnout objem produkce, vzhledem k absenci obchodovaného polotovaru však neznáme jeho distribuci), v případě švartnových výrobků je jejich nadregionální distribuce zcela jednoznačně doložena v prostoru velké části střední Evropy do vzdálenosti kolem 400 km od výrobního regionu (obr. 67: 12). Paralelní výroba na více lokalitách (při známém trvání a počtu lokalit můžeme předpokládat současnou existenci vždy nejméně několika osad/dílen) předpokládá koordinaci výroby uvnitř této industriální zóny, a tedy i koordinaci směny výrobků. Původně víceméně soběstačné komunity se tak postupně dostávaly do závislosti na službách těch osad, které se staly středisky redistribuce či směny. Taková v určitém ohledu nadprůměrná sídliště by bylo možné řadit do kategorie *villages*, což je termín používaný britskou a francouzskou archeologií pro větší vesnice s výrobami a distribučními funkcemi.

Využívání nerostného potenciálu regionu k monopolnímu provozování ekonomicky významných specializovaných výrobních aktivit, a tedy i vznik industriálních zón od LT C1, ne-li již v LT B2, jsou patrné v rámci laténské kultury v různém geografickém kontextu a v souvislosti s řadou specializovaných řemesel. V Čechách lze takto uvažovat o rýžování zlata na Strakonicku či o těžbě grafitu v jižních Čechách (srov. Michálek – Venclová 1994), jinde o těžbě soli (Dürrnberg). Týká se to i využití hornin ke specializované kamenické výrobě rotačních žernovů jako významné ekonomické inovace. Ne každá industriální zóna se ovšem mohla

stát ekonomickým a společenským východiskem významnějších změn ve společnosti; to záviselo na společenském významu jejího produktu a na tom, kdo a jak se ujal kontroly jeho výroby a distribuce.

V Čechách je to právě období LT C1, kdy se již zřejmě vytvářejí podmínky k ekonomickým změnám charakterizujícím nejmladší laténské období (srov. Venclová 2001; 2002a). V následujícím modelu socioekonomického vývoje ve 2.–1.stol. př. Kr. se počítá s rolí výše popsaných industriálních zón. Lze oprávněně předpokládat, že organizačních schopností potřebných k rozsáhlé a paralelní výrobě a k distribuci produktu využili příslušní jedinci zpočátku zřejmě v rámci určité komunity či skupiny komunit, a postupně pro celý region i mimo něj při zapojování směnného artiklu – za předpokladu jeho nadregionálního významu – do širších obchodních sítí. Stalo se výhodným vytvořit centra obchodu, a do jisté míry i výroby, na významných komunikacích, resp. obchodně strategických místech, či na místech významných ze společenského a symbolického hlediska. Případné ohrazování takových míst mohlo být odrazem nutnosti fyzické nebo symbolické ochrany některých výrobních činností, míst směny a obchodníků, ale jistě také výrazem prestiže lokality. Pomocí takového mechanismu mohlo docházet ke vzniku jednak rovinných nehrazených distribučních, příp. i výrobních a sídelních jednotek – emporií, jako jsou např. Lovosice (tzv. „výrobní a distribuční centra“ podle V. Salače, 1990; 1996), jednak hrazených výšinných areálů – hradišť, která jsme si zvykli nazývat oppidy (srov. Drda – Rybová 1995, 123–124).

V LT C2–D byla v souvislosti s rozptýleností elity, která sídlila jednak na oppidech, jednak ve velkých aglomeracích a ve dvorcích, rozptýlená (resp. nebyla centralizovaná) také výroba. Ta také pravděpodobně nedosáhla úplné specializace, tj. odtržení od aktivit subsistenčních (výjimkou mohli být ojedinělí vysoce specializovaní řemeslníci v některých výrobních aglomeracích, hrazených či nikoli), ale byla provozována spolu se zemědělstvím (Venclová 2001 s lit.; 2002a).

Máme-li ovšem věřit písemným zprávám o dovozu dobytka a nasoleného masa z barbarské Evropy na jih nebo teším o úplné specializaci řemeslníků, a tedy o neexistenci výroby potravin ve výrobních a obchodních centrech, můžeme uvažovat i o tom, že v mladší části laténské období mohla určité specializace dosáhnout také výroba potravin. V. Salač předpokládá, že část obyvatelstva výrobních a distribučních aglomerací (Lovosice) byla osvobozena od účasti na zemědělské produkci, resp. že výrobní specializace tam dosáhla takového stupně, že místní komunita byla schopna zajistit výživu lidí nezabývajících se zemědělstvím. K úplné specializaci by mělo dojít na oppidech, o nichž V. Salač (1996) uvažuje jako o zcela odtržených od zemědělství a závislých na dovozu potravin, zejména obilí. Naproti tomu

zvažují P. Drda a A. Rybová (1997a, 91–104, 113) sice vysoký stupeň specializace obyvatel oppid (a možná úplnou specializaci některých špičkových řemeslníků, např. jemných kovářů a kovoliticů), ale zároveň počítají s tím, že tamější populace byla schopna svou subsistenci sama kompletně zajistit vlastní výrobou základních potravin.

Je zásluhou české archeologie, že rozpoznala význam lokálního vývoje pro progresivní ekonomiku pozdní doby laténské dlouho předtím, než se touto alternativou začali vážně zabývat jinde v Evropě. Již K. Ludikovský (1964, 126, 131) považoval za podmínku vzniku oppid existenci předchozích výrobních center. Představa o endogenní transformaci laténské společnosti v posledních staletích př. Kr., k níž nejsou hlavní podmínkou vnější vlivy, je dnes již běžná (srov. *Bintliff 1984; Sharples 1990, 303; srov. Kaenel 2006, 31*). Pokud se týče oppid, uvažuje se dokonce, že jejich různý počátek může souviset s rozdílnou ekonomickou vyspělostí jednotlivých regionů (*Colin 1990*). V tom případě by k nejprogresivnějším územím laténské Evropy patřila Evropa střední.

Na základě sekvence jednotlivých fází výstavby hradeb i vnitřní zástavby a pomocí zčásti stratifikovaných nálezů movitých artefaktů vytvořili P. Drda a A. Rybová (1997a) relativní chronologii oppid v Čechách. Jako nejstarší se jeví oppidum Závist, kde je výstavba provizorního dřevěného ohrazení (fáze 0) datována na přelom LT C1/C2. O něco později, tj. v LT C2, se začíná budovat oppidum Hrazany a České Lhotice a vzápětí také Stradonice a Nevězice. Nejpozději, pravděpodobně na přelomu LT C2/D1 nebo až v LT D1, vzniklo oppidum Třisov. Trvání oppid se dokládá až do LT D2 s výjimkou Nevězic (*Drda – Rybová 1997a; Drda 1987*).

Otázka vzniku oppid v Čechách byla řešena na základě několika modelů. Ekonomický, až marxisticky argumentovaný model V. Salače (1996) vidí oppida jako propojenou soustavu vzniklou na dálkových cestách z hospodářských důvodů – z potřeby umožnit co nejsnazší fungování nadregionální směny/obchodu. Specializace zdejších obyvatel měla být úplná, takže potraviny se musely dovážet. Další role oppid jsou považovány za podružné. Původ fenoménu oppid, resp. tento „mylný krok v urbanizaci země“ (*Salač 2000*) však tento model neřeší.

P. Drda a A. Rybová (1995a; 1998, 127–132) spojují vznik oppid v Čechách s historickými událostmi porážky Bójů a dalších keltských kmenů a jejich vytlačováním římskými vojsky ze severní Itálie na začátku 2. stol. př. Kr. S tím související přelidnění v severně navazujících alpských a záalpských oblastech mělo vést k migraci určitých skupin, ne-li celých populací, do řídké osídlených území, a to za předpokladu znalosti takových území. Případ Závisti s předchozím osídlením v LT A vede autory k hypotéze, že zakládající komunita uchovala tra-

dicí povědomost o lokalitě a její příchod byl vlastně po 200 letech návratem na známé místo s reminiscencemi na někdejší mocenský i rituální význam. Specifika umístění oppid, konstrukce hradeb, plánovitého – tzv. protourbánního – rozvržení zástavby a rozvinuté řemeslné výroby zaměřené zejména na jemné kovářství, kovolictví, mincovnictví a zčásti snad hrnčířství, jsou vysvětlována přímým přenesením zvyklostí, způsobu chování a zažitých poznatků z civilizace vyspělejšího prostředí severoitalského či jihoalpského. První oppida v Čechách by v tomto pojetí byla implantovaným fenoménem. Šlo tu nicméně o dotyk a snad i kooperaci s domácím prostředím, které samo dosaženou hospodářskou a organizační úroveň přijetí nové formy sídelní aglomerace usnadnilo (*Drda – Rybová 1997a, 110–111*).

V pojetí N. Venclové (1995a; 2001) byly příčiny vzniku oppid složitější. Lze je považovat za výsledek domácího vývoje za spolupůsobení exogenních idejí. Jako klíčová se projevuje progresivní ekonomika na konci období LT C1, kdy dochází k výrobní specializaci celých komunit i jejich skupin, jež byly schopny produkovat pomocí lokálních zdrojů výrobek regionálního, ale i nadregionálního významu, a k vytváření nadkomunitních industriálních zón. Vyšší stupeň organizace výroby a obchodu vyžaduje jiné mechanismy kontroly, kterým vyhovuje soustředování do větších sídlištních a výrobních aglomerací, mj. také oppid. Záměr budovat oppida s jejich impresivními hradbami a branami – jistě prestižního a symbolického významu (aniž by byl zpochybňován současně i význam vojenský) – mohl mít více kořenů a nelze zavrhnout ani oživení fenoménu někdejších domácích hradišť, ani inspiraci z předalpské oblasti (idea antického města), odkud se do Záalpi ostatně dostávaly i jiné podněty a impulzy jako tzv. neviditelné produkty kontaktů (*Venclová 2002b*). Je však obtížné si představit, že by oppida vznikla zvenčí a byla založena a osídlena cizími skupinami bez masivní účasti místních populací s jejich značnou ekonomickou zkušeností, patrnou právě v období těsně před vznikem prvních oppid.

Současné evropské bádání se buď přiklání k historickému vysvětlení vzniku oppid exogenním zásahem (*Kruta 2000 s lit.*), nebo naopak vidí genezi oppid jako důsledek domácího vývoje (přehled názorů: *Kaenel 2006 s lit.*)

Ani na zánik oppid neexistuje jednotný pohled. Výklad V. Salače (1996; 2002) je opět vyhraněně ekonomický. Podle jeho názoru vzrůstající počet obyvatel oppid přesáhl mez tehdejších hospodářských možností a jejich úplné odtržení od zemědělského zázemí vedlo k zásobovacím potížím. Po zhroucení systému nadregionálního obchodu pod vlivem historických událostí (války v Galii, přesuny Bójů a jejich porážka Dáky) musela zaniknout i oppida – prostě proto, že zanikl i obchod s potravinami.

Podle koncepce P. Drdy a A. Rybové (1997a; 1998, 180–186) byla naopak oppida v Čechách opouštěna částmi populace z důvodů vojenských a politických, a v jejich důsledku posléze také ekonomických. Družiny a celé komunity Bójů, kteří předpokládáně sídlili v Čechách, se postupně účastnily válečných událostí, které se však pro ně vyvíjely neúspěšně (v Galii, v Noriku a ve střetu s Dáky). Tato teorie je založena mj. na datování konce významných keltských aktivit, zejména prestižního mincování, ve střední Evropě k letům 41/40 př. Kr. Ta také autoři považují za datum *post quem* pro progresivní úpadek oppid v Čechách.

11.2 KONTAKTY, SMĚNA A OBCHOD

Doba laténská byla obdobím intenzivních kontaktů se sousedními, ale i vzdálenými územími. Díky písemným zprávám řeckých a latinských autorů jsou nejviditelnější styky s antickým světem. To se odrazilo také v teoretickém modelu centra a periferie rozvíjeném v 80. letech 20. století, podle nějž se na populaci na území *barbarika* severně Alp, včetně laténské Evropy, hledělo jako na pouhou periferii středomořských civilizací (srov. Rowlands – Larsen – Kristiansen eds. 1987). Doloženo je ovšem množství kontaktů také s jinými kulturami a územími. Exogenní artefakty se obvykle označují jako importy a spojují se s tzv. obchodem. To je ovšem hrubé zjednodušení, protože forem kontaktů byla celá řada a obchod byl jen jednou z nich (srov. Venclová 2002b).

11.2.1 Formy kontaktu

Obchod

Pod termínem „obchod“ se v archeologii zpravidla rozumějí všechny typy směny. Vlastní obchod v užším slova smyslu předpokládá používání platidel. Je otázkou, zda v době laténské takto definovaný obchod existoval: podle současných názorů (srov. Gruel – Haselgrove 2006, 132) měly mince spíše než funkci monetární (jako platidla v ekonomické rovině) snad hlavně jinou, symbolickou roli – obíhaly jako specifická platidla či spíše dary v prostředí elity či v rituální a vojenské oblasti. Okruh směňovaného zboží sahá na laténské straně od osob (otroků), dobytka a potravin až po suroviny (zlato, cín, jantar), polotovary (železo, kůže a kožešiny) i konečné výrobky (švartnové ozdoby, specifické typy keramických nádob), a např. na straně středomořské zahrnuje zejména víno a kovové picí soupravy, stolní keramiku, mořský korál, některé skleněné artefakty a možná i surové sklo atd. Předměty z organických materiálů (textil, dřevo) zůstávají většinou neznámé.

Dar

Dar na rozdíl od obchodu nevyžaduje reciprocitu. To je ovšem jen zdánlivé, protože každý dar vytváří také

dluh: kromě povinnosti dar přijmout existovala ve většině společností také povinnost dar oplatit. Reciprocita mohla mít formu náležitě cenného předmětu, ale také nějaké služby nebo závazku. Formou daru v době laténské bylo např. víno, resp. pozvání na picí slavnost; při nemožnosti takový dar náležitě oplatit vznikala u obdarovaných závazek k účasti na nějakém projektu nadkomunitního významu, jako je např. vojenská akce nebo stavba opevnění (srov. Vencl 1994 s lit.).

Vojenství

Vojenské aktivity se považují za jeden z nejstarších druhů kontaktu (Vencl 1984, 13–27). Válečnická ideologie měla zřejmě významnou roli právě v době laténské. Militární střety nejen získávaly prestiž bojovníkům, ale zprostředkovaly znalost vojenských taktik a techniky a umožňovaly ve formě kořisti získávat artefakty, zásoby potravin a osoby (zajatce, otroky). Mobilní vojenské družiny a skupiny žoldnéřů, jak je v době laténské odrážejí prameny archeologické i historické, mohly velmi dobře zprostředkovávat přenos nejen hmotných, ale i nehmotných produktů (idejí a inovací) mezi různými částmi Evropy.

Výrobní aktivity

Směna výrobků, ale ještě spíše přesuny výrobců-řemeslníků byly zdrojem přenosu technologií a technik, ale ovšem i předmětů a idejí. O existenci migrujících řemeslníků v době laténské se uvažuje. Modelový případ představuje Pliniova zpráva o pobytu helvétského řemeslníka jménem Helico v Římě, i když pravý důvod jeho přítomnosti tam neznáme (Birkhan 1997, 91–92).

Společenské kontakty

Všechny druhy kontaktů se nějakým způsobem dotýkaly místních elit různé úrovně. Příslušníci elity se tak stávali prvními příjemci nejen hmotných artefaktů a technologií, ale setkávali se také s cizími modely sociálního chování. Mohli si tak osvojit nejrůznější mechanismy získávání kontroly a moci (mezi jinými např. i pořádání picích hostin), možná i rituální praktiky. Formami externích společenských kontaktů byly také migrace, kolonizace, sňatky atd.

Úloha umění

Umění vyjadřuje prostřednictvím symbolů určité poselství, v případě laténského uměleckého stylu ornamentální formou. I jednotlivé motivy jsou chápány jako části celého systému náboženských představ (Kruta 1992). V tomto smyslu je umění významným komunikačním prostředkem a jeho symbolika vychází z ideologické struktury společnosti. Některé symboly, které laténské umění používá, byly převzaty z jiného kulturního prostředí, i když třeba získaly nový ideologický obsah, a dokládají tak specifický typ kontaktu.

Je tedy zřejmé, že docházelo k transferu produktů hmotných, ale rovněž nehmotných, resp. intelektuálních (tab. 8).

Kontaktní mechanismy zahrnují po formální stránce celou škálu možností. Kontakty mohly probíhat jednak přímo mezi jednotlivými osobami, jednak nepřímou, tj. zprostředkovaně přes další osoby či instituce. Kontakty usnadňovala síť nejen místních, ale zejména dálkových cest.

11.2.2 Komunikace

Čechy protínala síť cest napojených na evropské dálkové komunikace. V době laténské měla stejně jako v předcházejících obdobích značný význam trasa ve směru sever – jih, probíhající podél Vltavy a využívající snad také říční plavby, i přes poměrně nebezpečné vltavské peřeje (*Drda 1987, 546–547; Drda – Rybová 1997a, 101, obr. 28; srov. Machula 2000*). Předpokládá se, že význam opěrných bodů či stanic měla na této trase oppida od Závisti po Třisov. Odbočky mohly směřovat po Berounce na Stradonice, další od soutoku Otavy s Vltavou k jihozápadu až na Strakonicko a Vimpersko a přes Šumavu směrem k Pasovu. Ve směru jižně od Třisova komunikace pokračovala pravděpodobně k oppidům Freinberg a Gründberg u Lince v Podunají, kde protínala další důležitou evropskou dunajskou komunikaci ve směru západ – východ (*Urban 1994, 1995*). Odtud směřovala podél přítoků Dunaje přes Alpy a jejich průsmyky dále na jih až do severní Itálie.

Západně od toku Vltavy vedla pravděpodobně podél Litavky další komunikace spojující střední a jižní Čechy. Cesta po Berounce přes západní Čechy a Všerubským průsmykem zajišťovala spojení se severovýchodním Bavorskem a dále k západu.

Pokračováním vltavské cesty byla cesta labská, ať již vodní nebo suchozemská, směřující do severozápadních i východních Čech. Severozápadním směrem byla spojnicí mezi Čechami a Saskem, popř. středním a severním Německem buď vodní cesta po Labi (viz kap. 10), nebo suchozemská tzv. chlumecká stezka přes Nakléřovský průsmyk v Krušných horách. Z polohy na těchto cestách zřejmě profitovala lovosická sídelní aglomerace při předpokládaném labském přístavu (*Salač 1997b; 1998b; Simon – Hauswald 1995*). Ve východních Čechách lze pozorovat zřetelné kontakty s Moravou, využívající zřejmě cesty podél řeky Loučné.

Hlavní roli ve styku s oblastmi jihovýchodně i jihozápadně od Čech sehrávala komunikace Podunajím zhruba ve směru východ – západ, tak jak ji odráží výskyt analogických nálezů v Karpatské kotlině na jedné straně a v Bavorsku, Švýcarsku a někdy i ve východní části Francie na straně druhé (*Megaw 1973; Sankot 2003b*). Pro Čechy měla tato komunikace zásadní význam, protože mj. zprostředkovala na přelomu LT B2

Tab. 8: Produkty vnějších kontaktů, hmotné a nehmotné. Podle *Venclová 2002b*.

Hmotné produkty kontaktů	
artefakty a ekofakty	užitkové finální artefakty polotovary suroviny výrobní zařízení a nástroje umělecké produkty
osoby	
potraviny	
Nehmotné produkty kontaktů	
know-how	výrobní technologie výrobní techniky strategie a postupy
vzorové chování	společenské zvyklosti rituální jednání kroj
ideologie	

a LT C1 import nových technologií zpracování bronzů a technik úpravy a výzdoby bronzových artefaktů, tradičně známých v mediteránní oblasti (*Sankot 1993a; Sankot 2003a*).

Je třeba zdůraznit, že kromě cest podél vodních toků nebo po vodě byly zřejmě hojně a možná daleko více frekventovány suchozemské cesty. Ty mohou být většinou rekonstruovány jen hypoteticky, někdy se to dokonce děje jen intuitivně (srov. *Květ 1999*), a lze k tomu využít celé řady indikátorů a modelů (srov. *Waldhauer 2002, 280–285*). Indiciemi cest překračujících vodní toky jsou brody, sloužící často od pravěku až do novověku; možnost jejich využívání v latěnu podporují nálezy obytné komponenty v jejich blízkosti (např. Nižbor: *Matoušek – Venclová 1985, 115*).

11.2.3 Regionální kontakty

Regionálními kontakty rozumíme kontakty v rámci regionu či několika regionů, řádově na vzdálenost desítek kilometrů. Nejde tedy o kontakty nadregionální, resp. dálkové.

Do vzdálenosti desítek kilometrů, občas i přes stovku kilometrů v Čechách i na Moravu byla distribuována mlecí zařízení, zejména rotační žernovy z vybraných kvalitních hornin z dílen v severozápadních i východních Čechách. Ozdoby z kounovské švartny se rovněž šířily v rámci Čech a Moravy, ale jejich distribuce dosahovala ještě mnohem dále a měla interregionální dosah. Bronzové a železné ozdoby zhotovované ve větším počtu neznámých dílen zásobovaly oblasti o nejméně desítkách kilometrů čtverečních. Skleněné náramky období LT C1 pocházejí z neznámé dílny nebo dílen;

není vyloučen jejich původ z výrobního centra v Němčicích nad Hanou na Moravě. V období LT C2–D distribuovala skleněné náramky a prstencové korály dílna na oppidu Stradonice do téměř celých Čech a možná i mimo ně. Grafitová keramika, příp. i surový grafit byly vyváženy z dílen v jižních Čechách nejen do dalších částí Čech, ale i na Moravu a jihozápadní Slovensko. Okruhy o desítkách kilometrů zásobovala tzv. šedá zrnitá keramika LT C2–D (dílna na oppidu Závist: *Motyková – Drda – Rybová 1990*, 360–361), snad i struhadlovitě drsněná keramika téhož období (středočeské či východočeské dílny) či některé typy jemné točené keramiky (neznámé dílny; snad i Lovosice a Lhotka n. Labem), včetně malované (*Holodňák 1991b; Cumberpatch 1993*). Hrubá keramika měla své regionální distribuční okruhy, které také občas překračovala (např. severozápadočeská šedá slídnatá keramika s vnějším vhlazovaným dekorem). Málo je známo o systému šíření mincí (kap. 9). Otázkou zůstává také rozsah distribuce železných lup nebo ingotů, příp. i vyrýžovaného zlata. Jak je z tohoto přehledu zřejmé, řada uvedených domácích výrobků, příp. surovin, se dostávala i na vzdálenosti přesahující regionální kontakt, a měla tedy interregionální význam.

11.2.4 Interregionální kontakty

Ze vzdálenosti stovek kilometrů přicházela do Čech celá řada různých výrobků, inovací a impulzů. Otázkou, co bylo recipročními artikly vyváženými z Čech, lze zodpovědět jen zčásti, protože velká část takových předpokládaných komodit není archeologicky zachytitelná (např. dobytek, kůže a kožešiny, suroviny, otroci). Jedním z typů artefaktů s interregionální distribucí byly švartnové ozdoby a zejména tzv. bójské mince, z nichž přinejmenším některé typy se v Čechách vyráběly. Mince mají při poznání kontaktů zvlášť významnou roli, protože jejich provenience může být poměrně přesně určena. Původ mincí z českých nálezů je skutečně velmi rozmanitý a pokrývá antický svět a celou laténskou Evropu. V případě přetavování mincí lze teoreticky pomocí přírodovědných analýz zjistit původ použitého kovu. Některé importované předměty byly také lokálně napodobovány, což není vždy snadno rozpoznatelné.

Nejvýznamnější území, s nimiž byly Čechy podle svědectví hmotných artefaktů v době laténské v kontaktu, uvádí následující přehled.

Itálie a Středomoří

Typickými produkty z různých částí Itálie (Kampánie, severní Itálie, ale také jižní Itálie) jsou zlomky a součásti bronzových picích servisů – konvic, věder, cedníků, naběraček a dalších nádob, které doprovázely daleko významnější komodity, totiž víno, popř. olej. Další typ artefaktu představovaly luxusní kosmetické potřeby

a přípravky, které dokládají *balsamaria* nebo bronzová zrcadla. Osobní výbava původem ze severní Itálie, zejména šperky, je známa z hrobů LT B2–C1 (např. nákrčníky z tordovaného drátu, různé typy náramků) a z pozdějšího sídlištního kontextu, především z oppid. Většinou italského původu jsou bronzové, železné nebo zlaté prsteny s gemami z polodrahokamů nebo skla. Sortiment doplňují lékařské nástroje (Stradonice), psací náčiní – bronzové a kostěné *stily*, popř. rámeček psací tabulky, drobné symbolické předměty ve formě různých závěsků (Stradonice, Závist; srov. *Piř 1903; Svobodová 1983; 1985; Venclová 1990; Drda – Rybová 1997a; 2001; Sankot 2002a; 2002b; 2004* s lit.). Konkrétním dokladem kontaktu s Itálií jsou nálezy bójských mincí vyvezených z Čech (např. depot v Campiglia Marittima). Nalézány jsou také řecké mince a římské republikánské ražby, jejich laténský kontext není však vždy jistý (viz kap. 9).

Kromě kovových byly importovány také artefakty z jiných materiálů. Keramické výrobky zastupují tenkostěnné nádoby (Závist, Hrazany, Mšecké Žehrovice I), lampičky (Třisov) a dosud pouhé dva známé zlomky vinných amfor (Stradonice). Italského či středomořského původu je většina skleněných litých, mosaikových či foukaných nádobek (Stradonice, Závist, Třisov) a také fajánsový závěsek imitující minci (Jenišův Újezd, hr. 158). Ze Středomoří pochází mořský korál.

Nepřímým dokladem kontaktů s Itálií jsou místní imitace kampánské či severoetruské keramiky (kap. 8.1).

Západní a širší střední Evropa

Předpokládá se, že určité soupravy kovových (přip. skleněných aj.) ozdob a šatových spinadel jako součást kroje rozmanitého původu – z východní Francie, Porýní, Švýcarska, Bavorska či Karpatské kotliny nebo i z alpské oblasti, nalézané v hrobech období LT B–C1, přinesli do Čech příslušníci vojenských družin při svých přesunech napříč Evropou (*Sankot 2002c*, 93–96). Význam těchto importovaných artefaktů ilustrují také jejich domácí imitace (*Sankot 1993a; 2004a*). Součásti kroje ze středního Německa se rovněž dostaly do Čech (vlasové záponky: Jenišův Újezd, hr. 44). V menší míře lze počítat také s keramickými importy, např. ze západního sousedství Čech (*Salač – Carnap-Bornheim 1994*) a z Bavorska. Některé nádoby z Hrazan, jejichž povrch je upraven vrypy a rýhami, se spojují s územím Švýcarska (*Drda – Rybová 1997a*, 111, obr. 32). Naopak z Čech se exportovaly švartnové výrobky, jejich distribuční oblast zahrnovala velkou část střední Evropy od středního Německa až po Karpatskou kotlinu. Také jistá nepočetná část struhadlovitě drsněné keramiky nalezené na bavorském oppidu Manching pochází zřejmě ze středních Čech (*Drda – Rybová 1997a*, 101). Struhadlovitě drsněná nádoba byla zaznamenána až na oppidu Bibracte ve Francii (*Drda – Majer 1991*, 247, fig.

2: 1). Z jižních Čech přicházely do sousedních jižních a jihozápadních území některé typy tuhových hrnců tzv. české skupiny (*Kappel 1969*, 79–80, Abb. 31: 19, 42: 13–14, 44, Taf 10).

Kontakty se západní částí laténské Evropy dobře mapují mince galských ražeb – zlaté, stříbrné, bronzové i potinové. Další, převážně stříbrné mince pak vypovídají o stycích s přílehlou alpskou oblastí, Podunajím (tzv. východokeltské ražby) a Norikem (*Drda – Rybová 1998*, 179, 182–184). Naopak tzv. bójské mince, ražené v Čechách, se nacházejí ve všech okolních zemích, často v Bavorsku (kap. 9). Distribuce tzv. vindelických mincí z Bavorska do Čech je rovněž prokázána a odráží mj. styky oppid Stradonice a Manching, kde se obě ražby nacházejí společně (*Waldhauser 1995b*, 624, obr. 4).

Specifickým projevem přebírání idejí je mj. architektura: domy s podezdívkami z Hrazan se odvozují z alpského fritzensko-sanzenského okruhu (*Drda – Rybová 1997a*, 111).

Jihovýchodní a východní Evropa

Řada skleněných korálů období LT C2–D byla vyrobena v jihovýchodní Evropě (adriatická oblast?) nebo v Příčernomoří (*Venclová 1990*). Specifickým dokladem kontaktů s východem jsou některé prvky a motivy laténského umění. S východními oblastmi se spojuje introdukce velké formy koně východního stepního typu někdy v průběhu doby laténské (např. Závist, Mšecké Žehrovice I, Radovesice: *Peške 1993a*; *Beech 1998*, 234).

Severní Evropa

Stejně jako v době halštatské, také v průběhu doby laténské procházela přes střední Evropu jantarová stezka, po níž se vyvážel jantar od Baltského moře až do Středomoří. Dovoz surového jantaru je v Čechách doložen např. nálezy z oppid.

Exotické dálkové importy

Mušle *Cypraea rufa*, používaná jako materiál ozdob štítů nebo inlejí spon, má nejbližší výskyt v Rudém moři (pokud nejde o středomořské varianty). Z Afriky pocházejí ojedinělé mince (Stradonice; srov. *Waldhauser 1993a*, 345).

Dovezené artefakty archeologicky neviditelné lze alespoň v některých případech odůvodněně předpokládat. Jsou to výrobky z organických materiálů (např. dřevěné a textilní), potraviny, sůl (z Dürrnbergu či Posálí, srov. *Salač 2006a*, 40–44), vína a oleje (které jsou doložitelné pouze v případě transportu v hliněných amforách a předpokladatelné podle přítomnosti kovových picích servisů, ale neviditelné v případě dopravy v dřevěných či kožených recipientech), kosmetické a léčivé přípravky (odvoditelné z existence drobných bronzových a skleněných nádobek), suroviny, dobytek a otroci.

Nové myšlenky, impulsy a inovace jako důsledek kontaktů jsou v době laténské patrné v různých oblastech života. Objevují se nové technologie a techniky, jejichž původ lze vystopovat jen do jisté míry. Zpracování skla, zejména technika výroby skleněných náramků a prstenčových korálů, vděčí za svůj rozvoj nejspíše inovacím technik používaných ve sklářských dílnách kdesi v adriatické oblasti. Ze Středomoří se odvozují nové technologie zpracování bronzů (přidávání olova) i převzetí některých výzdobných technik (např. granulace a filigránu) v LT B2–C1. Původ rotačního žernovu se rovněž hledá ve Středomoří. Idea zpracování černého materiálu a výroba kruhů z něj (v Čechách z kounovské švartny) přišla do Čech ze západní nebo západní střední Evropy; v tomto případě nejde ani tak o vlastní výrobní technologii, jako o převzetí symboliky černého šperku, resp. černé barvy obecně. Používání mincí a vznik vlastního mincování souvisí s napodobením praxe viděné jinde (v Řecku, Itálii a jinde ve Středomoří), ale – s určitým časovým posunem – také s převzetím vyspělých ekonomicko-spoločenských mechanismů. Konečně laténské umění využívá ikonografických prvků prozrazujících kontakt s jižními, ale i východnějsími územími, i když jejich pomocí vytváří své vlastní symbolické struktury.

11.2.5 Organizace směny a obchodu

Distribuce a směna artefaktů, zejména produktů specializované výroby, tj. výrobků nadkomunitního, nebo dokonce nadregionálního významu, vyžadovala určitou organizaci (srov. *Salač 2006a*). Organizace směny v období LT B není zatím jednoznačně interpretována; všeobecná decentralizace a absence výraznější hierarchizace společnosti se nezdá svědčit o nějaké centrálně řízené a kontrolované distribuci směnných artiklů v tomto období. Tato situace se patrně mění v období LT C1 spolu s rozvojem specializované výroby, vznikem výrobních zón a vznikem velkých (nehrazených) sídelních aglomerací na komunikačně výhodných místech. Tato místa s určitými centrálními funkcemi soustřeďují více specializovaných výrobních činností a poskytují doklady prosperity založené předpokládaně na kontrole směny a na redistribuci směňovaných artefaktů. Za příklad takového výrobního a distribučního centra považuje V. Salač (2006a s lit.) sídelní aglomeraci v Lovosicích na labské vodní cestě, fungující nejpozději od LT C2; o redistribučních funkcích uvažuje N. Venclová (2001) v případě lokality Mšec I uvnitř industriální zóny v regionu Loděnice ve středních Čechách již v LT C1. O vzniku center tohoto typu již v LT C1 a možná ještě dříve svědčí případ výrobní a obchodní aglomerace v Němčicích nad Hanou (*Čížmář – Kolníková 2006*).

Vývoj významných obchodních středisek lze sledovat od tzv. odpočinkových a organizačních míst na obchod-

ních cestách přes uzlové body a posléze až k centrálním místům. Takto jsou označovány areály s dlouhotrvajícími obytnými aktivitami, ale zejména s funkcemi obchodními, které mohly být doprovázeny také vlastními specializovanými výrobními činnostmi; charakteristické je pro ně situování na rozhraní sídelních oblastí nebo na křižovatkách významných obchodních cest (Salač 2004).

Jako centrální místa – střediska obchodu – mohla sloužit od LT C2 (v různé míře?) i oppida s množstvím dokladů specializované výroby, včetně mincovnictví, a s přítomností široké škály nadstandardních importovaných předmětů. Kromě hlavních – nadregionálních – center dálkového obchodu se předpokládají také lokální distribuční centra různého stupně významu.

11.3 SPOLEČNOST A JEJÍ STRUKTURA

Vycházíme-li z historických zpráv, zejména z Caesarových *Zápisů*, pak se rozvrstvení společnosti (v Galii) jeví jako víceméně jednoznačné: k elitě patřili jezdci (*equites*) a druidi (*druides*), zbytek tvořil prostý lid (*plebs*). Interpretace dalších pramenů vyznívá ve smyslu klientského systému, kde patronem by byl příslušník elity a klienty členové zemědělských komunit; významnou ekonomickou roli ve společnosti by mělo mít vlastnictví otroků a dobytka (srov. Cunliffe 1988, 87–92). Ani tento „historický“ pohled však nedochází k uspokojivé interpretaci archeologických dat (srov. Fraser 2006).

V archeologii se rozpoznání struktury společnosti, resp. identifikace jednotlivých společenských vrstev, nejeví příliš jasně; snad apriorně uvažujeme o laténské společnosti jako o příliš hierarchické, což tak ve skutečnosti nemuselo být (Hill 2006).

Společenské postavení osob se obvykle rekonstruuje zejména podle analýzy pohřebišť, což je v době laténské možné pouze pro fázi LT B–C1, protože forma pohřbívání v následující fázi uniká archeologické evidenci.

Je třeba konstatovat, že v LT B–C1 zcela chybí kategorie hrobů s „luxusním“ inventářem a s výjimečnou úpravou hrobu (ekvivalent dřívějších tzv. „knížecích“ hrobů), a naopak dochází k určité unifikaci hrobů jak podle jejich úpravy, tak podle poměrně málo diferencované výbavy. Při studiu sociálních rozdílů se vychází ze složení a četnosti hrobové výbavy, ale zjištěné difference se často zjednodušeně chápou pouze jako výraz společenského postavení, ačkoliv odrážejí také postavení jedince ve struktuře rodiny a komunity (Neustupný 1978; Budinský – Waldhauser 2004 s lit.). Kromě rozdílů bohatí – chudí, výše a níže postavení (případně svobodní – klienti – otroci) se tu zřejmě projevuje i rodinný stav, věk a společenská role (svobodné dívky – vdané ženy, matky – vdovy, mladí a dospělí muži – bojovníci, staří muži – event. nebojovníci) a ovšem i profesní vztahy a v neposlední řadě regionální odlišnosti kroje (viz kap. 7.1.1). Jestliže některé příslušníky elity

jsme snad schopni rozpoznat podle prvků hrobové výbavy (např. mužské příslušníky horní vrstvy podle mečů a jejich ženské protějšky podle nánožníků a opaskových řetězů), jiné skupiny osob nikoli (např. druidy a řemeslníky). Již jsme uvedli, že nejnověji se přírodovědci pokoušejí identifikovat společenský status pohřbených osob podle obsahu určitých chemických prvků v kostech (a tedy podle konzumovaného typu stravy) v porovnání s garniturami jejich pohřební výbavy. Jakkoli jsou tato pozorování zajímavá, jsou použita metodika i závěry dosud ve stádiu hypotéz.

Také v sídelních formách či typech obytných objektů je v tomto období doby laténské málo dokladů zřetelného vydělení nějaké elity. Stovky nehrazených rovinných osad se standardními nemovitými i movitými artefakty neposkytují jednoznačné doklady nějaké společenské diferenciaci. Indicií vzniku vesnické elity by mohly být samostatné ohrazené sídlištní jednotky – dvorce, někdy s doklady provozování specializované výroby, např. bronzové metalurgie, nebo s jinými mimořádnými nálezy (Tuchlovice, Mšecké Žehrovice I); počet známých dvorců se dosud počítá v řádu jednotek. Povrchové domy relativně velkých rozměrů je lákavé považovat za „panské domy“, jejich nálezů je však dosud příliš málo na to, aby bylo možné tento výklad podložit a zobecnit. Nepřímým dokladem vzniku určité vrstvy osob s kontrolními a organizačními funkcemi může být formování tzv. industriálních zón s monopolním přístupem k těžbě a zpracování surovin, popř. k distribuci finálních produktů (Venclová 2001). Jiná diferenciaci společnosti není v tomto období archeologicky pozorovatelná.

Změněná situace je patrná v období LT C2–D. Pro tento časový úsek sice nejsou k dispozici hroby, ale zato se nyní projevuje značná variabilita typů sídel, resp. rezidenčních areálů. Existence oppid a dvorců, případně výrobních a obchodních sídelních aglomerací – emporií – indikuje určité sociální rozvrstvení společnosti; tyto typy sídelních jednotek přinášejí nadstandardní nálezy, související s existencí elity (srov. Drda – Rybová 1997a, 88–91; 2001, 341–344). K vzorcům chování elity patří nadále i válečnictví spojené s jízdou na koni, doklady součástími příslušné výbavy např. na oppidech (mj. jezdeckými ostruhami) nebo mincovními obrazy koní a jezdců. Snad už pro dobu laténskou se zvažuje také lov jako forma nadstandardní činnosti (Petersson 2004). Významný majetek a směnný artikl představovala jistě stáda dobytka, jak to vyplývá z pozdějších pramenů (Roymans 1996, 45–46). Reprezentační funkce příslušníků nejvyšších vrstev mělo také pořádání hostin spojených s konzumací alkoholických nápojů. Odrážejí je nálezy bronzových picích souprav, sloužících v antickém světě k podávání vína, ojedinele i hliněné vinné amfory; jejich nízké zastoupení v Čechách nepřekvapuje – při nemožnosti využít lodní dopravy mu-

selo být víno přepravováno v lehčích dřevěných či kožených obalech. Samotný fakt ohrazování oppid a dvorců svědčí o uplatňování politické moci, schopné zajistit kolektivní práci (výstavbu a udržování fortifikace, cest, cisteren atd.). Soudí se, že ohrazení samo o sobě mělo symbolický význam, odrážející status a prestiž obyvatel či uživatelů takového místa. Zvažuje se, zda antropomorfní skulptury nezobrazují vynikající, heroizované jedince – příslušníky elity (a nikoli božstva, jak se dříve soudilo); podle určitého typu účesu by některé takové osoby mohly být identifikovány jako druidi. Také mincování představovalo činnost, kterou bylo nutné zajišťovat a kontrolovat centrálně, např. v rámci jednotlivých klanů či kmenů. Obchodní stanice, jimiž oppida a emporia nepochybně byla, nehledě k jejich dalším funkcím, předpokládaly kontrolu obchodu, distribuce, dopravy a obchodních cest. Bylo by ovšem nepřiměřené uvažovat o existenci nějaké státní formace v době laténské, i když úvahy v tomto směru bývaly vyslovovány.

11.4 KONEC LATÉNSKÉ KULTURY V ČECHÁCH

Konec doby laténské a laténské kultury (a z historického hlediska konec přítomnosti Keltů) v Čechách je obvykle spojován s otázkou příchodu prvních Germánů. S Germány se tradičně spojují kulturní projevy v severozápadním a severním sousedství Čech, nejpozději od období kultury jastorfské (starší názory in: *Venclová 1973*) a przeworské; v severozápadních a severních Čechách se dodnes takto etnický označují a interpretují všechny projevy nelaténských kultur ještě před horizontem plaňanské skupiny (srov. bezvýhradné označování těchto kultur a prvků jako germánských: *Droberjar 2006*), ačkoli bylo mnohokrát poukazováno na neudržitelnost etnického výkladu archeologických nálezu.

Právě existence kulturně odlišných nebo nejednotných skupin na severním pomezí laténské kultury (podmokelská skupina, kobylská skupina, przeworská kultura) byla podnětem úvah o etnicitě populací v severních Čechách. Území při severní hranici laténské kultury představovalo charakteristickou kontaktní zónu, kde se mísily prvky několika kulturních okruhů – laténské kultury a současných nelaténských kultur, tj. středoněmeckých kultur doby železné, billendorfské kultury a později jastorfské a przeworské kultury, jak to demonstrovají podmokelská a kobylská skupina nebo obecně jednotlivé prvky nelaténských kultur nacházené v rámci laténské komponenty. Je pravděpodobné, že zmíněná kontaktní zóna zprostředkovávala nejen pohyb artefaktů, ale také osob; úvahy o etnický ne zcela homogenní populaci, která se projevuje odlišným pohřebním ritem a/nebo kulturně nejednotným inventářem, jsou proto z historického hlediska opodstatněné, archeolo-

gicky ovšem nedoložitelné (viz diskusi: *Venclová 1973; Drda 1977; Koutecký – Venclová 1979; Waldhauser 1984a; Venclová 1987; Waldhauser 1991; Salač 1992; 1996*).

V souvislosti s problematikou rozpoznání a datování nejmladších projevů laténské kultury se hojně diskutuje o absolutní a relativní chronologii konce doby laténské, tj. druhé poloviny 1. stol. př. Kr. (shrnutí názorů: *Droberjar 2006*, 12–16). Trvání laténských rovinných osad v Čechách lze běžně sledovat do stupně LT D1. Nejmladší aktivity na českých oppidech patří do stupně LT D2 (V. horizont Závisti: *Drda – Rybová 1997a*, tab. 5 a 6; Stradonice: *Rybová – Drda 1994*, 129–130, fig. 40: 20–25, pl. 17), datovaného sponami Almgren 65, sponou lžičkovitou, sponou typu Jezerine a prototypem norické spony se dvěma křídélky, Almgren 238. Předpokládá se, že laténské osídlení v této době zesláblo, nicméně kontinuita některých osad trvá až do tohoto stupně (např. Křinec, obj. 27: *Sedláčková 1991*). Stupeň LT D2 navrhuje E. Droberjar (*2006*) rozdělit na LT D2a (totožný s dřívějším stupněm LT D1b podle *Waldhauser 1983*), tj. období konce oppid, a LT D2b, tj. období plaňanské skupiny, totožné s počátkem doby římské, resp. se stupněm R A podle Eggerse.

V období LT D2a dochází v Čechách ke kulturní změně. Ačkoli (slabší?) laténské aktivity na oppidech a v některých rovinných osadách ještě trvají (srov. *Drda – Rybová 1998*, 182–186), objevují se tu i projevy nelaténské. Jde zejména o komponentu przeworské kultury z území severně nebo severozápadně Čech, ale i další elementy středoněmecké a jastorfské. Jednotlivé prvky těchto komponent se vyskytují jednak v laténském prostředí (na oppidech i v rovinných osadách), jednak vzniká kulturně nejednotná skupina se silným podílem kultury przeworské – kobylská skupina.

Komponenta laténské kultury (movité artefakty, jako je jemná točená, malovaná nebo grafitová keramika, kovové předměty a žernovy, ale i nemovité objekty – polozemnice laténského typu) se ovšem vyskytuje i v následujícím období LT D2b (resp. R A), nyní však již nikoli samostatně, ale v prostředí plaňanské skupiny, náležející ke grossromstedtské kultuře, rozšířené zejména na území středního Německa (přehled problematiky a soupis lokalit: *Droberjar 2006*). Některé obytné areály této kultury v severozápadních Čechách (Lužice, Radovesice), ale i ve středních, východních a jižních Čechách se nacházejí na stejných místech nebo alespoň v týchž sídelních oblastech jako předchozí areály laténské a obsahují různě vysoký podíl laténské komponenty (Praha-Běchovice: *Venclová 1975*; Dub-Javornice: *Zavřel – Parkman 2004*, 382–389; Horoměřice: *Šulová 2006*). Výklad této situace není zcela jednoznačný a kolísá mezi následností laténské a plaňanské komponenty v týchž obytných areálech a asimilací zbytků laténské populace v prostředí nelaténské plaňanské skupiny.

11.5 VÝZNAM A EVROPSKÝ KONTEXT LATÉNSKÉ KULTURY V ČECHÁCH

Území Čech se v době laténské stává součástí rozsáhlé oblasti s laténskou kulturou, která zaujímá prostor od Irska po západní Ukrajinu a od hranic antického světa po střední Německo, Slezsko a Malopolsko. Kontakty s antickým prostředím, zejména etruským a řeckým, se rozvíjely již od doby halštatské a postupně nabývaly na intenzitě. Laténská Evropa se dostala nejpozději okolo r. 500 př. Kr. do zorného pole antických autorů. Historické prameny tohoto období jsou plné vojenských střetů s barbary ze severu, které antičtí autoři nazývají Kelty nebo Galy a kteří měli přicházet z území západně a severně Alp. Kultura na území, k němuž jsou písemné zprávy vztahovány, se archeologicky označuje jako laténská. Ačkoli se tyto zprávy jeví jako jednoznačné, potíže nastávají při pokusech ztotožnit konkrétní archeologické nálezy s Kelty, případně dalšími etniky, a vůbec při snaze spojovat historická data s archeologickými prameny. I když je dobře známo, že etnicita nemůže být určována podle hmotné kultury, k pokusům o to došlo v dějinách archeologie již vícekrát a dochází k tomu vlastně stále – vždy, když archeologové hovoří o nálezech kultury laténské jako o keltských. Z těchto důvodů je také eufemismem hovořit o laténském umění jako o keltském. Archeologie k rozpoznání etnicity svými prameny přispět nemůže (k diskusi o tomto tématu srov. *Megaw – Megaw 1996; Collis 1997; 2003; Kruta 2000* s lit.).

Historické pojetí archeologie, využívající antických písemných zpráv jako základního pramene, spojilo zprávy o invazích do jižní a jihovýchodní Evropy s kulturními změnami v oblastech severně Alp a chápalo je jako odraz posunů velkých kmenových skupin, z nichž některé opouštěly svá původní sídla a obsazovaly nová teritoria. Tak byl vysvětlován pokles hustoty osídlení jižních a západních Čech na konci stupně LT A a počátek pohřbívání na plochých laténských pohřebištích v severní části země (*Filip 1956, 274–280*). Od 60. let 20. století se však prosazuje opačný názor o dlouhodobém vývoji domácího obyvatelstva, vyvozovaný z plynulého vývoje sídlištních struktur (*Neustupný, J. – Neustupný, E. 1960*). Vznik komplexu tzv. plochých kostrových pohřebišť v severní polovině Čech na počátku 4. století př. Kr. se chápe jako odraz výměny elit, doprovázený novým modelem společenské struktury, ale také změnami ideologie (*Sankot 2003a*). V tomto smyslu lze chápat i někdejší představu o „laténizaci“ Čech i jiných území (mj. *Lorenz 1978b*).

V jižní polovině Čech se chybění plochých hrobů i jiných komponent laténské kultury stupně LT B1 často vysvětluje přetrváváním domácího pozdně halštatského obyvatelstva, lišícího se (etnicky nebo kmenově?) od populace severně sousedícího území Čech. Teprve od LT

B2 se tu začínají objevovat žárové hroby a osady s laténským inventářem, které se obvykle spojují s pronikáním laténských skupin ze severní poloviny Čech; považují se za projev kolonizace jižních a západních Čech, jejímž cílem byly především surovinové zdroje (zlato, grafit aj.), ale také zajištění spojení mezi severní polovinou Čech a Podunajím, které představovalo významnou komunikaci ve směru západ – východ. S kolonizací se spojuje také rozšíření sídelního území, patrné v jiných částech Čech.

Tradiční představa o migračních přesunech populací v laténské Evropě v tomto období se opírá o historické zprávy. Podle současného hodnocení archeologických pramenů se však jeví jako pravděpodobné, že docházelo k pohybům jen malých skupin, ať již vojenských či jiných. Tyto otázky bude snad možné řešit uplatněním nových metod, např. paleoetnografickým studiem krajevých odlišností kroje dokumentovaného hrobovými výbavami nebo přírodovědnými analýzami, schopnými identifikovat eventuální exogenní původ jednotlivých osob.

Vývoj v následujícím období (přelom LT C1/C2 až LT D), zejména rozvoj výroby a obchodu a změny v sídelní struktuře (velké sídelní aglomerace, vznik oppid) v Čechách, jsou vysvětlovány více způsoby. Zatímco o vzniku nehrazených sídelních aglomerací s výrobními a obchodními funkcemi jako výsledku domácího hospodářského vývoje se nepochybovalo, přinejmenším do objevení ještě dalšího typu rovinných nehrazených areálů typu Němčice nad Hanou na Moravě (*Čižmář – Kolníková 2006*), o důvodech a podmínkách vzniku oppid se vede diskuse u nás i v Evropě. Řešení nabízejí opět dvě badatelské školy; zjednodušeně řečeno, jedna se opírá v prvé řadě o prameny historické, druhá interpretuje data archeologickou metodou (srov. *Collis 2003; Kaenel 2006*). Převažující současný pohled vidí vývoj v Čechách jako endogenní, přičemž o přijímání (a adaptaci) idejí, impulzů a inovací z antického světa nemůže být pochyb.

I když právě oppida bývají považována za jeden z prvků typických pro – předpokládaně v té době unifikovanou – laténskou kulturu obecně (srov. kdysi velmi používaný termín „civilizace oppid“), ukazují přitom některé jejich atributy, jako je geneze (doba vzniku), vnitřní sídelní struktura i funkce, na rozdílnosti v jednotlivých územích s laténskou kulturou. Také další fenomén považovaný za univerzální, totiž rituální sféra, má různé projevy v západní a východní části laténské Evropy. Demonstrují to uměle budované rituální areály – svatyně na straně jedné (zejména v Galii a Británii), a jejich absence na straně druhé (snaha prokázat univerzálnost laténské kultury v Evropě se dlouhá léta pokoušela implantovat ideu antických a západoevropských laténských svatyní na čtyřúhelníkové areály střední Evropy, jejichž funkce jsou však jiné). V rámci

této diverzity patří Čechy do specifického laténského okruhu středoevropského. Tím opatrněji se musí postupovat při pokusech o posuzování zdejší situace na základě písemných zpráv Caesarových, jak se to někdy děje i v české literatuře: pomineme-li vůbec fakt, že pohled tohoto autora byl zkreslen z důvodů politických i kulturních, týká se jeho svědectví západní části laténské Evropy, nikoli území dalších.

Spojování archeologických projevů laténské kultury s Kelty, tj. s pojmem lingvistickým a historickým, jak-

koli je nutné je považovat za nevědecké, může mít pozitivní dopad na popularizaci vědy. Pokud se „keltománie“, jaké jsme v současnosti svědky, projeví v příznivém posuzování archeologie a dalších vědních disciplin veřejností a v jejich podpoře, pak může fungovat svým způsobem jako obchodní značka. Společné rysy spojující (ve skutečnosti dosti diverzifikovanou) laténskou Evropu mohou být modelovým příkladem pro dnešní Evropu, která jednotící prvky velmi potřebuje.

Prameny a literatura

PRAMENY

- Caesar, G. I.: *Zápisky o válce galské (Commentarii de bello Gallico)*
- Diodóros Sicilský: *Historická knihovna (Bibliothéké Historiké)*
- Eratosthenes z Kyrené: *Zeměpis (Geographia)*
- Hékataios z Milétu: *Cesta kolem světa (Descriptio terrae)*
- Hérodotos: *Historie (Historiae)*
- Titus Livius: *Římské dějiny (Ab urbe condita libri)*
- Plinius Starší: *Přírodopis (Naturalis Historia)*
- Polybios z Megalopole: *Dějiny (Historiae)*
- Poseidónios z Apameie: *Dějiny (Historiae)*
- Strabón: *Geografie (Geographica)*
- Velleius Paterculus: *Římské dějiny (Historia Romana)*

LITERATURA

- Alt, K. W. et al. 2005: Alt, K. W. – Jud, P. – Müller, F. – Nicklisch, N. – Uerpmann, A. – Vach, W.: Biologische Verwandtschaft und soziale Struktur im latènezeitlichen Gräberfeld von Münsingen-Rain. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 52, 157–210.
- Arnold, P. – Castelin, K. 1972–1975: Münzen aus dem Fund von Podmokly im Münzkabinett Dresden. *Beiträge und Berichte der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden 1972–1975*, 161–170.
- Bartuška, M. – Pleiner, R. 1965: Untersuchungen von Baustoffen und Schlacken aus den frühgeschichtlichen Rennöfen Böhmens und Mährens. In: *Technische Beiträge zur Archäologie II, Mainz*, 1–37.
- Bašta, J. – Baštová, D. 1988: Pravěké osídlení Sedmihorí. *Archeologické rozhledy* 40, 378–400.
- Baštová, D. 1986: Excavations of the prehistoric (Hallstatt and La Tène) cemetery at Plzeň-Radčice. In: *Archaeology in Bohemia 1981–1985*, Prague, 115–118.
- Bauman, J. 1930: Pátrání po dávných sídlištích v okrese novostrašeckém. *Stráž svobody* 26. 7. 1930.
- Beech, M. 1998: Animal bones from Mšecké Žehrovice. In: *Venclová 1998a*, 225–258.
- Bemmann, J. – Ender, W. 1999: Liebersee, Bd. 1. Ein polykultureller Bestattungsplatz an der sächsischen Elbe. Stuttgart.
- Beneš, A. – Michálek, J. – Zavřel, P. 1999: Archeologické nemovité památky okresu České Budějovice, I–II. Praha – České Budějovice – Strakonice.
- Beneš, A. – Venclová, N. 1980: Laténské sídliště v Putimi. *Archeologické rozhledy* 32, 627–635.
- Beneš, J. 1991: Open-cast pelosiderite mining at Jenišův Újezd, NW Bohemia, in the Iron Age. *Archeologické rozhledy* 43, 328.
- Beranová, M. 1980: *Zemědělství starých Slovanů*. Praha.
- Beranová, M. 2006: Způsoby obdělávání polí od pravěku do středověku. *Archeologie ve středních Čechách* 10, 11–110.
- Berger, Š. 1882: Bronzy duchcovské. *Památky archeologické* 12, 71–78, 109–115.
- Bernard, J. H. 2001: Mineralogie. In: Kovanda, J. et al.: *Neživá příroda Prahy a jejího okolí*, Praha, 119–122.
- Bintliff, J. 1984: Iron Age Europe in the context of social evolution from the Bronze Age through to historic times. In: Bintliff, J. (ed.): *European social revolution: archaeological perspectives*, Bradford, 157–225.
- Birkhan, H. 1997: *Kelten*. Wien.
- Blažek, V. 2000: Keltové – Germáni – Slované. Lingvistické svědectví o kontinuitě a diskontinuitě osídlení střední Evropy. *Čeština, univerzália a specifika* 2, 9–30.
- Böhm, J. 1930: Wyrób bransolet lignitowych. In: Kostrzewski, J. (ed.): *Księga pamiątkowa ku uczczeniu Prof. Dr. W. Deme-trykiewicza*, Poznań, 287–290.
- Böhm, J. 1941: *Kronika objeveného věku*. Praha.
- Boos, A. 1989: „Oppidum“ in caesarischen und im archäologischen Sprachgebrauch – Widersprüche und Probleme. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 21, 55–73.
- Borkovský, I. 1944–45: Keltská plastika z Čech. *Umění XVI*, 51–54.
- Borkovský, I. 1946: Keltská tvář z Čech. *Obzor praehistorický XIII*, 16–22.
- Bouzek, J. 1974: Laténský kostrový hrob bojovníka v Praze – Bubenči, ul. Vě struhách. *Archeologické rozhledy* 26, 587–592.
- Bouzek, J. 2002: Die keltische Kunst und der Osten. In: Lang, A. – Salač, V. (eds.) 2002, 102–109.
- Bouzek, J. 2005: Klimatické změny ve středoevropském pravěku. *Archeologické rozhledy* 57, 493–528.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 2000: The Lausatian culture in Northwest Bohemia. Most.
- Bradley, R. 2005: *Ritual and domestic life in prehistoric Europe*. London – New York.
- Brandt, J. 2001: Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit. *Rahden/Westf.*
- Brunaux, J.-L. 2000: Les religions gauloises (V^e-Ier siècles av. J.-C.): nouvelles approches sur les rituels celtiques de la Gaule indépendante. Paris.
- Břeň, J. 1955: Černé (švartnové) náramky v českém laténu. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie* 9, 3–42.
- Břeň, J. 1964: Význam spon pro datování keltských oppid v Čechách. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie* 18, 195–289.
- Břeň, J. 1966: Třisov, keltské oppidum. Praha.
- Břeň, J. 1971: Das keltische Oppidum in Třisov. *Archeologické rozhledy* 23, 294–303.
- Břeň, J. 1973: Pozdnělaténská malovaná keramika v Čechách. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie* 27, 105–155.
- Břeň, J. 1975: Zvláštní typy sídlištních objektů na keltském oppidu v Třisově u Českého Krumlova. *Časopis Národního muzea* 144, 119–156.
- Břeň, J. 1987: K výrobě tuhové keramiky na keltském oppidu v Třisově. *Časopis Národního muzea* 156, 1–10.
- Břeň, J. 1991: L'oppidum de Třisov. In: *Les Celtes*, Milano, 544.

- Březinová, G. 2004:* Keltské sklo v severnej časti Karpatskej kotliny. Územie Slovenska. In: Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich, Krosno, 137–151.
- Březinová, H. 1997:* Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska. Památky archeologické 88, č. 2, 124–179.
- Břicháček, P. – Beranová, M. 1993:* Beitrag zur Erkundung der landwirtschaftlichen Produktion in der späthallstattzeitlichen und latènezeitlichen Periode in Böhmen. Archeologické rozhledy 45, 251–267.
- Budinský, P. 1970:* Libkovice (Mariánské Radčice), Jenišův Újezd, Hostomice. Významná naleziště doby laténské v Podkrušnohoří. II. část – Jenišův Újezd. Teplice.
- Budinský, P. 1977:* Příspěvky k pravěku Podkrušnohoří ve sbírce teplického muzea. Teplice.
- Budinský, P. 1981:* Archeologické nálezy z Lounska a z území mimo Severočeský kraj ve sbírce teplického muzea. Teplice.
- Budinský, P. 1983:* Keltské kostrové hroby z Podkrušnohoří ve sbírce teplického muzea. Teplice.
- Budinský, P. 1988:* Libkovice (Mariánské Radčice), Jenišův Újezd, Hostomice. Významná naleziště doby laténské v Podkrušnohoří. Část III-2: Hostomice, vyhodnocení naleziště a závěr. Teplice.
- Budinský, P. 1994:* Keltské kostrové hroby z Litoměřicka a z Lounska v archeologické sbírce teplického muzea (fond Teplice). Teplice.
- Budinský, P. 1997/1999:* Výzkum prakeltské osady u Hostomic (okres Teplice) v letech 1970–77, I–II. Teplice.
- Budinský, P. – Waldhauser, J. 2004:* Druhé keltské pohřebiště z Radovesic (okres Teplice) v severozápadních Čechách. Teplice.
- Buchsenschutz, O. 1994:* Les habitats groupés à La Tène moyenne et finale. In: Petit, J.-P. – Mangin, M. (eds.): Les agglomérations secondaires, Paris, 149–152.
- Buchsenschutz, O. 2000:* Traces, typologie et interprétation des enclos de l'Âge du Fer. Revue Archéologique de Picardie 2000, No. 1/2, 7–11.
- Buchsenschutz, O. – Guillaumet, J.-P. – Ralston, I. (eds.) 1999:* Les ramparts de Bibracte. Collection Bibracte 3. Glux-en-Glenne.
- Buchsenschutz, O. – Ralston, I. B. M. 1986:* En relisant la guerre des Gaules. Revue Aquitania, Supplément 1, 383–387.
- Bujna, J. 1982:* Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. Památky archeologické 73, 312–431.
- Bujna, J. 1998:* Münsingen-Rain und die keltischen Gräberfelder im mittleren Donaugebiet. In: Müller, F. (ed.): Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Schriften des Bernischen Historischen Museums 2, 171–203.
- Bujna, J. 2003:* Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska. Typovo-chronologické triedenie LT B- a C1 spón. Slovenská archeológia 51, 39–108.
- Bujna, J. 2005:* Kruhový šperk z laténských ženských hrobov na Slovensku. Nitra.
- Bureš, M. 1987:* Plochá kostrová pohřebiště doby laténské v Praze. Archaeologica Pragensia 8, 5–156.
- Bureš, M. – Waldhauser, J. 2005:* Mladší doba železná – Keltové na území Prahy. In: Lutovský, M. – Smejtek, L. a kol.: Pravěká Praha, Praha, 716–776.
- Castelin, K. 1961a:* Ein kleiner keltischer Münzfund aus Prag. Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft 12, 114–116.
- Castelin, K. 1961b:* Keltská mincovna na Kladensku? Numismatické listy 16, 41–44.
- Castelin, K. 1965:* Die Goldprägung der Kelten in der Böhmischesen Ländern. Graz.
- Castelin, K. 1967:* Keltské mince z Hrazan. Numismatické listy 22, 33–59.
- Castelin, K. 1969:* K nálezu českých duhovok v Jugoslávii. Numismatické listy 24, 97–100.
- Castelin, K. 1975:* Bemerkungen zum Schatzfund von Bački Obrovac 1956. In: Frappe et ateliers monétaires dans l'antiquité et Moyen Age. Symposium Narodni Muzej, Beograd, 19–25.
- Castelin, K. 1976a:* Keltenmünzen in Schlesien. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 20/21, 221–277.
- Castelin, K. 1976b:* Nová „vedlejší řada“ mincí českých Keltů. Drobná plastika 1976, č.1, 1–11.
- Celtes 2006:* Celtes. Belges, Boiens, Rèmes, Volques. Catalogue. Mariemont.
- Coblentz, W. 1985:* Früheisenzeitliche Gräberfelder auf Dresdner Flur. Dresden.
- Coblentz, W. 1992:* Inventare Dresdner Gräberfelder aus der frühen Eisenzeit. Dresden.
- Colin, A. 1990:* La chronologie des oppida en France non méditerranéenne. In: Duval, A. – LeBihan, J.-P. – Menez, Y. (eds.): Les Gaulois d'Armorique. Revue Archéologique de l'Ouest, Supplément no. 3, 195–208.
- Collis, J. 1984:* Oppida. Earliest towns north of the Alps. Sheffield.
- Collis, J. 1996:* Hill-forts, enclosures and boundaries. In: Champion, T. C. – Collis, J. R. (eds.): The Iron Age in Britain and Ireland: recent trends, Sheffield, 87–94.
- Collis, J. 1997:* Celtic myths. Antiquity 71, 195–201.
- Collis, J. 2003:* The Celts. Origins, myths, inventions. Stroud.
- Costin, C. L. 1991:* Craft specialization: issues in defining, documenting, and explaining the organization of production. In: Schiffer, M. B. (ed.): Archaeological method and theory Vol. 3, Tucson, 1–56.
- Cumberpatch, Ch. G. 1993:* The circulation and exchange of Late Iron Age slip decorated pottery in Bohemia and Moravia. Památky archeologické 84, 60–85.
- Cunliffe, B. 1988:* Greeks, Romans and barbarians. London.
- Cvrková, M. 1984:* Archeologická sbírka Okresního muzea v Ústí nad Labem. Teplice.
- Cvrková, M. – Salač, V. 2001:* Laténské sídlištní nálezy ze Střekova. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.): Sborník D. Kouteckému k 70. narozeninám, Most, 67–91.
- Cvrková, M. – Venclová, N. 1972:* Nové hroby z pohřebiště v Podmoklech. Archeologické rozhledy 24, 520–527.
- Čižmář, M. 1973:* Keltská „Viereckschanze“ u Luděrova, okr. Olomouc. Archeologické rozhledy 25, 77–81.
- Čižmář, M. 1975:* Relativní chronologie keltských pohřebišť na Moravě. Památky archeologické 66, 417–437.
- Čižmář, M. 1978:* Keltské pohřebiště v Makotřasích, okr. Kladno. Památky archeologické 69, 117–144.
- Čižmář, M. 1989:* Pozdně laténské osídlení předhradí Závisti. Památky archeologické 80, 59–122.
- Čižmář, M. 1993:* Keltská okupace Moravy. In: Podborský, V. s kol.: Pravěké dějiny Moravy, Brno, 380–423.
- Čižmář, M. 1994:* Pozdně laténské sídliště v Dolních Břežanech (okres Praha-západ). Archeologické rozhledy 46, 594–606.
- Čižmář, M. 1995:* K mincovnictví na keltském oppidu Staré Hradisko. Archeologické rozhledy 47, 614–618.

- Čižmář, M. 2002: Keltské oppidum Staré Hradisko. Archeologické památky střední Moravy 4. Olomouc.
- Čižmář, M. 2003: Laténské sídliště v Bořitově. Brno.
- Čižmář, M. – Geislerová, K. (eds.) 2006: Výzkumy – Ausgrabungen 1999–2004. Brno.
- Čižmář, M. – Kolníková, E. 2006: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě. Archeologické rozhledy 58, 261–283.
- Čižmář, M. – Leichmann, J. 2002: Laténské žernovy ze Starého Hradiska. Památky archeologické 93, 259–271.
- Čižmář, M. – Valentová, J. 1977: Keltská pohřebiště na Čáslavsku a Kutnohorsku. Archeologické rozhledy 29, 178–196.
- Čižmářová, J. 2004: Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Dąbrowska, T. 1988: Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania. Warszawa.
- Danielisová, A. 2006: Povrchová prospekce na oppidu České Lhotice. In: Sedláček, R. – Sigl, J. – Vencl, S. (eds.): Vita archaeologica. Sborník Vita Vokolka, Hradec Králové – Pardubice, 69–80.
- Danielisová, A. – Hajnalová, M., v přípravě: The late La Tène site in southern Moravia and its hinterland: a model approach.
- De Bernardo Stempel, P. 2006: Language and the historiography of Celtic-speaking peoples. In: Rieckhoff, S. (ed.): Celtes et Gaulois dans l'histoire, l'historiographie et l'idéologie moderne, Collection Bibracte 12/1, Glux-en-Glenne, 33–56.
- Déchelette, J. 1914: Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine. Tome IV. Le second âge du fer. Paris.
- Dembski, G. 1998: Zu den Fundmünzen aus dem keltischen Oppidum bei Roseldorf. Das Waldviertel 47, 109–113.
- Demetz, S. 1999: Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern. Rahden/Westf.
- Dietler, M. 1994: Our ancestors the Gauls: Archaeology, ethnic nationalism, and the manipulation of Celtic identity in modern Europe. American Anthropologist 96, 584–605.
- Diviš, V. 1892: Řadové hroby s kostrami a žárové hroby v Osicích. Český lid I, 63 sq.
- Dobesch, G. 1994: Zur Chronologie des Dakerkönigs Burebista. In: Göbl, R.: Die Hexadrachmenprägung der Gross-Boier, Wien, 51–68.
- Dobesch, G. 1995a: Die Boier und Burebista. In: Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert, Brno – Nitra, 15–19.
- Dobesch, G. 1995b: Der Raum Kärntens und die Ostalpen in der Welt der Antike. Carinthia 185, 45–67.
- Dobesch, G. 2002: Handel und Wirtschaft der Kelten in antiken Schriftquellen. In: Dobiat, C. – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds.) 2002, 1–25.
- Dobesch, G. 2004: Zentrum, Peripherie und „Barbaren“ in der Urgeschichte und der Alten Geschichte. In: Friesinger, H. – Stuppner, A. (eds.): Zentrum und Peripherie – gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte, Wien, 11–93.
- Dobiáš, J. 1926: Nový nálezy zlatých „duhovok“ v Čechách. Numismatický časopis československý 2, 1–7, 189.
- Dobiáš, J. 1964: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha.
- Dobiat, C. – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds.) 2002: Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Bonn.
- Drda, P. 1977: Laténská osada Vikletice I. Archeologické rozhledy 29, 366–393.
- Drda, P. 1981: Malovaná keramika z podhradí Závisti. In: Praehistorica VIII, Varia Archaeologica 2, Praha, 201–208.
- Drda, P. 1987: Keltské oppidum Hrad u Nevězic. Archeologické rozhledy 39, 517–556.
- Drda, P. 1998: Reconstruction of the structure 0/87. In: Venclová 1998a, 259–263.
- Drda, P. 2000: Hrazany. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 15, Berlin – New York, 150–153.
- Drda, P. – Chytráček, M. 1999: Libenice zum dritten. Památky archeologické 90, 186–206.
- Drda, P. – Majer, A. 1991: Surveying of the celtic oppidum of Mont Beuvray, France. In: Archaeology in Bohemia 1986–1990, Praha, 246–251.
- Drda, P. – Rybová, A. 1992: L'oppidum de Závist: construction de la porte principale (D) et sa chronologie. Památky archeologické 85, 309–349.
- Drda, P. – Rybová, A. 1993: Oppidum Závist. Tore und Wege in seiner Geschichte. Památky archeologické 84, 49–68.
- Drda, P. – Rybová, A. 1995a: Les Celtes de Bohême. Paris.
- Drda, P. – Rybová, A. 1995b: Prostorové rozložení specializovaného řemesla v zástavbě keltského oppida. Archeologické rozhledy 47, 596–613.
- Drda, P. – Rybová, A. 1997a: Keltská oppida v centru Boiohaema. Památky archeologické 88, 65–123.
- Drda, P. – Rybová, A. 1997b: Technische Keramik aus Böhmen und Mähren. In: Lehrberger, G. et al. (eds.) 1997, 117–124.
- Drda, P. – Rybová, A. 1997c: La distribution spatiale de l'artisanat spécialisé sur les oppida celtiques. Etudes celtiques 33, 59–80.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Praha.
- Drda, P. – Rybová, A. 2001: Model vývoje velmožského dvorce 2.–1. století př. Kr. Památky archeologické 92, 284–349.
- Drda, P. – Waldhauser, J. – Čižmář, M. 1971: Oppida und Viereckschanzen. Archeologické rozhledy 23, 288–293.
- Dreslerová, D. 1995: A socio-economic model of a prehistoric micro-region. In: Kuna, M. – Venclová, N. (eds.): Whither archaeology? Papers in honour of Evžen Neustupný, Praha, 145–160.
- Dreslerová, D. 1996: Modelování přírodních podmínek mikroregionu na základě archeologických dat. Archeologické rozhledy 48, 605–614, 709–712.
- Dreslerová, D. 2004: The North Prácheňsko region in prehistory. In: Gojda, M. (ed.): Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology, Praha, 342–364.
- Dreslerová, D. 2005: Klima v pravěku – mýtus a skutečnost. Několik poznámek k článku Jana Bouzka. Archeologické rozhledy 57, 534–548.
- Dreslerová, D. – Sádlo, J. 2000: Les jako součást pravěké kulturní krajiny. Archeologické rozhledy 52, 330–346.
- Dreslerová, D. – Venclová, N. 2007: Železná výbava vesnické komunity (nejen) v době laténské. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 20, 347–355.
- Droberjar, E. 2006: Plaňanská skupina grossromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské. In: Droberjar, E. – Lutovský, M. (eds.): Archeologie barbarů 2005, Praha, 11–90.
- Dubský, B. 1932: La Tène jižních Čech. Strakonice.
- Dubský, B. 1949: Pravěk jižních Čech. Strakonice.
- Dvořák, F. 1934–35: Pozdně laténské sídliště u Polep. Památky archeologické 40, 112–114.
- Dvořák, F. 1936: Pravěk Kolínska. Soupis archeologických památek Kolínska a Kouřimska. Kolín.

- Dvořák, M. 2002:* Srovnání pohřebního ritu na území Čech a Slovenska v době laténské. Diplomová práce. Západočeská univerzita Plzeň.
- Eggers, H. J. 1951:* Der römische Import im freien Germanien. Hamburg.
- Eggl, Ch. 2003:* Ost-West-Beziehungen im Flachgräberlatène Bayerns. *Germania* 81, 513–538.
- Endert, D. van 1991:* Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 13. Stuttgart.
- Felcman, J. – Schmidt, V. 1893–95:* Archeologický výzkum Údolí Svatojiřského. Památky archeologické 16, 1–30, 57–84, 113–158, 243–286, 329–386, 417–466, 593–636, 719–744.
- Felcman, J. – Schmidt, V. 1896–97:* Archeologický výzkum „Údolí Svatojiřského“ a okolí. Památky archeologické 17, 191–200, 285–308, 411–424, 539–562.
- Fiala, E. 1893–1895:* Nález praehistorických mincí. Památky archeologické 16, 157–160.
- Fichtl, S. 2000:* La ville celtique. Les oppida de 150 av. J.-C. à 15 ap. J.-C. Paris.
- Filip, J. 1932:* K problémům kultury laténské v Čechách. Památky archeologické 38, 25–32.
- Filip, J. 1948:* Pravěk Československo. Praha.
- Filip, J. 1956:* Keltové ve střední Evropě. Praha.
- Filip, J. 1959:* Keltská civilizace a její dědictví. Praha.
- Foster, P. – Venclová, N. – Křivánek, R. 2004:* Quadrangular enclosure at Rakovice (distr. Písek). In: Gojda, M. (ed.): Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology, Praha, 249–265.
- Frána, J. 2005:* Chemie a technologie laténského skla. In: Drahotová, O. a kol.: Historie sklářské výroby v českých zemích I, Praha, 43–51.
- Frána, J. – Jiráň, L. – Moucha, V. – Sankot, P. 1997:* Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition II. Památky archeologické – Supplementum 8. Prague.
- Frána, J. – Mašálka, A. 1994:* Analýzy laténských skel z jižních Čech a z oppida Stradonice. Archeologické rozhledy 46, 584–593.
- Franz, L. 1942:* Eine keltische Niederlassung in Südböhmen. Prag.
- Friedrich, F. C. 1928–29:* Archeologické památky v okolí novostražeckém. Vlastivědný sborník okresu slánského a novostražeckého VI, 91–95.
- Fröhlich, J. 1984:* Keltský žárový hrob bojovníka ze Semic v jižních Čechách. Archeologické rozhledy 36, 187–193.
- Fröhlich, J. 1985:* Laténská polozemnice ze Skal. Archeologické rozhledy 37, 204–209.
- Fröhlich, J. – Michálek, J. 1988:* Pozdně laténské sídliště u Lazišť, okr. Písek. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 5, 67–76.
- Fröhlich, J. – Waldhauser, J. 1989:* Příspěvky k ekonomice českých Keltů (kamenictví a distribuce žernovů). Archeologické rozhledy 41, 16–58.
- Furger-Gunti, A. 1982:* Der „Goldfund von Saint-Louis“ bei Basel und ähnliche keltische Schatzfunde. Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte 39, 1–47.
- Gassmann, G. et al. 2005:* Forschungen zur keltischen Eisenerzverhüttung in Südwestdeutschland. Stuttgart.
- Gebhard, R. 1989:* Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching Bd. 11. Stuttgart.
- Gebhard, R. 1991:* Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 14. Stuttgart.
- Gebhard, R. – Wagner, U. 2002:* Die wirtschaftliche Umfeld von Manching: Möglichkeiten von Keramik-Untersuchungen. In: Dobiati, C. – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds.) 2002, 243–252.
- Göbl, R. 1994:* Die Hexadrachmenprägung der Gross-Boier. Wien.
- Gruel, K. – Haselgrove, C. 2006:* Le développement de l'usage monétaire à l'âge du Fer en Gaule et dans les régions voisines. In: Haselgrove, C. (ed.): Les mutations de la fin de l'âge du Fer, Collection Bibracte 12/4, Glux-en-Glenne, 117–138.
- Guichard, V. – Sievers, S. – Urban, O. (eds.) 2000:* Le processus d'urbanisation à l'âge du Fer. Glux-en-Glenne.
- Gustavs, G. – Gustavs, S. 1975:* Das Urnengräberfeld der Spätlatènezeit vom Gräfenhainichen, Kreis Gräfenhainichen. Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 59, 25–172.
- Haevernick, Th. E. 1960:* Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland. Bonn.
- Hachmann, R. 1961:* Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschung im nördlichen Mitteleuropa und in Skandinavien. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 41, 1–275.
- Hajnalová, E. 2001:* Ovocie a ovocnárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Nitra.
- Herrmann, J. (ed.) 1988/1994:* Griechische und lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas bis zur Mitte des 1. Jahrtausends u. Z. Schriften und Quellen der alten Welt 37. Berlin.
- Hill, J. D. 2006:* Are we any closer to understanding how later Iron Age societies worked (or did not work)? In: Haselgrove, C. (ed.): Celtes et Gaulois. Les mutations de la fin de l'âge du Fer, Collection Bibracte 12/4, Glux-en-Glenne, 169–179.
- Hingley, R. 1990:* Boundaries surrounding Iron Age and Romano-British settlements. Scottish Archaeological Review 7, 96–103.
- Hlava, M. 1997:* Využití tuhy v době laténské na Moravě. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ústav archeologie a muzeologie, Brno.
- Hlinka, B. – Radoměřský, P. 1996:* Peníze, poklady, padělků. Praha.
- Hložek et al. 2003:* Hložek, M. – Gregerová, M. – Rams, P. C. – Golec, M. 2003: Mikropetrografické rozborů halštatské grafitové keramiky z Těšetic-Suten a Traisentalu. In: Golec, M. 2003: Těšetice VI. Horákovská kultura v těšeticím mikroregionu, Spisy Masarykovy univerzity v Brně č. 342, Brno, 122–129.
- Hodson, F. R. 1968:* The La Tène cemetery at Münsingen-Rain. Catalogue and relative chronology. Bern.
- Hofeneder, A. 2005:* Die Religion der Kelten in den antiken literarischen Zeugnissen. Bd. I – Von den Anfängen bis Caesar. Wien.
- Holodňák, P. 1987:* Metodische Probleme bei der Bestimmung von Populationsgrösse in der Latènezeit. Anthropologie 25, 143–154.
- Holodňák, P. 1988:* Keltská pohřebiště ve středním Poohří. Památky archeologické 79, 38–105.
- Holodňák, P. 1991a:* Záchranný archeologický výzkum v Soběsukách (okres Chomutov) – předběžná zpráva. Archeologické rozhledy 43, 423–435.

- Holodňák, P. 1991b:* Beitrag zur Provenienz und Technologie der spätlatènezeitlichen bemalten Keramik in Nordwestböhmen. In: La céramique peinte celtique dans son contexte Européen. Mémoires de la Société archéologique Champenoise 5, Supplément au Bulletin No. 1, 321–330.
- Holodňák, P. 1993:* Textil- und Ledererzeugung, Knochen- und Geweihverarbeitung. In: Waldhauser 1993a, 207–211.
- Holodňák, P. 1999:* Stav a perspektivy zpracování záchranného výzkumu u Soběsuk, okr. Chomutov. In: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997, Most, 203–207.
- Holodňák, P. 2001:* Experiment s mletím obilí na žernovech tzv. řeckého typu. Archeologické rozhledy 53, 31–44.
- Holodňák, P. – Mag, M. 1999:* Vývoj mlecích zařízení a provenience surovin drtídel a žernovů v Soběsukách (okr. Chomutov, SZ Čechy). Mikrosonda do ekonomiky jednoho sídliště. Památky archeologické 90, 398–441.
- Holodňák, P. – Waldhauser, J. 1984:* Předduchcovský horizont (fáze LT B1a) v Čechách. Archeologické rozhledy 36, 31–48.
- Horáková-Jansová, L. 1955:* Laténská tuhová keramika v Čechách a na Moravě. Památky archeologické 46, 134–184.
- Hrubý, P. 1998:* Výšinné lokality pozdní doby halštatské a časné doby laténské v jižních Čechách. Zprávy České archeologické společnosti, Supplément 34. Praha.
- Challet, V. 1992:* Les Celtes et l'émail. Paris.
- Chytráček, M. – Metlička, M. 2004:* Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Praha.
- Chytráček, M. – Šmejda, L. 2005:* Opevněný areál na Vladaři a jeho zázemí. Archeologické rozhledy 57, 3–56.
- Chytráček, M. – Šmejda, L. 2006:* Zur Bedeutung des Vladař in der Siedlungsstruktur der Hallstatt- und La-Tène-Zeit Westböhmens. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 15. Treffen 2005, Rahden/Westf., 50–67.
- Jacobi, G. 1974:* Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 5. Wiesbaden.
- Jacobsthal, P. 1944:* Early Celtic Art. Oxford.
- Jansová, L. 1957:* Příspěvek k chronologii jihočeského pozdního halštatu. Památky archeologické 48, 425–462.
- Jansová, L. 1962a:* Pozdně laténské osídlení jižních Čech. Kandidátská disertace, I–III. Archeologický ústav Praha.
- Jansová, L. 1962b:* Konec jihočeských mohyl doby laténské. Památky archeologické 53, 306–330.
- Jansová, L. 1963:* Laténská červeně malovaná keramika z českých nálezů. Památky archeologické 54, 336–342.
- Jansová, L. 1965:* Hrazany – keltské oppidum na Sedlčansku. Praha.
- Jansová, L. 1968:* Mšecké Žehrovice und die Frage der Viereckschanzen in Böhmen. Archeologické rozhledy 20, 470–489.
- Jansová, L. 1974:* Zur Münzprägung auf dem Oppidum von Závist. Památky archeologické 65, 1–33.
- Jansová, L. 1983:* O počátcích laténské fortifikace v Čechách. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně XI, 1. Praha.
- Jansová, L. 1986/1988/1992:* Hrazany. Das keltische Oppidum in Böhmen. Band I, II, III. Praha.
- Jerem, E. – Urban, O. H. 2000:* Höhensiedlungen – Befestigungen – Zentralsiedlungen. Prozesse der Urbanisierung im Donau-Karpaten-Raum. In: Guichard, V. – Sievers, S. – Urban, O. (eds.) 2000, 157–164.
- John, J. 2004:* Povrchový průzkum oppida Třisov (okr. Český Krumlov). Archeologické výzkumy v jižních Čechách 17, 199–205.
- Jones, S. D. 2001:* Deconstructing the Celts. British Archaeological Reports, International Series 965. Oxford.
- Kaenel, G. 2006:* Agglomérations et oppida de la fin de l'âge du Fer. Une vision synthétique. In: Haselgrove, C. (ed.): Les mutations de la fin de l'âge du Fer, Collection Bibracte 12/4, Glux-en-Glenne, 17–39.
- Kaňka, J. – Waldhauser, J. 1993:* Technologische Bemerkungen zum schwarzen Anstrich. In: Waldhauser 1993a, 205.
- Kappel, I. 1969:* Die Graphittonkeramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching, 2. Wiesbaden.
- Karasová, Z. 1998:* Die römischen Bronzegefäße in Böhmen. Fontes Archaeologici Pragenses 22. Pragae.
- Karasová, Z. 2002a:* Spony z keltského oppida na Třisově. Památky archeologické 93, 226–258.
- Karasová, Z. 2002b:* Les têtes humaines en bronze de Stradonice. Sborník Národního muzea v Praze řada A – Historie 56, 107–110.
- Karasová, Z. 2004:* Keltské oppidum na Třisově. In: Dívčí Kámen, přírodní rezervace a historický vývoj osídlení. Sborník příspěvků ze semináře dne 26. září 2002 v Regionálním muzeu v Českém Krumlově. Mříč.
- Karasová, Z. – Schönfelder, M. 2004:* Die Funde aus dem Oppidum „Hradiště“ bei Stradonice (okr. Beroun, CZ) im Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 51, 219–242.
- Karwowski, M. 2004a:* Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich. Wien.
- Karwowski, M. 2004b:* Latènezeitliche Glasschieber aus Niederösterreich. Acta Archaeologica Carpathica 39, 123–133.
- Kellner, H.-J. 1965:* Die keltischen Silbermünzen vom „Prager Typus“. Zur Silberprägung der Boier. Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 15, 195–207.
- Kellner, H.-J. 1990:* Die Münzfunde vom Manching und die keltischen Fundmünzen aus Südbayern. Stuttgart.
- Kellner, H.-J. – Castelin, K. 1973:* Ein Fund keltischer Muschelstatere Goldmünzen aus Westböhmen. Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 23, 93–113.
- Kempa, M. 1995:* Die Ausbeutung der Erzlagerstätten in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. In: Beiträge zur Eisenverhüttung auf der Schwäbischen Alb, Stuttgart, 311–336.
- Klusáčková, V. 1990:* Soupis nálezů mincí uložených v numismatické sbírce Krajského muzea v Teplicích. Zprávy a studie Krajského muzea v Teplicích 18, 51–67.
- Kokowski, A. – Leiber, Ch. (eds.) 2003:* Die Vandalen. Nordstemmen.
- Kolníková, E. 1984:* Náčrt problematiky keltského mincovníctva na Slovensku. Slovenská numizmatika 8, 27–74.
- Kolníková, E. 1995:* Münzfunde und die historischen Ereignisse im nördlichen Mitteldonauraum um die Zeitwende. In: Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert, Brno – Nitra, 103–119.
- Kolníková, E. 1996:* Norische Münzen im Oppidum Bratislava und in seinem Hinterland. Slovenská numizmatika 14, 9–57.
- Kolníková, E. 1998a:* Výpoveď nálezov mincí o keltskom hradisku v Trenčianských Bohuslaviciach. Slovenská numizmatika 15, 11–44.
- Kolníková, E. 1998b:* Bratislavské keltské mince vo svetle doterajších poznatkov. Numizmatika 16, 1–13.

- Kolníková, E. 2002: Mince z keltského oppida Hostýn. Památky archeologické 93, 272–277.
- Kolníková, E. 2006: Význam mincí z moravského laténského centra Němčice nad Hanou pro keltskou numizmatiku. Numismatický sborník 21, 3–56.
- Kotyza, O. – Salač, V. 1988: Rybářská závaží z polykulturního sídliště v Lovosicích – Resslově ulici. Litoměřicko 24, 55–71.
- Koutecký, D. 1970: Knovízské a laténské sídliště ve Veliké Vsi na Podbořansku. Archeologické rozhledy 22, 24–77.
- Koutecký, D. – Venclová, N. 1979: K problematice severozápadních Čech v době laténské a římské. Sídliště Počeradý I a II. Památky archeologické 70, 42–112.
- Kovanda, J. 1981: Posouzení geologických poměrů keltského oppida na kopci Hradiště u Stradonic. Archiv ARÚ AV ČR Praha čj. 5413/81.
- Köhler, H.-J. 1992: Siedlungsbefunde und Bebauungsrekonstruktion. In: Ergebnisse der Ausgrabungen 1984–1987 in Manching, Die Ausgrabungen in Manching Bd. 15, Stuttgart, 5–64.
- Köhler, H.-J. – Maier, F. 1992: Der nördliche Wall. In: Ergebnisse der Ausgrabungen 1984–1987 in Manching, Die Ausgrabungen in Manching Bd. 15, Stuttgart, 341–356.
- Kruta, V. 1971: Le trésor de Duchcov dans les collections tchécoslovaques. Ústí n. L.
- Kruta, V. 1972: Železářská osada ze starší doby římské Kadaň–Jezerka, okr. Chomutov. Archeologické rozhledy 24, 317–327.
- Kruta, V. 1975: L'art celtique en Bohême. Les parures métalliques du Ve au IIe siècle avant notre ère. Paris.
- Kruta, V. 1979: Duchcov – Münsingen: nature et diffusion d'une phase laténienne. In: Duval, P.-M. – Kruta, V. (eds.): Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère, Paris, 81–115.
- Kruta, V. 1986: Le corail, le vin et l'arbre de vie: observations sur l'art et la religion des Celtes du Ve au Ier siècle avant J.-C. Etudes celtiques 23, 7–32.
- Kruta, V. 1992: Brennos et l'image des dieux: la représentation de la figure humaine chez les Celtes. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Comptes rendus 1992, Paris, 821–843.
- Kruta, V. 2000: Les Celtes. Histoire et dictionnaire. Paris.
- Kruta, V. – Lička, M. et al. 2004: Celti dal cuore dell'Europa all'Insubria. Celti di Boemia e di Moravia. Varese.
- Krutský, N. 1993: Metallurgische Expertise ausgewählter Gegenstände aus Radovesice. In: Waldhauser 1993a, 189–193.
- Kučerovská, T. 1991–1992: Poklad keltských mincí z českých zemí nalezený ve Sv. Vincenzu. Folia Numismatica Musei Moraviae 6–7, 73–74.
- Kudrnáč, J. 1971: Zlato v Pootaví. Písek.
- Kudrnáč, J. – Michálek, J. – Martinek, K.-P. – Waldhauser, J. 1997: Archäologische Befunde zur Goldgewinnung in Böhmen und Bayern. In: Lehrberger, G. et al. (eds.) 1997, 65–69.
- Kuna, M. 1996: GIS v archeologickém výzkumu regionu: vývoj pravěké sídelní oblasti středních Čech. Archeologické rozhledy 48, 580–604.
- Kuna, M. 1998: Povrchové sběry v povodí Vinořského a Mratínského potoka. Katalog nálezů z let 1986–1990. Výzkumy v Čechách 1996–7, Praha, 291–338.
- Kuna, M. – Waldhauser, J. – Zavřel, J. 1989: Řičany 1986. Záchranný archeologický výzkum sídliště doby laténské a železářského areálu starší doby římské. Studie a zprávy Okresního muzea Praha-východ. Brandýs n. L. – Stará Boleslav.
- Kuna, M. a kol. 2004: Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha.
- Kurz, G. 1995: Keltische Hort- und Gewässerfunde im Mitteleuropa. Stuttgart.
- Kurzynski, K. von 1996: „...und ihre Hosen nennen sie bracas“. Textilfunde und Textiltechnologie der Hallstatt- und Latènezeit und ihr Kontext. Internationale Archäologie 22. Espelkamp.
- Küster, H. 1992: Vegetationsgeschichtliche Untersuchungen. In: Ergebnisse der Ausgrabungen 1984–1987 in Manching, Die Ausgrabungen in Manching 15, Stuttgart, 433–476.
- Kužvartová, A. 1998: Petrography of rocks and stone tools. In: Venclová, N. 1998a, 265–270.
- Květ, R. 1999: Keltské osídlení České republiky v závislosti na predispozici stezek. Archaeologia historica 22, 215–222.
- Kyselý, R. 2002: Laténské zvířecí kosti ze Střekova (Ústí n. L.). In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.): Sborník D. Kouteckému k 70. narozeninám, Most, 93–95.
- Kyselý, R. 2005: Archeologické doklady divokých savců na území ČR v období od neolitu po novověk. Lynx n.s. 36, 55–101.
- Lambert, P.-Y. 1994: La langue gauloise. Paris.
- Lang, A. – Salač, V. (eds.) 2002: Fernkontakte in der Eisenzeit. Praha.
- Lanting, J. N. 1998: Radiocarbon data. In: Venclová 1998a, 271.
- Le Huray, J. 2003: Stable isotope analysis as an indicator of diet and social status in La Tène Bohemia. In: Vignerová, J. – Riedlová, J. – Bláha, P. (eds.): Anthropology and society. Memorial Congress to 60th anniversary of death of Dr. A. Hrdlička, Prague, 98.
- Lehrberger, G. et al. (eds.) 1997: Lehrberger, G. – Fridrich, J. – Gebhard, R. – Hrala, J. (eds.): Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Band I–II. Památky archeologické – Supplementum 7. Prague.
- Lejeune, M. 1988: Recueil des inscriptions gauloises II – Fascicule 1. Textes Gallo-étrusques. Textes gallo-latins sur pierre. XLVe supplément à Gallia. Paris.
- Lerner-de Wilde, M. 2006: Frühlatènezeitliche Ringe mit Maskenzier. Germania 84, 307–368.
- Likovský, J. – Drda, P. 2003: Epidurální krvácení na lebce z brány A oppida Závist. Archeologické rozhledy 55, 285–296.
- Lorenz, H. 1978a: Brauchtum und Tracht. In: Waldhauser 1978, 71–78.
- Lorenz, H. 1978b: Überlegungen zum Auftreten der Latène-Kultur (LT B1) in Nordwestböhmen. In: Waldhauser 1978, 102–105.
- Lorenz, H. 1978c: Totenbrauchtum und Tracht. Untersuchungen zur regionalen Gliederung in der frühen Latènezeit. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 59, 1–380.
- Ludíkovský, K. 1964: Dílny na moravských nížinných keltských sídlištích. Archeologické studijní materiály I, 126–134.
- Mag, M. 1993a: Petrographische Expertise der Drehmühlen, Handmahlsteine, Wetzsteine und „Erzstücke“. In: Waldhauser 1993a, 196–198.
- Mag, M. 1993b: Expertise über den weissen und dunkelgrauen Anstrich des Lehmewurfs. In: Waldhauser 1993a, 202–203.
- Mähling, W. 1944a: Das spätlatènezeitliche Brandgräberfeld von Kobil, Bezirk Turnau. Prag.
- Mähling, W. 1944b: Die Bodenbacher Gruppe. Prag.
- Mähling, W. 1944c: Die frühgermanische Landnahme im mitteldeutsch-sächsisch-nordböhmisches Gebiet. Prag.
- Machula, J. 2000: Otázka využívání Vltavy v době laténské. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 13, 197–199.

- Maier, B. 2006:* The religion of the Celts as an object for the comparative study of religions. In: Rieckhoff, S. (ed.): *Celtes et Gaulois dans l'histoire, l'historiographie et l'idéologie moderne*, Collection Bibracte 12/1, Glux-en-Glenne, 57–62.
- Maise, Ch. 1998:* Archäoklimatologie – Vom Einfluss nacheiszeitlicher Klimavariabilität in der Ur- und Frühgeschichte. *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 81, 197–235.
- Malkovský, M. 2001:* Zdroje železa v regionu: pohled geologa. In: Venclová 2001, 125–126.
- Malkovský, M., v tisku:* Geologické předpoklady výroby železa v regionu. In: Venclová, N., v tisku.
- Mangel, T. 1999:* Kruhový areál v Třeboveticích a laténské osídlení na středním toku Bystrice. *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 25, 88–100.
- Marič, R. 1960:* Iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja. *Zbornik II Narodnog muzeja 1958/59*, Beograd, 191–224.
- Matoušek, V. – Venclová, N. 1985:* Nižbor, okr. Beroun. In: *Výzkumy v Čechách 1982–83*, Praha, 115.
- Meduna, J. 1961:* Staré Hradisko. *Katalog der Funde im Museum der Stadt Boskovice*. Brno.
- Meduna, J. 1970a:* Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren. *Germania* 48, 34–59.
- Meduna, J. 1970b:* Staré Hradisko II. *Katalog der Funde aus der Museen in Brno /Brünn/, Praha /Prag/, Olomouc, Plumlov und Prostějov*. *Fontes Archaeologiae Moraviae* 5. Brno.
- Meduna, J. 1980:* Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.
- Meduna, J. – Peškař, I. 1992:* Ein latènezeitlicher Fund mit Bronzebeschlägen von Brno-Maloměřice (Kr. Brno-Stadt). *Bericht der Römisch- Germanischen Kommission* 73, 181–267.
- Megaw, J. V. S. 1970:* *Art of the European Iron Age*. Bath.
- Megaw, J. V. S. 1973:* The decorated sword-scabbards of iron from Cernon-sur-Cooles (Marne) and Drňa, Rimavská Sobota (Slovakia). *Hamburger Beiträge zur Archäologie III/2*, 119–137.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. 1996:* Ancient Celts and modern ethnicity. *Antiquity* 70, 175–181.
- Megaw, M. R. – Megaw, J. V. S. 1998:* The stone head from Mšecké Žehrovice: an essay on the human head in Early Celtic art. In: Venclová 1998a, 281–292.
- Megaw, M. R. – Megaw, J. V. S. 2001:* Celtic art from its beginnings to the Book of Kells. London.
- Metlička, M. 1998:* Pravěké sídlištní nálezy v Plzni-Karlovarské ulici. *Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie* 14, 55–73.
- Michálek, J. 1974:* Laténské sídliště u Zbudova v jižních Čechách. *Archeologické rozhledy* 26, 213–224.
- Michálek, J. 1977:* Bohemika z doby laténské ve sbírce pravěkého oddělení přírodovědného muzea ve Vídni. *Zprávy Československé společnosti archeologické* 19, č. 3, 65–75.
- Michálek, J. 1978:* Laténské osídlení Zvíkova. *Archeologické rozhledy* 30, 549–553.
- Michálek, J. 1985:* Hrobové nálezy charakteru plochých keltských pohřebišť (LT B–C1) z jižních Čech. *Archeologické rozhledy* 37, 273–296.
- Michálek, J. 1990a:* Zur vor- und frühgeschichtlichen Besiedlung Südböhmens. In: *Vorträge des 8. Niederbayerischen Archäologentages*, Deggendorf, 29–85.
- Michálek, J. 1990b:* Pozdně laténský sídlištní objekt u Strakonice. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 7, 7–50.
- Michálek, J. 1993:* Latènezeitliche Funde aus dem Stadtbereich von Passau. Mit Beiträgen von Th. Fischer und E. Riedmeier-Fischer. *Passauer Universitätschriften zur Archäologie*. Passau.
- Michálek, J. 1995a:* Südböhmen während der Latènezeit – Ein Überblick. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/ West- und Südböhmen*, 4. Treffen 1994, Espelkamp, 18–24.
- Michálek, J. 1995b:* Siedlung (Gehöft), Gräber und Flussgoldgewinnung (?) der Latènezeit (LT B2/C1–C2) in Modlešovice bei Strakonice (Südböhmen). *Neue Grabungen und Ergebnisse*. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/ West- und Südböhmen*, 4. Treffen 1994, Espelkamp, 95–106.
- Michálek, J. 1997:* Die Sondagegrabungen in Modlešovice. In: *Lehrberger, G. et al. (eds.)*, 424–437.
- Michálek, J. 1999:* Keltický poklad z Bezdědovic na Blatensku. *Blatná – Strakonice*.
- Michálek, J. 2002:* Město Strakonice a nejbližší okolí v pravěku až raném středověku. In: *Vlastivědný sborník Strakonice I. Kapitoly z historie*, 3–39, 235–241.
- Michálek, J. 2005:* Laténské nálezy na stavbě silnice – obchvatu (1994–2004) u Radčic-Vodňan, okr. Strakonice. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 18, 45–86.
- Michálek, J. – Parkman, M. 1996:* Archeologický průzkum území středního toku Blanice v letech 1986–1995. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 9, 7–40.
- Michálek, J. – Venclová, N. 1994:* Laténské sklo ze Strakonicka. *Archeologické rozhledy* 46, 558–583.
- Michel, J. 1914:* Das Latènegräberfeld zu Bodenbach an der Elbe. *Wiener Prähistorische Zeitschrift* I, 189–219.
- Michel, J. 1923:* Die vorgeschichtlichen Funde des Bezirkes Tetschen. In: *Heimatkunde des Elbegaaues Tetschen*. Tetschen.
- Militký, J. 1995:* Nálezy keltských a antických mincí v jižních Čechách. *Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea* 2, 34–67.
- Militký, J. 1996:* Keltské mince ve sbírkách Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. *Numismatické listy* 51, 85–90.
- Militký, J. 2000a:* Keltské mince ve sbírce Západočeského muzea v Plzni. *Numismatické listy* 56, 73–79.
- Militký, J. 2000b:* Géo-dácká tetradrachma z Nového Sedla, okr. Louny. In: *P. Čech – M. Dobeš (eds.)*: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most*, 163–166.
- Militký, J. 2001:* Keltské „náleзовé“ mince z Obršihra. *Archeologie ve středních Čechách* 5/2, 463–468.
- Militký, J. 2004:* Münzen. In: *Karasová, Z. – Schönfelder, M.: Die Funde aus dem Oppidum „Hradiště“ bei Stradonice (okr. Beroun, CZ) im Römisch- Germanischen Zentralmuseum Mainz*. *Jahrbuch des Römisch- Germanischen Zentralmuseums Mainz* 51, 223–226.
- Militký, J. 2005:* Starší nález bójské 1/3statéru z Kostelan nad Moravou (okr. Uherské Hradiště). *Numismatický sborník* 20, 144–146.
- Molák, B. – Illášová, L. 1987:* The provenance of the graphite material from the archaeological site of Čataj. *Slovenská archeológia* 35, 413–416.
- Morávek, P. et al. 1992:* *Zlato v českém masívu*. Praha.
- Motyková, K. 1981:* Doklady výroby z bronzu na laténském sídlišti u Holubic (okr. Praha-západ). In: *Præhistorica VIII*, Praha, 193–199.
- Motyková, K. 1993:* L'importance de la Bohême au IIIe siècle av. J.-C. à la lumière de la recherche archéologique récente. *Etudes celtiques* 28, 309–324.
- Motyková, K. 1994:* Contribution à la question de l'origine du fer à cheval. *Etudes celtiques* 30, 149–164.

- Motýková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1978: Metal, glass and amber objects from the Akropolis of Závist. *Památky archeologické* 69, 259–343.
- Motýková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1984: Srovnání nálezů mincí se sídelní koncentrací v Čechách v době oppid. *Slovenská numizmatika* 8, 147–170.
- Motýková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1990a: Oppidum Závist – prostor brány A v předsunutém šijovém opevnění. *Památky archeologické* 81, 308–433.
- Motýková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1990b: Die Siedlungsstruktur des Oppidums Závist zum heutigen Forschungsstand. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 20, 415–426.
- Motýková, K. – Holodňák, P. 2005: Polykulturní sídliště u obce Straky na Nymbursku s nálezem žernovu tzv. řeckého typu. *Archeologie ve středních Čechách* 9, 321–328.
- Motýková-Šneidrová, K. 1960: Osídlení z mladší doby laténské, z doby římské a stěhování národů v Záluží u Čelákovíc II. *Památky archeologické* 51, 161–180.
- Moucha, V. 1969: Latènezeitliche Gräber aus Sulejovice in Nordwestböhmen. *Archeologické rozhledy* 21, 596–617.
- Moucha, V. 1974: Příspěvek k poznání štítu z doby laténské v Čechách. *Archeologické rozhledy* 26, 445–453.
- Moucha, V. 1980: *Corallium rubrum* (L.) v laténské jámě ze Zvoleněvsí (okr. Kladno). *Archeologické rozhledy* 32, 512–520.
- Moucha, V. – Pleslová-Štiková 1987: Silnice Praha-Slaný v pohledu archeologů. Kladno.
- Möller, Ch. 2000: Das Grab 13 von Leimersheim, Kr. Gernersheim (Pfalz). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 30, 409–428.
- Müller, F. 1989: Die frühlatènezeitlichen Scheibenhalsringe. Mainz am Rhein (von Zabern).
- Müller, F. 1992: La Tène (canton de Neuchâtel) et Port (canton de Berne): les sites, les trouvailles et leur interprétation. In: Kaenel, G. – Curdy, Ph. (eds.): *L'âge du Fer dans le Jura*, Lausanne, 323–328.
- Müller, R. 1985: Die Grabfunde der Jastorf- und Latènezeit an unterer Saale und Mittelbe. Berlin.
- Naučný slovník lesnický 1959*: Naučný slovník lesnický. Praha.
- Nemeškalová-Jiroudková, Z. 1974: Keltská zlatá mince z Hrušovky, o. Litoměřice. *Archeologické rozhledy* 26, 477–480.
- Nemeškalová-Jiroudková, Z. 1975: Keltské zlaté mince z českých zemí ve střední Itálii. *Památky archeologické* 66, 385–416.
- Nemeškalová-Jiroudková, Z. 1978: Obchod a zavedení ražené mince. In: Pleiner, R. – Rybová, A. a kol.: *Pravěké dějiny Čech*, Praha, 653–659.
- Nemeškalová-Jiroudková, Z. 1998: Keltský poklad ze Starého Kolína. Praha.
- Němečková, V. – Nemeškalová-Jiroudková, Z. 1986: Poznámky k soupisu keltských mincí a jejich nalezišť v severovýchodních Čechách. *Numismatický sborník* 17, 5–13.
- Němečková, V. – Nemeškalová-Jiroudková, Z. 1989: Dodatky k soupisu keltských mincí a jejich nalezišť v severovýchodních Čechách. *Numismatický sborník* 18, 197–199.
- Neustupný, E. 1978: Mathematics at Jenišův Újezd. In: Waldhauser 1978, 40–66.
- Neustupný, E. 1983: Demografie pravěkých pohřebišť. Praha.
- Neustupný, E. 1986: Sídelní areály pravěkých zemědělců. *Památky archeologické* 77, 226–234.
- Neustupný, E. 1993a: *Archaeological method*. Cambridge.
- Neustupný, E. 1993b: Absolute chronology: radiocarbon and thermoluminescence dates. In: Waldhauser 1993a, 257–258.
- Neustupný, E. 1995: Úvaha o specializaci v pravěku. *Archeologické rozhledy* 47, 641–650.
- Neustupný, E. 1998: Notes on radiocarbon dates. In: Venclová 1998a, 293.
- Neustupný, E. 2000: The measure of deforestation in prehistoric Central Europe. In: Buko, A. – Urbanczyk, P. (eds.): *Archaeologia w teorii i praktyce*, Warszawa, 345–352.
- Neustupný, E. (ed.) 1998: *Space in prehistoric Bohemia*. Praha.
- Neustupný, E. – Dvořák, Z. 1983: Výživa pravěkých zemědělců: model. *Památky archeologické* 74, 224–257.
- Neustupný, E. – Venclová, N. 1996: Využití prostoru v laténu: region Loděnice. *Archeologické rozhledy* 48, 615–724.
- Neustupný, E. – Venclová, N. 1998: The Loděnice region in prehistoric times. In: Neustupný, E. (ed.): *Space in prehistoric Bohemia*, Praha, 84–105.
- Neustupný, E. – Venclová, N. 2000: Surveying prehistoric industrial activities. In: Bintliff, J. – Kuna, M. – Venclová, N. (eds.): *The future of surface artefact survey in Europe*, Sheffield, 93–104.
- Neustupný, E. – Venclová, N. 2001: Posouzení analytických sběrů matematickými metodami a geografickými informačními systémy. In: Venclová 2001, 187–204.
- Neustupný, J. a kol. 1960: *Pravěk Československa*. Praha.
- Neustupný, J. – Neustupný, E. 1960: *Nástin pravěkých dějin Československa*. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 14, 95–221.
- Opravil, E. 1978: *Paleobotanische Analyse des Holzes*. In: Waldhauser 1978, 231.
- Opravil, E. 1983: Z historie šíření konopě seté (*Cannabis sativa* L.). *Archeologické rozhledy* 35, 206–213.
- Opravil, E. 1989: Přírodní poměry laténského hradiště Závist. In: Čižmář, M.: *Pozdně laténské osídlení předhradí Závisti*. *Památky archeologické* 80, 116–120.
- Opravil, E. 1998: Plant macro-residues. In: Venclová, N. 1998a, 295–304.
- Otava, J. – Přichystal, A. 1989: Petrografický rozbor keramiky z keltského oppida Závist. *Památky archeologické* 80, 120–122.
- Ottaway, B. S. 1994: *Prähistorische Archäometallurgie*. Espelkamp.
- Parkman, M. 2003: *Osídlení Prachaticka v pravěku a rané době dějinné*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ústav archeologie a muzeologie. Brno.
- Pauli, L. 1975: *Keltischer Volksglaube. Amulette und Sonderbestattungen am Dürrnberg bei Hallein und im eisenzeitlichen Mitteleuropa*. München.
- Paulsen, R. 1933: *Die Münzprägungen der Boier*. Leipzig – Wien.
- Pavůl, I. 1982: Vochov, okr. Plzeň-sever. In: *Výzkumy v Čechách 1978–79*, Praha, 150.
- Perrin, F. 2006: La hiérarchie sociale en Gaule à la fin de l'âge du Fer, entre histoire et archéologie. Un état de la question. In: Haselgrove, C. (ed.): *Celtes et Gaulois. Les mutations de la fin de l'âge du Fer*, Collection Bibracte 12/4, Glux-en-Glenne, 155–168.
- Peschel, K. 1978: *Anfänge germanischer Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Sueben – Hermunduren – Markomannen. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 12*. Berlin.
- Peške, L. 1993a: Osteological analysis of the material from Radovesice. Animal husbandry in the La Tène period. In: Waldhauser 1993a, 156–172.
- Peške, L. 1993b: Animal utilisation in the La Tène Period. In: Pavúk, J. (ed.): *Actes du XIIe Congrès International des*

- Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Vol. 1, Bratislava, 213–217.
- Petersson, M. 2004:* Animal husbandry and social hierarchies in Östergötland in the Pre-Roman Iron Age. In: Pecus. Man and animal in antiquity, Rome, 225–234.
- Píč, J. L. 1890–92:* Archeologický výzkum ve středních Čechách. Památky archeologické 15, 401–412, 507–520.
- Píč, J. L. 1893–95:* Archeologický výzkum ve středních Čechách. Památky archeologické 16, 392–364, 417–438.
- Píč, J. L. 1896–97:* Archeologický výzkum ve středních Čechách. Památky archeologické 17, 175–192, 367–410, 479–538, 671–694.
- Píč, J. L. 1898–99:* Archeologický výzkum ve středních Čechách. Památky archeologické 18, 209–226.
- Píč, J. L. 1900:* Čechy předhistorické. Pokolení kamenných mohyl. Starožitnosti země České I/2. Praha.
- Píč, J. L. 1902:* Kostrové hroby s kulturou marnskou čili latěnskou a Bójové v Čechách. Starožitnosti země České II/1. Praha.
- Píč, J. L. 1903:* Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Starožitnosti země České II/2. Praha.
- Píč, J. L. 1906:* Le Hradischt de Stradonitz en Bohême. Traduit par J. Déchelette. Leipzig.
- Pieta, K. – Kolníková, E. 1986:* Druhý hromadný nález keltských mincí z Dolného Kubína – Velkého Bysterca. Slovenská archeológia 34, 383–408.
- Pleiner, R. 1958:* Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. Praha.
- Pleiner, R. 1962:* Staré evropské kovářství. Praha.
- Pleiner, R. 1982:* Untersuchungen zur Schmiedetechnik auf den keltischen Oppida. Památky archeologické 73, 86–173.
- Pleiner, R. 1993a:* Die späthallstatt- und latènezeitliche Eisenverarbeitung in Radovesice. In: Waldhauser 1993a, 240–249.
- Pleiner, R. 1993b:* The Celtic sword. Oxford (Clarendon Press).
- Pleiner, R. 1995:* Výroba železa ve starokeltském světě. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 51, 43–49.
- Pleiner, R. 1998:* Production of iron at Mšecké Žehrovice. In: Venclová 1998a, 305–310.
- Pleiner, R. 2000:* Iron in archaeology. The European bloomery smelters. Praha.
- Pleiner, R. 2005:* Hostivice-Palouky: protohistorická výroba železa. Archeologie ve středních Čechách 9, 385–400.
- Pleiner, R. 2006:* Iron in archaeology. Early European blacksmiths. Praha.
- Pleiner, R. – Princ, M. 1984:* Die latènezeitliche Eisenverhüttung und die Untersuchung einer Rennschmelze in Mšec, Böhmen. Památky archeologické 75, 133–180.
- Pleiner, R. – Rybová, A. a kol. 1978:* Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Pleinerová, I. 1974:* Latěnský hrob z Března u Loun. Archeologické rozhledy 26, 454–460.
- Plesl, E. 1959:* Nálezy únětické kultury na mohylníku v Mladé Boleslavi – Čejetickách. Památky archeologické 50, 34–53.
- Pochitonov, E. 1955:* Nálezy antických mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: Nohejlová-Prátová, E.: Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I, Praha, 87–314.
- Pokorný, P. 2002:* Palaeogeography of forest trees in the Czech Republic around 2000 BP: methodical approach and selected results. Preslia 74, 235–246.
- Pokorný, P. et al. 2005:* Pokorný, P. – Sádlo, J. – Kaplan, M. – Mikolášová, K. – Veselý, J.: Paleoenvironmentální výzkum na Vladaři. Archeologické rozhledy 57, 57–99.
- Polenz, H. 1971:* Mittel- und spätlatènezeitliche Brandgräber aus Dietzenbach, Ldkr. Offenbach am Main. Studien und Forschungen N.F. 4.
- Polenz, H. 1982:* Münzen in latènezeitlichen Gräbern Mitteleuropas aus der Zeit zwischen 500 und 50 vor Christi Geburt. Bayerische Vorgeschichtsblätter 47, 27–222.
- Polišenský, T. 2003:* Příspěvek ke studiu zázemí oppid ve středních Čechách. Archeologie ve středních Čechách 7, 245–255.
- Preidel, H. 1927:* Die Eisenzeit in Böhmen und die vorgeschichtlichen Bewohner des Landes. Prag.
- Preidel, H. 1931:* Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger, I–II. Kassel.
- Princ, M. 1974:* Keltské oppidum u Českých Lhotic. Archeologické rozhledy 26, 614–621.
- Princ, M. 1975:* Přílby mladší doby halštatské a doby latěnské ve střední Evropě. Památky archeologické 66, 344–382.
- Princ, M. 1978:* Helm aus Grab 106. In: Waldhauser 1978, II, 20–25.
- Princ, M. 1981:* Dílna kováře na oppidu v Hradišti u Českých Lhotic. In: Praehistorica VIII, Praha, 209–215.
- Princ, M. 1986:* Celtic oppidum at Hradiště by České Lhotice, district of Chrudim. In: Archaeology in Bohemia 1981–1985, Praha, 149–156.
- Princ, M. 1989:* České Lhotice, část Hradiště, okr. Chrudim. In: Výzkumy v Čechách 1986–87, Praha, 31–32.
- Princ, M. – Skružný, L. 1977:* Latěnská hrnčířská pec v Brčkovéch. Památky archeologické 68, 164–192.
- Prokisch, B. 1993:* Keltische Fundmünzen aus Oberösterreich. Die römischen Münzen des Stadtmuseums Nordico im Linz. Linz.
- Prokisch, B. 1999:* Neufunde keltischer Münzen in Oberösterreich aus den Jahren 1992 bis 1998. Numismatische Zeitschrift 106/107, 37–48.
- Prokisch, B. 2004a:* Neufunde keltischer Münzen in Oberösterreich aus den Jahren 1998 bis 2003. Numismatische Zeitschrift 111/112, 5–34.
- Prokisch, B. 2004b:* Neufunde keltischer Münzen in Oberösterreich im Jahr 2004. Festschrift Gerhard Winkler zum 70. Geburtstag. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines Gessellschaft für Landeskunde 149, 41–89.
- Prostředník, J. 2001:* Pravěké nálezy z hradu Trosky. Archeologie ve středních Čechách 5, 297–312.
- Prošek, F. 1947/48:* Keltská pevnost Hradiště nad Závistí. Památky archeologické 43, 43–58.
- Radoměřský, P. 1955:* Nálezy keltských mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: Nohejlová-Prátová, E.: Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I, Praha, 35–84.
- Raftery, B. 1998:* Hollow two-piece metal rings in La Tène Europe. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Marburg/Lahn.
- Ramsl, P. C. 2004:* Migration phenomena in the early La Tène period. Antiquity 78, No. 299, online: <http://antiquity.ac.uk/projgall/ramsl/index.html>.
- Rapin, A. 1999:* L'armement celtique en Europe: chronologie de son évolution technologique du Ve au Ier s. av. J.-C. Gladius XIX, 33–67.
- Reinecke, P. 1902:* Zur Kenntniss der La Tène-Denkmal der Zone nordwärts der Alpen. In: Festschrift zur Feier des 50-jährigen Bestehens des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 53–109.
- Reinecke, P. 1915:* Zu den Gräberfunden von Bodenbach a.d. Elbe. Wiener Prähistorische Zeitschrift 2, 15–26.

- Rowlands, M. – Larsen, M. – Kristiansen, K. (eds.) 1987: Centre and periphery in the ancient world. Cambridge.
- Roymans, N. 1990: Tribal societies in Northern Gaul. An anthropological perspective. Amsterdam.
- Rulf, J. – Salač, V. 1995: Zpráva o laténské keramice v severozápadních Čechách. Archeologické rozhledy 48, 373–418.
- Rybová, A. 1964: Pozdně laténské a časně římské sídliště v Novém Bydžově – Chudonicích. Práce Musea v Hradci Králové, serie B, VII. Hradec Králové.
- Rybová, A. 1968: Laténská sídliště ve východních Čechách a přilehlé oblasti středočeské. Katalog. Hradec Králové.
- Rybová, A. 1969: Keramika na rovinných osadách východních Čech v době laténské. Památky archeologické 60, 367–442.
- Rybová, A. 1992: Neznámé keltské kostrové hroby z Bechlína na Roudnicku. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie 8, 117–125.
- Rybová, A. – Drda, P. 1994: Stradonice. Rebirth of the Celtic oppidum. Praha (Institute of Archaeology).
- Rybová, A. – Motyková, K. 1983: Der Eisendepotfund der Latènezeit von Kolín. Památky archeologické 74, 96–174.
- Rybová, A. – Soudský, B. 1962: Libenice, keltská svatyně ve středních Čechách. Praha.
- Řezáč, M. 2004: Mladolaténské sklo v západních Čechách. Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie 17, 159–175.
- Salač, V. 1984: Laténské sídliště u Břešťan, okr. Teplice. Archeologické rozhledy 36, 261–278.
- Salač, V. 1988: Laténská keramika v Českém středohoří (I. část). Metodika práce – systematický popis keramiky. Litoměřicko 24, 31–54.
- Salač, V. 1990a: Vývoj a struktura halštatského a laténského železářství v Podkrušnohoří ve světle nových nálezů. Památky archeologické 81, 208–232.
- Salač, V. 1990b: K poznání laténského (LT C2–D1) výrobního a distribučního centra v Lovosicích. Archeologické rozhledy 42, 609–639.
- Salač, V. 1991: Keltské výrobní a distribuční centrum v Lovosicích. Litoměřicko 24, 31–57.
- Salač, V. 1992: Die Aussagen der Keramik zu Kontakten zwischen Böhmen und Mitteldeutschland in der Latènezeit. In: Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Weimarer Monographien zu Ur- und Frühgeschichte 28, Stuttgart, 69–112.
- Salač, V. 1993: Production and exchange during the La Tène period in Bohemia. Journal of European Archaeology 1.2, 73–99.
- Salač, V. 1996: O hospodářství, oppidech a Marobudovi. Archeologické rozhledy 48, 60–97.
- Salač, V. 1997a: K využití seriace při datování sídlištní keramiky. In: Macháček, J. (ed.): Počítačová podpora v archeologii, Brno, 215–235.
- Salač, V. 1997b: Význam Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (úvod do problematiky). Archeologické rozhledy 49, 462–494.
- Salač, V. 1998a: Standardní soubor laténské sídlištní keramiky. Archeologické rozhledy 50, 43–76.
- Salač, V. 1998b: Die Bedeutung der Elbe für die böhmisch-sächsischen Kontakte in der Latènezeit. Germania 76, 573–617.
- Salač, V. 1999: O železářství v době laténské a římské v Čechách. In: Čech, P. (ed.): Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997, Most, 105–121.
- Salač, V. 2000a: The oppida in Bohemia. Wrong step in the urbanization of the country? In: Guichard, V. – Sievers, S. – Urban, O. H. (eds.): Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer, Collection Bibracte 4, Glux-en-Glenne, 151–156.
- Salač, V. 2000b: Lovosice in der Latènezeit, römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. In: Bouzek, J. – Friesinger, H. – Pieta, K. – Komoróczy, B. (eds.): Gentes, Reges und Rom, Brno (Archeologický ústav AVČR), 155–163.
- Salač, V. 2002: Zentralorte und Fernkontakte. In: Lang, A. – Salač, V. (eds.) 2002, 20–46.
- Salač, V. 2004: Zentren in der Peripherie. In: Friesinger, H. – Stuppner, A. (eds.): Zentrum und Peripherie – gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte, Wien, 291–301.
- Salač, V. 2005: Vom Oppidum zum Einzelgehöft und zurück. Zur Geschichte und dem heutigen Stand der Latèneforschung in Böhmen und Mitteleuropa. Alt-Thüringen 38, 279–300.
- Salač, V. 2006a: O obchodu v pravěku a době laténské především. Archeologické rozhledy 58, 33–58.
- Salač, V. 2006b: Kdy začíná doba římská? In: Droberjar, E. – Lutovský, M. (eds.): Archeologie barbarů 2005, Praha, 229–235.
- Salač, V. – Carnap-Bornheim, C. v. 1994: Die westlichen Beziehungen Böhmens in der Mittel- und Spätlatènezeit am Beispiel der Keramik. Germania 72, 95–131.
- Salač, V. – Smrž, Z. 1989: Laténské sídliště u Lužice v SZ Čechách. Poznámky k sídlištní keramice stupně LT B v Podkrušnohoří a k možnosti existence oppida na vrchu Úhošti u Kadaně. Archeologické rozhledy 41, 549–576.
- Sankot, P. 1978: Struktur des latènezeitlichen Gräberfeldes von Jenišův Újezd. In: Waldhauser 1978, 78–93.
- Sankot, P. 1980: Studie zur Sozialstruktur der nordalpinen Flachgräberfelder der La-Tène-Zeit im Gebiet der Schweiz. Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte 37, 19–71.
- Sankot, P. 1993a: Motifs zoomorphes dans l'art laténien de la Bohême au IIIe siècle avant J.-C. Etudes celtiques 28, 401–433.
- Sankot, P. 1993b: L'équipement personnel et sa signification sociale illustrés par l'exemple des nécropoles celtiques de Bohême. Revue archéologique de l'Ouest, Supplément 6, 311–327.
- Sankot, P. 1995: Les épées pseudo-anthropoides de Bohême. In: Charpy, J.-J. (ed.): L'Europe celtique du Ve au IIIe siècle avant J.-C., Sceaux, 413–422.
- Sankot, P. 1998: „Münsinger Fibeln“ aus den Gräberfeldern Böhmens. In: Müller, F. (ed.): Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archeologie. Schriften des Bernischen Historischen Museums 2, 205–212.
- Sankot, P. 2000: Aktueller Stand der Konservierung latènezeitlicher Schwerter aus den Gräbern in Radovesice 15 und Jenišův Újezd 106. Památky archeologické – Supplementum 13, 361–369.
- Sankot, P. 2002a: Zur Problematik des Kunsthandwerkes und der Werkstattbeziehungen in Böhmen während der Frühbis Mittellatènezeit. In: Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum, Frankfurt a. M., 331–348.
- Sankot, P. 2002b: Eisenzeitliches Kunsthandwerk als Spiegel von Fernkontakten. In: Lang, A. – Salač, V. (eds.) 2002, 83–101.
- Sankot, P. 2003a: Nouvelles connaissances sur l'artisanat laténien des Ve au IIIe siècle avant J.-C. en Bohême. In: Actes du XXVIe Colloque AFEAF, Tours, 129–143.
- Sankot, P. 2003b: Kontinuität und Diskontinuität der Besiedlung während der Stufen LT B1–C1 in West- und Südböhmen.

- In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 12. Treffen, Rahden/Westf., 177–184.
- Sankot, P. 2003c*: Les épées du début de La Tène. *Fontes Archaeologici Pragenses* 28, Prague.
- Sankot, P. 2007*: Les IVe et IIIe siècles avant J.-C. en Bohême. In: Actes du XXVIIe Colloque AFEAF, Lattes, 309–317.
- Sankot, P. – Kurzynski, K. v. 1994*: Textilfunde aus latènezeitlichen Gräberfeldern in Böhmen. *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 16, 535–547.
- Sankot, P. – Marešová, D. – Foster, P. 2007*: Nález bojovníckého pohřbu v Tišicích v roce 2005. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 20, 299–318.
- Sankot, P. – Valentová, J. 2002*: Il faut continuer la fouille des nécropoles laténiennes. In: Actes du XVIIe Colloque AFEAF, Glux-en-Glenne, 381–390.
- Sedláček, Z. 1981*: Předběžná zpráva o výzkumu na kopci „Kolo“ u Týnce nad Labem, okres Kolín. In: *Praehistorica VIII*, Praha, 175–178.
- Sedláčková, H. 1990*: Ein latènezeitliches Haus aus Mittelböhmen (samt Rekonstruktionsversuch). *Mannus* 56, 27–42.
- Sedláčková, H. 1991*: La Tène sunken-floored houses at Křinec, distr. of Nymburk. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, 228–232.
- Sedláčková, H. – Waldhauser, J. 1987*: Laténská pohřebiště ve středním Polabí, okr. Nymburk. *Památky archeologické* 78, 134–240.
- Seidel, M. 1999*: Siedlungsfunde der Przeworsk-Kultur aus Hanau-Mittelbuchen, Main-Kinzing-Kreis (Hessen). Ein Beitrag zu den spätlatènezeitlichen Kultur- und bevölkerungsverhältnissen in Wetterau. *Alt-Thüringen* 33, 181–230.
- Sharples, N. M. 1990*: Late Iron Age society and continental trade in Dorset. In: Duval, A. – LeBihan, J.-P. – Menez, Y. (eds.): *Les Gaulois d'Armorique*, *Revue Archéologique de l'Ouest*, Supplément No. 5, 299–304.
- Sharples, N. M. 1991*: Warfare in the Iron Age of Wessex. *Scottish Archaeological Review* 8, 79–89.
- Schmidt, B. – Gruhle, W. 2003*: Niederschlagsschwankungen in Westeuropa während der letzten 8000 Jahre. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 33, 281–299.
- Schránil, J. 1922*: Kultura latéenská a její vlivy na popelnicová pole v Čechách. *Obzor praehistorický I*, 15–24.
- Schránil, J. 1928*: Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin – Leipzig.
- Schultze, E. 1986*: Zur Verbreitung von Waffenbeigaben bei den germanischen Stämmen um den Beginn unserer Zeitrechnung. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, Jb. 1986, 95–117.
- Schwarz, K. 1975*: Die Geschichte eines keltischen Temenos im nördlichen Alpenvorland. *Ausgrabungen in Deutschland* 1, Mainz, 324–358.
- Siblík, J. 1913*: Sídliště rázu stradonického u Chluma-Bezdědovic na Blatensku. *Památky archeologické* 25, 115–117.
- Siblík, J. 1915*: Pravěk na Blatensku. In: *Blatensko a Březnicko*, Blatná, 108–129.
- Sievers, S. 1999*: Manching – Aufstieg und Niedergang einer Keltentadt. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 80, 5–24.
- Sievers, S. et al. 2000*: Vorbericht über die Ausgrabungen 1998–1999 im Oppidum von Manching. *Germania* 78, 355–394.
- Simon, K. 1979*: Glättmustersverzehrte Keramik der frühen Latènezeit von Großstorkwitz. *Ausgrabungen und Funde* 24, 19–34.
- Simon, K. – Hauswald, K. 1995*: Der Kulmer Steig vor dem Mittelalter. *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege* 37, 9–98.
- Sims-Williams, P. 1998*: Genetics, linguistics, and prehistory: thinking big and thinking straight. *Antiquity* 72, 505–527.
- Sklenář, K. 1992*: Archeologické nálezy do roku 1870. *Prehistorie a protohistorie*. Praha.
- Sklenář, K. – Matoušek, V. 1994*: Die Höhlenbesiedlung des Böhmisches Karstes vom Neolithikum bis zum Mittelalter. *Fontes Archaeologici Pragenses* 20, Praha.
- Slabina, M. – Waldhauser, J. 2001*: Nálezy kovové hmotné kultury na hradišti Obrův hrad. *Archeologie ve středních Čechách* 5, 452–454.
- Slavík, F. 1929*: Horniny a nerosty našeho státu. In: *Československá vlastivěda. Díl I – Příroda*, Praha, 255–322.
- Slavíková, J. 1960*: Rekonstruktion des Eiben-Buchenwaldes (Taxeto-Fagetum Etter 1947) an der mittleren Moldau (Vltava). *Preslia* 32, 389–397.
- Smolík, J. 1882*: Bronzy duchcovské II. *Památky archeologické* 12, 115–122.
- Smolík, J. 1882–1884*: Bronzové kruhy s dutými polokoulemi. *Památky archeologické* 12, 545–554.
- Smrčka, V. – Jambor, J. 2004*: Sociální stratifikace v laténu (4. a 3. stol. př. Kr.). Model na základě analýzy stopových prvků v kosterních souborech. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Ruttkay, M. (eds.): *Ve službách archeologie V*, Brno, 277–285.
- Smrž, Z. 1983*: Archeologický výzkum na vrchu Úhošť u Kadaně. *Památky – příroda – život* 15, seš. 4, 97–104.
- Smrž, Z. 1994*: Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část I. *Archeologické rozhledy* 46, 345–393.
- Soudská, E. 1966*: Obydli na pozdně halštatských sídlištích. *Památky archeologické* 57, 535–595.
- Spehr, R. 1992*: Latènezeitliche Pflugschargeräte im Mittelgebirgen. In: Dušek, S. (ed.): *Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung in Mittelgebirgsraum*, Stuttgart, 55–63.
- Spehr, R. 1999*: Das Latènegräberfeld von Copitz bei Pirna. *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege* 41, 97–144.
- Spehr, R. 2002*: Kulturelle und personelle Fernbeziehungen im sächsischen Latène. In: Lang, A. – Salač, V. (eds.) 2002, 194–229.
- Steffgen, U. – Ziegau, B. 1994*: Untersuchungen zum Beginn der keltischen Goldprägung in Süddeutschland. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 44, 9–34.
- Stloukal, M. 1981*: Kostry z laténského pohřebiště u Radovesic. In: *Praehistorica VIII*, Praha, 221–223.
- Stocký, A. 1933*: Čechy v době železné. Praha.
- Stolz, D. 2003*: Povrchové sběry na Hořovicku v letech 1990–2001 a starší neevidované akce a nálezy. In: *Výzkumy v Čechách 2001*, Praha, 327–407.
- Stolz, D. – Řezáč, M. 2005*: Nové nálezy laténských skleněných náramků a švartnového kruhu z Berounska. *Katalog sídlištních lokalit LT B–D okresu Beroun*. *Archeologie ve středních Čechách* 9, 329–340.
- Streit, C. 1936*: Neue Brandgräber der Latènezeit in Böhmen. *Sudeta* 12, 19–22.
- Streit, C. 1938*: Saazer Latènefunde. *Prag*.

- Striwe, K. 1996:* Studien zur Nauheimer Fibel und ähnlichen Formen der Spätlatènezeit. *Internationale Archäologie* 29, Espelkamp.
- Svobodová, H. 1983:* Bronzové nádoby z keltských oppid v Čechách a na Moravě. *Archeologické rozhledy* 35, 656–677.
- Svobodová, H. 1985:* Antické importy z keltských oppid v Čechách a na Moravě. *Archeologické rozhledy* 37, 653–668.
- Šnajdr, L. 1904:* Některé poznámky ku knize prof. dra Píče o hradišti stradonickém. *Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze* 12, 1–5.
- Šnajdr, L. 1911:* Hradiště Lhotické u Nasavrku. *Pravěk* 11, 15–17.
- Šneidrová, K. 1955:* Laténská osada u Tuchlovic na Novostřešceku. *Památky archeologické* 46, 185–206.
- Špaček, J. – Venclová, N. 2003:* Pravěké sklo ve sbírkách Městského muzea v Čelákovících. In: *Historické sklo. Sborník pro dějiny skla* 3, 71–80.
- Štajnochr, V. 1998:* Archaické technologie tváření keramiky. *Archeologické rozhledy* 50, 95–105.
- Šulová, L. 2006:* Osídlení z časně římské na katastru Horoměřic, okr. Praha-západ. In: *Droberjar, E. – Lutovský, M. (eds.): Archeologie barbarů 2005*, Praha, 319–336.
- Šůla, J. 1989:* Nález keltských mincí v Broumech a u Velíže ve světle soudobých archivních dokumentů. *Numismatický sborník* 18, 5–10.
- Tempir, Z. 1993:* Kulturpflanzen und Unkräuter aus der Füllungen der Objekte: Bestimmung und Erörterung zum möglichen Ablauf der landwirtschaftlichen Produktion. In: *Waldhauser 1993a*, 175–175.
- Tomášek, M. 1995:* Atlas půd České republiky. Praha.
- Tomášek, M. 2001:* Půdní poměry. In: *Kovanda, J. et al.: Neživá příroda Prahy a jejího okolí*, Praha, 101–105.
- Tuček, K. 1968:* Nerostné bohatství. In: *Československá vlastivěda I, Příroda* 1, Praha, 269–285.
- Turek, J. 1997:* Laténské pohřebiště v Tišicích (okr. Mělník). Předběžná zpráva o výzkumu v roce 1996. *Archeologie ve středních Čechách* 1, 237–271.
- Urban, O. H. 1994:* Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau vom Linzer Becken bis zur Porta Hungarica 1. *Der Freinberg. Linzer Archäologische Forschungen* 22, Linz.
- Urban, O. H. 1995:* Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau vom Linzer Becken bis zur Porta Hungarica 2. *Der Braunsberg. Linzer Archäologische Forschungen* 23, Linz.
- Vacek, J. 1925:* Laténské pohřebiště v Letkách. *Památky archeologické* 34, 319–325.
- Valentová, J. 1993:* Výsledky záchranného výzkumu keltského kostrového pohřebiště v Kutné Hoře-Karlově. *Archeologické rozhledy* 45, 623–643, 679–680.
- Valentová, J. 2002a:* Hutnická pec z doby laténské z polohy Libenice-Skalka, okr. Kolín. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 351–361.
- Valentová, J. 2002b:* Laténské osídlení na dolní Klejnárce. *Bylany Varia* 2, 143–150.
- Valentová, J. 2006:* Osídlení Kouřimska v době laténské a nové laténské nálezy z Toušic, okr. Kolín. *Archeologie ve středních Čechách* 10, 537–554.
- Valterová, P. 2001:* Palynologický výzkum švartny a příbuzných materiálů. In: *Venclová 2001*, 267–285.
- Varadzin, L. – Venclová, N. 2007:* Laténské a starší nálezy z Libušína. *Pravěk NŘ* 16, 405–421.
- Venc, S. 1984:* Otázky poznání vojenství v archeologii. Praha.
- Venc, S. 1994:* Archeologie zřízně. *Archeologické rozhledy* 46, 283–305.
- Venc, S. – Venclová, N. – Zadák, J. 1976:* Osídlení z doby římské v Dubči a okolí. *Archeologické rozhledy* 28, 247–278.
- Venclová, N. 1973:* Otázky etnické příslušnosti podmokelské a kobylské skupiny. *Archeologické rozhledy* 25, 41–71.
- Venclová, N. 1975:* Sídliště laténsko-římského horizontu v Běchovicích. *Archeologické rozhledy* 27, 400–428, 479.
- Venclová, N. 1978a:* Weitere archäologisch-technische Bemerkungen zu den Glasfunden. In: *Waldhauser, J. 1978, I*, 215–217.
- Venclová, N. 1978b:* Auswertung der Glasfunde. In: *Waldhauser, J. 1978, II*, 23–26.
- Venclová, N. 1980:* Nástin chronologie laténských skleněných náramků v Čechách. *Památky archeologické* 71, 61–92.
- Venclová, N. 1981:* Laténský náramek z Lenešic. *Archeologické rozhledy* 33, 45–48.
- Venclová, N. 1982:* Železářská výroba z časně laténské a římské období v Loděnici a ve Svatém Janu pod Skalou. *Archeologické rozhledy* 34, 3–23.
- Venclová, N. 1984:* On the problem of Celtic glass vessels. *Památky archeologické* 75, 445–457.
- Venclová, N. 1987:* Bemerkungen zum Grenzgebiet der Latènekultur in Nordwestböhmen. *Památky archeologické* 77, 449–464.
- Venclová, N. 1990:* Prehistoric glass in Bohemia. Praha.
- Venclová, N. 1995a:* Specializovaná výroba: teorie a modely. *Archeologické rozhledy* 47, 541–564.
- Venclová, N. 1995b:* Settlement area, production area and industrial zone. In: *Kuna, M. – Venclová, N. (eds.): Whither archaeology? Papers in honour of Evžen Neustupný*, Praha, 161–169.
- Venclová, N. 1997:* On enclosures, pots and trees in the forest. *Journal of European Archaeology* 5.1, 131–150.
- Venclová, N. 1998a:* Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 3rd–2nd cent. B.C. *Sceaux*.
- Venclová, N. 1998b:* Black materials in the Iron Age of Central Europe. In: *Müller, F. (ed.): Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Schriften des Bernischen Historischen Museums* 2, 287–298.
- Venclová, N. 1998c:* Keltománie aneb „Co je keltské, to je hezké“. *Archeologické rozhledy* 50, 474–477.
- Venclová, N. 1999:* Srbeč: příklad laténské výrobního sídliště. *Památky archeologické* 90, 28–64.
- Venclová, N. 2000a:* Dvorce a druidové. In: *Pavlu, I. (ed.): In memoriam Jan Rulf, Památky archeologické – Supplementum* 13, 458–471.
- Venclová, N. 2000b:* La production du verre. In: *Les Celtes et les arts du feu. Dossiers d'Archéologie* no. 258, Dijon, 76–85.
- Venclová, N. 2001:* Výroba a sídla v době laténské. *Projekt Loděnice*. Praha.
- Venclová, N. 2002a:* Theoretische Modelle zur Produktion und Wirtschaft der Latènezeit. In: *Dobiat, C. – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds.) 2002*, 33–48.
- Venclová, N. 2002b:* External contacts: visible and invisible. In: *Lang, A. – Salač, V. (eds.) 2002*, 72–82.
- Venclová, N. 2002c:* Druidové, archeologie a historie. *Památky archeologické* 93, 153–172.
- Venclová, N. 2005:* Sklářství a Keltové. In: *Drahotová, O. a kol.: Historie sklářské výroby v českých zemích I*, Praha, 38–43.
- Venclová, N. 2006a:* Le verre celtique de Němčice nad Hanou. In: *Dossiers d'Archéologie* no. 313, Dijon, 50–55.
- Venclová, N. 2006b:* Enclosing, enclosures and elites in the Iron Age. In: *Harding, A. – Sievers, S. – Venclová, N. (eds.): En-*

- closing the past. Outside and inside in prehistory, Sheffield, 140–154.
- Venclová, N., v tisku: Říčansko. Praha.
- Venclová, N. – Hulínský, V. – Frána, J. – Fikrlé, M. 2007: Němčice nad Hanou – nová sklářská dílna doby laténské. Historické sklo 4. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice, 9–16.
- Venclová, N. – Salač, V. 1990: Laténské sklo ze sídliště v Lovosicích. Archeologické rozhledy 42, 640–657.
- Viollier, D. 1911: Une nouvelle subdivision de l'époque de La Tène. Congrès de l'Association française pour l'avancement des sciences. Dijon.
- Vlčková, J. 1991: Pohody, okr. Chomutov. Příspěvek k laténskému osídlení podkrušňohorského regionu. Archeologické rozhledy 43, 520–550.
- Vodička, J. 1976: Keltové a nerostné suroviny ve východních Čechách. Geologický průzkum 18, 121–122.
- Voigt, M. A. 1771: Schreiben an einen Freund; von den bey Podmokl einen in der Hochfürstl. Fürstenbergischen Herrschaft Pürglitz gelegenen Dorfe in Böhmen gefundenen Goldmünzen. Prag.
- Vokolek, V. 1982: Markvartice, okr. Jičín. In: Výzkumy v Čechách 1978–79, Praha, 71.
- Vokolek, V. 1993: Počátky osídlení východních Čech. Hradec Králové.
- Vokolek, V. 1997: Pravěké nálezy z Kunětické hory. Vlastivědný sborník historický 6, 1–8.
- Vokolek, V. 2002: Závěrečná zpráva o archeologickém výzkumu ve Slepoticích v roce 2001. In: Výroční zpráva Východočeského muzea Pardubice za rok 2001, Pardubice, 47–52.
- Waldhauser, J. 1970–71: Výzkum čtyřúhelníkových valů a laténského sídliště u Markvartic (o. Jičín) v roce 1969. Sborník Československé společnosti archeologické 4, 61–88.
- Waldhauser, J. 1975: Die keltischen Viereckschanzen in Böhmen. Alba Regia XIV, 235–244.
- Waldhauser, J. 1976: Sídliště podmokelské skupiny u Neštěmic (o. Ústí n. L.). Památky archeologické 67, 51–84.
- Waldhauser, J. 1977: Keltské sídliště v Radovesicích v severozápadních Čechách. Archeologické rozhledy 29, 144–177.
- Waldhauser, J. 1978: Waldhauser, J. et al.: Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen, I–II. Teplice.
- Waldhauser, J. 1979: Beitrag zum Studium der keltischen Siedlungen, Oppida und Gräberfelder in Böhmen. In: Duval, P.-M. – Kruta, V. (eds.): Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère, Paris, 117–156.
- Waldhauser, J. 1981: Keltské rotační mlýny v Čechách. Památky archeologické 72, 153–221.
- Waldhauser, J. 1983: Závěrečný horizont keltských oppid v Čechách. Konfrontace výkladů historických pramenů, numismatiky a archeologie. Slovenská archeológia 31, 325–356.
- Waldhauser, J. 1984a: Die oppidumartige Anlage Ůhošť (Burgberg) bei Kadaň und die keltische Besiedlung Nordwestböhmens am Ende der Latènezeit (Fakten und Hypothesen). Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 27/28, 167–189.
- Waldhauser, J. 1984b: Les fortifications celtiques de la période LT C–D1 en Bohême. Oppida et castella. In: Les Celtes en Belgique et dans le nord de la France. Les fortifications de l'Age du Fer. Revue du Nord, no. spécial, 265–270.
- Waldhauser, J. 1985: Hromadný nerituální hrob historických Keltů z Prahy-Bubenče. Archaeologica Pragensia 6, 139–147.
- Waldhauser, J. 1986: Kupfergewinnung und -verhüttung in Böhmen und Mähren während der Späthallstatt- und Latènezeit (Forschungsstand). Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 20, 197–212.
- Waldhauser, J. 1987: Waldhauser, J. et al.: Keltische Gräberfelder in Böhmen. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 68, 25–179.
- Waldhauser, J. 1988: Keltská pohřebiště na Jičínku. Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové 15, 56–76.
- Waldhauser, J. 1990: Sozioökonomische Modelle zu den nordböhmisches nichtkeltischen Gruppen von Podmokly und Kobylly (Modelle der Laténisierung). Archeologia Polaki 35, 87–111.
- Waldhauser, J. 1991: Diskussion über die oppidumartige Anlage Ůhošť und keltische Besiedlung Nordwestböhmens. Památky archeologické 82, 385–404.
- Waldhauser, J. 1992a: Problém identifikace keltských čtyřúhelníkových valů (Viereckschanzen) v Čechách. Archeologické rozhledy 44, 548–559.
- Waldhauser, J. 1992b: Keltische Distributionssysteme von Graphitton-Keramik und die Ausbeutung der Graphitlagerstätten während der fortgeschrittenen Latènezeit. Archäologisches Korrespondenzblatt 22, 377–392.
- Waldhauser, J. 1992c: Zum Bevölkerungswechsel von Kelten und Elbgermanen in Böhmen nach Siedlungsstrukturveränderungen in der Mikro-, Mezzo- und Makroebene während der Endlatène- und frühen Kaiserzeit. In: Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung im Mittelgebirgsraum, Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 28, 162–185.
- Waldhauser, J. 1993a: Waldhauser, J. et al.: Das hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Praha.
- Waldhauser, J. 1993b: Diskuse k problematice oppida u Nevězic v jižních Čechách. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 8, 87–95.
- Waldhauser, J. 1995a: Detektory získané nálezy z keltského oppida u Stradonic. Předběžná zpráva o hromadném nálezů železných nástrojů, jednotlivých mincí a plastiky. Archeologické rozhledy 47, 418–425.
- Waldhauser, J. 1995b: Keltské zlaté mince z českých zemí jako produkt výrobní specializace a jejich distribuce v Evropě. Archeologické rozhledy 47, 619–631.
- Waldhauser 1995c: Der Irrtum von Libenice. Archäologie in Deutschland 6, 12–15.
- Waldhauser, J. 1996: Keltové na Jizeře a v Českém ráji. Praha – Mladá Boleslav.
- Waldhauser, J. 1997: Spätkeltisches Gold in Böhmen (LT B–D). Schmuck und andere Goldobjekte. In: Lehrberger, G. et al. 1997, 221–227.
- Waldhauser, J. 2001a: Encyklopedie Keltů v Čechách. Praha.
- Waldhauser, J. 2001b: Keltské nálezy z Čech získané v letech 1990–2000 detektory kovů. Archeologie ve středních Čechách 5/2, 441–458.
- Waldhauser, J. 2002: Wirtschaftliche Strukturen in offenen Siedlungen und Verkehrswege der Latènezeit in Böhmen. In: Dobiat, C. – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds.) 2002, 275–286.
- Waldhauser, J. 2003: Das Silber der Kelten in Böhmen. In: Stöllner, T. – Körlin, G. – Steffens, G. – Cierny, J. (eds.): Man and mining – Mensch und Bergbau. Studies in honour of Gerd Weisgerber on occasion of his 65th birthday. Der Anschrift, Beiheft 16, 505–512.
- Waldhauser, J. – Fröhlich, J. 1990: Rýžovnický splav a pro-

- spektorská základna Keltů k rýžování zlata u Modlešovic na Strakonicku (Stav hodnocení a kritika pramenů). In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami, Brno, 55–61.
- Waldhauser, J. – Holodňák, P. 1984:* Keltské sídliště a pohřebiště u Biliny, o. Teplice. Památky archeologické 75, 181–216.
- Waldhauser, J. – Holodňák, P. – Salač, V. 1986:* Výzkum sídelního areálu Horního Lukovského potoka (Radovesice) v letech 1969–1983. In: Velfmýský, T. a kol.: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973–1982, Archeologické studijní materiály 15, Praha, 112–132.
- Waldhauser, J. – Klsák, J. 1998:* Westböhmen und Nordostbayern als Nachbarregionen während der Latènezeit. Sborník Západočeského muzea v Plzni 14, 74–93.
- Waldhauser, J. – Koldová, K. 2006:* Mimořádné aktivity Keltů na skalním útvaru Sokolka v Pojizeří. Archeologie ve středních Čechách 10, 555–598.
- Waldhauser, J. – Krásný, F. 2006:* Problémy konce doby laténské v Pojizeří. In: Droberjar, E. – Lutovský, M. (eds.): Archeologie barbarů 2005, Praha, 91–153.
- Waldhauser, J. – Lutovský, M. 1998:* Zjišťovací archeologický výzkum laténského opevnění Semín roku 1993. Z Českého Ráje a Podkrkonoší 11, 133–158.
- Waldhauser, J. – Lutovský, M. 2002:* Semín a Trosky. Problematika laténských struktur a lokalit. Archeologie ve středních Čechách 6, 325–350.
- Waldhauser, J. – Salač, V. 1977:* Keltská pohřebiště ve středním Pojizeří. Muzeum a současnost 1977, 35–80.
- Waldhauser, J. – Sedláček, Z. 1987:* Letky, Mittelböhmen. In: Waldhauser 1987, 89–105.
- Waldhauser, J. – Slabina, M. 1999:* Obří Hrad a Keltové. Sušice.
- Waldhauser, J. – Weber, V. 1971:* Kobylý, okr. Liberec. In: Výzkumy v Čechách 1970, Praha, 47–48.
- Wamser, L. 2001:* Magisches Heidengold – vom Papst geweiht. Die spätkeltischen Regenbogenschüsselchen in Volksglaube, Brauchtum und Poesie. In: Wamser, L. – Gebhard, R. (eds.): Gold. Magie, Mythos, Macht. Gold der alten und neuen Welt, Stuttgart – München, 154–177.
- Weinzierl, R. v. 1899:* Das La-Tène-Grabfeld von Languest bei Bilin in Böhmen. Braunschweig.
- Wieland, G. (ed.) 1999:* Keltische Viereckschanzen. Einem Rätsel auf der Spur. Stuttgart.
- Wocel, J. E. 1850:* Mince celtické v Čechách. Časopis Národního muzea v Praze 24, 103–114.
- Wocel, J. E. 1868:* Pravek země České. Praha.
- Woźniak, Z. 1967:* Monety celtyckie z ziem polskich. Wiadomości numizmatyczne 11, 1967, 201–231.
- Zápotocký, M. 1971:* Archeologická práce a muzea na Litoměřicku do roku 1945. Litoměřicko 8, 5–64.
- Zápotocký, M. 1973:* Keltská pohřebiště na Litoměřicku. Archeologické rozhledy 25, 139–184.
- Zavřel, J. 2000:* Laténský objekt a vysoce kvalitní železná ruda na Hradčanech v Praze 1. Archeologické rozhledy 52, 516–525.
- Zavřel, J., v tisku:* Geochemický rozbor strusek a rud. In: Venclová, N., v tisku. Praha.
- Zavřel, P. 1996:* Současný stav poznání sídlištního zázemí oppida Trisov. Archeologické rozhledy 48, 98–112.
- Zavřel, P. 1998:* Předstihový výzkum sídliště z pozdní doby bronzové, pozdní doby halštatské a pozdní doby laténské v Novosedlech u Kájova, okr. Český Krumlov. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 11, 7–51.
- Zavřel, P. – Parkman, M. 2004:* The Prachatice region as a peripheral territory of the Bohemian Basin in prehistory. In: Gojda, M. (ed.): Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology, Praha, 364–394.
- Zeidler, J. 2003:* A Celtic script in the Eastern La Tène culture? Etudes celtiques 35, 69–132.
- Ziegau, B. 1993:* Das keltische Münzwesen. In: Dannheimer, H. – Gebhard, R. (eds.): Das keltische Jahrtausend, Mainz am Rhein, 220–227.
- Ziegau, B. 1995:* Der Münzfund von Großbissendorf. Eine numismatische Untersuchung zu den spätkeltischen Goldprägungen in Südbayern. München.
- Ziegau, B. 2000a:* Der Goldfund. In: Sievers, S.: Vorbericht über die Ausgrabungen 1998–1999 in Oppidum von Manching. Germania 78, 378–382.
- Ziegau, B. 2000b:* Die Fundmünzen aus der jüngerlatènezeitlichen Siedlung von Eggfling. Bayerische Vorgeschichtsblätter 65, 39–83.
- Žáková, B. 2001:* Petrologický výzkum švartny a příbuzných materiálů. In: Venclová 2001, 227–266.
- Žebera, K. 1980:* Švartnové šperky z Čech. Geologický průzkum 8, 236–238.

Publikace Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., v prodeji:

PERIODIKA

Archeologické rozhledy

ISSN: 0323-1267

4x ročně

Památky archeologické

ISSN: 0051-0506

2x ročně, od roku 2003 1x ročně

Památky archeologické 1854–2004, DVD

Kompletní elektronická verze všech ročníků časopisu z let 1854–2004.

MONOGRAFIE A SBORNÍKY

Drda, Petr – Rybová, Alena: Akropole na hradišti Závist v 6.–4. stol. př. Kr.

Památky archeologické – Supplementum 19.

Prague: Institute of Archaeology, 2008. 132 s. s obr., CD s 5D animací.

Česky s něm. resumé.

ISBN: 978-80-86124-85-8

Smetánka, Zdeněk – Žegklitz, Jaromír (eds.): Studies in Postmediaeval Archaeology 1 (1990)

Prague: Institute of Archaeology ASCR, Prague, v. v. i. – Archaia Praha O.P.S., 2nd edition, 2008. 328 pp. with figs., English with Czech summaries and Czech with English summaries. CD.

ISBN: 978-80-86124-87-2

Květina Petr – Pavlů, Ivan: Neolitické sídliště v Bylanech – základní databáze. Neolithic settlement at Bylany – essential database

Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 79 s. s obr. a tab., CD.

ISBN: 978-80-86124-67-4

Schebek, Adolf: Deutsch-tschechische archäologische Terminologie. Německo-česká archeologická terminologie

Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 335 s.

ISBN: 978-80-86124-74-2

Pleinerová, Ivana: Březno und germanische Siedlungen der jüngeren Völkerwanderungszeit in Böhmen

Mit Beiträgen von Radomír Pleiner und Zdeněk Tempír.

Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. x+245 s. s obr., tab.

a 2 příl., res. čes.

ISBN: 978-80-86124-68-1

Harding, Anthony et al.: Velim – Violence and Death in Bronze Age Bohemia. The results of fieldwork 1992-95, with a consideration of peri-mortem trauma and deposition in the Bronze Age

Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 192 s. s obr. a tab.

ISBN: 9978-80-86124-12-4

Zápotocká, Marie – Muška, Jiří: Hrbovice, okr. Ústí nad Labem.

Výzkum 1978. Sídelní areál kultury s keramikou lineární a vypíchanou

Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 2007. 296 s. s 95 tab.

a 82 kres. tab., res. něm. Publikace na CD.

ISBN: 978-80-86124-06-5

Archaeologica Pragensia 18. Archeologický sborník Muzea hlavního města Prahy věnovaný Zdeňku Dragounovi a Michalu Trymlovi k šedesátinám

Praha: Muzeum hlavního města Prahy; Praha: Národní památkový ústav,

ú.o.p. v hlavním městě Praze; Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2007.

364 s. s obr., res. angl.

ISBN: 987-80-85394-52-8

Výzkumy v Čechách 2004

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2007. 428 s. s mapami a obr.

ISBN: 80-8124-61-4

Nekuda, Vladimír – Měřínský, Zdeněk – Kouřil, Pavel (eds.): Archaeologia historica 31/2006

Sborník příspěvků přednesených na XXXVII. konferenci archeologů

středověku ČR a SR. Chrudim 19.–22. září 2005.

Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně; Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty; Archeologický ústav AV ČR v Praze a Brně; Archeologický ústav SAV v Nitře; Město Chrudim; Regionální muzeum v Chrudimí, 2006. 455 s. s obr., res. něm.

ISBN: 80-7275-061-5, ISSN: 0251-5823

Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemia 10

Praha: Archeologický ústav AV ČR 2006. 534 s. s obr., res. něm.

ISBN: 80-86124-66-5

Pleiner, Radomír: Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 384 s. s 76 obr. a 39 tab.

ISBN: 80-86124-62-2

Tomková, Kateřina (ed.): Pohřívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I. 2. Castrum Pragense 7

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 282 s. s tab. a obr. v textu. res. něm.

ISBN: 80-86124-56-8

Soudská, Eva: Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen. Das Gräberfeld Manětín-Hrádek

Praha: Krystal OP, 1994. 220 s., obr., tab. a mapy. Text německy, anglicky, česky. CD reprint 2006.

ISBN: 80-901528-6-4

Venc, Slavomil (ed.): Nejstarší osídlení jižních Čech. Paleolit a mezolit

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 475 s. s obr., 28 s. barevných příloh. Česky, res. angl. a něm.

ISBN: 80-86124-65-0

Výzkumy v Čechách 2005

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2006. 464 s. s mapami a obr.

ISBN: 80-8124-61-4

Durdík, Tomáš (ed.): Castrum Bene 9: Burg und ihr Bauplatz

Praha: Archeologický ústav AV ČR; Praha: Společnost přátel starožitností, 2006. 445 s. s obr., angl., něm., franc.

ISBN: 80-86124-59-2

Pavlů, Ivan: Life on a Neolithic site. Bylany – situational analysis of artefacts

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 340 s. s obr. a mapami, res. čes. CD reprint 2006.

ISBN: 80-86124-24-X

Venclová, Natalie: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loďnice.

S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2001. 399 s. se 111+26 obr. a 41 tab., res. angl. CD reprint 2006.

ISBN: 80-86124-22-5

Zápotocká, Marie: Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B.C.)

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1998. 247 s., 160 tab., res. čes. CD reprint 2006.

ISBN: 80-86124-15-4

Hrdlička, Ladislav: Praha – podrobná mapa archeologických dokumentačních bodů na území pražské památkové rezervace

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 529 s.

s obr. a mapami, res. angl.

ISBN: 80-86124-10-X

Hrdlička, Ladislav: Týnský dvůr a středověká Praha. Archeologický výzkum 1976–1986

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 347 s. s tab. a obr. v textu.

ISBN: 80-86124-60-6

Moucha, Václav: Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen

Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 292 s. s obr., 217 tab., res. čes.

ISBN: 80-86124-57-6

Vydáno též na CD (ISBN: 976-80-86124-09-4).

- Tomková, Kateřina (ed.): Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I. 1. Castrum Pragense 7**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 445 s. s tab. a obr. v textu.
 ISBN: 80-86124-56-8
- Kuna, Martin et al.: Počátky raného středověku v Čechách**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 593 s. s obr. a příl., CD, rés. angl.
 ISBN: 80-86124-51-7
- Maříková-Kubková, Jana (ed.): Castrum Pragense 6**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 152 s. s obr. a tab., rés. angl., něm.
 ISBN: 80-86124-54-1
- Pavlů, Ivan (ed.): Bylany Varia 5**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 177 s. s obr. a tab., rés. angl.
 ISBN: 80-86124-55-X
- Klápště, J. (ed.): Water Management in Medieval Rural Economy – Les usages de l'eau en milieu rural au Moyen Age**
 Rurality V. Památky archeologické, Supplementum 17.
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 269 s. s obr., angl. a franc.
 ISBN: 80-86124-52-5
- Fridrich, Jan – Sýkorová, Ivana: Bečov IV: sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2005. 285 s. 127 obr., rés. angl.
 ISBN: 80-86124-55-3
- Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemia 9**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 502 s. s obr., rés. něm.
 ISBN: 80-86124-45-2
- Durdík, Tomáš: Nálezy z hradů přechodného typu (Hlavačov, Angerbach, Tachov).** Castellologica bohemia Fontes 1.
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 359 s. s obr., rés. něm.
 ISBN: 80-86124-46-0
- Chytráček, Miroslav – Melička, Milan: Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Mit Beiträgen von P. Pokorný und R. Kyselý.** Památky archeologické, Supplementum 16.
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 303 s. s obr.
 ISBN: 80-86124-47-9
- Nechvátal, Bořivoj: Kapitální chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 667 s. s obr. a tab., rés. angl., něm.
 ISBN: 80-86124-49-5
- Výzkumy v Čechách 2002**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2004. 416 s. s mapami.
 ISBN: 80-86124-50-9
- Suchý, Marek: Solutio Hebdomadaria Pro Structura Templi Pragensis. Stavba svatovítské katedrály v letech 1572–1578. Díl I. Castrum Pragense 5.**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2003. 176 s. s příl., rés. angl.
 ISBN: 80-80624-39-8
- Boháčková, Ivana (ed.): Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku.** Mediaevalia archaeologica 5.
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2003. 478 s., rés. angl.
 ISBN: 80-86124-45-6
- Výzkumy v Čechách 2001**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2003. 448 s. s mapami.
 ISBN: 80-86124-44-4
- Výzkumy v Čechách 2000**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2003. 455 s. s mapami.
 ISBN: 80-86124-58-X
- Krajč, Rudolf: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3 – Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl 1, 2**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR; Sezimovo Ústí: Městský úřad; Tábor: Husitské muzeum, 2003. 316 s. s obr., rés. něm.
 ISBN: 80-86124-41-X
- Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemia 8**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002. 624 s. s obr., rés. něm.
 ISBN: 80-86124-37-1
- Klápště, Jan (ed.): Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226)**
 Mediaevalia archaeologica 4.
 Praha: Archeologický ústav AV ČR; Most: Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 2002. 382 s., 176 tab. a obr. v textu, rés. angl.
 ISBN: 80-86124-35-5
- Salač, Vladimír – Lang, Amei (eds.): Fernkontakte in der Eisenzeit. Dálkové kontakty v době železné. Konference Liblice 2000**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002. 441 s. s obr., rés. čes.
 ISBN: 80-86124-54-7
- Neustupný, Evžen (ed.): Archeologie nenalezeného**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR; Plzeň: Západočeská univerzita, 2002. 299 s. s obr., rés. angl., něm.
 ISBN: 80-86473-22-8
- Pavlů, Ivan (ed.): Bylany Varia 2**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2002. 227 s. s obr., rés. angl., franc.
 ISBN: 80-86124-35-9
- Richter, Miroslav – Krajč, Rudolf: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Lovobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR; Sezimovo Ústí: Městský úřad; Tábor: Husitské muzeum, 2001. 193 s., 189 obr., 28 příl., rés. něm.
 ISBN: 80-86566-02-1
- Čech, Petr – Dobeš, Miroslav: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi**
 Most: Archeologický ústav AV ČR, Praha; Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum; Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 2000. 313 s. s obr. a tab., rés. něm.
 ISBN: 80-901828-6-0
- Durdík, Tomáš (ed.): Castellologica bohemia 7**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 458 s. s obr., 1 mapa, rés. něm.
 ISBN: 80-86124-29-0
- Klápště, Jan – Ježek, Martin: Brno a jeho region.** Mediaevalia archaeologica 2. Praha: Archeologický ústav AV ČR; Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 277 s. s obr., rés. něm.
 ISBN: 80-86124-25-8
- Klápště, Jan (ed.): Ruralia III. Conference Ruralia III – Maynooth 1999**
 Památky archeologické, Supplementum 14.
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 302 s. s obr.
 ISBN: 80-86124-28-2
- Pleiner, Radomír: Iron in archaeology: the European bloomery smelters**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2000. 418 s. s 73 obr. a 24 tab.
 ISBN: 80-86124-26-6
- Maříková-Kubková, Jana (ed.): Castrum Pragense 2**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR; Praha: Peres, 1999. 240 s. s obr., rés. něm., angl.
 ISBN: 80-86560-15-X
- Venclová, Natalie: Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 3rd-2nd cent. B. C.**
 Sceaux: Kronos B.Y. Editions, 1998. 384 s. obr., rés. angl., franc., čes.
 ISBN: 2-910652-04-1
- Pavlů, Ivan (ed.): Bylany Varia 1. Forty-five years of the Neolithic studies at Bylany – Czech Republic**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1998. 167 s. s obr., rés. angl.
 ISBN: 80-86 124-08-8
- Fridrich, Jan (ed.): 25 years of archaeological research in Bohemia.** Památky archeologické, Supplementum 1.
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1994. 300 s. obr.
- Archaeology in Bohemia 1986-1990**
 Praha: Archeologický ústav AV ČR, 1991. 266 s. s 102 obr.
 ISBN: 80-901026-1-1
- Šaldová, Věra (ed.): Franc, F. X.: Štáhlauer Ausgrabungen 1890. Přehled nálezů v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy 1906**
 Praha: Archeologický ústav ČSAV, 1988. 285 s. Sv. I: Text, 121 s. Sv. 2: Tabulky. Rés. čes., něm.

Řada Archeologie pravěkých Čech

Vydává Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

- 1 **Martin Kuna (ed.): Pravěký svět a jeho poznání**
ISBN: 978-80-86124-75-9
- 2 **Slavomil Vencel (ed.): Paleolit a mezolit**
ISBN: 978-80-86124-76-6
- 3 **Ivan Pavlů (ed.): Neolit**
ISBN: 978-80-86124-71-1
- 4 **Evžen Neustupný (ed.): Eneolit**
ISBN: 978-80-86124-77-3
- 5 **Luboš Jiráň (ed.): Doba bronzová**
ISBN: 978-80-86124-78-0
- 6 **Natalie Venclová (ed.): Doba halštatská**
ISBN: 978-80-86124-79-7
- 7 **Natalie Venclová (ed.): Doba laténská**
ISBN: 978-80-86124-80-3
- 8 **Vladimír Salač (ed.):
Doba římská a stěhování národů**
ISBN: 978-80-86124-81-0

Další informace o publikacích: www.arup.cas.cz

Objednávky a prodej: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, 11801 Praha 1

E-mail: knihovna@arup.cas.cz, telefon: 257 014 318, 257 014 378

Příl. 1: 1 Nové Sedlo (okr. Louny), laténské sídliště; 2 Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník), čtyřúhelníkový ohrazený areál – dvorec; 3 Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník), povrchová stavba 0/87 ve dvorci. Foto: Z. Smrž (1), M. Gojda (2), N. Venclová (3).

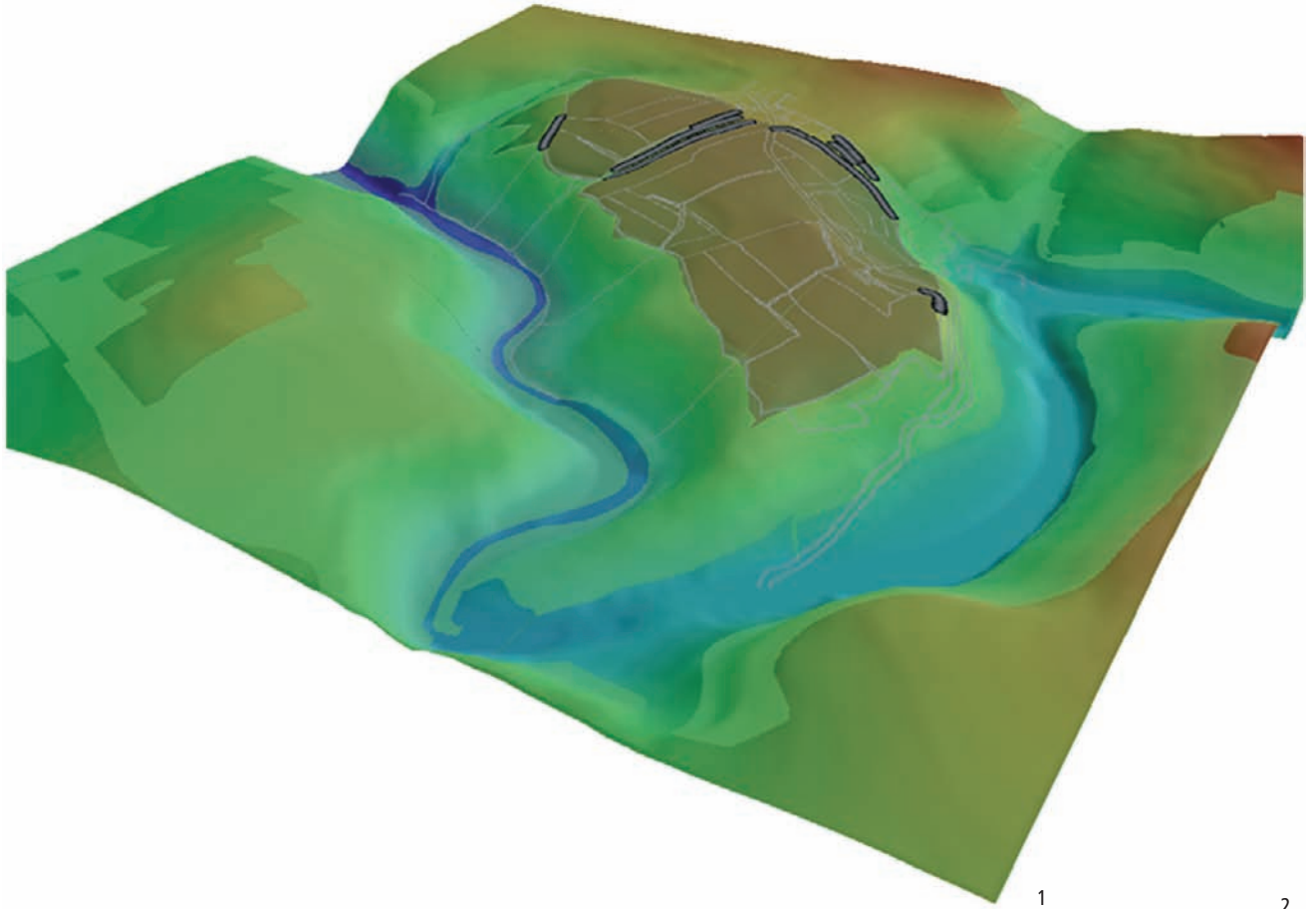
1

2

3

1

2

Příl. 2: České Lhotice (okr. Chrudim), oppidum. 1 model; 2 letecké foto. Model A. Danielisová (1), foto ÚAPPSC Praha (2).

1

2

3

4

Příl. 3: 1, 2 Stradonice (okr. Beroun), železná dláta a hřeby, NM Praha; 3 Bezdědovice (okr. Strakonice), železné tesařské skoby, M Blatná; 4 Závist (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ), koprolyty, ARÚ Praha. Foto H. Toušková.

Příl. 4: Stradonice (okr. Beroun), kostěná a parohová industrie. 1 polotovary různých výrobků; 2 polotovary hracích kostek; 3 dokončené hrací kostky. NM Praha. Foto H. Toušková.

1

2

3

1

2

Příl. 5: 1 Stradonice (okr. Beroun), bronzový odpad, NM Praha; 2 Bezdědovice (okr. Strakonice), depot železných předmětů, M Blatná. Foto H. Toušková.

Příl. 6: Kounovská švartna a její zpracování. 1 Bdín (okr. Rakovník), výchoz kounovské sloje se švartnou v nadloží; 2, 3 experimentální výroba švartnových kruhů (F. Sedláček, Mšec). Foto N. Venclová (1), H. Toušková (2, 3).

1

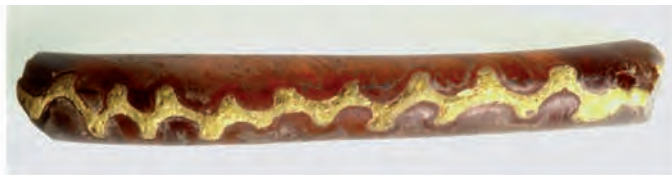
2

3

1

2

3

4

Příl. 7: Zpracování skla. 1, 2 Stradonice (okr. Beroun), medově hnědé surové sklo a zlomky náramků ze skla téže barvy, NM Praha; 3, 4 experimentální výroba skleněných náramků (K. Šáral, Nový Bor). Foto H. Toušková (1, 2), N. Venclová (3, 4).

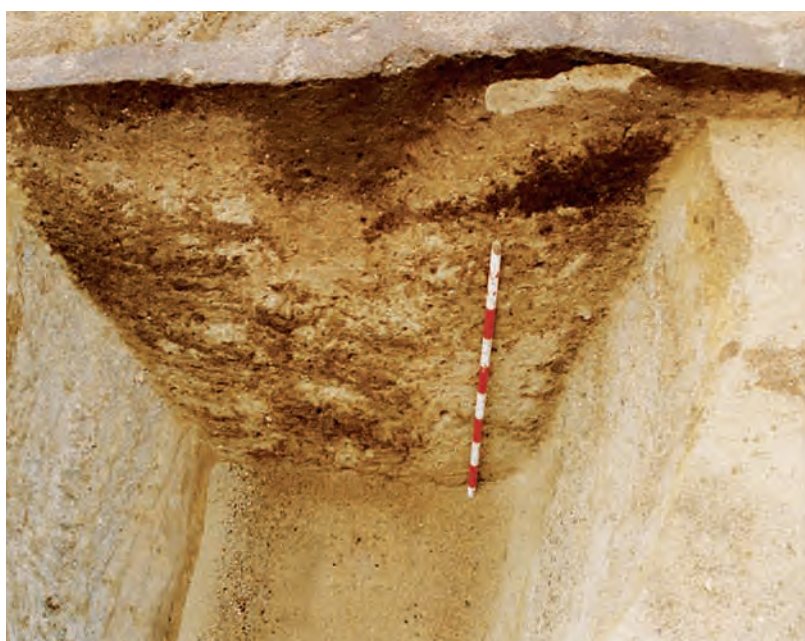
Příl. 8: Bronzové a železné předměty zdobené emailem, jantarem a černými materiály. 1 Stradonice (okr. Beroun), hlavice a jiné součásti nýtů, hřebů a ozdob opatřené rýhováním pro aplikaci emailu, NM Praha; 2 Chomutovsko, detail diskovité patky spony se segmenty z mořského korálu a sapropelitu (švartrny?), M Chomutov; 3 Praha-Žižkov, nákrčník s destičkami z červeného emailu, NM Praha; 4 Lenešice (okr. Louny), náramek s jantarovými vložkami a švartnovými segmenty, M Teplice. Foto H. Toušková (1, 2), NM Praha (3), V. Jílková (4).

1

2

3

4

Příl. 9: Kostrové hroby. 1, 4 Kutná Hora-Karlov (okr. Kutná Hora), hrob 47, hrob 35 (detail); 2, 3 Tišice (okr. Mělník), hrob 17/96, celkový pohled a řez. Foto J. Valentová (1, 4), J. Turek (2, 3).

1

2

3

Příl. 10: 1, 2 Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník), kamenná skulptura hlavy heroizované osoby, NM Praha; 3 Nové Dvory (okr. Kutná Hora), objekt 20 s nádobami a lidskými kostmi. Foto J. Salonová (1, 2), J. Valentová (3).

Příl. 11: Keramika – nádoby a detaily výzdoby. 1 České Lhotice (okr. Chrudim), M Pardubice; 2, 3 Třisov (okr. Český Krumlov), NM Praha; 4 Dolní Břežany (okr. Praha-západ), 5–7 Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník): vhlazování, malba, hřebenové ryhování na grafitové keramice, ARÚ Praha. Foto A. Danielisová (1), NM Praha (2, 3), H. Toušková (4–7).

1

2

3

4

5

6

7

Příl. 12: Bronzové a železné předměty. 1 Stradonice (okr. Beroun), ostruha; 2 Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník), zákolník; 3, 4 Plaňany (okr. Kolín), nánožník, celkový pohled a detail; 5–7 Stradonice (okr. Beroun), figurky. 1, 3–7 NM Praha, 2 ARÚ Praha. Foto NM Praha (1), H. Toušková (2-7).

1

2

3

4

Příl. 13: Bronzové předměty. 1 Telce (okr. Louny), řetězový opasek; 2–4 Stradonice (okr. Beroun), řetízky, závěšky a kolečka. NM Praha. Foto NM Praha (1), H. Toušková (2–4).

1

2

3

Příl. 14: Skleněné předměty. Stradonice (okr. Beroun). 1 náramky; 2 prstencové korály; 3 zlomky nádob zhotovených technikou *millefiori*. NM Praha. Foto H. Toušková.

Příl. 15: Mince. 1 Peruc (okr. Louny), zlatý statér tzv. vedlejší řady, skupina stojící mužík/kanec (NM Praha H5-201202); 2 neznámé naleziště, zlatá 1/3statéru tzv. vedlejší řady, skupina rotující ptačí křídla (NM Praha H5-201084); 3 Osov (okr. Beroun), zlatý statér tzv. vedlejší řady, skupina hlava zvířete čelně/Rolltier (NM Praha H5-201192); 4 Stradonice (okr. Beroun), zlatá 1/3statéru (NM Praha H1-235425); 5 Leskovice (okr. Pelhřimov), zlatý mušlovitý statér (NM Praha H1-235402); 6 Stradonice (okr. Beroun), stříbrný obol typu Stradonice (NM Praha H1-235656); 7 Starý Kolín (okr. Kolín), zlaté mušlovité statéry, NM Praha. Foto J. Militký (1–6), H. Toušková (7).

7

Příl. 16: 1 Hostivice (okr. Praha-západ), hrnčířská pec se zlomky nádob ze vsádky na roštu; 2 Podmokly (okr. Děčín), poloha eponymních pohřebišť (A – Malý písek, B – Velký písek) na malbě neznámého autora ze 2. pol. 19. stol. Foto I. Pleinerová (1); M Děčín (2).

2

1

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV
AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY, PRAHA, V. V. I.

9 788086 124803